

COVID-19 PANDEMİSİNE DİSİPLİNLERARASI BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER
Doç. Dr. Bilge AFŞAR

 E K İ N
Basım Yayın Dağıtım

2021

© 2021 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 48743

ISBN: 978-625-8024-27-2

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Aslı AYRANCI

Baskı ve Cilt:

Sonçağ Yayıncılık

Matbaacılık Reklam

San Tic. Ltd. Şti.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı

48/48 İskitler - Ankara

Tel.: (0312) 341 36 67

Sertifika No: 47865

Baskı Tarihi: Aralık 2021

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinkitap.com

SUNUŞ

Covid-19 sürecinde pandemi ile ilgili pek çok makale, kitap yazıldı ve azımsanmayacak derecede bir literatür oluştu. Elinizdeki derlemede bu literatüre katkı oluşturma amacını taşımaktadır. Hem saha araştırmalarının olduğu hem de teorik bakışların olduğu derleme farklı disiplinler ve bilimlerin projeksiyonundan oluşmaktadır. Salgınla ilgili tıbbi kavramlar artık gündelik hayatımızda dilimize yerleşen kavramlar oldu. Her gün televizyondan vaka sayılarını takip etmek artık rutinleşti ve hatta merak edilmez ve bakılmaz oldu. Salgının normalleşmesi midir bilemiyoruz ama insanlar eski hayatlarına ya da yeni normalliklere çabuk geçmiş, gündelik hayatın yoğunluğunda doktorların açıklaması da eski gücünü kaybetti. Salgın yakın zamana kadar olağanüstü yaşanırken şimdi yüzyüze eğitimlere başlanmış, sosyal faaliyetler canlanmış, evden çalışma yerini eski ofis çalışmasına bırakmaya başlamıştır. Tartışma ve akşam programlarının ağırlıklı konusu olan salgın ve doktorlar, sağlıkçılar yerini yeniden ülke gündemine, siyasetine bırakmıştır. Fakat Covid-19 hayatımızın bir parçası olarak devam ediyor. Bu sunuşun yazıldığı günlerde de vaka sayıları yeniden yükselişe geçmiş ve bilim kurulu eski toplantılarına bir yenisini eklemiş ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Süreci en zor yaşayan ve salgının ilk muhatabı olan sağlık çalışanları ise bu süreçte fiziksel, duygusal, sosyal sıkıntıları ağır geçirmektedirler. Kendilerini ailelerinden, toplumdan en fazla uzak tutmaya çalışan kişiler olmuşlardır. İş yüklerinin artmış olmasına balı olarak bazı hakların bu süreçte verilmemesi ve tepkiler, yoğun bakımların belgesel haline gelmesi ise sağlık çalışanlarının görünür olduğu durumlar olmuştur.

Hayatın her noktasına dokunan bu salgını evlerimizin içine sokmamak için türlü yollar denendi. Kapı önemli bir eşik oldu. Her şey orada çıkarıldı ve hızlıca uzun koridorlardan telaş ve korku içinde evin banyo bölümünde suya sabuna dokunuldu. Daralan ruhumuz için balkonlar dışarıya bir çıkış oldu. Evlerimiz de bu süreçten payını aldı. Mimarileri sorgulandı. Eve girme sürecinin farklılaşması gerektiğine dair dünyadan örnekler önümüze gelirken, Covid-19'un etkilerine karşı onarıcı çevresel tasarım tepkileri geliştirilip doğayla iç içe olmanın yolları arandı. Dünyada pek çok büyük olaylara her gün şahit olurken ruh sağlığımızla ilgili rutin şeyler konuşulurken şimdi pek çok çerçevede daha yoğun şekilde yazılıp konuşulmaktadır. Salgınla birlikte korkularımız, kaygılarımız, kendimize ve dünyaya olan inancımız yeniden yazılmakta ve bu süreçte kırılğan ve dezavantajlı kişilerin ihmal edilmemesine yönelik öneriler

verilmektedir. Sosyal izolasyon sürecinde sosyal medya ise dünyaya, dışarıya açılmanın aracı olmuştur. Pandemi ile ilgili her şey çeşitli biçimlerde sosyal medyada yazıldı ve paylaşıldı. Doğruların ve yanlışların karıştığı bu mecra sürecin yönetimini zaman zaman zorlaştırmıştır.

Salgının olumsuz etkilediği ve alt üst ettiği alanlardan biri de iktisadi hayat olmuştur. Öncelikle ilk defa Türkiye büyük çapta evden çalışmayı deneyimlemek zorunda kalmıştır. Yolda geçen uzun vakitler mesai dışına taşan işlerde kullanılırken öğle yemeklerinin kimden olacağı tartışılmış, yeni çalışma hakları gündeme gelmiştir. En önemlisi ise bu çalışma şeklinin kalıcılığı tedirginlik yaratırken yakın gelecekte çalışma hayatında da devrim yaratacağı aşikârdır. Diğer yandan bu süreçte şirketlerin sürekliliği, bilançoları ise alt üst olmuştur. Ticari, sınai, sağlık, turizm ve eğitim sektörlerindeki işletmelerin faaliyetlerinde olumsuz etkiler görülürken ekonomide küçülme yaşanmıştır.

Bütün bu süreçlerin iç içe ve karmaşık olması nedeniyle pandemi literatürünün de disiplinler arası çalışmalardan oluşması olağan, gerekli ve önemlidir. Bu derlemede de bu amaçlanmıştır. Sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet, iletişim, mimarlık, sağlık yönetimi, iktisat, işletme, dış ticaret alanlarının çalışmalarından oluşan derlememizde karmaşıklaşan bu sürecin büyük resmini göstermeye çalıştık. Yaşadığımız bu zorlu süreçte bilim insanlarının da araştırma yapmasının nasıl zorlaştığını bizzat hep birlikte kendi alanlarımızda deneyimledik. Sahadan ve uygulamalardan mahrum kalırken uzaktan da olsa insanlarla görüşmenin yollarını bulmaya çalıştık. Ve nihayetinde teorik ve saha çalışmalarında oluşan böyle bir derleme oluştu. Bütün bu zorlu süreçte araştırmalarıyla bu kitabın oluşmasını sağlayan tüm yazarlarımıza minnettarız ve kendilerine ayrı ayrı teşekkür ederiz. Devam edeceği gözükken bu salgını ve etkilerini anlamak, açıklamak içinse biz bilim insanları çalışmaya devam edeceğiz...

İÇİNDEKİLER

BIST 30'DA YER ALAN İŞLETMELERİN MALİ TABLOLARINDAKİ COVID-19 ETKİLERİNİN BDS 570 İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ STANDARDINA GÖRE İNCELENMESİ.....	1
---	----------

Dr. Öğr. Üyesi Aynur AKPINAR

COVID 19 SÜRECİNİN DEZAVANTAJLILARI: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	49
--	-----------

Doç. Dr. Gamze AKSAN

Arş. Gör. Fatmanur SODALI

İSTISNA KURAL OLURSA: COVID 19 SÜRECİNDE BEYAZ YAKALILARIN EVDEN VE HİBRİT ÇALIŞMA DENEYİMLERİ.....	75
--	-----------

Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER

Sema BESEREK

COVID-19 PANDEMİSİNİN SOSYAL MEDYADA YANLIŞ BİLGİ PAYLAŞIMINA ETKİSİ: FAHRETTİN KOCA'NIN TWİTTER PAYLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	111
---	------------

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda BAŞ

KAVRAMSAL VE POLİTİK ÇERÇEVEDE COVID-19 VE YÖNETİMİ	141
--	------------

Dr. Öğr. Üyesi Berna BAYIR

DIŞ TİCARETTE KORUMACILIK VE KORONAVİRÜS SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İHRACAT	171
---	------------

Dr. Öğretim Üyesi Ertan BECEREN

COVID-19 SALGINININ MİMARİ VE KENTSEL TASARIM ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİNİN OKUNMASI	185
--	------------

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

K/COVID-19 PANDEMİSİNİN RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ221

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇEBİ

**SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISIYLA PANDEMİ YÖNETİMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ243**

Dr. Öğr. Üyesi Dilara USTABAŞI GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi Döne AYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ

COVID-19'UN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: KONYA İLİ ÖRNEĞİ279

Sevil ONGUN

Doç. Dr. Bilge AFŞAR

BIST 30'DA YER ALAN İŞLETMELERİN MALİ TABLOLARINDAKİ COVID-19 ETKİLERİNİN BDS 570 İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ STANDARDINA GÖRE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aynur AKPINAR

KTO Karatay üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, e-mail:aynur.akpinar@karatay.edu.tr

GİRİŞ

COVID-19 salgınının yayılmasını önlemek için alınan önlemler, ticari, sınai, sağlık, turizm ve eğitim sektörlerindeki işletmelerin faaliyetlerinde olumsuz hacimsel ve finansal etkiler oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir. Türkiye ekonomisinde 2020 yılının ilk çeyreğinde %5,9 büyüme görülmüş, koronavirüs pandemisinin başlangıcı olarak nitelendirilen ikinci çeyrekte ise ciddi bir küçülme gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde “Temizlik, Maske, Mesafe” sloganı ile başlatılmış olan korunma çabaları; sokağa çıkma kısıtlamaları, esnek ve dönüşümlü çalışmalar, şehirlerarası seyahat yasakları gibi birçok farklı uygulama ile devam etmiştir. Bu salgınının iktisadi hayat üzerindeki olumsuz etkisiyle Nisan ayında takvim etkisinden arındırılmış sanayi üretiminde yıllık bazda %31,4'e varan daralma görülmüş; Mayıs ayından itibaren salgına karşı uygulanan tedbirlerin kademeli olarak gevşetilmeye başlanması ile birlikte sanayi üretimindeki yıllık daralmanın %19,9'a gerilediği, aylık bazda ise %17,4'lük artış olduğu dikkat çekmiştir. Nisan ve Mayıs aylarında olumsuz görünüm sergileyen konut ve otomotiv piyasalarında ise kredi faiz oranlarındaki düşüşlerin de etkisiyle Haziran ayında satışlarda yüksek oranlı artışlar yaşanmıştır. Türkiye ekonomisinde 2020 yılında %1,8 büyüme gerçekleşmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler farklı sektörlerdeki işletmelerin sürekliliği üzerindeki olumlu/olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu etkiler işletmelerin finansal tablolarındaki bilgiler ve dipnot açıklamalarından da anlaşılmaktadır. İşletmenin sürekliliği kavramı, bağlayıcı bir hüküm bulunmadığı sürece işletmenin sonsuz bir ömre sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım ile işletmenin ömrünün işletme sahip ve ortaklarının ömürleriyle sınırlı olmadığı kabul edilmektedir. İşletmenin sürekliliği varsayımı, işletmelerde ekonomik sonuç oluşturu-

ran işlemlerin muhasebeleştirilmesine rehberlik eden birçok düzenlemede açıklanmıştır.

Türkiye’de işletmenin sürekliliği varsayımı aşağıdaki düzenlemelerde yer almaktadır.

- a) Ülkemizde 1994 yılından beri uygulanmakta olan 1 no.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)’nde yer alan işletmenin sürekliliği kavramında, işletmelerin faaliyetlerini belli bir süreye bağlı olmaksızın sürdüreceği ve işletme ömürlerinin kişilerin ömürleriyle sınırlı olmadığı, faaliyetlerinin sonsuza kadar devam edeceği ifade edilmektedir.
- b) Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçevenin 3. ve BOBİ FRS’nin 1.14. maddesinde finansal tabloların genellikle işletmenin sürekliliği ve öngörülebilir gelecekte de faaliyetlerini sürdüreceği varsayımına dayanılarak hazırlanacağından bahsedilmiştir.
- c) Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 1 Finansal Tabloların Sunuluşu standardının 25. paragrafında, yönetimin finansal tablolarını hazırlarken işletmenin sürekliliğini devam ettirebilme gücünü değerlendirme gerektiği ifade edilmektedir. Yönetimin işletmenin ticari faaliyetine son verme ve işletmeyi tasfiye etme niyeti olmadığı durumlarda finansal tabloların işletmenin sürekliliği ilkesine göre hazırlanması gerektiği açıklanmıştır.
- d) Bağımsız Denetim Standardı (BDS) 570’de işletmenin sürekliliği kavramı kavramsal çerçevedeki yaklaşımla ele alınmış ve “işletmelerin sürekliliği varsayımı uyarınca, finansal tabloların, sınırsız bir ömre sahip olduğu ve öngörülebilir gelecekte faaliyetlerin sürdürüleceği varsayımıyla hazırlanması gerektiği” belirtilmiştir.

İşletmenin sürekliliği esasının geçerli olduğu durumlarda varlık ve yükümlülükler, olağan iş akışı içinde işletmenin söz konusu varlıklardan fayda elde edeceği ve yükümlülüklerini yerine getireceği esasına göre muhasebeleştirilir.

1.İŞLETMELERDE SÜREKLİLİĞİN DENETİMİ

Süreklilik kavramı, normal koşullarda işletmenin öngörülebilir bir gelecekte faaliyetlerine devam edeceği varsayımına dayanmakta ve bu amaçla işletmelerin finansal tablolarındaki özkaynakları, yükümlülükleri, varlıkları, giderleri ve hâsılatları ölçülmektedir (BDS 570, md.2). Süreklilik kavramı, işletmenin amaçlarına ulaşması sürecinde, varlıklarından fayda elde edeceği ve

mevcut taahhütlerini yerine getirmesine yetecek kadar uzun bir süre faaliyette bulunacağını ileri sürer (Çil, Tanç, Elitaş, 2018:145). Öte yandan, işletmenin ömrünün sürekliliğine ilişkin bu varsayım, geleceğe yönelik doğru analizler yapılması için varlıkların ve borçların nasıl sınıflandırılması gerektiğine, uzun süreli etkileri olan giderlerin nasıl kaydedileceğine ve hangi değerlendirme ölçütlerinin seçileceğine ilişkin ilkelere de ışık tutmaktadır (Sürmeli, 2006: 119). İşletmenin sürekliliği kavramı, 1953 yılında yayımlanan Amerikan Muhasebe Standartları Kurulu (Financial Accounting Standards Board FASB) tarafından yayınlanan Muhasebenin Yeniden Düzenlenmesi ve Revizyonu Araştırma Bülteni (Restatement and Revision of Accounting Research Bulletins ARB) 43'de tartışılmıştır (Uzay, Tanç, 2010:146).

Amerikan Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (Securities and Exchange Commission SEC) tarafından 1962 yılında yayınlanan muhasebe serisi bültenin (Accounting Series Release ASR)' de işletmelerde süreklilik değerlendirmesi yapılması vurgulanmıştır. 1974 yılında da Amerikan Yetkili Kamu Muhasebecileri Enstitüsü, (American Institute of Certified Public Accountants AICPA), Denetim Standartları Bildirisi (Statements on Auditing Standards SAS) 2'yi yayınlamış, denetçilerin işletmenin sürekliliğini değerlendirilmesini ifade etmiş ve işletmelerin sürekliliğinin değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususları açıklamıştır. SAS 59'da ise işletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken üç husus belirlenmiştir (Terzi, Atmaca ve Öktem, 2016:517). Bunlar;

- Denetçilerin her denetim sözleşmesi tarihinde müşterilerinin sürekliliğini göz önünde bulundurması,
- İşletmenin sürekliliği hakkında önemli bir şüphe olduğunda denetçinin bu durumu raporunda açıklaması ve
- Denetçinin raporunda önemli şüpheyle ilgili bir açıklama paragrafının yer almasıdır.

TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardının 25-26 maddeleri ve BDS 570 işletmenin sürekliliği standardının 3. maddesi; yönetimlerin, işletmelerinin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetini, kısa ve uzun süre sonra meydana gelecek olay veya şartlar ya da bunların sonuçlarına göre değerlendirilerek finansal tablolarını hazırlamaları gerektiğini vurgulayarak yönetimlerin bu konudaki sorumluluklarına dikkat çekmektedir. Yönetimin işletmenin faaliyetlerini sürekli olarak devam ettirebilmesini ciddi şekilde şüpheli hale getirebilecek koşul veya olaylarla ilgili önemli belirsizliklerin mevcudiyetinin farkına varması durumunda bu belirsizlikleri açıklaması gereklidir. Yönetimin işletmeyi, tasfiye etme veya işletmenin ticari faaliyetine son verme niyeti sözkonusu olduğu du-

rumlarda finansal tablolarını süreklilik esasına göre hazırlayamaz ve işletmede süreklilik esasının hangi nedenle geçerli olmadığını açıklamaları gerekir. Yönetim, işletmenin sürekliliği varsayımının geçerliliğini değerlendirirken, bununla sınırlı olmamakla birlikte, raporlama döneminin sona erdiği tarihten itibaren en az on iki aylık dönemi kapsayacak şekilde gelecek hakkında elde edilebilen bütün bilgileri dikkate alır.

İşletmelerdeki süreklilik varsayımı yatırımcılar, yöneticiler, denetçiler, çalışanlar, finansal analistler ve fon tedarik edenler gibi geniş bir yelpazeyi ilgilendirmektedir. İşletmelerin sürekliliği varsayımının değerlendirilmesi gerek yönetim/muhasebeci, gerekse de denetçi açısından, zor bir süreci kapsamakta olup, mesleki deneyim, titizlik ve mesleki şüphecilik gerektirmektedir. Denetim standartları; işletme yönetimini finansal raporlarını süreklilik varsayımı altında hazırlamak ile sorumlu tutarken bağımsız denetçiyi de finansal tabloların süreklilik esasında hazırlanıp hazırlanmadığı yönünde bir görüş oluşturmakla sorumlu tutmuştur. Bu nedenle denetçinin denetim sürecinde finansal tabloların hazırlanmasında yönetimin işletmenin sürekliliği esasını kullanmasının uygunluğu hakkında yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmiş olduğuna ve yönetimin bu esası kullanmasının uygun olduğuna karar vermesi gereklidir. Denetçi elde edilen bu denetim kanıtlarına dayanarak işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin önemli bir belirsizliğin mevcut olup olmadığı konusunda da bir sonuca ulaşarak açıklamalıdır. Denetçinin oluşturduğu denetim kararında; işletmenin büyüklüğünün ve karmaşıklığının, faaliyetlerinin niteliğinin, dış faktörlerden etkilenme derecesinin, etkileri sözkonusudur. Ayrıca, ileri tarihte oluşacak olaylar şartlar ya da sonuçlar belirsizliği artırır. Çünkü geleceğe ilişkin yapılan herhangi bir değerlendirme, o muhakemenin yapıldığı anda vakıf olunan bilgilere dayanmaktadır.

İşletmenin sürekliliği kavramının tanımı, literatürde üç alternatif yaklaşıma göre oluşturulmuştur. Bunlar (aktaran Uzun ve Güngör,2010:147):

- a) İşletmenin mevcut durumu,
- b) İşletmenin gelecekteki durumu ve
- c) Mesleki yargıdır.

Bağımsız denetim standartlarından “BDS 200 Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi” standardı 53/ A maddesinde de açıklandığı gibi denetçinin işletmenin sürekliliğini devam ettirmesini sona erdirebilecek gelecekteki olay veya şartları tespit etme becerisi üzerindeki yapısal kısıtlamaların muhtemel etkileri oldukça büyüktür. Bu nedenle, denetçinin raporunda işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin önemli bir belirsizlikten bahset-

memiş olması, işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyeti açısından bir garanti olarak kabul edilemez.

Denetçi, “BDS 315 İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle “Önemli Yanlışlık” Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi” standardında zorunlu kılınan risk değerlendirme prosedürlerini uygularken, işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin ciddi şüphe oluşturabilecek-tekrarlanan faaliyet zararları, önemli bir müşterinin kaybı, daralan bir ekonomi, likidite sıkıntısı vb.- konularda önemli bir belirsizliğin mevcut olup olmadığını değerlendirir, işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin yönetimin bir ön değerlendirme yapıp yapmadığını araştırır. Eğer yönetim tarafından, işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin -tek başına veya toplu olarak- ciddi şüphe oluşturabilecek olay veya şartlar belirlenmiş ise denetçi, bu olay veya şartları ele almaya yönelik planlarının olup olmadığını yetkililerle değerlendirir (BDS 570, md.10).Bu değerlendirmelerin henüz yapılmamış olması halinde denetçi, işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin -tek başına veya toplu olarak- ciddi şüphe oluşturabilecek olay veya şartların mevcut olup olmadığı konusunda yönetimle müzakerelerde bulunarak yönetimi sorgular. Denetçi yönetimin yaptığı değerlendirmeyi incelerken, geçerli finansal raporlama çerçevesi uyarınca, yönetimin değerlendirmeyi yapmak için kullandığı dönem ile aynı dönemi veya mevzuatta daha uzun bir dönem öngörülmüş olması durumunda bu süreyi dikkate alır (BDS 570, md.13).Denetçi, kendisinin denetim sonucunda elde ettiği tüm bilgilerin yönetim tarafından da fark edilip edilmediğini araştırır.

İşletmenin sürekliliğini olumsuz etkileyecek ve işletmenin sürekliliğini tehlikeye sokabilecek olaylara ilişkin aşağıdaki örnekler verilebilir (Güredin, 2014 : 75-76).

- 1- Tekrarlanan faaliyet zararları ve çalışma(işletme) sermayesi açıkları,
- 2- İşletmenin vadesi gelen borçlarını ödeme gücü içinde olması,
- 3- Önemli müşteri kayıpları, su baskını, deprem gibi sigortalanan doğal afetlerin meydana gelmiş olması,
- 4- Önemli yönetici ve kilit personel kaybı,
- 5- İşletmenin faaliyetlerini tehlikeye sokabilecek hukuki dava gibi olayların olması vb.

BDS 570 İşletmenin Sürekliliği standardının A 2. maddesinde işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin -tek başına veya toplu olarak- ciddi şüphe oluşturabilecek olay veya şartlar üç başlıkta toplanmış ve bu konudaki muhtemel örnekler sıralanmıştır. Ancak her zaman bu durumlardan birinin

ya da birkaçının görüldüğü işletmelerde önemli bir belirsizliğin var olduğunun kabul edilmesi mümkün değildir.

1-“Finansal durumla ilgili olaylar:

- Net yükümlülük veya kısa vadeli net yükümlülük pozisyonu.
- Sabit vadeli borçların vadelerinde geri ödeneceğine veya yenileneceğine dair gerçekçi olmayan beklentiler veya uzun vadeli varlıkları finanse etmek için kısa vadeli borçlara gereğinden fazla bağlı olunması.
- Kredi verenler tarafından sağlanan finansal desteğin geri çekileceğine dair belirtiler.
- Tarihi veya ileriye yönelik finansal tablolarda gösterilen, işletme faaliyetleriyle ilgili negatif nakit akışları.
- Temel finansal oranlardaki olumsuzluk.
- Önemli tutarlardaki faaliyet zararı veya nakit akışı yaratan varlıkların değerindeki önemli azalışlar.
- Temettü ödemelerindeki gecikme veya kesilmeler.
- Alacaklılara vade tarihinde ödeme yapılamaması.
- Kredi sözleşmelerinin şartlarına uyulamaması.
- Tedarikçilerle yapılan işlemlerde vadeli ödemedemeden, peşin ödemeye geçilmesi.
- Yeni ürün geliştirilmesi veya diğer önemli yatırımlar için finansman temin edilememesi.

2-İşletme faaliyetleriyle ilgili olaylar:

- Yönetimin işletmeyi tasfiye etme veya faaliyetleri durdurma niyeti.
- Kilit yönetim kadrosunun boş olarak yerlerinin doldurulmaması.
- Önemli bir pazarın, kilit müşteri veya müşterilerin, imtiyaz, lisans veya ana tedarikçi veya tedarikçilerin kaybedilmesi.
- İşgücüyle ilgili yaşanan sıkıntılar.
- Önemli hammadde darboğazı.
- Oldukça başarılı bir rakibin ortaya çıkması.

3-Diğer konularla ilgili olaylar:

- Finansal kuruluşların borç ödeme gücü veya likidite yükümlülükleri gibi sermaye yeterlilik yükümlülüklerine veya diğer yasal yükümlülüklere aykırılık.

- İşletme aleyhine açılmış, sonuçlanmamış ve işletmenin aleyhine sonuçlanması durumunda işletmenin karşılamayacağı taleplere sebep olabilecek davalar.
- İşletmeyi olumsuz yönde etkilemesi beklenen mevzuat değişiklikleri veya hükümet politikalarındaki değişiklikler.
- Oluştığında sigorta kapsamında bulunmayan veya eksik sigortalanmış felaketler”.

BDS 570'in 21. maddesine göre finansal tabloların işletmenin sürekliliği esasına göre hazırlanmış olması ancak yönetimin işletmenin sürekliliği esasını (tasfiye hali) kullanmasının denetçinin yargısına göre uygun olmaması durumunda denetçi bağımsız denetim raporunda olumsuz görüş verir. Finansal tablolarda mevcut olan önemli belirsizliğe ilişkin yönetimce yeterli açıklamanın yapılmış olması durumunda ise denetçi, raporunda “İşletmenin Sürekliliğiyle İlgili Önemli Belirsizlik” başlığı altında ayrı bir bölümde bu konuya dikkat çekerek olumlu görüş verir.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde, BDS 570 Standardı ile ilgili birçok farklı sektöre yönelik çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Tamas vd. (2012) tarafından yapılan “The Principe Of Business Continuity in Terms Of Financial Audit,” başlıklı çalışmada uluslararası alanda yaşanan finansal krizlerin işletmenin sürekliliğine etkisi araştırılmıştır. Bu krizlerin finansal tablolar aracılığıyla yönetimlerin ve bağımsız denetçilerin eksik oldukları yönlerini ve hatalarını ortaya çıkarmada etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, izleyen dönemlerde yaşanan faaliyet zararları, önceki döneme göre; cironun azalması, stoklardaki artış, öz kaynak azalması, kısa vadeli borçların artması ve 90 günden uzun süreli tedarikçilere, çalışanlara, bankalara olan kısa vadeli borçların ödenememesi durumlarının işletmenin sürekliliğini olumsuz yönde etkileyebileceği ve bu durumların mevcudiyetinin yönetimin tasfiye niyetinin olduğunun, faaliyetleri durdurmaya veya azaltmaya düşündüğünün veya süreklilik için gerçekçi alternatiflerinin olmadığını göstergesi olarak kabul edileceği ifade edilmiştir.

Çil, Tanç ve Elitaş (2018) tarafından yapılan, “İşletmenin Sürekliliği Ve Bağımsız Denetçi Raporlarının Türkiye Bağımsız Denetim Standartları (BDS 570 ve BDS 700) Açısından İncelenmesi” Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektöründeki şirketlerin 01.01.2016 - 31.12.2016 dönemine ait Bağımsız De-

netim Raporları ve eki Finansal Tablolar ile Dipnotlarındaki bilgilerin BDS 570 ve BDS 700'e uygunluk açısından incelendiği çalışmada; denetçi raporlarının çoğunlukla bu standartlara uygun olarak düzenlendiği, küçük bir kısmında ise mevcut standartlar ile uyumsuzluklar olduğu bulunmuştur.

Yılmaz ve Yaşar (2018) yaptıkları "Bağımsız Denetim Raporlarının İşletmenin Sürekliliği Denetim Standardı 570 Çerçevesinde İncelenmesi: BİST İmalat Sanayi Şirketleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmalarında, 2013-2016 yıllarında BİST'te işlem gören imalat sanayi şirketlerinin denetim raporlarını incelemişler ve işletmenin sürekliliği varsayımına ilişkin şüphe oluşturabilecek durumların neler olduğunu ve hangi tür denetim görüşlerinin ulusal/uluslararası denetim firmaları tarafından verildiğini ortaya koymayı amaçlamışlardır. İşletmenin sürekliliğine ilişkin sorun oluşturabilecek en sık karşılaşılan olay veya şartın, 'önemli tutarlardaki faaliyet zararı veya nakit akışı oluşturan varlıkların değerindeki önemli azalışlar' olduğunu tespit etmişlerdir.

Cavlak (2020) tarafından içerik analizi yöntemini ile yapılan "Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri: BIST Endeksi'ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının İncelenmesi" başlıklı çalışmada BIST 100 endeksinde yer alan işletmelerin yılın ikinci çeyreğini kapsayan finansal raporlarında işletmelerin çoğunun Covid-19 hakkında en az bir başlık altında değerlendirmelerde bulunduğu, ancak bu değerlendirmelerin finansal raporlar için önem arz eden işletmenin sürekliliği, muhasebe tahmin ve varsayımları ile muhasebe politikaları başlıklarında çok az yer aldığı bulunmuştur. Bununla birlikte, içerisinde Covid-19 süreci ile ilgili yapılan en detaylı değerlendirmelerin mali kuruluşlar olan bankaların ara dönem finansal raporlarında yer aldığı tespit edilmiştir.

Kurnaz ve Güner (2020), tarafından yapılan, "BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardı Kapsamında BIST Spor Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarının İncelenmesi" başlıklı çalışmada BIST spor endeksinde yer alan şirketlerin 2013-2018 yılları arasındaki bağımsız denetim raporları içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve bu şirketlerin bağımsız denetim raporlarının BDS-570 İşletmenin Sürekliliği Standardına uygun olarak hazırlandığı bulunmuştur.

Taş vd. (2018) çalışmalarında BİST'te işlem gören 4 firmaya ait 5 yıllık bağımsız denetim raporunda; işletmenin sürekliliğine ilişkin ciddi belirsizliklerin olup olmadığı -varsa- bu belirsizliklerin bağımsız denetçi raporlarında ne şekilde ifade edildiğini incelemişlerdir. İnceleme sonucunda, denetim raporlarında işletmenin sürekliliğine ilişkin paragrafın oluşturulduğu ancak konu hakkında detaylı bilgiler verilmediği, çoğunluğunda konunun standart bir cümle ile ifade

edildiği, şirket yönetimlerinin işletmenin sürekliliği ile ilgili ciddi belirsizlikleri bildiren denetim firmalarıyla izleyen dönemlerde çalışmadıklarını ifade etmişlerdir.

3. ÇALIŞMANIN AMACI ve KAPSAMI

Bu çalışmanın amacı, BIST 30 Endeksinde yer alan firmaların finansal durumlarında COVID-19 salgını nedeniyle meydana gelen değişikliklerin işletmelerin sürekliliğini etkileyip etkilemediği açısından araştırılmasıdır. Bu amaçla bu şirketlerin, Kamuoyu Aydınlatma Platformunda (KAP) yayınlanan 2020 ve 2019 yılı 2. üç aylık sınırlı, 2019 ve 2020 yılı 4. üç aylık bağımsız denetimden geçmiş finansal raporları ve dipnot bilgileri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ayrıca elde edilen hâsılat ve kar bulguları ile likidite oranları karşılaştırılmış ve BDS 570 işletmenin sürekliliği standardı dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu web sayfasında Covid-19 salgınının yürütülen bağımsız denetimlerdeki etkisinin azaltılması amacıyla,31.03.2020 tarihinde sözleşmenin hazırlanması, denetim kanıtlarının elde edilmesi, işletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesi ve raporun oluşturulması gibi konularda rehber niteliğinde açıklamalarda bulunulmuştur. Salgının işletmenin sürekliliği konusundaki etkilerinin araştırılması konusunda aşağıdaki hususların dikkate alınması tavsiye edilmiştir.

Denetçinin “BDS 570 İşletmenin Sürekliliği” standardı uyarınca, yönetimin işletmenin sürekliliği esasını kullanmasının uygunluğu hakkında yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmesi ve işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin önemli bir belirsizliğin mevcut olup olmadığı konusunda bir sonuca varması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Standardın 16. Maddesindeki ilave denetim prosedürlerinin de uygulanmasının denetçinin çalışmalarında gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bunlar:

- a. Yönetim tarafından işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin bir değerlendirme yapılmamış ise yönetimden bu değerlendirmenin yapılmasının talep edilmesi.
- b. Yönetimin, işletmenin sürekliliği hakkındaki değerlendirmesiyle ilgili olarak gelecekte uygulayacağı planların mevcut şartlarda uygulanabilir olup olmadığına ve uygulanması sonucunda mevcut durumda iyileşmesinin mümkün olup olmadığına karar verilmesi.
- c. İşletmenin hazırlamış olduğu nakit akış tahminlerindeki üretilen verilerin güvenilir olup olmadığını ve varsayımların yeterli dayanaklarının olup olmadığının değerlendirilmesi.

- d. Yönetimin değerlendirme yaptığı tarihten itibaren herhangi bir ilâve bilgi veya durumun ortaya çıkıp çıkmadığının değerlendirilmesi.
- e. Yönetimden ve uygun olması durumunda üst yönetimden sorumlu olanlardan gelecekte yapacakları işlemlerle ait planlar ve bu planların uygulanabilirliği konusunda yazılı beyan talep edilmesi.

Denetçi, Covid-19 salgının bağımsız denetim raporu üzerindeki etkilerine dikkat çekmek için normal rapor formatına ek olarak “BDS 706 Bağımsız Denetim Raporunda Yer Alan Dikkat Çekilen Hususlar ve Diğer Hususlar Paragrafları” Standardında açıklanan usullere göre “Dikkat Çekilen Hususlar” paragrafını ekleyebilir.

İşletmenin sürekliliği esasını kullanmanın uygun olduğu ancak önemli bir belirsizliğin olduğu durumlarda da denetçinin raporuna BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardının 22. maddesi gereğince “İşletmenin Sürekliliğiyle İlgili Önemli Belirsizlik” paragrafını eklemesi gerekebilir.

4.ÇALIŞMANIN BULGULARI

COVID-19 salgınında, Türkiye’de vatandaşların sağlığını ve güvenliğini sağlamak için alınan birçok önlemin yanı sıra şirketleri ve hanehalkını bu zorlu koşullarda desteklemek için düzenleyici, mali ve parasal aksiyonlar hayata geçirilmiştir. COVID-19 salgınının Türkiye’de 2020 yılı Mart ayında başladığı kabul edilmekte olduğu için pandeminin BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin finansal durumlarında dolayısı ile sürekliliklerindeki olası etkileri, bu şirketlerin KAP’ta yayınlanan sınırlı denetimden geçmiş 2020 yılı 2. üç aylık ve 2019 yılı 2. üç aylık bağımsız denetim raporları ve dipnot açıklama bilgileri ile 2019 yılı 2020 yılı bağımsız denetim raporların üzerinden karşılaştırılarak incelenmiş ve Tablo 1, Tablo2, Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’de sunulmuştur.

4.1.BIST 30 Endeksindeki Şirketlerde Hâsılat ve Faiz Geliri Karlılığı

BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 2020 yılı 2. çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre hâsılatlarının karlılık oranlarında ve faiz gelirinin karlılık oranlarında meydana gelen değişiklikler Tablo 1’de sunulmuştur.

BIST 30'da Yer Alan İşletmelerin Mali Tablolarındaki Covid-19 Etkilerinin BDS 570 11 İşletmenin Sürekliliği Standardına Göre İncelenmesi

Tablo 1: BIST 30 endeksindeki firmaların 2019 yılı 2. üç aylık Net Kar/Hasılat (faiz geliri) ile 2020 yılı 2. üç aylık Net Kar/Hasılat(faiz geliri) oranlarının karşılaştırılması

	Firma İsimleri		Hasılat(Faiz Geliri) 01.04.-30.06	Net Kar 01.04- 30.06	Netkar/ hasılat (F.Geliri)
1	AKBANK T.A.Ş.	2019	9.506.052.000,00	1.259.272.000,00	0,13
		2020	8.248.593.000,00	1.582.641.000,00	0,19
2	ARÇELİK A.Ş.	2019	8.427.600.000,00	231.995.000,00	0,03
		2020	7.832.129.000,00	408.563.000,00	0,05
3	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2019	2.626.316.000,00	705.763.000,00	0,27
		2020	2.635.392.000,00	927.757.000,00	0,35
4	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	2019	10.245.446.000,00	346.912.000,00	0,03
		2020	14.028.499.000,00	697.411.000,00	0,05
5	DOĞAN ŞİRKETLER GRU- BU HOLDİNG A.Ş.	2019	3.171.856.000,00	214.304.000,00	0,07
		2020	2.054.963.000,00	254.840.000,00	0,12
6	EMLAK KONUT GAYRI- MENKUL YATIRIM ORTAK- LIĞI A.Ş.	2019	1.933.969.000,00	311.887.000,00	0,16
		2020	672.931.000,00	112.625.000,00	0,17
7	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	2019	7.450.677.000,00	1.374.381.000,00	0,18
		2020	7.404.231.000,00	604.080.000,00	0,08
8	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	2019	1.106.834.716,00	1.056.165,00	0,0009
		2020	951.700.052,00	94.098.304,00	0,10
9	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	2019	15.421.442.000,00	1.613.269.000,00	0,10
		2020	13.860.989.000,00	1.967.352.000,00	0,14
10	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2019	1.639.298.663,00	102.578.954,00	0,06
		2020	1.740.340.684,00	-106.114.150,00	(0,06)
11	KOÇ HOLDİNG A.Ş.	2019	40.487.809.000,00	2.294.878.000,00	0,06
		2020	34.530.996.000,00	1.722.528.000,00	0,05
12	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.	2019	608.976.000,00	414.409.000,00	0,68
		2020	721.441.000,00	469.918.000,00	0,65
13	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.	2019	632.976.000,00	420.123.000,00	0,66
		2020	739.263.000,00	462.040.000,00	0,58
14	MİGROS TİCARET A.Ş.	2019	5.808.145.000,00	-150.470.000,00	(0,03)
		2020	6.979.760.000,00	-154.410.000,00	(0,02)
15	OYAK ÇİMENTO FABRİKA- LARI A.Ş.	2019	548.031.585,00	5.420.581,00	0,01
		2020	598.923.337,00	16.836.781,00	0,03
16	PEGASUS HAVA TAŞIMA- CILIĞI A.Ş.	2019	2.630.441.893,00	323.644.129,00	0,12
		2020	151.299.768,00	-927.091.103,00	(6,13)
17	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.	2019	3.108.468.000,00	295.422.000,00	0,10
		2020	2.241.608.000,00	145.197.000,00	0,06
18	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.	2019	1.234.760.000,00	234.012.000,00	0,19
		2020	215.766.000,00	-732.417.000,00	(339)
19	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	2019	3.718.405.000,00	398.456.000,00	0,11
		2020	2.658.407.000,00	95.063.000,00	0,04
20	TURKCELL İLETİŞİM HİZ- METLERİ A.Ş.	2019	6.191.140.000,00	479.429.000,00	0,08
		2020	6.923.903.000,00	853.008.000,00	0,12

	Firma İsimleri		Hasılat(Faiz Geliri) 01.04.-30.06	Net Kar 01.04- 30.06	Netkar/ hasılat (F.Geliri)
21	TUPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	2019	23.952.951.000,00	885.904.000,00	0,04
		2020	9.279.581.000,00	-162.291.000,00	(0,02)
22	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	2019	18.668.000.000,00	133.000.000,00	0,01
		2020	6.177.000.000,00	-2.234.000.000,00	(0,36)
23	TÜRK TELEKOMİNİKASYON A.Ş.	2019	5.759.723.000,00	434.802.000,00	0,08
		2020	6.969.325.000,00	980.473.000,00	0,14
24	TÜRKİYE GARANTİ BAN- KASI A.Ş.	2019	11.191.642.000,00	1.911.359.000,00	0,17
		2020	8.916.572.000,00	1.650.688.000,00	0,19
25	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	2019	12.400.951.000,00	422.676.000,00	0,03
		2020	12.503.744.000,00	1.429.622.000,00	0,11
26	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	2019	12.613.826.000,00	1.394.902.000,00	0,11
		2020	11.319.061.000,00	1.921.135.000,00	0,17
27	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	2019	918.544.000,00	213.673.000,00	0,23
		2020	795.406.000,00	168.647.000,00	0,21
28	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	2019	4.694.544.000,00	723.456.000,00	0,15
		2020	4.219.572.000,00	188.269.000,00	0,04
29	TÜRKİYE VAKIFLAR BAN- KASI T.A.O.	2019	11.087.988.000,00	534.887.000,00	0,05
		2020	11.069.144.000,00	2.420.031.000,00	0,22
30	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	2019	10.226.609.000,00	1.119.569.000,00	0,11
		2020	8.085.488.000,00	1.331.370.000,00	0,16

Kaynak: KAP.gov.tr

Tablo 1’de verileri açıklanan BIST 30’da yer alan şirketlerin, 2020 yılının 2. çeyreğinde, 2019 yılı 2. çeyreğine göre; 13 tanesinin net karlılık oranlarının azalmış, 16 tanesinin net karlılık oranlarının artmış, bir tanesinin de zararının azalmış olduğu görülmektedir. Bu endeksteki 7 bankadan 6’sının net karlılık oranlarının artmış 1 tanesinin ise net karlılık oranının azalmış olduğu bulunmuştur. BIST 30 endeksindeki Bankacılık sektörü haricindeki 23 şirketin net karlılık oranlarında; 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının 2. çeyreğine göre 12 şirkette azalış 10 şirkette de artış, bir tanesinin de zarar oranında azalış görülmüştür. BIST 30 endeksindeki şirketlerden 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre bankacılık sektörünün pandemiden etkilenmemiş olduğu, kalan şirketlerin yarısından fazlasında ise karlılık azalışının söz konusu olduğu görülmüştür.

BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 2020 yılında 2019 yılına göre hasılatlarının karlılık oranlarında ve faiz gelirinin karlılık oranlarında meydana gelen değişiklikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: BIST 30 endeksindeki firmaların 2019 yılı Net Kar/Hasılat (faiz geliri) ile 2020 yılı Net Kar/Hasılat (faiz geliri) oranlarının karşılaştırılması

	Firma ismi		Hasılat(Faiz Geliri) 01.01.-31.12	Netkar 01.01-31.12	Netkar/ Hasılat- (Faiz Geliri)
1	AKBANK T.A.Ş.	2019	36.498.492.000,00	5.352.339.000,00	0,15
		2020	35.128.018.000,00	6.259.648.000,00	0,18
2	ARÇELİK A.Ş.	2019	31.941.773.000,00	953.026.000,00	0,03
		2020	40.872.483.000,00	2.878.989.000,00	0,07
3	ASELSAN ELEKT- RONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	2019	13.012.551.000,00	3.352.673.000,00	0,26
		2020	16.104.455.000,00	4.461.266.000,00	0,28
4	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	2019	40.211.942.000,00	1.224.877.000,00	0,03
		2020	55.495.364.000,00	2.606.815.000,00	0,05
5	DOĞAN ŞİRKET- LER GRUBU HOL- DİNG A.Ş.	2019	13.253.580.000,00	592.933.000,00	0,04
		2020	10.767.694.000,00	1.444.081.000,00	0,13
6	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLI- ĞI A.Ş.	2019	5.667.598.000,00	778.350.000,00	0,14
		2020	4.730.462.000,00	836.563.000,00	0,18
7	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALA- RI T.A.Ş.	2019	27.465.185.000,00	3.494.207.000,00	0,13
		2020	32.048.029.000,00	3.509.790.000,00	0,11
8	GÜBRE FABRİKA- LARI T.A.Ş.	2019	4.344.496.369,00	-98.641.006,00	-0,02
		2020	5.413.712.258,00	416.068.128,00	0,08
9	HACI ÖMER SA- BANCI HOLDİNG A.Ş.	2019	59.866.666.000,00	6.964.968.000,00	0,12
		2020	59.353.788.000,00	8.899.253.000,00	0,15
10	KARDEMİR KARA- BÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCA- RET A.Ş.	2019	6.076.355.980,00	80.645.069,00	0,013
		2020	7.519.540.408,00	60.651.770,00	0,008
11	KOÇ HOLDİNG A.Ş.	2019	152.906.954.000,00	5.921.284.000,00	0,04
		2020	142.535.886.000,00	12.633.297.000,00	0,09
12	KOZA ALTIN İŞ- LETMELERİ A.Ş.	2019	2.849.270.000,00	414.409.000,00	0,15
		2020	3.249.641.000,00	469.918.000,00	0,14
13	KOZA ANADOLU METAL MADENCI- LİK İŞLETMELERİ A.Ş.	2019	2.914.510.000,00	1.773.112.000,00	0,61
		2020	3.326.827.000,00	1.696.189.000,00	0,51
14	MİGROS TİCARET A.Ş.	2019	22.864.764.000,00	-460.670.000,00	-0,02
		2020	28.790.190.000,00	-402.949.000,00	-0,01
15	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.	2019	2.184.761.224,00	113.616.825,00	0,05
		2020	2.932.234.571,00	358.453.306,00	0,12
16	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	2019	11.025.224.523,00	1.334.567.915,00	0,12
		2020	4.803.559.909,00	-1.965.097.057,00	-0,41
17	PETKİM PETRO- KİMYA HOLDİNG	2019	11.672.220.000,00	935.685.000,00	0,08
		2020	12.134.076.000,00	1.071.196.000,00	0,09

	Firma ismi		Hasılat(Faiz Geliri) 01.01.-31.12	Netkar 01.01.-31.12	Netkar/ Hasılat- (Faiz Geliri)
	A.Ş.				
18	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.	2019	4.756.204.000,00	513.081.000,00	0,11
		2020	2.415.468.000,00	-2.228.957.000,00	-0,92
19	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	2019	14.603.354.000,00	1.414.859.000,00	0,10
		2020	11.729.779.000,00	-67.398.000,00	-0,01
20	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	2019	25.137.135.000,00	2.504.254.000,00	0,10
		2020	29.103.738.000,00	4.239.620.000,00	0,15
21	TUPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	2019	89.600.776.000,00	585.330.000,00	0,01
		2020	63.243.815.000,00	-2.422.925.000,00	-0,04
22	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	2019	75.118.000.000,00	4.536.000.000,00	0,06
		2020	46.448.000.000,00	-5.588.000.000,00	-0,12
23	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	2019	23.657.108.000,00	2.406.783.000,00	0,10
		2020	28.288.875.000,00	3.177.873.000,00	0,11
24	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	2019	42.045.625.000,00	6.241.390.000,00	0,15
		2020	39.393.261.000,00	6.385.163.000,00	0,16
25	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	2019	47.668.735.000,00	193.535.000,00	0,004
		2020	54.729.179.000,00	938.770.000,00	0,02
26	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	2019	48.453.830.000,00	7.031.631.000,00	0,15
		2020	47.960.977.000,00	7.751.752.000,00	0,16
27	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	2019	3.313.001.000,00	736.141.000,00	0,22
		2020	3.336.674.000,00	709.473.000,00	0,21
28	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	2019	18.058.686.000,00	2.700.319.000,00	0,15
		2020	21.340.686.000,00	2.824.571.000,00	0,13
29	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	2019	43.070.830.000,00	534.887.000,00	0,01
		2020	48.002.021.000,00	2.420.031.000,00	0,05
30	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	2019	37.851.770.000,00	3.600.186.000,00	0,10
		2020	35.000.149.000,00	5.079.683.000,00	0,15

Kaynak: KAP.gov.tr

Tablo 2’de verileri açıklanan BIST 30 yer alan şirketlerin 2020 yılında 2019 yılına göre; 11 tanesinin net karlılık oranlarının azaldığı 18 tanesinin net karlılık oranlarının arttığı, bir tanesinin de zararının azalmış olduğu bulunmuştur. Bu endeksteki 7 bankadan 6’sının net karlılık oranları artmış 1 tanesinin ise net karlılık oranı azalmıştır. BIST 30 endeksindeki Bankacılık sektörü haricindeki 23 şirketin net karlılık oranlarında; 2020 yılında 2019 yılına göre 12 şirkette artış 10 şirkette de azalış, bir tanesinin de zarar oranında azalış görülmüştür.

Tablo 1 ve Tablo 2 verilerinden elde edilen sonuçların karşılaştırılmasında; endeksteki 6 bankanın hem 2020 yılının 2. çeyreğinde hem de yılsonunda karlılığının artmış olduğu, bir tanesinin de hem 2. çeyrekte hem de yılsonunda karlılığının azalmış olduğu görülmüştür. Bu bilgilere göre, BIST 30 endeksinde-

BIST 30'da Yer Alan İşletmelerin Mali Tablolarındaki Covid-19 Etkilerinin BDS 570 15 İşletmenin Sürekliliği Standardına Göre İncelenmesi

ki Bankaların karlılıklarında Covid-19 pandemisinin önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Banka dışı şirketlerde ise 2020 yılı 2. çeyreğinde 2019 yılına göre karlılığı azalan iki şirketin 2020 yılsonu itibarıyla bir önceki yıla göre karlılıklarının arttığı görülmüştür. Banka dışı şirketlerin % 43'ünde 2020 yılında pandeminin karlılık azalışına neden olduğu bulunmuştur.

4.2. BIST 30 Endeksindeki Şirketlerde Hâsılat, Faiz Geliri ve Net Kar Değişimleri

BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 2020 yılı 2. çeyreğinde önceki yılın aynı dönemine göre hâsılatlarında/faiz gelirlerinde meydana gelen artış/azalışlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: BIST 30 endeksindeki firmaların 2020 yılı 2. Çeyreği ile 2019 yılı 2. çeyreğinde, Hâsılat (faiz geliri) ile Net kar artış/azalışları

	Firma isimleri		1 Nisan 30- Haziran 2020	1 Nisan 30- Haziran 2019	% Artış/ Azalış
1	AKBANK T.A.Ş.	Faiz geliri	8.248.593.000,00	9.506.052.000,00	-0,1322798
		Net kar	2.885.312.000,00	2.667.012.000,00	0,0818519
2	ARÇELİK A.Ş.	Hasılat	7.832.129.000,00	8.427.600.000,00	-0,0706572
		Net kar	408.563.000,00	231.995.000,00	0,76108537
3	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Hasılat	2.635.392.000,00	2.626.316.000,00	0,00345579
		Net kar	927.757.000,00	705.763.000,00	0,31454468
4	BİM BİRLEŞİK MAĞAZALAR A.Ş.	Hasılat	14.028.499.000,00	10.245.446.000,00	0,36924239
		Net kar	697.411.000,00	346.912.000,00	1,0103398
5	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	2.054.963.000,00	3.171.856.000,00	-0,352126
		Net kar	254.840.000,00	214.304.000,00	0,18915186
6	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	Hasılat	672.931.000,00	1.933.969.000,00	-0,6520466
		Net kar	112.625.000,00	311.887.000,00	-0,6388916
7	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	Hasılat	7.404.231.000,00	7.450.677.000,00	-0,0062338
		Net kar	604.080.000,00	1.374.381.000,00	-0,5604712
8	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	Hasılat	951.700.052,00	1.106.834.716,00	-0,1401606
		Net Kar	94.098.304,00	1.056.165,00	88,0943214
9	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	13.860.989.000,00	15.421.442.000,00	-0,101187
		Net kar	1.967.352.000,00	1.613.269.000,00	0,21948169
10	KARDEMİR KARABUK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Hasılat	1.740.340.684,00	1.639.298.663,00	0,06163735
		Net kar	-106.114.150,00	102.578.954,00	-2,0344632
11	KOÇ HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	34.530.996.000,00	40.487.809.000,00	-0,1471261
		Net kar	1.722.528.000,00	2.294.878.000,00	-0,2494032
12	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.	Hasılat	721.441.000,00	608.976.000,00	0,18467887
		Net Kar	469.918.000,00	414.409.000,00	0,13394738
13	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ	Hasılat	793.263.000,00	632.976.000,00	0,25322761
		Net kar	462.040.000,00	420.123.000,00	0,09977316

	A.Ş.				
14	MİGROS TİCARET A.Ş.	Hasılat	6.979.760.000,00	5.808.145.000,00	0,20171931
		Net kar	-154.410.000,00	-150.470.000,00	0,02618462
15	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI A.Ş.	Hasılat	598.923.337,00	548.031.585,00	0,09286281
		Net kar	16.836.781,00	5.420.581,00	2,1060842
16	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	Hasılat	151.299.768,00	2.630.441.893,00	-0,9424812
		Net kar	-927.091.103,00	323.644.129,00	-3,8645386
17	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	2.241.608.000,00	3.108.468.000,00	-0,2788705
		Net kar	145.197.000,00	295.422.000,00	-0,5085099
18	TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	215.766.000,00	1.234.760.000,00	-0,8252567
		Net kar	-732.417.000,00	234.012.000,00	-4,1298267
19	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	2.658.407.000,00	3.718.405.000,00	-0,2850679
		Net kar	95.063.000,00	398.456.000,00	-0,7614216
20	TÜRKCCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	Hasılat	6.728.931.000,00	5.899.848.000,00	0,14052616
		Net kar	853.008.000,00	479.429.000,00	0,77921653
21	TUPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	Hasılat	9.279.581.000,00	23.952.951.000,00	-0,6125913
		Net kar	-162.291.000,00	885.904.000,00	-1,1831925
22	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	Hasılat	6.177.000.000,00	18.668.000.000,00	-0,6691129
		Net Kar	-2.234.000.000,00	133.000.000,00	-17,796992
23	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	Hasılat	6.969.325.000,00	5.759.723.000,00	0,21001045
		Net kar	980.473.000,00	434.802.000,00	1,25498733
24	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	Faiz geliri	8.916.572.000,00	11.191.642.000,00	-0,2032829
		Net kar	1.650.688.000,00	1.911.359.000,00	-0,1363799
25	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	Faiz geliri	12.503.744.000,00	12.400.951.000,00	0,00828912
		Net kar	1.429.622.000,00	422.676.000,00	2,38231175
26	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	Faiz geliri	11.319.061.000,00	12.613.826.000,00	-0,1026465
		Net kar	1.921.135.000,00	1.394.902.000,00	0,37725446
27	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	Faiz geliri	795.406.000,00	918.544.000,00	-0,1340578
		Net kar	168.647.000,00	213.673.000,00	-0,2107239
28	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	Hasılat	4.219.572.000,00	4.694.544.000,00	-0,1011753
		Net kar	188.269.000,00	723.456.000,00	-0,7397644
29	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	Faiz geliri	11.069.144.000,00	11.087.988.000,00	-0,0016995
		Net kar	2.420.031.000,00	534.887.000,00	3,52437805
30	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	Faiz geliri	8.085.488.000,00	10.226.609.000,00	-02093676
		Net kar	1.331.370.000,00	1.119.569.000,00	0,18918084

Kaynak: KAP.gov.tr

Tablo 3'de 2020 yılı ikinci çeyreğinde 2019 yılının 2. çeyreğine göre BIST 30 yer alan şirketlerin 10'unun hâsılatı/faiz geliri artmış, 20'sinin hâsılatı/faiz geliri azalmıştır. Endekste yer alan 7 bankanın 6 tanesinin faiz geliri azalmış 1 tanesinin artmıştır. Banka dışındaki şirketlerin 14'ünün hasılatı azalmış 9'ünün hâsılatı artmıştır.

BIST 30'da Yer Alan İşletmelerin Mali Tablolarındaki Covid-19 Etkilerinin BDS 570 17 İşletmenin Sürekliliği Standardına Göre İncelenmesi

Endeksteki şirketlerin 16 tanesine net kar artışı gerçekleşirken 13 şirketin 8'inde net kar azalışı olurken 5 şirkette de kardan zarara geçilmiştir. Bir şirketin de zararı artmıştır. Banka dışındaki şirketlerin 11'inin net karı artarken 6'sının net karı azalmış, 5'inin ise karlılığı zarara dönüşmüş, bir tanesinin de zararı artmıştır. Hâsılatı azalmış olmasına rağmen 8 şirketin net karı artmış, hâsılatı artmış olmasına rağmen 1 şirket karlı durumdan, zararlı duruma geçmiş bir şirketin de zararı artmıştır.

BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 2020 yılında hâsılatlarında/faiz gelirlerinde önceki yıla göre meydana gelen artış/azalışlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: BIST 30 endeksindeki firmalarda 2019 yılı ve 2020 yılı, Hâsılat (faiz geliri) ile Net kar artış/azalışları

	Kod		01.01.2020- 31.12.202	01.01.2019- 31.12.2019	Değişim
1	AKBANK T.A.Ş.	Faiz Geliri	35.128.018.000,00	36.498.492.000,00	-0,038
		Net kar	6.259.648.000,00	5.352.339.000,00	0,170
2	ARÇELİK A.Ş.	Hasılat	40.872.483.000,00	31.941.773.000,00	0,280
		Net kar	2.878.989.000,00	953.026.000,00	2,021
3	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Hasılat	16.104.455.000,00	13.012.551.000,00	0,238
		Net Kar	4.461.266.000,00	3.352.673.000,00	0,331
4	BİM BİRLEŞİK MAGAZALAR A.Ş.	Hasılat	55.495.364.000,00	40.211.942.000,00	0,380
		Net Kar	2.606.815.000,00	1.224.877.000,00	1,128
5	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	10.767.694.000,00	13.253.580.000,00	-0,188
		Net Kar	1.444.081.000,00	592.933.000,00	1,435
6	EMLAK KONUT GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	Hasılat	4.730.462.000,00	5.667.598.000,00	-0,165
		Net kar	836.563.000,00	778.350.000,00	0,075
7	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	Hasılat	32.048.029.000,00	27.465.185.000,00	0,167
		Net kar	3.509.790.000,00	3.494.207.000,00	0,004
8	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	Hasılat	5.413.712.258,00	4.344.496.369,00	0,246
		Net kar	416.068.128,00	-98.641.006,00	5,218
9	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	59.353.788.000,00	59.866.666.000,00	-0,0085
		Net kar	8.899.253.000,00	6.964.968.000,00	0,278
10	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	Hasılat	7.519.540.408,00	6.076.355.980,00	0,238
		Net kar	60.651.770,00	80.645.069,00	-0,248
11	KOÇ HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	142.535.886.000,00	152.906.954.000,00	-0,068
		Net kar	12.633.297.000,00	5.921.284.000,00	1,134
12	KOZA ALTIN İŞLETMELERİ A.Ş.	Hasılat	3.249.641.000,00	2.849.270.000,00	0,141
		Net kar	469.918.000,00	414.409.000,00	0,134
13	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETMELERİ A.Ş.	Hasılat	3.326.827.000,00	2.914.510.000,00	0,141
		Net kar	1.696.189.000,00	1.773.112.000,00	-0,043
14	MİGROS TİCARET A.Ş.	Hasılat	28.790.190.000,00	22.864.764.000,00	0,259
		Net kar	-402.949.000,00	-460.670.000,00	-0,125
15	OYAK ÇİMENTO FABRİKALARI	Hasılat	2.932.234.571,00	2.184.761.224,00	0,342

	A.Ş.	Net kar	358.453.306,00	113.616.825,00	2,155
16	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	Hasılat	4.803.559.909,00	11.025.224.523,00	-0,564
		Net kar	-1.965.097.057,00	1.334.567.915,00	-2,472
17	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	12.134.076.000,00	11.672.220.000,00	0,040
		Net kar	1.071.196.000,00	935.685.000,00	0,145
18	TAV HAVALIMANLARI HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	2.415.468.000,00	4.756.204.000,00	-0,492
		Net kar	-2.228.957.000,00	513.081.000,00	-5,344
19	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	Hasılat	11.729.779.000,00	14.603.354.000,00	-0,197
		Net kar	-67.398.000,00	1.414.859.000,00	-1,048
20	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	Hasılat	29.103.738.000,00	25.137.135.000,00	0,158
		Net kar	4.239.620.000,00	2.504.254.000,00	0,693
21	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	Hasılat	63.243.815.000,00	89.600.776.000,00	-0,294
		Net kar	-2.422.925.000,00	585.330.000,00	-5,139
22	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	Hasılat	46.448.000.000,00	75.118.000.000,00	-0,382
		Net kar	-5.588.000.000,00	4.536.000.000,00	-2,232
23	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	Hasılat	28.288.875.000,00	23.657.108.000,00	0,196
		Net kar	3.177.873.000,00	2.406.783.000,00	0,320
24	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	Faiz Geliri	39.393.261.000,00	42.045.625.000,00	-0,0630
		Net kar	6.385.163.000,00	6.241.390.000,00	0,023
25	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	Faiz Geliri	54.729.179.000,00	47.668.735.000,00	0,148
		Net kar	938.770.000,00	193.535.000,00	3,851
26	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	Faiz Geliri	47.960.977.000,00	48.453.830.000,00	-0,010
		Net kar	7.751.752.000,00	7.031.631.000,00	0,102
27	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	Faiz Geliri	3.336.674.000,00	3.313.001.000,00	0,007
		Net kar	709.473.000,00	736.141.000,00	-0,036
28	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	Hasılat	21.340.686.000,00	18.058.686.000,00	0,182
		Net kar	2.824.571.000,00	2.700.319.000,00	0,046
29	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	Faiz Geliri	48.002.021.000,00	43.070.830.000,00	0,114
		Net kar	2.420.031.000,00	534.887.000,00	3,524
30	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	Faiz Geliri	35.000.149.000,00	37.851.770.000,00	-0,075
		Net kar	5.079.683.000,00	3.600.186.000,00	0,411

Kaynak: KAP.gov.tr

Tablo 4' de verileri açıklanan BIST 30 yer alan şirketlerin 2020 yılı sonunda 2019 yılına göre 17'sinin hâsılatı/faiz geliri artmış, 13'ünün hâsılatı/faiz geliri azalmıştır. Bu endeksdeki 7 bankanın 3'ünün faiz gelirleri artarken 4'ünün faiz gelirleri azalmış olmakla birlikte sadece bir bankanın karı azalmıştır. Banka dışındaki şirketlerin 14 tanesinin hâsılatı artmış 9 tanesinin hâsılatı azalmıştır. Aynı dönemde bu şirketlerin karlarının karşılaştırılması sonucunda, 21 şirketin karlarında artış, 3 şirkette karlarda azalış, 5 şirkette karlı durumdan zarar eden duruma geçiş, bir şirkette zararında azalış olduğu görülmüştür.

BIST 30'da Yer Alan İşletmelerin Mali Tablolarındaki Covid-19 Etkilerinin BDS 570 19 İşletmenin Sürekliliği Standardına Göre İncelenmesi

Banka dışındaki şirketlerin 15 tanesinde net kar artmış ve 2 tanesinde net k, azalmış, 5 tanesi de karlı durumdan zararlı duruma geçmiş 1 şirkette de net zarar azalışı gerçekleşmiştir. Hâsılatı azalmış olan 8 şirkette kar artışı görülmüş-tür.

Tablo 3 ile Tablo 4'den elde edilen veriler karşılaştırıldığında; yıl sonun-da 7şirketin daha 2019 yılına göre 2020 yılı hasılatında/faiz gelirlerinde artış olduğu görülmüştür. Bu şirketler;

- Arçelik A.Ş.
- Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
- Gübre Fabrikaları T.A.Ş.
- Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.
- Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'dur.

2020 yılının 2. çeyreğinde 16 şirketin net karında 2019 yılının aynı dö-nemine göre artış görülmüşken, 2020 yılı sonu verilerinde 2019 yılına göre kar artışı olan firma sayısının 21'e yükseldiği bulunmuştur. Bu şirketler;

- Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.
- Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
- Koç Holding A.Ş.
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.
- Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'dır.

Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.'nin de 2020 yılı 2. çey-reğinde net karı 2019 yılının aynı dönemine göre artmışken, 2020 yılı sonu net karı bir önceki yıla göre daha az gerçekleşmiştir.

4.3. BIST 30 Endeksindeki Şirketlerde Cari Oran ve Sermaye Yeterliliği Oranı Değişimleri

İşletmelerin kısa vadeli yabancı kaynaklarını ödeme gücü cari oran ile ölçülmekte ve genellikle 2 olması beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise 1,5 olması yeterli kabul edilmektedir. Söz konusu oranın yüksek olması işletmenin borç ödeme gücünün yüksek olduğunu gösterirken çok yüksek ol-ması da işletmede atıl fon bulunduğunu ve bu nedenle kaynakların etkin kulla-nılmadığını ifade etmektedir(Çabuk ve Lazol, 2010: 208). Sermaye yeterliliği

standart oranı (SYR), özkaynaklar toplamının kredi riskine esas tutar, operasyonel riske esas tutar ve piyasa riskine esas tutar toplamından oluşan toplam riske esas tutara (TRET) bölünmesi suretiyle bulunan yüzdesel değeri ifade etmektedir (Geçer, 2015: 90). BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin 2019 yılı ve 2020 yılı cari oranları ve sermaye yeterliliği oranları hesaplanarak Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: BIST 30 endeksindeki firmaların 2019 yılı ve 2020 yılı, Cari oranları ve sermaye yeterliliği oranları

	Firma isimleri	31.12.2020 Dönen varlıklar Kısa vadeli Yükümlülükler	31.12.2019 Dönen varlıklar Kısa vadeli Yükümlülükler	2020 Yılı Cari Oranı/ Sermaye Yeterliliği	2019 Yılı Cari Oranı/ Sermaye yeterliliği
1	AKBANK T.A.Ş.	4.992.703.000,00 2.885.312.000,00	4.044.432.000,00 2.667.012.000,00	20,7	19,66
2	ARÇELİK A.Ş.	33.060.849,00 23.826.916,00	23.182.646,00 14.714.925,00	1,39	1,58
3	ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	19.594.261,00 12.319.765,00	13.976.498,00 7.743.870,00	1,59	1,80
4	BİM BİRLEŞİK MAĞAZA- LAR A.Ş.	11.135.793.000,00 11.020.795.000,00	5.806.245.000,00 6.998.109.000,00	1,01	0,83
5	DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU HOLDİNG A.Ş.	8.177.654,00 2.887.079,00	6.988.247,00 2.831.079,00	2,83	2,47
6	EMLAK KONUT GAYRİ- MENKUL YATIRIM OR- TAKLIĞI A.Ş.	23.964.883.000,00 11.032.208.000,00	20.392.829.000,00 8.722.050.000,00	2,17	2,34
7	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI T.A.Ş.	28.507.242,00 9.434.112,00	24.136.704,00 9.450.454,00	3,02	2,55
8	GÜBRE FABRİKALARI T.A.Ş.	3.157.837.294,00 3.230.345.066,00	2.798.247.264,00 2.835.955.627,00	0,98	0,99
9	HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.	269.491.344,00 351.320.596,00	206.970.925,00 278.812.101,00	0,77	0,74
10	KARDEMİR KARABÜK DEMİR ÇELİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	4.931.643.736,00 4.818.318.091,00	3.332.149.150,00 3.153.937.096,00	1,02	1,06
11	KOÇ HOLDİNG A.Ş.	341.574.474,00 414.492.964,00	82.228.762,00 59.026.121,00	0,82	1,39
12	KOZA ALTIN İŞLETME- LERİ A.Ş.	6.408.428.000,00 614.311.000,00	4.817.149.000,00 405.977.000,00	10,43	11,87
13	KOZA ANADOLU METAL MADENCİLİK İŞLETME- LERİ A.Ş.	7.006.421.000,00 673.354.000,00	5.145.373.000,00 440.812.000,00	10,41	11,67
14	MIGROS TİCARET A.Ş.	7.330.921.000,00 10.402.951.000,00	5.273.679.000,00 7.788.240.000,00	0,70	0,68
15	OYAK ÇİMENTO FABRİ-	1.909.488.901,00	1.492.002.442,00	1,23	1,82

BIST 30'da Yer Alan İşletmelerin Mali Tablolarındaki Covid-19 Etkilerinin BDS 570 21 İşletmenin Sürekliliği Standardına Göre İncelenmesi

	KALARI A.Ş.	1.554.271.751,00	820.847.757,00		
16	PEGASUS HAVA TAŞI-MACILIĞI A.Ş.	5.358.554.832,00	6.088.952.277,00		
		6.505.674.770,00	4.765.226.708,00	0,82	1,28
17	PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.	11.859.736.000,00	9.546.647.000,00		
		5.943.180.000,00	5.128.553.000,00	2,00	1,86
18	TAV HAVALIMANLARI HOLDİNG A.Ş.	22.253.260.000,00	18.387.169.000,00		
		11.549.353.000,00	5.994.319.000,00	1,93	3,07
19	TEKFEN HOLDİNG A.Ş.	9.013.197.000,00	9.217.274.000,00		
		7.474.512.000,00	6.645.129.000,00	1,21	1,39
20	TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.	20.583.372.000,00	19.332.144.000,00		
		11.565.262.000,00	12.655.525.000,00	1,78	1,53
21	TÜPRAŞ-TÜRKİYE PET-ROL RAFİNERİLERİ A.Ş.	30.663.146.000,00	27.918.955.000,00		
		28.340.528.000,00	28.120.266.000,00	1,08	0,99
22	TÜRK HAVA YOLLARI A.O.	30.659.000.000,00	28.339.000.000,00		
		47.379.000.000,00	35.417.000.000,00	0,65	0,80
23	TÜRK TELEKOMÜNİ-KASYON A.Ş.	13.289.465.000,00	12.077.205.000,00		
		14.228.270.000,00	13.693.647.000,00	0,93	0,88
24	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	5.827.834.000,00	4.988.404.000,00		
		1.650.688.000,00	1.911.359.000,00	16,87	17,81
25	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	5.503.474.000,00	2.532.606.000,00		
		1.429.622.000,00	422.676.000,00	14,56	13,65
26	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	6.980.983.000,00	5.620.745.000,00		
		1.921.135.000,00	1.394.902.000,00	16,99	16,37
27	TÜRKİYE SİNAİ KALKIN-MA BANKASI A.Ş.	473.546.000,00	512.029.000,00		
		168.647.000,00	213.673.000,00	19,37	17,39
28	TÜRKİYE ŞİŞE VE CAM FABRİKALARI A.Ş.	9.354.964.000,00	8.368.913.000,00		
		8.238.478.000,00	8.191.171.000,00	0,88	0,98
29	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.	5.542.556.000,00	2.964.270.000,00		
		2.420.031.000,00	534.887.000,00	16,05	16,22
30	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	4.152.279.000,00	4.041.239.000,00		
		1.331.370.000,00	1.119.569.000,00	18,23	17,8

Kaynak: KAP.gov.tr

Tablo 5'de BIST 30 yer alan banka dışındaki şirketlerin 2019 yılında 7'sinin Cari oranı 1'in altında gerçekleşirken 2020 yılında 8'inin cari oranı 1'in altında gerçekleşmiştir. Bir şirketin cari oranının 1'in altına düşmesi, dönen varlıkların kısa vadeli borçları karşılamaya yetmemesi anlamına gelmekte olup negatif işletme sermayesi oluşmaktadır. Tablo 5'de cari oranı 1'in altında kalan şirketlerden Türk Hava Yolları şirketi yönetimi "işletmenin sürekliliği" başlıklı dipnot açıklamasında bu konuya değinmiş ve nakit dengelerini krebiliteleri sayesinde kullandıkları krediler ile sağladıklarını açıklamıştır. 2020 yılında 2019 yılına göre bu şirketlerden 9'unun cari oranında artış 14'ünün cari oranında azalış olmuştur. Bu endeksteki bankaların sermaye yeterliliği oranları kabul

edilebilir oranın üzerinde gerçekleşmiş, 2020 yılında önceki döneme göre 7 bankadan 4'ünün sermaye yeterliliği oranında artış 3'ünün ise azalış tespit edilmiştir.

4.4. BIST 30 Endeksindeki Şirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarının İşletmenin Sürekliliği Açısından Nitel Olarak İncelenmesi

BIST 30 Endeksinde yer alan şirketlerin;

2020 yılı 2. üç aylık (01.04.2020-30.06.2020) sınırlı bağımsız denetim raporları dipnot açıklama bilgilerinin 2019 yılı 2. üç aylık dönem verileri ile - 31.12.2020 yılı bağımsız denetim raporu sonuçlarının 2019 yılı bağımsız denetim raporu sonuçları ile karşılaştırılması sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1-Akbank T.A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş, işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Banka yönetimi tarafından BDDK Muhasebe ve Finansal Raporlama Mevzuatı gereklilikleri dışında, serbest karşılık ayrılması nedeniyle bağımsız denetim raporunda **şartlı görüş** oluşmuştur. Banka, bireysel ve tüzel müşterilerinin anapara, faiz ve taksit ödemelerini talep ettikleri takdirde öteleyebilmelerine imkan sağlamış olup bu kapsamdaki ötelemeleri uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte, BDDK Kararı uyarınca kredilerin sınıflandırılması amacıyla temerrüt tanımında ve donuk alacaklar konusunda açıklanan ve 30 Haziran 2021 tarihine kadar devam edecek sürelerle uyarak borçlunun koşullarının da değerlendirildiği kendi risk politika ve modellerine göre karşılık ayırmıştır. Farklı senaryolardaki stres testleri ile de likiditenin yeterliliği analiz edilmektedir. 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla COVID-19 salgınının olumsuz etkileri nedeniyle, gerçeğe uygun değer farkı kâr/zarara yansıtılan finansal varlıklar ve yükümlülüklerin değerlendirilmesi tekrar gözden geçirilmiş ve raporlama tarihi itibarıyla gerçeğe uygun değerlendirme ölçümlemesinde herhangi bir düzeltme gerektirecek değişiklik bulunmamıştır. Kredi zarar karşılıklarının belirlenmesinde salgın kaynaklı etkiler yönetim tarafından dikkate alınmaktadır. Şirketin 2020 yılı 2. çeyreğinde faiz gelirleri % 13 oranında azalmış, faiz gideri de %40 oranında azaldığı için, net faiz geliri(faiz gelirleri-faiz giderleri) %23 oranında artmıştır.Kambiyo işlemlerinden karların artması ile net dönem karı da %8 oranında artmıştır. 31.12.2020 itibarıyla şirketin faiz giderlerindeki azalış faiz gelirlerindeki azalıştan daha yüksek oranlı olarak gerçekleşmiş ve dönem net faiz geliri % 22 oranında arttığı için, dönem net karı % 16,95 oranında artmıştır. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 19,66, 2020 yılı için de 20,7 olarak gerçekleşmiştir.

2-Arçelik A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini "PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." gerçekleştirmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. COVID-19 salgınından dolayı gerek Grup'un içinde bulunduğu sektörde gerekse genel ekonomik aktivitede yaşanan gelişmeler/yavaşlamalar ile paralel olarak Grup'un faaliyet gösterdiği ülkelerde tedarik ve satış süreçlerinde aksamalar yaşanmış, özellikle sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı dönemlerde üretim faaliyetleri geçici olarak duraklatılmıştır. Grup konsolide finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlarını gözden geçirmiştir. Bu kapsamda, 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem konsolide finansal tablolarında yer alan finansal varlıklar, stoklar, maddi duran varlıklar, şerefiye ve markaların değerlerinde meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklüklerini test etmiş ve herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. 2020 yılı 2.çeyreğinde şirketin hâsılatında % 7 azalma olmakla birlikte esas faaliyetlerden net diğer gelirler geçen yılın aynı dönemine göre % 1.577 artmıştır. Bu artış iki kalemden oluşmuştur. Birincisi ticari işlemlere ait kur farkı gelirleridir. İkincisi ise dava uzlaşması nedeniyle elde edilen 284.376.000 TL tazminat geliridir. Bu nedenlerle şirketin dönem karı da % 76 artmıştır.-31.12.2020 itibarıyla şirketin hâsılatı önceki yıla göre % 27,95 ve dönem net karı % 202 artmıştır.Şirketin cari oranı 2019 yılı için 1,58, 2020 yılı için 1,39 olmuştur.

3-Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "Yeditepe Bağımsız Denetim ve Yeminli Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Bağımsız denetim raporunda COVID 19 etkisinden bahsedilmemiştir.Şirketin hasılatında 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının 2. Çeyreğine göre %0,3'lük bir artış olmuşken esas faaliyetlerden diğer gelirlerde kur farkı (gelir-gideri) arasındaki %475 artıştan kaynaklı olarak dönem net karı %31 artmıştır.Şirketin 31.12.2020 tarihi itibarıyla hasılatı 2019 yılına göre %23,76 oranında artmıştır. Satışların maliyetinde meydana gelen %2'lik azalış ve esas faaliyetlerden diğer gelirlerde (kur farkı gelirleri) meydana gelen %86 oranındaki artış nedeniyle dönem net karı da %33 oranında artmıştır.Şirketin cari oran, 2019 yılı için 1,80, 2020 yılı için 1,59 olmuştur.

4-BİM Birleşik Mağazaları A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi, "Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Denetim raporunda işletmede oluşan herhangi bir COVID etkisinden bahsedilmemiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde şirketin 2019 yılının aynı dönemine göre hâsılatının % 37 arttığı dönem net karının ise % 101 artmış olduğu görülmüştür. Şirketin 31.12.2020 itibarıyla hâsılatı önceki yıla göre % 38,01

oranında artmış ve dönem net karı da % 112 oranında artmıştır.Şirketin cari oranı 2019 yılı için 0,83, 2020 yılı için 1,01 olmuştur.

5-Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi, "PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş" tarafından yapılmış işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Bağımsız denetim raporunda Grubun faaliyet alanlarında salgın nedeniyle 2020 yılının 2. Çeyreğinde meydana gelen etkiler aşağıdaki başlıklarda açıklanmıştır:

Akaryakıt: Özellikle Nisan ve Mayıs aylarında uygulanan şehirlerarası seyahat ve sokağa çıkma kısıtlamaları ile birlikte 2020 yılı Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleşen akaryakıt satışları önceki yılın aynı dönemine göre sırasıyla % 44 ve % 41 azalmıştır. Bu dönemde satış gelirlerinde meydana gelen azalma, kısa çalışma ödeneği ve gider optimizasyonu çalışmaları ile karşılanmaya çalışılmıştır. Grup Şirketlerinde devlet yardımlarından (kısa çalışma ödeneği, KDV, muhtasar, SGK ertelemeleri vb.) yararlanılmaktadır.

Gayrimenkul: Bağlı ortaklıklardan birine ait alışveriş merkezi faaliyetleri geçici olarak durdurulmuş, 1 Haziran 2020 tarihi itibarıyla yeniden faaliyete geçmiştir. Salgının etkili olduğu Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında kiracılar ile iyi niyet ilişkileri dahilinde kiralarda muhtelif indirimler uygulanmış, bununla birlikte operasyonel giderlerin azaltılmasına yönelik gerekli önlemler de alınmıştır.

Çelik Halat: Grup'un bağlı ortaklıklarından Çelik Halat'ta, 1 Nisan 2020 ve 4 Mayıs 2020 tarihleri arasında üretime geçici bir süre ara verilmiş, bu süre zarfında kısa çalışma ödeneğinden faydalanmıştır.

Ditaş: Grup'un bağlı ortaklarından Ditaş'ta, 2 Nisan 2020 ve 9 Nisan 2020 tarihleri arasında üretime geçici süre ara verilmesine karar verilmiş olup; 9 Nisan 2020 itibarıyla kısa çalışma ödeneğinden de yararlanılmak suretiyle üretime tekrar başlamıştır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde 30 Haziran 2020 tarihi itibarıyla hazırlanan konsolide finansal sonuçlarda önemli nitelikte bir etki izlenmemiştir. Holding'in hâsılatı sayılan bu nedenlerden dolayı, 2020 yılının ikinci çeyreğinde 2019 yılının ikinci çeyreğine göre % 35 oranında azalmıştır. Bu azalmaya rağmen, satışların maliyetinin % 91'den % 87'ye düşmesi ve yatırım faaliyetlerinden gelirlerdeki (kur farkı gelirleri) artışın da etkisiyle Holding'in bu dönemdeki dönem net karı % 25 oranında artmıştır.-31.12.2020 itibarıyla Holding'in hâsılatı % 18,75 azalmış dönem net karı satışların maliyetindeki azalış ve yatırım faaliyetlerindeki artışların etkisiyle % 143 artmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 2,47, 2020 yılı için 2,83 olmuştur.

6-Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi, “DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.” tarafından yapılmış işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem konsolide finansal tablolarında yer alan ticari alacaklar, stoklar, maddi duran varlıklar ve yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerlerinde meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklüklerini değerlendirmiş ve herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. Grup'un; 30 Haziran 2020 tarihi itibarıyla net işletme sermayesi 13.533.510 TL'dir ve 2.004.670 TL nakit ve nakit benzerlerine sahiptir. 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla de net işletme sermayesi 12.932.675 TL olup, 2.005.246 TL nakit ve nakit benzerleri mevcuttur. Grup Yönetimi Grup'un gerekli likiditeye sahip olduğuna ve işletmenin sürekliliği ilkesinin uygun olduğuna inanmaktadır. Grubun 2020 yılı 2. çeyreğinde satış hâsılatı 2019 yılının aynı dönemine göre % 65 oranında azalmış, satışların maliyeti % 77 den % 67'ye düşmüş olmasına rağmen esas faaliyetlerden gelirlerdeki (vadeli satışların finansman gelirleri) % 57 oranındaki azalış ve finansman giderlerindeki % 64 oranındaki artış nedeniyle dönem karı da % 64 oranında azalmıştır. 31.12.2020 tarihi itibarıyla ise hâsılatı % 16,53 oranında azalmış, finansman giderlerinin azalması nedeniyle net dönem karı % 7,5 oranında artmıştır. Şirketin cari oranı 2019 için 2,34, 2020 yılı için 2,17 olmuştur.

7-Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi “DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.” tarafından yapılmış işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Şirkette sokağa çıkma yasağı uygulandığı süreçte üretim faaliyetleri durdurulmamış olmakla birlikte satış hâsılatı önceki yılın aynı dönemine göre % 0,6 azalırken, 2019 yılının aynı döneminde % 78 olan satışların maliyeti, bu çeyrekte % 83'e çıkmıştır. Esas faaliyetlerden diğer gelirler 2020 yılının 2. Çeyreğinde % 329 oranında artarken finansman gelirleri % 535 azalmış ve şirketin net dönem karı %56 oranında azalmıştır. Grup, COVID-19 salgınının finansal tablolarına olası etkilerini değerlendirmiş ve Haziran 2020 tarihli ara dönem ve 31.12.2020 tarihli konsolide finansal tablolarında yer alan ticari alacaklar, stoklar, maddi duran varlıklar ve yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerlerinde meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklüklerini değerlendirmiş ve herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. Şirketin 31.12.2020 itibarıyla hâsılatı % 16 oranında artarken, esas faaliyetlerden diğer gelirlerdeki % 140 oranındaki artış ve finansman gelirlerindeki % 50,68 oranındaki azalış nedeniyle net dönem karı % 0,4 artmıştır. Şirketin cari oranı 2019 yılı için 2,55, 2020 yılı için 3,02 olmuştur.

8-Gübre Fabrikaları T.A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi “Eren Bağımsız Denetim ve Yeminli Mali Müşavirlik A.Ş.” tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiş olup, sonucunda sınırlı olumlu görüş açıklanmış ve raporda dikkat çeken paragraf yer almıştır. Sınırlı olumlu görüşün dayanağı İran’da faaliyet gösteren bağlı ortaklık Razi’nin mali tablolarındaki düzeltilmesi gereken konular ile ilgilidir. Grup’un bağımsız denetim raporunda dikkat çekilen hususların içerikleri de yine bağlı ortaklık Razi’nin faaliyetleri ile ilgilidir. Ayrıca, Grup’un Hatay ili İskenderun ilçesi tapusuna kayıtlı taşınmazı ile ilgili olarak devam eden dava için karşılık ayrılmadığı ifade edilmiştir. Şirket’in üst yönetimi tarafından yapılan değerlendirmede, salgının raporlama tarihi itibarıyla şirkette önemli derecede olumsuz bir ekonomik etkiye neden olmadığı açıklanmıştır. Grup’un 2020 yılının ikinci çeyreğinde hasılatı 2019 yılının aynı dönemine göre %14 azalmış olmakla birlikte satışların maliyetinin % 80’den % 76’ya düşmesi ve 2019 yılında 74.318.391 TL net finansman giderinin, 2020 yılında da 21.602.418 TL net finansman gelirinin gerçekleşmesi nedeniyle dönem net karı % 8.810 artmıştır. Grup’un 31.12.2020 de hasılatı 31.12.2019’a göre % 24,61 artmış ve 2019 yılında dönem zararı gerçekleşmişken, 2020 yılında 416.068.128 TL net kar edilmiştir. Grup’un cari oranı 2019 için 0,99,2020 yılı için 0,98 olmuştur.

9-Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi “PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.” tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Grup yönetimi, COVID-19 salgını yaklaşımını aşağıda özet olarak açıklanan bölümler itibarıyla yürütmektedir;

Bankacılık: Bankacılık grubu, gelişmiş dijital altyapısı sayesinde tüm faaliyetlerini kesintisiz olarak yürütmektedir.

Enerji: Enerji grubu kamu hizmetleri açısından hayati öneme haiz altyapı sistemlerini koruyabilmek amacıyla gerekli önlemleri almakta, hizmet standartlarını korumaya yönelik olanlar dışında geliştirme yatırımlarını ertelemektedir. Enerji santralleri ise asgari kesintiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Dağıtım gelirleri enerji tüketimine bağlı olmadığından, perakende gelirleri de müşteri portföyü gerçek anlamda olumsuz etkilemeyen hanehalkı müşterisi ağırlıklı olduğundan enerji segmenti cirosu üzerindeki COVID-19 olumsuz etkileri sınırlı seviyededir.

Perakende: Bu grupta öncelik iş sürekliliği olduğundan tedarik zincirindeki işlemler kesintisiz olarak sürdürülmekte, özellikle likidite ve işletme sermayesine odaklanılmaktadır. Gıda perakendesinde oluşan talep sıçramasını karşılayabilmek amacıyla yazılım ve donanım becerileri geliştirilmektedir.

Finansal Hizmetler: Grup, salgın nedeniyle faaliyetlerine etkin bir şekilde devam edebilmesi için yeterli likiditenin sürekli olarak elde bulundurulmasını sağlayacak strateji ve politikaları uygulamaktadır.

Yapı Malzemeleri: Yapı Malzemeleri grubunda, fabrikalarda dönüşümlü çalışma yöntemi ve zorunlu görevler nedeniyle işyerinde asgari olarak bulunulması gereken hususlar için sıkı sağlık ve güvenlik tedbirleri uygulanmaya başlanmış ve tüm çalışma bölgelerinde acil olmayan harcamalarda kısıntıya gidilmiştir.

Sanayi: Salgının etkileri nedeniyle bazı tesislerde üretim kesintisine gidilmiş, likidite ve operasyonel verimliliği arttırmak için stoklar ve alacaklara odaklanılmış, yatırım harcamaları da düzenli olarak takip edilmiştir. Grubun 30.06.2020 tarihli raporuna göre satış hâsılatı 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının 2. Çeyreğine göre % 10 azalmış ve satışların maliyeti de % 2 artmıştır. Bu süreçte Grup'ta finans sektörü faaliyetlerinden brüt karda meydana gelen % 25 artış net karı % 22 artırmıştır. Grubun hâsılatı 31.12.2020 itibarıyla 2019 yılına göre % 0,9 azalmıştır. Grup'un finans sektörü faaliyetlerinden elde ettiği brüt karın %22 oranında artması ve esas faaliyetlerden diğer gelirlerin de % 158 oranında artması nedeniyle dönem net karı da % 27,77 oranında artmıştır. Grup'un cari oranı 2019 için 0,74, 2020 için 0,77 olarak hesaplanmıştır.

10-Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.' nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Grup yönetimi, koronavirüsün yaratacağı operasyonel ve finansal etkileri göz önünde bulundurarak yaptığı analizler doğrultusunda, ertesi yılda yeterli likidite seviyesini koruyabileceğini öngörmektedir ve rapor tarihi itibarıyla koronavirüsün Grup'un faaliyetleri üzerinde işletmenin sürekliliğini etkileyecek ölçüde bir etkisi olmadığı açıklanmıştır. Grubun 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılı 2. çeyreğine göre hâsılatı % 6 artmış ancak satılan mamul maliyeti %86 dan %91' yükseldiği için brüt satış karlılığı azalmıştır. Kur farkı giderlerinde %98, finansman giderlerinde % 22 artış meydana geldiği için net karı % 203 azalmıştır. -31.12.2020 itibarıyla Grubun hâsılatı 2019 yılına göre % 23,75 artarken esas faaliyetlerden diğer giderlerdeki (borçlardaki kur farkı giderleri) artışlar nedeniyle dönem net karı da % 24,79 azalmıştır. Grup'un cari oranı, 2019 yılı için 1,06, 2020 için 1,02 olarak hesaplanmıştır.

11-Koç Holding A.Ş.' nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Covid-19 salgınından dolayı, Grup'un içinde bulunduğu sektörlerde yaşanan gelişmeler ve

yavaşlamalar paralelinde tedarik ve satış süreçlerinde aksamalar yaşanmış, üretim faaliyetlerinde geçici süreyle duruşlar ve kapasite kullanım oranlarında düşüşler meydana gelmiştir. Konsolide finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlar gözden geçirilmiş, 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem ve 31.12.2020 tarihli konsolide finansal tablolarda meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklükleri değerlendirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Holding'in 2020 yılı 2. çeyreğinde toplam hasılatı 2019 yılı 2. Çeyreğine göre %15 azalmıştır. Holding'in finans sektörü faaliyetlerinin hasılatı % 640 artarken diğer faaliyetlerden olan hasılat % 40 azalmıştır. 2019 yılında % 85 olan satışların maliyeti bu çeyrekte % 70'e düşmüş olmasına rağmen dönem karı % 25 azalmıştır. 31.12.2020 tarihi itibarıyla 2019 yılına göre Holding'in hâsılatı % 6,8 oranında azalmıştır. Maliyeti % 47,30 olan finansman faaliyetlerinden hâsılat ise % 6.671 oranında artmıştır. Satışların maliyetinde 2019 yılına göre %2'lik bir düşüşün gerçekleşmesi ve finansman faaliyetlerinden hâsılattaki artış nedeniyle Holding'in dönem net karı % 113 artmıştır. Holding'in cari oran 2019 için 1,39, 2020 için 0,82 olmuştur

12-Koza Altın İşletmeleri A.Ş.'nde "Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından 2020 yılı bağımsız denetimi gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiş ve şartlı görüş bildirilmiştir.

Şartlı görüşün dayanağı;

- Şirket'in yönetiminin, Kayyım heyetine, daha sonra da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na ("TMSF") devredilmiş olması ve devam eden hukuki süreç nedeniyle Grup'un finansal tablolarında herhangi bir düzeltme yapılmasının gerekip gerekmediğine ilişkin yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememiş olduğu,
- Şirket'in sahip olduğu paylarda meydana gelen kontrol kaybı sonrasında yapılması gereken gerçeğe uygun değer tespit çalışmasının denetim şirketine sunulmaması nedeniyle, finansal tablolarda herhangi bir düzeltme yapılmasının gerekip gerekmediğine yönelik olarak yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilemediğidir. Şirket, finansal tablolarını hazırlarken COVID-19 salgınının finansal tablolarına olası etkilerini değerlendirmiş ve finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlarını gözden geçirmiştir. Bu kapsamda, 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem ve 31.12.2020 tarihli yılsonu finansal tablolarında yer alan varlıkların değerlerinde meydana gelebilecek herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. Şirketin 2020 yılının 2. çeyreğinde hâsılatı 2019 yılının 2. çeyreğine göre

%18 oranında artarken, satılan malın maliyeti %34'den %30'a düşmüştür. Yatırım faaliyetlerinden gelirler önceki döneme göre % 13 oranında azalmış ve genel yönetim giderleri de önceki döneme göre % 28 oranında artmış olduğu için dönem net karında % 13 oranında artış gerçekleşmiştir. 31.12.2020 itibarıyla Şirket'in hâsılatı 2019 yılına göre % 14 oranında artmış, genel yönetim giderlerindeki % 62,5 oranındaki artışın olumsuz etkisi nedeniyle dönem net karında % 2 oranında artmış olmuştur. Şirketin cari oranı 2019 yılı için 11,87, 2020 yılı için 10,43 olarak gerçekleşmiştir.

13-Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiş ve şartlı görüş bildirilmiştir.

Şartlı görüşün dayanağı;

- a) Grup'un yönetiminin, Kayyım heyetine, daha sonra da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na ("TMSF") devredilmiş olması ve devam eden hukuki süreç nedeniyle Grup'un finansal tablolarında herhangi bir düzeltme yapılmasının gerekip gerekmediğine ilişkin yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememiş olduğu,
- b) Şirket'in sahip olduğu paylarda meydana gelen kontrol kaybı sonrasında yapılması gereken gerçeğe uygun değer tespit çalışmasının denetim şirketine sunulmamış olması nedeniyle, finansal tablolarda herhangi bir düzeltme yapılmasının gerekip gerekmediğine yönelik olarak yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilemediğidir. Grup, finansal tablolarını hazırlarken COVID-19 salgınının konsolide finansal tablolarına olası etkilerini değerlendirmiş ve finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlarını gözden geçirmiştir. Bu kapsamda, 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem ve 31.12.2020 tarihli yılsonu finansal tablolarında yer alan varlıkların değerlerinde meydana gelebilecek herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. 2020 yılının 2. çeyreğinde Grup'un hâsılatı % 17 artarken satışlarının maliyeti % 36'dan % 33'e düştüğü için brüt satış karlılık oranı da artmıştır. Yatırım faaliyetlerinden gelirler ve esas faaliyetlerden diğer gelirler azalmış genel yönetim giderleri ve esas faaliyetlerden diğer giderler artmış olmakla birlikte net kar % 10 artmıştır. Grup'un hâsılatı 31.12.2020 itibarıyla 2019 yılına göre % 13,75 oranında artmış, genel yönetim giderlerindeki % 55 ve esas faaliyetlerden diğer giderlerdeki % 240 oranındaki artışlar nedeniyle dönem net ka-

rında % 4,3 oranında azalma meydana gelmiştir. Grup'un cari oranı 2019 için 11,67, 2020 için 10,41 olarak gerçekleşmiştir.

14-Migros Ticaret A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi “*DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*” tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle Nisan ve Mayıs aylarında büyük illerde yaşanan sokağa çıkma kısıtlamaları sonucunda, hem Alışveriş Merkezlerinde hem diğer yerlerde bulunan marketlerin çalışma saatlerine getirilen kısıtlamalar, bu mağazaların satışlarını azaltmıştır. Diğer yandan, müşterilerin artan ev tüketimi harcamaları ve özellikle e-ticaret satışlarındaki yükselişle birlikte Grup'un toplam perakende cirosunda artış olmuştur. Bununla birlikte, artan tüketici talebi için uygulanan ek istihdam ile beraber, salgının yayılmasına izin vermemek için tüm işyerlerinde uygulamaya alınan hijyen ve temizlik giderleri faaliyet giderlerinin yükselmesine sebep olmuştur. Grup'un diğer bir iş kolu olan Alışveriş Merkezi işletmeciliğinde 2020 yılının 2. çeyreğinde önemli miktarda karlılık kaybı yaşanmıştır. COVID-19 etkileri nedeniyle azalan Alışveriş Merkezi trafiğine bağlı olarak gayrimenkul değerlemelerinde bir olup olmadığına yönelik sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânı söz konusu olmamıştır. 30 Haziran 2020 itibarıyla pandemi sürecinin Grup'un ilk altı aylık finansal performansını olumsuz yönde etkilemediği görülmüştür. Grup'un 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının 2. çeyreğine göre hâsılatı % 20 oranında artmış ve brüt satış karlılığı da % 16 artmıştır. Faaliyet karından daha büyük finansman giderleri gerçekleştiği için her iki dönemde de zarar oluşmuştur. 31.12.2020 itibarıyla Grup'un hasılatı 2019 yılına göre % 25,91 oranında artmış olmakla birlikte brüt satış karı grubun faaliyet ve finansman giderlerini karşılayamamış 2019 yılı gibi zarar gerçekleşmiştir. Grup'un cari oranı 2019 için 0,68, 2020 için 0,70 olarak hesaplanmıştır.

15-Oyak Çimento Fabrikaları A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi “*DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*” tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir.

Bağımsız denetim raporunda yer alan dikkat çekilen hususlar paragrafında:

- Mardin Çimento Sanayii ve Ticaret A.Ş., Bolu Çimento Sanayii A.Ş., Adana Çimento Sanayii Türk A.Ş., Aslan Çimento A.Ş. ve Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin birleşmesine ilişkin yasal sürecin 14 Mayıs 2020 tarihinde tamamlandığı ve söz konusu şirketlerin birleşerek faaliyetlerine OYAK Çimento Fabrikaları A.Ş. ünvanı ile devam etmekte olduğu,

- Bağlı ortaklık Oyak Beton Sanayii ve Ticaret A.Ş.'nin de bu birleşmeye dâhil olduğu,
- Grup'un konkordato ilan etmiş ve yasal süreçleri devam eden çeşitli müşterilerden ticari alacaklarının bulunduğu bilgilerine yer verilmiştir.

Raporun düzenlendiği tarih itibarıyla Covid-19'un Grup'un faaliyetleri üzerinde işletmenin sürekliliğini etkileyecek ölçüde bir etkisi olmamıştır. 2020 yılının 2. çeyreğinde Grup'un hâsılatı 2019 yılının 2. Çeyreğine göre % 9 oranında artmıştır. Yatırım faaliyetlerinden gelirlerdeki artışın finansman giderindeki artıştan daha fazla olması nedeniyle de dönem net karında % 210 oranında artış oluşmuştur. 31.12.2020 tarihi itibarıyla Grup'un hâsılatı % 34,21 oranında artmış, satışların maliyetindeki % 4 oranındaki azalışın da etkisiyle dönem net karı da % 215 oranında artmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılında 1,82, 2020 yılında 1,23 olmuştur.

16-Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Raporda Dikkat çekilen husus olarak COVID-19 salgınının grup faaliyetlerini aksattığı ancak nihai etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediği ifade edilmiş ve aşağıdaki açıklamalar yapılmıştır. Covid-19 salgınının Grup'un faaliyet gösterdiği havacılık sektöründe önemli etkisi olmuştur. 2020 yılı Mart ayı sonunda ülke bazında yürürlüğe giren seyahat kısıtlamaları nedeniyle, 27 Mart 2020 tarihinde tüm dış hat uçuşları, 28 Mart 2020 tarihinde ise tüm iç hat uçuşları kapatılmıştır. Grup, iç ve dış hat uçuşlarına izin verilen ülkeler kapsamında Haziran 2020 itibarıyla tekrar uçuşlara başlamıştır.

Grubun maliyetlerini kontrol altına almak ve nakit pozisyonunu korumak adına aldığı önlemlerden bazıları aşağıda sıralanmıştır;

- Hükümet'in sağladığı kısa dönem çalışma ödeneğinden faydalanılarak personel maliyetleri optimize edilmeye çalışılmaktadır,
- Tüm tedarikçiler ile yapılan sözleşmelerde kalıcı indirimler hedeflenmektedir ve/veya nakit akış yönetimine destek olması için ödemelerin ertelenmesi yönünde işbirliği görüşmeleri yürütülmektedir,
- Personelin uzaktan çalışma sistemine geçirilmesiyle sabit maliyetlerde 2020 yılında tasarruf sağlanmıştır, bu uygulama ile gelecek dönemlerde de tasarruf sağlanması hedeflenmektedir,
- Uçakların bakım takvimi optimize edilerek mevcut kullanım planlarına göre güncellenmektedir.

- Hem maliyet kontrolü hem de nakit yönetimi bakış açılarıyla, genel harcama bütçeleri yeniden gözden geçirilerek tasarruf sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, elzem olmayan proje ve yatırımlar ertelenmektedir.
- Grup nakit akışını daha iyi yönetebilmek için çeşitli bankalardan yeni kredi limitleri temin etmektedir.

Grup, 30 Haziran 2020 ve 31.12.2020 tarihleri itibarıyla Covid-19 salgını etkilerine bağlı olarak uçaklar, maddi duran varlık ve maddi olmayan duran varlıklar üzerinde herhangi bir değer düşüklüğü riskinin bulunup bulunmadığını değerlendirmiş ve varlıkların kullanım değerinde herhangi bir değer düşüklüğü tespit etmemiştir. Grubun hâsılatı, 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre % 94 oranında azalmış ve 151.299.768 TL hâsılat elde edilirken, azaltılmayan sabit giderlerden dolayı satılan hizmet maliyeti hâsılatın daha büyük tutarda 684.839.765 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle brüt satış zararı ve net satış zararı oluşmuştur. 2019 yılının aynı döneminde 323.644.129 TL net kar eden şirket 2020 yılının 2. çeyreğinde 927.130.445 TL zarar elde etmiştir. Şirketin 31.12.2020 tarihi itibarıyla hâsılatı 2019 yılına göre % 56 oranında azalmış, 2019 yılında 1.334.567.915 TL kar elde etmiş olan Grup 2020 yılındaki faaliyetlerinden 1.965.097.057 TL zarar etmiştir. Şirketin cari oranı 2019 için 1,28, 2020 için 0,82 olmuştur.

17-Petkim Petrokimya Holding A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Grup Yönetimi COVID-19 salgınının Grup'un faaliyetlerinde ve finansal durumunda meydana getirebileceği olumsuz etkilerini mümkün olan en az seviyeye indirmek için; yatırım harcamaları, operasyonel giderler ve stoklardaki artışın minimize edilmesi önlemlerini almış, likidite pozisyonunu güçlendirmek adına nakit yönetim stratejisini gözden geçirmiştir. Ayrıca, ara dönem ve yılsonu özet konsolide finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve varsayımlar gözden geçirilmiş, 30 Haziran 2020 ve 31.12.2020 tarihli finansal tablolarda yer alan finansal varlıklar, stoklar, maddi duran varlıkların değerlerinde meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklüklerini değerlendirmiş ve herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. 2020 yılının 2. Çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre Grup'un hasılatı ve brüt satış karında % 27,88 oranında azalma gerçekleşmiştir. Hâsılatındaki azalma ve artan faaliyet giderleri nedeniyle net kar %50 oranında azalmıştır. Grup'un 31.12.2020 tarihi itibarıyla hâsılatı önceki yıla göre % 3,9 oranında artmış ve satılan malın maliyeti/satışlar oranında geçen yıla göre % 2'lik bir azalma meydana gelmiş olduğundan dönem

net karında % 14,48 oranında artış olmuştur. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 1,86 2020 yılı için 2,0 olmuştur

18-TAV Hava Limanları Holding A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafında gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir.

Bağımsız denetim raporunda salgının Grup'un faaliyetlerini aksattığını nihai etkisinin belirsiz olması nedeniyle Grup'un faaliyetleri üzerindeki etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediğini ifade eden dikkat çekilen husus paragrafı mevcuttur. Salgının önlenmesi amacıyla alınan önlemler, Mart ayından itibaren hava trafiği faaliyetlerini durma noktasına getirdiğinden şirketin hem havacılık gelirlerinde hem de iştiraklerindeki ve iş ortaklıklarındaki yatırımlarından elde ettiği gelirlerinde azalmaya neden olmuştur. Salgın hava alanı sektöründeki şirketlerin riskini artırdığı için iskonto edilmiş nakit akımlarına dayanarak tahmin edilen Grup'un varlıklarının geri kazanılabilir tutarı üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Grup'un 2020 yılının 2. Çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre hasılatında % 82,5 küçülme oluşurken aynı oranda satışların maliyetlerinde sabit giderler nedeniyle azalma olamamış hasılat satışların maliyetini bile karşılayamamış brüt satış zararı söz konusu olmuştur. Buna ilave olarak iştirakler ve iş ortaklıklarından da zararlar meydana gelmiştir. Grup, 2019 yılının 2. çeyreğinde 234.012.000 TL kar elde edilmişken 2020 yılının aynı döneminde (732.417.000) TL zarar etmiştir. Uygulanan değer düşüklüğü testleri, 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla şerefiye için değer düşüklüğü zararının muhasebeleştirilmesine gerek olmadığını göstermiştir. Nakit yaratan birim (NYB) için gerçekleştirilen değer düşüklüğü testi sonucunda, TAV Tunus ve TAV Bodrum'un İmtiyaz Sözleşmelerinden Doğan Haklara ilişkin maddi olmayan duran varlıklarında 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla 280.490 TL değer düşüklüğü tespit edilmiş ve konsolide finansal tablolara yansıtılmıştır. Grup'un 31.12.2020 tarihi itibarıyla hasılatı % 49,21 oranında azalmış brüt satış karı faaliyet giderlerini bile karşılayamamış olup 2.228.957.000 TL zarar meydana gelmiştir. Grup'un cari oran 2019 yılı için 3,07, 2020 yılı için 1,93 olmuştur.

19-Tekfen Holding A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini "*KPMG Bağımsız Denetim Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik A.Ş.*" gerçekleştirmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenen denetim raporunda dikkat çeken husus paragrafı mevcuttur.

Pandeminin yayılmasını önlemek için alınan tedbirlerin muhtelif projelerdeki faaliyetlerin gerçekleşmesini gerek programsal ve gerekse de bütçesel çerçevede engellediği, yeni projelerin sözleşmeye bağlanmasında gecikmeler

yaşandığı ve devam eden projelerin hakediş ödemelerinde de gecikmelere neden olduğu açıklanmıştır. Bu nedenle grup yönetimi tarafından nakit akışının sağlanabilmesi için banka kredileri kullanılmıştır. Grup yönetimi COVID-19 salgınının Grup'un konsolide finansal durumuna, konsolide finansal performansına ve konsolide nakit akışlarına olan olumsuz etkilerini kabul edilebilir düzeye indirmek amacıyla tüm gelişmeleri yakından takip etmekte ve gerekli tedbirleri almaktadır. Alınan tedbirler kapsamında işletmenin sürekliliği varsayımının değerlendirilmesi amacıyla Grup'un sürekliliğine ilişkin değerlendirmeler gözden geçirilmiştir. Grup yönetimi, mevcut belirsiz ekonomik görünümde ticari risklerini başarılı bir şekilde yönetebileceğine inanmaktadır. Öte yandan, yönetim, Grup'un operasyonel varlığını sürdürmek için on iki aylık dönemde yeterli likidite rezervi sağlayacak kaynaklara sahip olduğu konusunda makul bir beklentiye sahiptir. 7244 sayılı kanun ile şirketlerin 2019 yılı net dönem karlarının % 25'ini aşan kısmına ilişkin temettü ödemelerinin 30 Eylül 2020 tarihinden sonra yapılması gerektiği hükmüne bağlandığı için, ödenemeyen temettü tutarları ilişkili taraflara diğer borçlar ve ilişkili olmayan taraflara diğer borçlar kaleminde raporlanmıştır. Bu ödemeler 7 Ocak 2021'de gerçekleştirilmiştir. Grup'un 2020 yılı ikinci çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre hâsılatı % 29 azalmış ve esas faaliyetlerden diğer giderler de artmış, dolayısı ile net karı % 76 oranında azalmıştır. Grup'un hâsılatı 31.12.2020 itibarıyla 2019 yılına göre % 19,68 azalmış ve satışların maliyeti %8,66 artmış, esas faaliyetlerden diğer giderler de artmış olduğu için dönem zararlı kapanmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 1,39, 2020 yılı için 1,21 olmuştur.

20-Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından bağımsız denetime tabi tutulmuş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir.

Grup Yönetimi COVID-19 salgınının duran varlıklar üzerindeki etkisini değerlendirmiş ve Grup'un finansal durumu ve performansı üzerinde önemli bir etkisi bulunmadığını belirlemiştir. Ayrıca finansal varlıklara olası etkileri değerlendirilmiş ve muhtemel etkileri mali tablolara yansıtılmıştır. Şirketin hâsılatı, 2020 yılının ikinci çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre % 14 oranında artmıştır. Finansman gelirlerinde meydana gelen artış nedeniyle dönem net karı da %78 oranında artmıştır. 31.12.2020 tarihi itibarıyla şirketin bir önceki yıla göre hâsılatı % 15,77 oranında artmış, dönem net karı da esas faaliyetlerden diğer gelirlerdeki % 50 oranındaki ve finansman net gelirlerindeki % 10 artış nedeniyle % 69,29 oranında artmıştır. Şirketin cari oranı 2019 yılı için 1,53, 2020 yılı için 1,78 olmuştur.

21-Tüpraş -Türkiye Petrol Rafineriler A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından yapılmış işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir.

2020 yılının 2. çeyreğinde talepte meydana gelen azalışın olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirmek amacıyla, İzmir Rafinerisinde 5 Mayıs itibarı ile üretime ara verilmiş, talepte görülen toparlanma işaretleri ile beraber 1 Temmuz itibarı ile kademeli olarak üretime başlanmıştır. Bu nedenle 2020 yılının 2. çeyreğinde şirketin hâsılatı 2019 yılının aynı dönemine göre % 61 oranında azalmış satışların maliyetinin % 93'den % 90'a düşmesine rağmen sabit gider niteliğindeki faaliyet giderlerinin ve finansman giderlerinin azalan hâsılat ile doğru orantılı olarak azaltılamaması nedeniyle dönem zararı gerçekleşmiştir. Grup yönetimi 30 Haziran 2020 tarihli ara dönem ve 31.12.2020 tarihli yıllık özet konsolide finansal tablolarında meydana gelebilecek muhtemel değer düşüklüklerini test etmiş ve Grup'un varlıklarında herhangi bir değer düşüklüğü tespit edilmemiştir. 31.12.2020 tarihi itibarıyla Grup'un hâsılatı 2019 yılına göre % 29,41 azalmış brüt satış karı faaliyet giderlerini karşılamaya yetmemiş ve dönem zararlı tamamlanmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 0,99, 2020 yılı için 1,08 olmuştur.

22-Türk Hava Yolları A.O.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim Ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. COVID-19 salgını etkisi sonucunda 2020 yılının 2. çeyreğinde küresel hava trafiğinin önemli ölçüde düşüşler olmuştur. 2020 yılında salgın nedeniyle ortaklıkta oluşan gelişmeler aşağıdaki başlıklarda sıralanmıştır:

Kapasite: Salgın nedeniyle iki ay süreyle uygulanan seyahat kısıtlamaları sonrası 4 Haziran'da yurt içi ve 11 Haziran'da da yurtdışı uçuşları yeniden başlamıştır. Uluslararası noktalara uçuşlar ülkelerin durumuna ve kapasiteye bağlı olarak oluşturulmaktadır.2020 yılı sonu itibarıyla 2019 arz koltuk kilometre (AKK) rakamının % 40'ına, yolcu sayısının ise % 38'ine ulaşmıştır

Kargo operasyonları: Kargo operasyonları tam kapasite olarak devam etmekte olup 2019'un aynı dönemi ile karşılaştırıldığında 2020 yılı ikinci çeyreğinde % 121, 30 Aralık itibarıyla da % 102 artmıştır.

Devlet teşvikleri: İstihdama yönelik teşvik kapsamında THY, kısa çalışma ödeneğinden başlangıcı 1 Nisan 2020 olacak şekilde yararlanmaya başlamıştır. Buna istinaden, çalışılan gün sayısına bağlı olarak Grup'un personel giderlerinin bir kısmı devlet teşvikinden karşılanmıştır.

Grup, 1 Eylül 2020 itibarıyla THY kısa çalışma ödeneğinden yararlanmayı sonlandırmıştır.

Yurtiçi havayolu taşımacılığında talebi düşük bilet fiyatları aracılığı ile arttırmak için üç ay süreyle KDV oranı % 18'den % 1'e indirilmiştir (30 Haziran 2020'ye kadar). Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına ait tahakkuk eden KDV ve SGK prim ödemeleri 6 ay süre ile 2021 yılına ertelenmiştir. THY, ticari kredilerine ilişkin anapara ve faiz ödemelerinin bir kısmını en az 3 ay süre ile ertelemiştir.

Maliyetlerin düşürülmesi: THY, Eurocontrol ödemelerini 2021 yılına ertelemiştir. Bazı uzun dönem sözleşmelere (akaryakıt ve kiralama gibi) ilişkin ödemeler 3 ile 6 ay arasında süre ile ertelenmiştir.

Varlık değerlemeleri: THY, COVID-19 salgını nedeniyle filo, kullanım hakkı varlıklarının geri kazanılabilirliğini yeniden gözden geçirmiş ve çeşitli senaryolar altında değer düşüklüğü testleri uygulamıştır. Bu testler sonucunda, filo ve kullanım hakkı varlıkları için değer düşüklüğü tespit edilmemiştir.

Muhasebe politikaları ve tahminleri: TFRS 9'a istinaden ticari alacaklara ilişkin beklenen kredi karşılığı hesaplamasında yer alan tarihi zarar oranları salgına dair geleceğe yönelik bilgileri de yansıtacak şekilde güncellenmiştir. Ayrıca pilotlara ilişkin eğitim alacaklarına dair karşılık hesaplamalarında kullanılan yönetim tahminleri salgın nedeniyle değişen güncel ortamı yansıtmak üzere yeniden değerlendirilmiştir. Akaryakıt giderlerinde meydana gelen düşüş nedeniyle 31 Aralık 2020 itibarıyla akaryakıt türev opsiyon işlemlerinden zarar oluşmuştur.

Sun Express Almanya operasyonlarının durdurulması: Sun Express'in bir iştiraki olan Sun Express Almanya operasyonları durdurulmuştur. Sun Express'e ait 17/06/2020 yönetim kurulu kararı uyarınca 23 Haziran 2020'den itibaren Sun Express Almanya'nın tasfiyesine başlanmıştır ve kontrollü tasfiye süreci hazırlanmaktadır.

Ortaklığın hâsılatı 2020 yılı 2. çeyreğinde % 67 azalırken satış pazarlama giderleri de % 70 oranında azalmıştır. Ancak, bu dönemde satışların maliyeti satış hâsılatından daha yüksek olarak gerçekleşmiş, brüt satış zararı ve dönem zararı oluşmuştur. Konsolide finansal tablolar, 31.12.2020 tarihi itibarıyla Grup'un önümüzdeki bir yılda ve faaliyetlerinin doğal akışı içerisinde varlıklarından fayda elde edeceği ve yükümlülüklerini yerine getireceği varsayımı altında işletmenin sürekliliği esasına göre hazırlanmıştır. 2019 yılında 4.536 Milyon TL kar etmiş olan ortaklığın 31.12.2020 tarihli gelir tablosundaki brüt satış karı faaliyet giderlerini karşılamaya yetmemiş ve dönem zararı oluşmuştur. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 0,80, 2020 yılı için 0,65 olarak hesaplanmıştır.

23-Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini "KPMG Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." gerçekleştirmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir. Salgının, raporlama tarihi itibarıyla yapılan değerlendirmeler neticesinde, Grup'un konsolide finansal durumu veya performansı üzerinde varlıkların geri kazanılabilir değerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmemiştir. 2020 yılı 2. Çeyreğinde grubun hâsılatında 2019 yılının aynı dönemine göre % 21 oranında artarken finansman giderlerinde meydana gelen % 27 azalmanın da etkisiyle net dönem karı da % 125 oranında artmıştır.

31.12.2020 itibarıyla grubun hâsılatında 2019 yılına göre meydana gelen % 19 oranındaki artış ve faaliyet giderlerindeki % 11 artışın etkisiyle net dönem karı % 32 oranında artmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 0,88, 2020 yılı için 0,93 olarak hesaplanmıştır.

24-Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "KPMG Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." tarafından gerçekleştirilmiş, denetim sonucunda işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiş ve sınırlı olumlu görüş sunulmuştur. Sınırlı olumlu görüş; 31.12.2020 tarihi itibarıyla hazırlanan finansal tablolarda BDDK Muhasebe ve Finansal Raporlama Mevzuatı hükümleri dışında, Banka yönetimi tarafından ekonomide ve piyasalarda meydana gelebilecek olumsuz gelişmelerin olası etkileri nedeniyle 2.150.000.000 TL'si cari dönemde ayrılan ve 2,500,000.000 TL'si geçmiş dönemlerde gider yazılan toplam 4,600,000.000 TL tutarında serbest karşılığın ayrılması nedeniyle oluşmuştur.

Banka, COVID-19 salgınının olumsuz etkilerini makroekonomik kötüleşme beklentilerini kredi riskinde önemli artış değerlendirmesine ve beklenen kredi zararı hesaplamasına yansıtmıştır. Gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıkların değerlemesini tekrar gözden geçirmiştir ve raporlama tarihi itibarıyla gerçeğe uygun değerlendirme ölçümlenmesinde herhangi bir düzeltme gerektirecek değişiklik bulunamamıştır. Bankanın, likidite riskinin artabileceği dönemleri göz önünde bulundurarak likidite tamponunu yüksek seviyelerde tutması nedeniyle salgınının yarattığı olumsuzluk sonucu piyasalarda yaşanan hareketliliğin banka likidite ihtiyacı üzerindeki etkisinin minimum düzeyde olduğu görülmektedir. Kredi taleplerindeki artışla birlikte müşteri talebi doğrultusunda mevcut kredilerin vadeleri ileri bir tarihe ötelenebilmektedir. Diğer yandan, banka içsel likidite metriklerinde, vadesi gelen krediler nakit girişi olarak gösterilmediği için, benzer senaryoya hazırlıklıdır ve Banka açısından önemli sayılabilecek bir etki oluşmamıştır. 2020 yılı 2. Çeyreğinde bankanın faiz gelirleri 2019 yılının aynı dönemine göre % 20 oranında

düşmüş olmakla birlikte faiz giderlerinde % 50 oranında düşüş yaşandığı için net faiz gelirleri % 17 oranında artmıştır. Kambiyo işlemleri karı % 34 azalmış olduğu için net kar % 14 oranında azalmıştır. 31.12.2020 tarihi itibarıyla bankanın faiz gelirleri 2019 yılına göre % 6 oranında azalmış ancak faiz giderleri de % 34 oranında azaldığı için net faiz gelirlerinde % 22 oranında artış oluşmuştur. Cari dönemde önceki döneme göre beklenen zarar karşılık giderlerinde ve diğer karşılık giderlerinde meydana gelen artış nedeniyle de dönem net karı % 2 oranında artmıştır. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 17,81, 2020 yılı için de 16,87 olarak gerçekleşmiştir.

25-Türkiye Halk Bankası A.Ş.’nin 2020 yılı bağımsız denetimi “DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.” tarafından gerçekleştirilmiş, işletmenin sürekliliği esasına göre düzenlenen raporda şartlı görüş açıklanmıştır.

Şartlı görüşün dayanağı Grup’un, (“TFRS”) 9 uyarınca hazırladığı iş modeli doğrultusunda daha önce gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıklarda sınıfladığı 18.965.006.000 TL tutarındaki devlet borçlanma senetlerini, 23 Mayıs 2018 tarihinde itfa edilmiş maliyeti ile ölçülen finansal varlıklar altında yeniden sınıflandırmış ve kâr veya zararda yeniden sınıflandırılacak birikmiş diğer kapsamlı gelirler veya giderler altındaki 2.229.977.000 TL tutarındaki menkul değerler değer azalış fonunu iptal etmiş olmasıdır. Bu durumun, ilgili TFRS 9 uygulamalarına aykırılık teşkil etmektedir.

Dikkat çekilen husus Amerika Birleşik Devletleri (ABD) New York Güney Bölge Savcılığı tarafından 15 Ekim 2019 tarihinde İran yaptırımlarının ihlal edilmesi ile ilgili Ana Ortaklık Banka hakkında New York Güney Bölge Mahkemesinde (“Bölge Mahkemesi”) açılan ceza davası sürecinin devam etmesidir.

Ana Ortaklık Banka Yönetimi, bu aşamada, Ana Ortaklık Banka hakkında devam eden ceza ve hukuk davalarından kaynaklanan herhangi bir olası ceza, tazminat, yaptırım veya önlem uygulanmadığını belirtmiştir. Ana Ortaklık Banka’nın ekli finansal tablolarında bu hususlarla ilgili herhangi bir karşılık ayrılmamıştır. Banka krediler ve alacaklara ilişkin değer düşüklüğü hesaplamalarında Covid-19 salgınının etkilerini tahmin ve varsayımlarına dâhil etmiştir. Kredilerin takibinde ve faaliyetlerinde Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu tarafından alınan önlemleri uygulamıştır. Likidite riskine ilişkin önemli gelişmeler çerçevesinde, Covid-19 salgını döneminde müşterilere sağlanan kredi desteği ile Ana Ortaklık Banka’nın kredi hacminde önemli artışlar yaşanmış, bununla birlikte kredi müşterilerine kredi vade öteleme imkânları sunulmuştur. 2020 yılının ikinci çeyreğinde, bankanın faiz gelirlerinde % 0,8 artış faiz

giderlerinde % 29 azalış olduğu için net faiz gelirinde % 117 artış olmuştur. Bu süreçte oluşan 867.529.000 TL'lik durdurulan faaliyetlerden gelirler tutarının da etkisi ile dönem net karı % 238 artmıştır.

Bankanın 31.12.2020 tarihi itibarıyla bankanın faiz gelirlerinde 2019 yılına göre % 14,8 artış olmuş faiz giderlerindeki % 2,2'lik azalış nedeniyle net faiz gelirlerinde % 67,49 oranında artış meydana gelmiştir. Bu nedenle bankanın net karı da % 385 artmıştır. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 13,65, 2020 yılı için 14,56 olarak hesaplanmıştır.

26-Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş, işletmenin sürekliliği esasına göre düzenlenen raporda şartlı görüş sunulmuştur.

Grup'un 31.12.2020 tarihi itibarıyla hazırladığı konsolide finansal tablolarında, ekonomide ve piyasalarda meydana gelebilecek olumsuz gelişmelerin olası etkilerini azaltmak amacıyla ayrılmış, "TMS 37 "Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar"ın muhasebeleştirme kriterlerini karşılamayan serbest karşılıklar mevcuttur. Bu husus şartlı görüş açıklanmasına neden olmuştur. Bankanın bağımsız denetim Raporunda BDDK'nın kredilerin ödemelerindeki temerrüt sürelerine ait düzenlemesine istinaden karşılıkların ayrıldığı, karşılık ayırmak için kullanılan senaryolardaki verilerin güncellendiği, salgının kredi portföyü ve kredi riski göstergeleri üzerindeki etkisinin sayısallaştırılmasına yönelik stres testlerinin yürütüldüğü müşterilere kredi geri ödemelerinde ihtiyaçları doğrultusunda vadesi gelen borçların ertelenmesi, ödemesiz dönem içeren yapılandırma ve mevcut/ilave limit tahsisleri ile bu döneme ilişkin çalışmalarını hassasiyetle sürdürmekte olduğu açıklanmıştır.

2020 yılının 2. çeyreğinde Banka'nın faiz gelirlerinde 2019 yılının aynı dönemine göre % 10 oranında azalma yaşanırken faiz giderlerinde % 38'lik bir azalma gerçekleştiğinden faiz net gelirlerinde % 24 oranında artış olmuştur. Dönem net karı da % 38 oranında artmıştır. 31.12.2020 tarihi itibarıyla Bankanın faiz gelirlerinde önceki yıla göre % 1'lik bir azalış, faiz giderlerinde % 26 oranında bir azalış olmuş, bu durumda net faiz gelirlerinde % 27'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bankanın 2020 yılında ticari/kar zarar grubunda türev finansal işlemlerden zararlarda % 103 oranında bir artış meydana gelmesi nedeniyle dönem net karındaki artış % 10 oranında olmuştur. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 16,37, 2020 yılı içinde 16,99 olarak hesaplanmıştır.

27-Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimi "*Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik*

A.Ş.” tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre düzenlenen raporda şartlı görüş sunulmuştur.

Sınırlı olumlu görüşün dayanağı, Bankanın 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla hazırladığı konsolide finansal tablolarında yer alan, ekonomide ve piyasalarda meydana gelebilecek olumsuz gelişmelerin olası etkileri nedeniyle ayrılmış olan ve TMS 37'nin muhasebeleştirme kriterlerini sağlamayan serbest karşılıktır. Bu karşılık nedeniyle, “geçmiş yıllar kar veya zararı” 220.000.000 TL az gösterilmiştir. Ana ortaklık Banka, COVID-19 sebebiyle kredi müşterilerinin anapara, faiz ve taksit ödemelerini talep ettikleri takdirde mevcut koşullarla öteleyebilmelerine imkan sağlamış olup bu kapsamdaki ötelemeleri uygulamaktadır. Banka, 09.07.2020 tarihinde uluslararası piyasalardan bankaların katılımıyla 150 milyon USD tutarında 367 gün vadeli sendikasyon kredisi, 30.07.2020 tarihinde ise Asya Altyapı Yatırım Bankası'ndan (AAYB) T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın garantisi ile 200 milyon USD tutarında "COVID-19'un Ekonomiye Olumsuz Etkilerini Azaltmaya Yönelik AAYB Kredisi" temin etmiştir. BDDK'nın kredilerin sınıflandırılması ile ilgili yaptığı düzenlemelere uyulduğu ve karşılıkların ayrılmasında kullanılan senaryolarda kötü senaryonun ağırlığının artırıldığı, beklenen kredi zararı hesaplamasında, modeller üzerinden yakalanamayan riskler için ayrıca münferit değerlemeler yapılarak etkinin yüksek olabileceği düşünülen sektör ve müşteriler için ilave karşılıklar tesis edildiği, TFRS 16 kiralama standardında yapılan değişikliklerle kira ödemelerinde tanınan imtiyazın finansal duruma bir etkisinin olmadığı açıklanmıştır. 2020 yılı ikinci çeyreğinde faiz gelirleri % 13 azalmış, faiz giderleri % 20 azalmış net faiz gelirinde azalma % 7 olarak gerçekleşmiş net karı % 21 oranında azalmıştır.

31.12.2020 tarihi itibarıyla bankanın faiz gelirlerinde 2019 yılına göre, % 0,7 artış gerçekleşirken faiz giderlerinde % 6 azalış meydana geldiği için net faiz gelirlerinde % 6 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bu süreçte beklenen zarar karşılıkları giderlerinde meydana gelen % 196 oranındaki artış nedeniyle % 3,6'lık bir azalış oluşmuştur. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 17,39, 2020 yılı içinde 19,37 olarak hesaplanmıştır.

28-Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini “Güney Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.” gerçekleştirmiş işletmenin sürekliliği esasına göre düzenlenen raporda dikkat çeken husus paragrafı açıklanmıştır.

Grup'un 30 Ocak 2020 tarihli yönetim kurulunda aldığı birleşme kararı- na istinaden -Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., Trakya Cam Sanayii A.Ş., Paşabahçe Cam Sanayii ve Tic. A.Ş., Denizli Cam Sanayii ve Tic. A.Ş., Anadolu Cam Sanayii A.Ş., Soda Sanayii A.Ş.'nin birleşmesi hususuna 30 Haziran

2020 dönemi sınırlı denetim raporunda dikkat çekilmiştir. Topluluğun cam ev eşyası ürünlerinin perakende satışının yapıldığı bazı mağazalarında Nisan-Haziran 2020 döneminde Covid-19 salgını nedeniyle üç aylık kira ödemesi yapmadığı ve kısmi ödemede bulunduğu kiralamaları bulunmaktadır. Mevcut kira sözleşmelerine göre TFRS-16 Kiralamalar standardı kapsamında değerlendirilen mağaza kiralamalarından ödenmeyen kira tutarı 3.910.000 TL'dir. Bu imtiyazlar sadece söz konusu döneme ilişkin olup, sonraki kira ödemelerinin koşullarında herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. 7244 Sayılı Kanun'a göre, bağlı ortaklıklardan Anadolu Cam Sanayii AŞ'nin 26 Mart 2020 tarihinde yaptığı Ortaklar Olağan Genel Kurulu'nca onaylanmış toplam dağıtılacak 142.193.000 Türk Lirası tutarındaki kar dağıtımının 100.506.000 Türk Liralık kısmı 29 Mayıs 2020 tarihinde ödenmiş olup, kalan 41.687.000 Türk Liralık kısmını 4 Ocak 2021 tarihinde dağıtılacaktır. Grup yönetimi tarafından, Covid-19 kaynaklı etkileri değerlendirmek için bağlı ortaklıkların ileriye yönelik iş planları dikkate alınarak, gelir yaklaşımı yöntemiyle varlık değerlemeleri yapılmıştır. Bu değerlemelerde geri kazanılabilir tutarın defter değerinin üzerinde olması nedeniyle bir değer düşüklüğü karşılığı ayrılmamıştır. Grubun Rusya'da faaliyet gösteren bağlı ortaklığı ihracat yapması nedeniyle kullandığı kredilerde % 3 faiz indirimi hakkı elde etmiş bu tutar "Esas faaliyetlerden diğer gelirler" hesabında Covid-19 nedeniyle alınan teşvikler olarak raporlanmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle bazı segmentlerde bu yılın ilk altı aylık döneminde geçici olarak üretim duruşları nedeniyle hacim azalmasına bağlı olarak 2020 yılının 2. çeyreğinde hâsılat 2019 yılının aynı dönemine göre % 10 oranında azalmış ve satışların maliyeti 2019 da % 67 iken 2020 de % 74'e yükselmiştir. Finansman giderlerindeki artışında etkisiyle net kar tutarı % 74 oranında azalmıştır.

31.12.2020 tarihi itibarıyla hâsılatı % 18 artarken, satışların maliyetindeki artışın, faaliyet giderlerindeki artışın ve finansman net giderindeki artışın etkisiyle dönem net karı da % 4,6 oranında artmıştır. Grup'un cari oranı 2019 yılı için 2,10, 2020 yılı için 2,58 olarak hesaplanmıştır.

29-Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nın 2020 yılı bağımsız denetimi "*PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.*" tarafından gerçekleştirilmiş işletmenin sürekliliği esasına göre düzenlenen raporda sınırlı olumlu görüş sunulmuştur. Bu görüşün dayanağı; 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla hazırlanan konsolide finansal tablolarda, Grup yönetimi tarafından BDDK Muhasebe ve Finansal Raporlama Mevzuatı gereklilikleri dışında, ayrılan serbest karşılıktır.

Banka kredilerin sınıflandırmalarını BDDK'nın yayınladığı kararda belirlendiği şekilde uygulamakta ve kendi risk modellerine göre beklenen kredi za-

rar karşılığını hesaplamaya devam etmektedir. Yönetim Stres testleri ve senaryo analizleri ile de likidite yeterliliğini sürekli olarak değerlendirmektedir. Bankanın 2020 yılı ikinci çeyreğinde faiz gelirleri %0,16 azalırken faiz giderleri % 32 azalmış ve net faiz gelirinde % 87 oranında artış olmuştur. Sermaye piyasası işlemleri zararının % 84 oranında azalmasının etkisiyle net karda da % 353 oranında artış olmuştur.

31.12.2020 tarihi itibarıyla faiz gelirlerinde bir önceki yıla göre % 11 oranında artış, faiz giderlerinde % 5,7 oranında azalış gerçekleşmesi nedeniyle net faiz gelirlerinde % 47,8 artış gerçekleşmiştir. Diğer faaliyet gelirlerindeki artışın da etkisiyle, bankanın net karı % 82,6 oranında artmıştır. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 16,22, 2020 yılı için 16,05 olarak hesaplanmıştır.

30-Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin 2020 yılı bağımsız denetimini "PwC Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş." gerçekleştirmiş işletmenin sürekliliği esasına göre rapor düzenlenmiştir.

Grup, Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik kapsamında; bahsedilen değişikliklere uygun olarak sınıflamalarını gerçekleştirmiş ve finansal tablolarına yansıtmıştır. COVID-19'un beklenen kredi zararı hesaplamaları etkileri kapsamında Banka, 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla süreçte kullanılan makro ekonomik modelleri gözden geçirmiş, 30 baz puan iyi senaryonun ağırlığı azaltılarak aynı oranda kötü senaryonun ağırlığı artırılmış ve mevcut durumu en iyi yansıttığı değerlendirilen verileri kullanarak karşılık hesaplamalarına konu etmiştir. Grup, bireysel değerlendirmeye tabi tuttuğu kredileri için beklenen kredi zarar karşılığı hesaplanmasında COVID-19'un olası etkilerini ve nakit akışlarının tahmininde elinde bulunan makul ve desteklenebilir bilgileri dikkate alarak yansıtmıştır. Grubun 2020 yılı 2. çeyreğinde, faiz gelirleri % 21 oranında azalırken, faiz giderleri de % 36 oranında azalmış ve net faiz geliri %3 artmıştır. Ticari kar/zarar grubunda türev finansal işlemlerden karda meydana gelen artış nedeniyle net dönem karı da % 19 artmıştır. Bankanın 31.12.2020 tarihi itibarıyla faiz gelirleri 2019 yılına göre % 7,5 azalmış, faiz giderleri % 23,9 azalmış olduğu için net faiz gelirleri % 16 artmış, türev finansal işlemlerden karın artmasının etkisiyle de net dönem karı % 41 artmıştır. Bankanın sermaye yeterliliği oranı 2019 yılı için 17,8, 2020 yılı için ise 18,23 olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ

İşletme yönetimleri, işletmenin sürekliliği varsayımına dayanarak kısa, orta ve uzun vadeli planlar hazırlamaktadırlar. İş görenler, tedarikçiler, kreditorler, yatırımcılar, müşteriler de işletmenin sürekliliğini devam ettirme yeteneğine güvenerek kararlar alırlar. İşletmelerin sürekliliklerinin analizinde ilgili taraflarca dikkate alınacak finansal raporlama bilgileri; hâsıllattaki artış/azalış, borçluluk oranlarındaki, likidite oranlarındaki ve karlılık oranlarındaki değişikliklerdir. Covid-19'un dünya ekonomisinde yol açtığı olumsuz etkiler üzerine Global Times tarafından yapılan ve sektörel etkiyi gösteren bir çalışmada özellikle insan hareketliliğinin yoğun olduğu ve ülke ekonomileri için önem arz eden sektörlerin etkilenme dereceleri aşağıdaki gibi bulunmuştur;

- Konaklama ve gıda hizmetleri, üretim, emlak ticari ve idari faaliyetler, toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtlar, havayolları (en çok etkilenen),
- Sanat eğlence ve diğer hizmetler ile ulaşım depolama iletişim(çok etkilenen),
- İnşaat, madencilik ve taş ocakçılığı, finans ve sigorta faaliyetleri (etkilenen),
- Tarım ormancılık ve balıkçılık (az etkilenen),
- Eğitim, insan sağlığı, sosyal hizmet faaliyetleri, Kamu Yönetimi Savunma, Kamu Hizmetleri (daha az etkilenen).

Türkiye'deki işletmelerde Covid-19 etkilerinin araştırılması amacıyla incelenen BIST 30 Endeksinde yer alan şirketlerin 2020 yılı 2. çeyreği ve 2020 yılı sonu finansal tablo verilerinin önceki dönem verileri ile karşılaştırılması ile elde edilen sonuçları sektör bazlı olarak aşağıda sınıflandırılarak açıklanmıştır.

1-Bankalar salgının etkilerinin hafifletilmesi amacıyla isteyen müşterilerinin kredi ödeme vadelerinde öteleme yapmış ve kredilerin sınıflandırılma süreçlerinde BDDK'nın aldığı kararları uygulamışlardır. Bununla birlikte, gayrisafi yurt içi hâsıla, işsizlik oranı, dış ticaret dengesi ve konut fiyat endeksi gibi beklenen kredi zarar karşılığı hesaplamalarında kullanmış oldukları makroekonomik verileri, mevcut ekonomik durumu en iyi yansıttığı değerlendirilen veriler ile güncelleyerek ve kullanmış oldukları kötümser senaryonun ağırlığını arttırarak karşılık hesaplamalarına konu etmişlerdir. 2020 yılının 2. çeyreğinde endekste yer alan 7 bankanın 6'sında 2019 yılının aynı dönemine göre faiz gelirlerinde azalış 1'inde az da olsa artış olmuştur. 7 bankanın 5'inde dönem net karı elde edilmiştir. 2020 yılsonu itibarıyla endekste yer alan 7 bankanın 4'ünde faiz gelirlerinde azalış 3'ünde artış olmuş ve sadece bir bankada zarar

meydana gelmiştir. Bu endekste 6 bankanın hem 2020 yılının 2. çeyreğindeki hemde yılsonundaki verilerine göre karlılığı artmış sadece bir tanesinin karlılığı azalmıştır. Bankaların 6'sının bağımsız denetim raporunda Banka yönetimi tarafından BDDK Muhasebe ve Finansal Raporlama Mevzuatı gereklilikleri dışında, ayrılan serbest karşılık nedeniyle **şartlı görüş içeren** rapor açıklanmıştır. Dikkat çeken husus paragrafında sadece bir bankada devam eden mahkemenin etkisi sözkonusu edilmiştir. Endekste bankaların hepsinin sermaye yeterliliği oranları kabul edilir oranların üzerinde gerçekleşmiştir.

2-Perakende sektöründeki BİM Birleşik Mağazaları şirketine hem hâsılat hem de dönem net karı artmış Migros Ticaret şirketine hasılat artmış finansman giderleri nedeniyle önceki dönemdeki gibi zarar gerçekleşmiştir.

3-Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı şirketinin 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılına göre hem hâsılatı hem de dönem net karı azalmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla ise hasılatı azalmış olmakla birlikte karı artmıştır. Ortaklığın hem 2. çeyrek hem de yıl sonu verilerine göre karlılığı artmıştır.

4-İletişim sektöründeki Turkcell İletişim Hizmetleri şirketi ve Türk Telekomünikasyon şirketinin karşılaştırılan iki dönemde de hem hâsılatı hem de dönem net karı artmış karlılığında da artış gözlenmiştir.

5-Petrol rafinerisi ve petrol türevi ürünler üreten sektördeki Petkim Petrokimya Holding şirketi ile Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri şirketinin hâsılatında ve net dönem karında 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre azalma görülürken Petkim Petrokimya şirketinin 2020 yılı sonu hâsılatında ve net dönem karında artış, Tüpraş şirketinin hem hâsılatında hem de dönem net karında azalış olduğu görülmüştür.

6-Grup şirketlerinden Koç Holding'in, Sabancı Holding'in, Doğan Holding'in ve Tekfen Holding'in 2020 yılının 2. çeyreğinde önceki yıla göre hâsılatında azalış gerçekleşmiştir. Koç Holding'in ve Tekfen Holding'in net karında da azalış gerçekleşmiştir. Sabancı Holding'in finans sektörü faaliyetlerinden brüt karındaki artış net karını artırmış,Doğan Holding'in ise, yatırım faaliyetlerinden gelirlerindeki (kur farkı gelirleri) artışın etkisiyle dönem karı artmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla önceki yıla göre Doğan Holding'in Sabancı Holding'in Koç Holding'in ve Tekfen Holding'in hâsılat toplamaları bir önceki yılı toplamalarının altında gerçekleşmiş olmakla birlikte, Doğan Holding'in, Sabancı Holding'in Koç Holding'in net karlarında artış, Tekfen Holding'in net karında ise azalış gerçekleşmiştir.

7-Kıymetli maden ve altın üretimi yapan Koza altın ve Koza Anadolu metal şirketlerinde 2020 yılının 2. çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre hem hâsılat hem de dönem net karında artış oluşmuştur. 2020 yılı sonu

itibarıyla ise Koza Altın şirketinin hem hâsılatı hem de dönem net karı bir önceki yıla göre artış gösterirken Koza Anadolu metal şirketinin hasılatı artmış dönem net karı azalmıştır.

8-Savunma sanayii için üretim yapan Aselsan şirketinde hem 2020 yılının 2. çeyreğinde hem de 2020 yılı sonunda bir önceki döneme göre hâsılat ve dönem net karı artışı gerçekleşirken karlılık oranları da artmıştır.

9-Beyaz eşya üretimi yapan Arçelik şirketinde 2020 yılının 2. çeyreğinde hâsılat azalmış,esas faaliyetlerden net diğer gelirlerdeki artış nedeniyle net kar da artış olmuştur.Arçelik şirketinin 2020 yılı sonu itibarıyla hem hâsılatında hem de net karında 2019 yılı sonu verilerine göre artış olmuş dolayısı ile net karlılığı da artmıştır.

10-Demir Çelik Üretimi yapan Ereğli Demir Çelik şirketinin 2020 yılının 2. çeyreğinde 2019 yılının aynı dönemine göre hem hâsılatı ve dönem net karı azalmıştır. Kardemir Karabük Demir Çelik şirketinin ise hâsılatı artmış ancak dönem net karı azalmıştır.2020 yılı sonu itibarıyla hem Ereğli Demir Çelik şirketinde hem de Kardemir Demir Çelik Şirketinin hasılatı 2019 yılı sonu verilerine göre artmış ancak Ereğli Demir Çelik şirketinin net karı artarken Kardemir Demir Çelik şirketinin net karı azalmıştır.

11-Gübre Fabrikaları şirketinin 2020 yılı 2. Çeyreğinde hâsılatı azalmış ancak artan finansman gelirleri nedeniyle dönem net karı artmıştır.Firmanın bağımsız denetim raporundaki şartlı görüşün dayanağı İran'da faaliyet gösteren bağlı ortağı Razi'den olan KDV alacağının tahsil edilmesi ve zamanı ile ilgili belirsizliğin mevcut olması ve herhangi bir karşılık ayrılmamış olmasıdır. Şirketin 2020 yılı sonu itibarıyla hâsılatı 2019 yılına göre artmış ve 2019 yılında dönem zararı gerçekleşmişken, 2020 yılında 416.068.128 TL net kar edilmiştir

12-Beş çimento şirketinin birleşmesiyle oluşan Oyak Çimento Grup'unun hem 2020 yılı 2. çeyreğinde hem de 2020 yılı sonunda bir önceki döneme göre hâsılatı ve dönem net karı artarken karlılığı da artmıştır. Bağımsız denetim raporunda birleşmenin bu yıl gerçekleştiği ve Grup'un konkordato ilan etmiş, iflas kararı kesinleşmiş ve yasal süreçleri devam eden çeşitli müşterilerden ticari alacakları bulunduğu konularına dikkat çeken paragraf mevcuttur.

13-Türkiye Şişe ve Cam Şirketinin 2020 yılı 2. çeyreğinin sınırlı bağımsız denetim raporunda dikkat çekilen husus paragrafında 6 şirketin birleşmesi hususu açıklanmıştır. Salgın nedeniyle mağaza kira ödemeleri yapılamamış, kar dağıtım konusunda getirilen kısıtlamalara uyulmuştur. Bu dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre şirketin hâsılatı azalmış ve net karı da düşmüştür.2020 yılı sonu itibarıyla şirketin hem hasılatı hem de net karı bir önceki yıla göre artmış olmakla birlikte karlılığı azalmıştır.

14-Salgından en çok etkilenen sektör olan havayolu ulaşımı şirketlerinden;

- Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.'nin Bağımsız Denetim Raporunda **Dikkat çekilen husus olarak** COVID-19 salgınının grup faaliyetlerini aksattığı ancak nihai etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediği ifade edilmiştir. 2020 yılının ikinci çeyreğinde ve 2020 yılı sonunda önceki dönemlere göre Grubun hâsılatı azalmış ve zarar gerçekleşmiştir.
- TAV Hava Limanları Holding'in, bağımsız denetim raporunda salgının Grup'un faaliyetlerini aksattığını nihai etkisinin belirsiz olması nedeniyle Grup'un faaliyetleri üzerindeki etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediğini ifade eden dikkat çekilen husus paragrafı mevcuttur.

2020 yılının 2. çeyreğinde 2020 yılı sonunda önceki dönemlere göre hâsılatında düşüş oluşan Grup, 2019 yılında 513 milyon TL kar elde etmişken 2020 yılı sonu itibarıyla 2.228 Milyon TL zarar etmiştir.

- Türk Hava Yolları Ortaklığında 2020 yılı sonu itibarıyla 2019 arz koltuk kilometre (AKK) rakamının % 40'ına, yolcu sayısının ise % 38'ine ulaşılmıştır. 2019 yılında 4.536 Milyon TL kar etmiş olan ortaklığın 31.12.2020 tarihli gelir tablosundaki brüt satış karı faaliyet giderlerini karşılamaya yetmemiş ve 5.588 Milyon TL dönem zararı oluşmuştur.

BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerde Covid-19'un etkilerinin finansal tablo verilerinde incelenmesinden elde edilen sonuçlar da Global Times tarafından yapılan çalışmaya benzerlik göstermektedir. Bütüncül bakıldığında ise birkaç sektör haricinde tüm sektörlerin bu pandemi sürecinde az ya da çok bir şekilde olumlu ya da olumsuz etkilendiği görülmüştür. Çalışmada iletişim ve haberleşme, perakende satış ve savunma sanayi sektörünün az etkilenen sektör grubunda olduğu bulunmuştur. Endekste bankalarda ise faiz gelirlerinde azalma olmasına rağmen karlılıklarında artışın olduğu görülmüştür.

İşletmenin sürekliliğini devam ettirme yeteneğini olumsuz etkileyebilecek ciddi belirsizliklerin bulunması halinde yönetimin bu belirsizliklere ilişkin planlamalar yapması gerekmektedir. İncelenen 30 şirketin tamamının denetim raporunda denetçi; araştırmada tespit edilen covid etkilerine rağmen işletmenin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin ciddi şüphe oluşturabilecek olay ve şartlarla ilgili önemli bir belirsizliğin mevcut olmadığı ve yönetimin işletmenin sürekliliği esasını kullanmasının uygun olduğu hakkında sonuca vardığını açıklamıştır. Ancak, Pegasus şirket yönetimi, 2020 yılında meydana gelen hâsılat azalması zarar oluşması gibi sonuçlara rağmen kötümser senaryolarda dahi operasyonlarının devam edeceğini öngörmektedir. TAV Holding yönetimi,

hava trafiğindeki ani düşüşün hem havacılık gelirlerinde hem de iştiraklerdeki ve iş ortaklıklarındaki yatırımlardan elde edilen ticari gelirleri üzerinde etkisi olduğunu açıklamış, maddi olmayan duran varlıkları olan imtiyaz sözleşmelerinde değer düşüklüğü tespit ettiklerini belirtmiştir. Türk Hava Yolları şirketi yönetimi de Ortaklığın 2020 yılında zarar ettiğini, net işletme sermayesinin negatif olduğunu ve nakit dengesini kredibilitesi nedeniyle kullandığı kredilerle sağladığını açıklamıştır. İşletmenin sürekliliğini devam ettirme yeteneğini olumsuz etkileyebilecek ciddi belirsizliklerin bulunması halinde yönetimin bu belirsizliklere ilişkin planlamalar yapması gerekmektedir. İncelemeye konu şirketlerde böyle bir belirsizlik tespit edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Cavlak, H. (2020), "Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri: BİST 100 Endeksi'ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının İncelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 2020 Special Issue 143-168.
- Çabuk, A. &Lazol, İ. (2010), *Mali Tablolar Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi
- Çil Koçyiğit, S., Güngör Taç, Ş., ve Elitaş, B. L. (2018), "İşletmenin Sürekliliği Ve Bağımsız Denetçi Raporlarının Türkiye Bağımsız Denetim Standartları (BDS 570 Ve BDS 700) Açısından İncelenmesi". *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (53), 143-162.
- Geçer, T. (2015), "Sermaye Yeterliliği Standart Oranına Yeniden Bir Bakış". *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 77-92.
- Global Times. (2020), Covid-19: How does it affect the world of work? Infographics, Global times.Cn. Erişim tarihi: 15 Nisan 2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1185119.shtml>
- Güredin, E.(2014), *Denetim ve Güvence Hizmetleri*, Türkmen Kitabevi, İstanbul
- Kurnaz, E. ve Güner M.(2020), *BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardı Kapsamında BIST Spor Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarının İncelenmesi, Denetimde Seçme Konular-3, BDS Örnek Uygulamalar ve Araştırmalar*, Gazi Kitabevi, Ankara
- Uzay, Ş. ve Güngör Taç, Ş. (2010), "İMKB'de İşlem Gören Şirketlerin Bağımsız Denetim Raporlarında İşletmenin Sürekliliği Kavramının Analizi", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, (2), 143-179.
- Tamas, A.S., Joldoş, A., Dobra, I. ve Turta, I. (2012), "The Principle Of Business Continuity in Terms Of Financial Audit", *Annales Universitat is Apulensis Series Economica*, 14(2),451-458.
- Taş, O., ve Diğerleri (2018), "BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardının Denetim Raporlarına Etkisi", 4. Küresel İş Araştırmaları Kongresi, Vol.7, 342.
- Terzi, S., Atmaca, M., Öktem, B. (2016), "İşletmenin Sürekliliği Varsayımının Değerlendirilmesi: Borsa İstanbul (BIST) Sınai Endeksi Örneği", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 45, 515-535, ISSN 1300-0845, DOI: 10.14783/od.v12i45.1000020024 *
- Yılmaz, Z. ve Yaşar, A. (2018), "Bağımsız Denetim Raporlarının İşletmenin Sürekliliği Denetim Standardı 570 Çerçevesinde İncelenmesi: BİST İmalat Sanayi Şirketleri Üzerine Bir Araştırma". *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 145, 55-90.
- BDS 200 Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları Ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi Hakkında Bağımsız Denetim Standardı
- BDS 315 İşletme ve Çevresini Tanımak Suretiyle "Önemli Yanlılık" Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi Standardı
- BDS 570 İşletmenin Sürekliliği Standardı
- Kap.gov.tr

COVID 19 SÜRECİNİN DEZAVANTAJLILARI: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Gamze AKSAN

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: gaksan@selcuk.edu.tr

Arş. Gör. Fatmanur SODALI

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: fatmanur.sodali@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Dünyanın birçok yerinde çoğu toplumun, farklı şekillerde ortaya çıkan sonuçları ile bilinçli ya da bilinçsiz, bir biçimde mücadele etmek durumunda kaldığı Covid 19 hastalığının bir “pandemi” olarak hayatımıza girmesinin üstünden neredeyse iki yıl geçmek üzere. Bugünün verileriyle dünyada yaklaşık 219 milyon vaka ve 4.9 milyon vefat sayısına ulaşmış olması virüsün yol açtığı tahribatın sadece genel popülasyon içerisindeki boyutunu göstermektedir.¹ Demografik dinamiklere dikkat çeken bu nicel verilerin yanı sıra şüphesiz bu sürecin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal boyutları ve alt dinamikleri, birçok açıdan dezavantajlı konumları beraberinde getirerek döneme şahitlik eden nesli farklı bir yaşam tecrübesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Öncelikle hastalığın bulaşma riskiyle mekânların kapatılması ve mevcut iş ve işleyişe ara verilmesi, gelir ve istihdam dengesini bozarak ekonomiye ilişkin olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Eş zamanlı olarak salgın ve potansiyel etkileri sebebiyle toplumun evde kalmasının telkin edildiği süreçte, yaşamı ve ilişkileri algılama tarzımızın tıbbileşmeye başladığı, yediğimizin içtiğimizin, temizliğimizin, bağışıklığımızın, kronik rahatsızlıklarımızın, hali hazırda sağlık sıkıntılarımızın veya sağlığa ilişkin kuruntularımızın ve bunlar gibi daha birçok şeyin çok daha fazla önem kazandığı bir süreci ülke olarak tecrübe ederken dolayısıyla kamusal hayatta da iki kurumun; sağlık ve ekonominin öncelikli olarak önem kazandığını gördük. Özellikle sağlık çalışanlarının icra edilen mesleğin yaşamsal riskleriyle daha fazla burun buruna geldiği, sağlık konusunda salgının hasta ya da ölüm vakalarına yansıyan boyutunun ötesinde hekimlerden hasta bakıcılara kadar, tüm sağlık çalışanlarının yanında tıbbi mekânları; hastaneleri, ameliyathaneleri,

¹ Dünya Sağlık Örgütü Websitesi: <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 31.10.2021)

yoğun bakım ünitelerini, eczaneleri aynı zamanda ilaçları, vitaminleri, steril ekipmanları dünya ve Türkiye olarak daha fazla konuştuğumuz bu süreç sağlık ve tıp alanını merkeze taşıdı. Hatta kimi zaman enfekte kişilerden ziyade sağlık çalışanları bu sürecin birinci mağdurları olarak görülürken bu durum, bizleri evde tutmanın temel referanslarından birisi oldu. Yaşanılan durumu sağlık boyutunda daha riskli hale getiren diğer bir husus da hastalığın bilinmez yönleri olarak, modern bilimin vaatlerinin aksine, hastalığın nasıl bulaştığı ya da nasıl şifaya kavuşacağı ile ilgili kesin veriler olmaksızın, meseleden çok da emin olmadığımız, bazen korkutularak bazen de tavsiyeyle fakat yoğun bakım hastası olmamak için elimizden geleni yapmamızın beklendiği, kısacası hasta, hasta aday ve sağlık çalışanları için oldukça belirsiz bir süreç kendisini gösterdi. Şüphesiz sağlık çalışanları, bulaşma riskleri sebebiyle en büyük yükü yüklenen kesimlerden biri olarak sürecin dezavantajlarıyla aşı veya tedavi yöntemleri gibi konularda başlangıç döneme kıyasla görece daha iyi ve belirgin koşullarda görevlerine devam ediyorlar. Peki, sağlık çalışanları Covid 19 salgınının yoğun dönemlerini fiziksel ve duygusal olarak nasıl tecrübe ettiler; pandemi mevcut yaşam koşullarını hangi bağlamlarda dönüştürdü, sürecin onlar için nasıl dezavantajları oldu? Bu çalışmanın temel amacı yukarıda bahsettiğimiz genel çerçeve baz alınarak toplumda Covid 19 salgını sürecinden en fazla etkilenen kesimlerden birisi olarak sağlık çalışanlarının Covid 19 sürecinde dezavantajlı konumlarını saha verileriyle anlamlandırmak. Çalışma pandemi sürecinin sağlık kurumu odaklı genel etkileri ile başlayarak öncelikle sağlık çalışanlarının süreçteki yerini kavramsal ve kuramsal olarak ele alacaktır. Sonrasında Covid 19 sürecinde çalışma şartları, hasta-sağlık çalışanı ilişkisi, değişen sosyal roller, iş sağlığı ve güvenliği, destekleyici sistemler, psikolojik süreçler gibi boyutlarda sağlık çalışanlarının süreç tecrübelerini anlatan nitel araştırmaya ilişkin bulgular analiz edilmeye çalışılacaktır. Alan araştırması bulguları doktor hemşire ve diğer sağlık personellerinden oluşan 18kişiyile yapılan görüşmelerden elde edilen verilere dayanmaktadır.

1.COVID 19 SÜRECİ ve GENEL ETKİLERİ

Covid 19, Türkiye’de ve dünyada; makro, mezo ve mikro düzeylerde farklı birçok etkisiyle gündelik alışkanlıklarımızı büyük ölçüde dönüştürerek yaşamımızın bu devresinde bize eşlik ederken aynı zamanda salgın hastalıklar tarihinde hatırı sayılır bir öneme sahip olacak gibi görünmektedir. Virüsler konak canlılarını ırk, renk, cinsiyet, din, gelir gibi sınıflara ayırmasalar da mevcut sosyal eşitsizlikler virüslerin karşılaşacağı engelin boyutunu belirlemektedir. Mevcut veriler henüz dünyada korona virüs hastalığı kaynaklı ölümlerin cinsiyet, gelir, meslek gibi kategorilere dağılımını maalesef göstermemektedir. An-

cak verilerin mekânsal dağılım grafiklerinde yoksullukla vaka ve ölüm sayıları arasında bir paralellik görülmektedir. Türk Tabipler Birliğinin (TTB) yayınlamış olduğu “Covid 19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporunda” dünyanın farklı yerlerinde yapılmış pek çok çalışmanın verilerine dayanarak yoksulların, göçmenlerin, etnik azınlıkların yaşadığı yerlerdeki Covid 19’a bağlı ölüm oranlarının daha yüksek olduğuna dikkat çekilmektedir. (Çıtlak,2020: 441-470). Raporda ayrıca yoksulluk ve hastalığa yakalanma riski, alınan önlemlerin uygulanabilirliği, sağlık hizmetlerine erişim ve tedavi olma gibi parametreler arasındaki ilişkiler yer almakta ve sonuç yoksulların aleyhine seyreder görünmektedir. Yoksulluğun pek çok noktada etnisite, cinsiyet, eğitim, yaş, statü gibi parametrelerle kesiştiği düşünülürse pandeminin sosyal eşitsizliğe ayna tuttuğunu söyleyebiliriz (Kocabaş, 2020: 394-414). Sosyal eşitsizlik sadece hastalığa yakalanma ve tedaviye erişme olanağını etkilememekte aynı zamanda pandeminin politik yönetimi çerçevesinde alınan önlemlerin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal, psikolojik denklemlerde de kendini olumsuz bir durum olarak göstermektedir.

Somut veriler baz alındığında küresel olarak pandeminin en yoğun etkilerinden birinin ekonomide hissedildiği görülmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) raporuna göre 2020 yılında küresel ekonomide yüzde 3,4 lük bir daralma meydana gelmiş ve pandemi gelişmişlik farkı gözetmeksiz tüm ülkelerin büyüme performansını kötü yönde etkilemiştir (OECD,2020). Dünya Çalışma Örgütü yayınladığı raporda (ILO,2020) Covid 19’un 108 milyon kişiyi yoksul ya da aşırı yoksul hale getirdiğini açıklamaktadır. (DW,2021). Ekonomik krizin ise herkesi eşit şiddette etkilediğini söylemek mümkün değildir. Bu durumdan en çok etkilenenler yoksullarla birlikte işçiler, işsizler ve göçmenlerdir. (Aktan, 2020). Bu süreçte gelişmiş ülkelerde 22 milyon kişi işsiz kalmış dünya çapında ise bu sayı 114 milyona ulaşmıştır. İşsiz kalanların ise büyük bir çoğunluğu gençler ve vasıfsız işçilerin oluşturduğu ifade edilmektedir (OECD,2020). Türkiye’de ise DİSK-AR’ın raporuna göre 3.6 milyon kişi işsiz kalırken bu durum en çok kadınları etkilemiştir (Birgün, 2020). Pandemi nedeniyle okulların kapatılması ve eğitimde dijital cihaz kullanımının yol açtığı sorunlarda benzer bir eşitsizlik etkisi görmek mümkündür. TUSİAD’ın raporuna göre pandemi dünyada 1.5 milyar öğrencinin eğitim hayatını kötü yönde etkilemiştir. Raporda ayrıca Dünyada 16 milyon Türkiye’de ise 160 bin öğrencinin okula devam edemeyeceği ve 2022 yılı sonunda çocuk işçi sayısının 8.9 milyon artacağı öngörüsü bulunmaktadır (TUSİAD, 2021). Pandemi nedeniyle okulların kapatılmasının ardından eğitimin sekteye uğramaması için uzaktan eğitim sitemine geçilmiştir. Dünyada en uzun süre okulların kapalı kaldığı ülkelerden biri olan Türkiye’de yoksul hanelerde yaşayan ve okul çağındaki

çocukların sadece yüzde 39'u internete erişebilmektedir. Kırsal kesimlerde ise çocukların yüzde 60'ı uzaktan eğitim için gerekli teknolojik araçlara sahip değildir (TÜSİAD,2021). Pandeminin bir başka etkisini sokağa çıkma kısıtlamalarında görmek mümkündür. Uzun süre evde kalmanın ve temassızlığın psikolojik olarak insanı etkilediğine dair çok fazla çalışma vardır. Ancak bu durumun başka bir olumsuz yönü aile içi şiddet oranlarındaki artışta ortaya çıkmaktadır. Bu şiddetten en çok mustarip olanlar ise kadınlar, çocuklar ve yaşlılardır. Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonunun açıklamalarına göre pandemi sürecinde fiziksel şiddette yüzde 80, psikolojik şiddette ise yüzde 93'lük bir artış yaşanmıştır. Aynı doğrultuda sığınma evi taleplerinde de yüzde 78'lik bir artış yaşanmıştır (Birgün,2021). Veriler engelli ve yaşlılar içinde farklı bir durumun olmadığını göstermektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan engelliler hem hastalık risklerine daha açık olmaları, onlar için fiziksel temassızlığın zor ya da imkânsız olması, gerekli sağlık hizmetine ulaşmada zorlukların yanında hali hazırda mevcut istihdam probleminin pandeminin ekonomik etkileriyle derinleşip işsizlik riskinin yüksek olması neticesinde Birleşmiş Milletlere göre pandemiden en çok etkilenen gruplardan birisi olarak ifade edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). Yaşlılar, ölüm riskinin en yüksek olduğu grup olmanın yanı sıra süreçte en çok ayrımcılığa uğrayan ve damgalanan gruplardan biridir. Senex Yaşlanma Çalışmaları Derneğinin yaptığı bir çalışma; pandemi sürecinde yaşlılara yönelik ayrımcılık, damgalanma ve hak ihlallerinin arttığını ve medyada yaşlılarla ilişkili negatif ifade kullanımının bu dönemde yüzde 85'e ulaştığını göstermektedir. (Alan,2021)

Bu verilerin işaret ettiği şey; pandemi ister sağlık boyutuyla ister tetiklediği ekonomik, sosyal, politik, psikolojik, küresel, teknik, çevresel vb. sayılabilecek pek çok dolaylı dolaysız ilişki ağıyla ele alınsın, toplumdaki bazı kişiler için daha marjinal ve acı sonuçlara yol açtıdır. "Hepimiz aynı gemideyiz" söylemleri ile bir risk kardeşliği sloganı ifade bulsa da maalesef mevcut durum, gemi su aldığı anda hepimize yetecek filikanın olmadığını gösteriyor. Bu etkilerin yoğunlaştığı kişilerin ise hali hazırda başkalarının normalini bir kriz olarak deneyimleyen, toplumdaki daha dezavantajlı konumlardaki kişiler oldukları görülmektedir. Dezavantajlık kavramı toplumdaki bazı kişilerin pandemiden neden daha fazla etkilendiğini anlamada yol gösterici bir kavram olarak kullanılmakla birlikte kavramın net bir tanımı olmaması –özellikle Covid 19 süreci gibi olağanüstü durumlarda- kimlerin dezavantajlı olduğu noktasında soru işaretleri oluşturmaktadır. Ancak kavramın sosyal bilimlerde kimlere işaret ettiğini anlamak için, bazı sosyal gruplara referansla, toplumsal risk ve imkân eşitsizliğini ön plana çıkaran tanımlamalarından hareket edebiliriz. Daha açık ifade etmek gerekirse dezavantajlı grupta bulunan bireyler toplumdaki diğer bireylere

oranla hem mevcut ekonomik, politik, kültürel ve sosyal riskler karşısında hem de toplumsal imkânlara erişme noktasında daha elverişsiz bir konumdadır (Başaran,2021:30). Unesco (1998) toplumsal hayata katılıma ihtimalinin düşüklüğünü ve bunun nedeni olarak dil, din, etnik köken, cinsiyet, siyasi tercih gibi faktörleri ön plana çıkarırken (Can, 2020: 47) Mayer, kavramı daha geniş bir perspektifle ele alarak dezavantajlılığın sadece dil, din, cinsiyet, etnik köken gibi bağlamlardan ziyade bireyin kendi kendine yeterli olması için gerekli araçlara erişiminin engellenmesine odaklandığını ifade etmektedir. Mayer, kendi kendine yeterli (self-sufficiency) olmak için gerekli araçlardan bazılarını; otonom ya da bağımlı olmama, gelişim için teşvik, karar ve sorumluluk almak, öz saygı, topluluk desteği, sağlık, eğitim, bilgiye erişim, istihdam, sermaye ve sorumlu destekleyici sistemler olarak tanımlamaktadır (Mayer,2003:2-6). Dolayısıyla bu araçlara erişim olasılığı olmayan ya da erişimi sınırlı olan kişiler dezavantajlı kabul edilir (Bozok, 2011: 16). Sosyolojik olarak dezavantajlılık ise daha önce ifade edilenlerle birlikte dışlanma, ayrımcılık, damgalama, etiketleme gibi kavramları kapsayarak (Başaran, 2021: 30), toplumsal entegrasyon ve sosyal bütünleşme konularına da atıfta bulunmaktadır (Atıla-Demir, 2020). Sosyal eşitsizlikle karakterize olarak bireylerin içinde bulunduğu durumun sosyolojik çerçevesini anlatan bu kavram, işaret ettiği sosyal gerçeklik ve etkileşim süreçlerini doğrular biçimde kendisine ilişkin net bir tanım ortaya koymayı güçleştirmektedir. Bu bağlamda dezavantajlı olarak kabul edilen kişiler üzerine tam bir görüş birliği oluşmuş değildir (Elmas, 2018: 946).

Kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, mülteciler, eski hükümlüler (Tokol, Alper, 2019), roman vatandaşlar (Taşçı, 2018), işsizler, yoksullar, eğitimsizler, sosyal güvenliği olmayanlar, evsizler, ayrımcılığa uğrayan sosyal gruplar, bağımlılar (Elmas, 2018: 946) dezavantajlı gruplardaki kişileri örnekler. Dezavantajlı kabul edilen kişilerden yola çıkarak dezavantajlılığın farklı iç dinamiklerle kendisini yeniden üretmesi söz konusudur. Nitekim dezavantajlı olarak ifade edilen kişilerin aynı zamanda farklı grupların ortak üyeleri olmaları bunu doğrulamaktadır. Sonuçta işsizlik, eğitimsizlik, düşük ücretli vasıfsız işlerde çalışmak, ya da yoksulluk gibi parametreler bir denklemin hem neden hem de sonuç kısmına yazılabilecek parçalardır.

Dezavantajlılık kavramının sosyal bilimlerdeki teorik çerçevesi, görüldüğü üzere herhangi bir süreçten daha fazla etkilenen herkesi içine almamaktadır. Özellikle sağlık çalışanları, esnaf, işçi gibi mesleki farklılaşma sonucu bazı kişilerin de sürecin risk ve etkilerine daha açık olduğunu ve bu durumun bir takım dezavantajlar doğurduğunu görmekteyiz. Bahsettiğimiz çerçeve “belirli süreçler için hali hazırda dezavantajlı olmayan toplumsal grupları -ya da örneğin içinde bulunduğumuz durumda olduğu gibi- bazı meslek gruplarını dezavantajlılık

terminolojisi çerçevesinde değerlendirebilir miyiz?” sorusunu akla getirse de, kavram ile ilgili mevcut teorik arka plan bu konuyla ilgili daha sınırlı bir çerçeve sunuyor. Bizler de bu sınırlara bağlı kalarak dezavantajlılık meselesini, kavramın bağlı kaldığı belirli sosyal gruplar ve yoksunlukların ötesinde, sosyolojik olarak belirli ortak referanslara sahip olan bir sosyal-mesleki grubun süreç içerisinde yaşadığı, avantaj olarak nitelendiremeyeceğimiz negatif yönlü durumları, yarar sağlanamayan ve eşitsizlik üreten konumları anlatmak amacıyla kullanmayı tercih ediyoruz. Dolayısıyla bu çalışmada sağlık çalışanlarını dezavantajlı bir grup olarak değerlendirmenin ötesinde sürecin sağlık çalışanları için hangi boyutlarda dezavantajlara sebep olduğunu anlamaya çalışacağız.

2.SALGIN SÜRECİNDE DEZAVANTAJLILIK: SAĞLIK ÇALIŞANLARININ TABLODAKİ KONUMU NEDİR?

Olağan üstü bir durum olarak dramatik biçimde tecrübe ettiğimiz pandemi süreci ele alındığında, sadece dezavantajlı grupların değil toplumda birçok kesimin farklı riskleri deneyimlediği gözlenmektedir. Otomasyon sistemleri ve internetin ekonomi açısından işleyişi pek çok alanda insanların evde çalışmasını mümkün kılsa da ekonomi sistemimizin temeli halen, dışarıda ekonomik süreçlerin devamlılığını sağlayan insan emeğine dayanmaktadır (Yaman, 2020: 298). Devletler ise bir taraftan olabildiğince az insanın birbiriyle temasını ve bulaşma oranının azalmasını arzularken diğer taraftan da temel ihtiyaç arzını devam ettirme yolunda büyük bir çaba harcamış görünüyor. “#evdekal” etiketinin zihinlerimize işlendiği bu süreçte kabul edebiliriz ki bazıların evde kalabilmesi, diğer bazılarının ev dışında çalışmaya devam etmesiyle mümkün olmuştur. Gıda tedarik zincirlerinin farklı aşamalarında çalışan kişiler, üretime devam etmesi gereken fabrikalardaki işçiler, zorunlu kamu hizmetinde çalışanlar, kargocular, gazeteciler ve daha birçok kişi Covid 19 sürecinde dışarıda çalışmaya devam etmeye mecbur kalmıştır. Sağlık çalışanları da bu süreçte çalışmaya devam eden meslek kolları içerisinde büyük bir halkanın parçalarından birisidir. Fakat artan iş yükü, çalışma şartlarındaki değişiklikler, özellikle de hastalık bulaşma riskinin yüksekliği ile “pandeminin yükünü omuzlayan” meslek gruplarının başında sağlık çalışanlarını görmekteyiz. Bu durum sadece mesleki alanda fazla çalışmanın yol açabileceği yüklerin ötesinde, virüs ortamının daimi muhatabı olan sağlık çalışanlarının sürecin başlangıcında ve özellikle tam kapanmalarla ciddi bir mesele haline gelen çocuk bakım meselesinden, yaşadıkları mekânlardaki ortak kullanım alanlarını kullanmamaları yö-

nündeki görece “nazik” uyarılara kadar² sosyal açıdan birçok dezavantajlı durumu ortaya çıkarmıştır.

Sağlık çalışanlarının veriler içerisindeki dağılımını net bir şekilde görmek mümkün olmasa da ulaşılabilen en güncel veri dünyada, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) basın açıklamasına dayanmaktadır. Bu açıklamaya göre dünyada en az 115 bin (Euronews,2021a) Türkiye’de ise 438 (Bahadır ve Nesanır, 2021:76) sağlık çalışanı Covid 19 nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Vaka sayıları içerisindeki sağlık çalışanlarının oranına ilişkin bilgiler ise şu şekildedir: Dünya Sağlık Örgütü genel direktörü tarafından yapılan bir açıklamada dünya nüfusunun yüzde 3’ünü oluşturan sağlık çalışanlarının Covid 19 vakalarının yüzde 14’lük kısmını oluşturduğu ifade edilmiştir (Euronews, 2021b). Türkiye’de ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Nisan 2020’de sağlık çalışanlarının vaka sayıları içerisindeki oranının yüzde 6,5 olduğunu, Aralık 2020’de ise enfekte olan sağlık çalışanları sayısının 120 bini geçtiğini ifade etmiştir (Büyükbayrak, 2021). Bahsedilen rakamlar, Covid 19 virüsünün yayılma hızı ele alındığında çok geçmiş bir tarihe aittir. Konu ile ilgili daha güncel veriler ise Türk Toraks Derneğinin, dernek çalışanları üzerine yaptığı tekrar çalışmalarına dayanmaktadır. Bu çalışmalarda sağlık çalışanları içerisinde Covid 19 virüsüne yakalanma oranı Haziran 2020 de yüzde 12,1 iken Ocak 2021 de yüzde 57,4’e çıktığı tespit edilmiştir (Türk Toraks Derneği, 2021). Bu veriler sadece dernek çalışanları içerisindeki oranı gösterse de altı ay gibi bir sürede oranlardaki değişime bakarak bugün için bu sayıların çok daha trajik boyutlara ulaştığı sonucuna varabiliriz. Türk Tabipler Birliği’nin salgın nedeniyle ölen sağlık çalışanları için 2021 yılı Haziran ayında yayınladığı “Türkiye’de Sağlık Çalışanı Ölümünün Anlatıldığı” isimli raporda³ ise hayatını kaybeden sağlık çalışanları ile ilgili yaş, cinsiyet, çalıştığı il ve kurum, aylara göre ölüm dağılımı, mesleği, kronik hastalık durumu, mesleklere göre ölüm hızları gibi konularda daha ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Bu verilere göre; COVID-19’a bağlı nedenlerle hayatını kaybeden sağlık çalışanlarının % 87,1’i ve ölen hekimlerin % 97,2’sinin erkek olduğu tespit edilirken erkek sağlık çalışanları için yaş ve ek hastalık, ölümlerde belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Hayatını kaybeden sağlık çalışanlarının yaş ortalaması 55,3’tür. Bu ortalama yaş hekimlerde 59,7; eczacılarda 67,3; hemşire ve ebelerde 40,9’dur. Ölen 34 yaş ve altındaki sağlık çalışanlarının % 38,9’u; 35-

² İlgili gazete haberleri için örn. bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/saglik-calisanlari-cocuklarimizakim-bakacak-41799246https://www.medimagazin.com.tr/guncel/koronavirus/tr-saglik-calisanlari-icin-skandal-mesaj-11-686-87868.html> (erişim tarihi: 18. 09. 2021)

³ Rapora ulaşmak için bkz.

https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/son_son_saglik_emecileri_olumleri_rapor.pdf
(Erişim tarihi: 18.9.2021)

49 yaş arasındakilerin % 43,8'i işçi statüsünde çalışanlardır. Sağlık çalışanlarının mağduriyetlerine dikkati çeken raporda ölen sağlık çalışanları içinde; özel sektörde çalışan hekim, diş hekimi, eczacı sayısı kamuda çalışanlardan daha fazla olduğu belirtilerek özel sektörde belirli yaş grubu sağlık çalışanları için çalışma koşulları ve süreleri gibi konularda alınan önlemlerin yetersizliğine vurgu yapılmıştır (Nesanır vd., 2021: 3-4). Raporda dikkat çekilen başka önemli bir husus ise konu ile ilgili verilerin karşılaştırma ve analiz için yeterli olmayışıdır. Haziran 2021 tarihli rapora göre "halen COVID-19'a yakalanıp ölen sağlık çalışanlarının sayısına dair sistematik bir küresel izleme yapılmamaktadır (Nesanır vd., 2021: 5). Çok sayıda çalışmada, ulusal ve uluslararası hükümet verilerinde, COVID-19 hastalarında cinsiyetin önemli bir risk faktörü olduğu gösterilmiştir. Kadın sağlık çalışanları, SARS-CoV-2 ile daha çok enfekte olmasına karşın bu virüsten ölenlerin çoğunluğu erkek hekimler ve diğer erkek sağlık çalışanlarıdır. Bu farklılıkların, yalnızca yaş ve eşzamanlı hastalıklardaki farklılıklara değil, aynı zamanda hormonal farklılıklar, bağışıklık tepkisi, enflamatuar belirteçler ve diğerlerinin yanı sıra davranışsal tutumların da yer aldığı etmenleri içerdiği ifade edilmiştir (Nesanır vd., 2021: 5).

Pandemide çalışmaya devam eden diğer mesleklerin aksine vaka ile doğrudan temas içerisinde olan belki de tek meslek grubu sağlık çalışanlarıdır. Bu durum sağlık çalışanları ve onların aileleri için daha yüksek enfeksiyon riski demek iken pek çoğumuzun rakamlarla tecrübe ettiği gerçekliği onların yine doğrudan yaşamaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla pratikte tecrübe edilen durum, sağlık çalışanlarının süreçten psikolojik olarak etkilenmelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu konu ile ilgili dünyada ve Türkiye'de yapılmış pek çok çalışmada Covid 19 sürecinde hastalarla direkt temas gerektiren bölümlerde çalışan sağlık çalışanları için diğerlerine oranla; kaygı, depresyon, anksiyete, uykusuzluk, tükenmişlik gibi sorunların daha yüksek düzeyde olduğu ifade edilmektedir. (Sakaoğlu vd. 2020:7, Yumru, 2020: 5, Tanrıverdi ve Tanrıverdi, 2021: 247, Arpacıoğlu vd. 2021: 91,Ataç vd., 2020: 53-54, Akalın ve Modanlıoğlu, 2021: 352). Benzer bir biçimde Türkiye Psikiyatri Derneği (TPD) başkanı Dr. Ömer Böke: pandeminin sağlık çalışanları için çok daha fazla olumsuz sonuçlara yol açtığını ve bu süreçte sağlık çalışanlarının intihar oranlarının da arttığını ifade etmiştir. (BBC News, 2021)

Hastalık riskinin yüksekliği sadece sağlık çalışanlarının kendileri ve yakınları için hastalık taşıma kaygılarını artırmakla kalmamakta aynı zamanda toplumdaki diğer kişiler için de sağlık çalışanlarına yönelik olumsuz yargıların açığa çıkmasına sebep olmaktadır. Tarih boyunca cüzzam, tüberküloz, AIDS gibi pek çok hastalığa sahip olanlar toplum tarafından damgalanmış ve dışlanmışlardır (Yılmaz vd. 2021: 48). Covid 19 özelinde sağlık çalışanlarının vaka ile temas

halinde olmaları aynı zamanda hastalık bulaştırma ihtimalinin yüksekliği anlamına gelmektedir. Nitekim ABD ve Kanada’da sağlık çalışanı olmayan kişiler üzerinde yapılan bir araştırmada araştırmaya katılanların dörtte biri sağlık çalışanlarının toplumdaki ayrı tutulması gerektiğini; yine üçte biri hastalık yakalanma korkusu nedeniyle sağlık çalışanlarından kaçındıklarını ifade etmişlerdir. Mısır’da yapılan başka bir çalışmada da hekimlerin yüzde 31’i damgalanmaya maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. (Yılmaz vd. 2021: 50) Türkiye’de Malas ve Malas’ın (2021: 194) yaptığı bir çalışmada sağlık çalışanlarının kendilerine yönelik olumsuz tutumlara maruz kaldıkları, ayrıca sağlık çalışanlarının da Covid 19 hastalığına yakalanan kişilere karşı olumsuz tutumlarının olduğu elde edilen sonuçlardan bazılarıdır. Eren Bana (2020: 18) tarafından yapılan başka bir çalışmada sağlık çalışanlarının yüzde 51,2 oranında sosyal damgalanmaya maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Bu süreçten sağlık çalışanlarının etkilendikleri konulardan birisi de çalışma şartları konusundaki kısıtlamalar ve değişimlerdir. Pandemi sürecinde izin, emeklilik ve istifa gibi hakların kısıtlanması, branş dışı geçici görevlendirmeler, esnek mesai ve nöbet sistemindeki değişiklikler (TTB, 2021: 150-151) bunlara örnek gösterilebilir. Çetin ve Arkadaşlarının “Medimagazin” sitesinde Mart 2020 ve Mayıs 2020 tarihleri arasındaki haberleri inceledikleri çalışmada; sağlık çalışanlarının süreçte karşılaştıkları zorlukların; hastalıktan etkilenme, zorunlu çalışma (yoğun çalışma) ve farklı alanlarda çalışma olduğu belirtilmiştir. (Çetin vd. 2021: 54) Yüncü ve Yılan (2020: 383) tarafından yapılan nitel bir çalışmada ise sağlık çalışanlarını süreçte en çok etkileyen durumların: “yoğunluk”, “esnek mesai” ve “nöbet sistemi” kelimeleri ile ifade bulması söz konusudur. Aynı zamanda “izinlerin iptali” ve “filyasyon uygulamaları” da verilen diğer cevaplar arasındadır. TTB Merkez Konseyi Başkanı Dr. Korur’ un ifadelerine göre süreç içerisinde istifa yasağının kalkmasından sonra 900 sağlık çalışanı görevinden istifa etmiştir (BBC News, 2020).

Her bireyin sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışması anayasal bir haktır. Bu noktada işveren çalışanını mevcut risklere karşı korumakla ve riskleri en aza indirmekle yükümlüdür. (Kılış, 2019: 252) İş sağlığı ve güvenliği kapsamında sağlık çalışanlarının enfeksiyon riskini azaltmak için alınan tedbirlerden en önemlisi kişisel koruyucu ekipman (KKE) kullanımudur. Bu ekipmanların uygun kullanımının hastalık riskini önemli ölçüde azalttığı bilinmektedir (Gül vd. 2020: 1003). Yapılan çalışmalara göre ekipman kullanımı hastalık riskini azaltmanın yanı sıra sağlık çalışanlarını psikolojik olarak da desteklemektedir. Kişisel koruyucu ekipman eksikliği ise çalışanlarda kaygı, ölüm korkusu, yetersizlik ve güvensizlik gibi duyguların açığa çıkmasına neden olmaktadır. (Gürer ve Gemlik, 2020: 45) Aynı doğrultuda depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ile kişisel

koruyucu ekipman kullanımı arasında ilişki tespit edilmiştir (Polat, Çoşkun, 2020: 57). Özellikle pandeminin başında tüm dünyada kişisel koruyucu ekipman temini ile ilgili sıkıntılar yaşandığı medyaya yansımıştır. TTB'nin Mart 2020'de sağlık çalışanları için risk değerlendirme anketi sonuçlarına göre kişisel koruyucu ekipman temin etme noktasında ciddi sorunların olduğu ifade edilmektedir. 820 sağlık çalışanın katılımıyla elde edilen verilere göre; eldiven (% 38), önlük/forma (% 52), tıbbi maske (% 60), tek kullanımlık önlük/tulum (% 71), siperlik, gözlük/koruyucu gözlük (% 74) ve N95 maske (% 78) erişiminde sorun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada anket sorularını yanıtlayanların yüzde 48'i covid hastaları için ayrı bir triaj odasının bulunmadığını, yüzde 44'ü salgından korunmak için neler yapılması gerektiğine dair kurumlarından eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir (TTB, 2020). Eğitim konusunda yapılan başka bir çalışmada da hastalıktan korunmaya yönelik eğitimler konusunda kurumlar arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Gürer ve Gemlik, 2020: 45). Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde çalışmaların büyük bir kısmının tıp, sağlık bilimleri ve psikoloji alanında yapıldığı görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmında bilim dalına bağlı olarak bakış açısı farkı olmakla birlikte sağlık çalışanlarının hastalığa bağlı ruhsal etkilenimlerini konu alan korku, kaygı, depresyon, tükenmişlik, damgalanma algısı düzeylerini inceleyen betimleyici çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu çalışmaların sonuçları sağlık çalışanlarının süreçten psikolojik olarak büyük oranda etkilendiğini göstermektedir. Tıp ve sağlık bilimlerinde yukarıda ifade edilen konulardaki çalışmalara ek olarak; sağlık çalışanlarının hastalığa yakalanma riskini arttıran ve azaltan faktörler, KKE kullanımının etkinliği, farklı branşlarda çalışan sağlık çalışanlarının pandemi sürecindeki rolü ve etkisi konularında çalışmalar yapılmıştır. Sosyoloji alanında ise Covid 19 ile ilgili yapılan araştırmalarda özellikle; eşitsizlik, dezavantajlılık, damgalanma gibi konuları içeren çok sayıda çalışmada sağlık çalışanlarından bahsedilmiş ancak başlı başına sağlık çalışanlarını konu alan az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu konuda Ergur (2020) tarafından derlenen "Ateş ve İhanet: Covid Kliniğinde Sağlık Çalışanlarının Deneyimi" kitabında, sağlık çalışanlarının süreçten nasıl etkilendiği ve istifa yasağının kalkmasının ardından gerçekleşen hekim istifalarının nedenlerini anlamaya yönelik yapılan iki nitel çalışmaya ait bulgular bulunmaktadır. . Sosyoloji alanından olmamakla birlikte Yüncü ve Yılan(2020) tarafından 36 sağlık çalışanı ile nitel yöntem kullanılarak yapılan "COVID-19 Pandemisinin Sağlık Çalışanlarına Etkilerinin İncelenmesi: Bir Durum Analizi"adlı çalışmada psikolojik, mesleki, sosyal ve çalışma hayatlarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Covid 19'un sağlık çalışanlarına en önemli etkilerinin "çalışma

koşullarındaki önemli değişiklikler, artan iş yükü, aile hayatı üzerindeki olumsuz etkiler, artan tükenmişlik ve yönetici tutumları” olduğu ifade edilmiştir.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma genel olarak sağlık çalışanlarının pandemi süreci deneyimlerini ve sürecin onlar için dezavantajlarını anlamlandırmayı amaçlamıştır. Sağlık çalışanlarının pandemi süreci deneyimleri hem süreç hem de bu meslek kategorisi ile ilgili birçok sosyolojik veriyi anlamlandırmaya yardımcı görülmektedir. Konuyla ilgili nicel verilerin yanında bu grubun salgın sürecini deneyimleme biçimleri ve süreçte yaşadıkları dezavantajları kendi ifadeleri ile anlamlandırma niyeti, çalışmanın araştırma kısmının tasarımında niteliksel yöntemlerin yardımını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada araştırma sorularının oluşturulması ve verilerin analizinde nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır. Nitel araştırma, algıları, duyguları, düşünceleri, olayları ve deneyimleri bütüncül bir yaklaşımla göstermeyi amaçlayan ve veri toplarken gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi tekniklerden yararlanan bir araştırma biçimi olarak sosyal olguları ve süreçleri var oldukları çevre içerisinde anlamayı ve tüm gerçekçiliğiyle ortaya koymayı hedefler (Kümbetoğlu, 2019: 34; Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Nitel araştırmanın doğasında kişilerin güncel bir olguyu kendi algılarını çerçevesinde nasıl bir kognitif süreçten geçirdiği önem kazanır. Dolayısıyla bu araştırma türü kişilerin olgulara, olaylara ve eylemlere yükledikleri anlamların yorumlama yoluyla ortaya konmasına imkân verir (Sevim vd. 2016: 295). Bu çalışmada da Covid 19 sürecinde sağlık çalışanları açısından gerek medyada gerek ilgili kurum ve kişilerce gündeme getirilen sorunlar ile dezavantaja sebep konu ve başlıkların araştırmacılar tarafından süreçteki gözlem verileriyle ilişkilendirilmesi yoluyla oluşturulan açık uçlu sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Bu doğrultuda derinlemesine görüşme tekniğinden faydalanılmış, genel demografik bilgileri; çalışma şartları, iş sağlığı ve güvenliği, hasta ve diğer sağlık çalışanları ile ilişkilerinin yanı sıra yaşanan sürecin mesafe, sosyal dışlanma ve izolasyon gibi psiko-sosyal alt boyutları, formel ve enformel destek mekanizmaları, ev içi süreçleri de içeren sosyal roller ile eşitsiz ya da fayda sağlayamadıkları durumlarla belirginleşen dezavantajlılık algılarının Covid 19 salgını sürecinden etkilenme boyutlarını anlamaya çalışan “neden”ler ve “nasıl”larla toplamda 25 temel ve alt soru katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcıların bir kısmına kartopu tekniği ile ulaşılmış ancak yakın ilişkilerle birlikte mesleki olarak ortak fikre sahip olabilecekleri düşünülerek görüşülen kişilerin çoğunluğunun birbirinden bağımsız kişiler olmasına dikkat edilmiştir. İlk etapta verilerin toplandığı sağlık çalışanı sayısı 32’dir. Çalışma kapsamında araştırmanın çerçevesine dair genel bilgiler verilmesi sonrasında gönüllü katılımı ile görüşmeler gerçekleştirilse de bazı

görüşmelerde yöneltilen çoğu sorunun oldukça kısa ifadelerle cevaplandırılması sebebiyle yeni görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kısa ifadeli diğer görüşmeler, ortaklaşan cevapları destekler nitelikte olsa da bu verilerin araştırma verisi olarak çalışmaya dâhil edilmemesine karar verilmiştir. Sağlık çalışanları ile ilgili farklı bir çalışmada da bu durum gözlemlenmiş, kısa ifadeli soruların kodlanmadığı bildirilmiştir (Bkz. Yılan ve Yüncü, 2020). Görüşülen kişi sayısının sınırını mevcut verilerin doygunluğa ulaşmasının yanı sıra branş farklılıklarında da kabul edilebilir bir sayıya ulaşma fikri belirlemiştir. Böylelikle araştırma kapsamında görüşülecek kişiler hastalara müdahale, tanı ve tedavide daha fazla yetki ehliyeti bulunan doktor kategorisinden 6 kişi, hasta ile doğrudan temasta bulunan hemşire ve acil tıp teknikerleri olarak ise 12 kişi ile sınırlandırılmıştır. Katılımcıların ortak özelliği farklı sağlık branşlarında olsalar da mekân olarak hastane ortamını paylaşmaları ve hastalık ve hastayla doğrudan muhatap olmalarıdır. Çalışmamızın temel çerçevesine saha deneyimi açısından daha yakın oldukları düşüncesiyle hastalıkla doğrudan müdahale eden ve temas zorunluluğu olan kişilere ulaşılmış, diğer sağlık çalışanı kategorileri olarak eczacılar ve diş hekimleri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Araştırma 2021 yılı Haziran ve Eylül ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, çalışma yoğunluğu, saatleri ve mevcut hastalığa dair riskler göz önünde bulundurularak sanal ortamda yapılmıştır. Bilindiği gibi nitel araştırma pratiği teknik açıdan evreni temsil etme iddiasında değildir. Yine de çalışmanın odaklandığı meslek kategorisinin salgın süreciyle daha etkiye açık hale geldiği gerçeğini göz önünde bulundurarak, ifadelerin “bir kentin sağlık çalışanı olma” ile ilişkilendirilmesine imkân vermek adına görüşülen kişilerin hangi şehirde yaşadıkları bilgisinin paylaşılmasına karar verilmiştir. Görüşülen kişilerin, mesleki hassasiyetler ve kurumsal kaygılar sebebiyle kendi kimliklerine dair niteliksel verilerin paylaşılmaması konusundaki hassasiyetleri saha araştırmasından elde ettiği gözlem verileri arasındadır. Ayrıca çalışmaya katılan hekimlerin diğer sağlık çalışanlarına kıyasla sorulara daha az yorumla kısa cevaplar verdiği gözlenmiştir. Bu durumun sebeplerinden birisi görüşmelerin sanal ortamda gerçekleştirilmesi olabilir. Yaklaşık 10- 12 dakika süren görüşmelerle toplanan veriler belirli temalar çerçevesinde yorumlanmıştır.

3.1. Bulgular

Araştırma toplam 18 sağlık çalışanı ile gerçekleştirilen görüşme verilerine dayanmaktadır. Görüşülen sağlık çalışanlarının demografik özelliklerini genel olarak değerlendirdiğimizde; 7'si erkek, 11'i kadın; yaşları en yüksek 45 en düşük 21 ile ortalama 32'dir. Eğitim düzeylerine bakıldığında; görev yapabilmeleri için resmi kriteri gerçekleştiren, ilgili branşa ilişkin eğitimi yeterli düzeyde

tamamlamış kişiler olarak katılımcıların 6'sı doktor, 8'i hemşire, 3'ü acil tıp teknikeridir. Katılımcıların içerisinde 10 kişi evli 8 kişi bekârdır. Evli katılımcılar genellikle 2 çocuk sahibidir. Görüşülen kişilerin gelir durumlarına bakıldığında en yüksek 15000 TL en düşük 3000 TL aylık gelire sahip oldukları görülmektedir. Aynı meslek kategorisindeki çalışanların gelir farklılıklarının, özel sağlık işletmesi ya da kamu çalışanı olmanın yanı sıra sağlık çalışanlarının maaşlarını etkileyen sabit ve performans döner sermaye ek ödemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yine bazı ek ödemelerin sabit olmayışı veya görüşülen kişilerin bahsettiğimiz geliri aylık gelire dahil etmeden ifade etmiş olması, görüşülen kişilerin gelir sorusuna verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen yorumlar arasındadır.

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Medeni Hal	Çocuk Sayısı	Meslek Kategorisi	Aylık Gelir
1	Erkek	41	Doktora	Evli	2 çocuk	Doktor	15.000
2	Kadın	28	Lise	Evli	2 çocuk	Acil tıp teknikeri (ATT)	8000
3	Erkek	27	Lisans	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	5000
4	Kadın	21	Ön lisans	Bekâr	Çocuğu yok	Acil tıp teknikeri (ATT)	3500
5	Erkek	39	Ön lisans	Evli	2 çocuk	Acil tıp teknikeri (ATT)	4000
6	Kadın	45	Lisansüstü	Evli	2 çocuk	Hemşire	5000
7	Kadın	32	Doktora	Evli	Çocuğu yok	Doktor	8000
8	Erkek	43	Lisans	Evli	3 çocuk	Hemşire	5000
9	Kadın	22	Lisans	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	3750
10	Kadın	22	Lise	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	3450
11	Kadın	21	Lise	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	3450
12	Kadın	38	Doktora	Evli	Çocuğu yok	Doktor	8000
13	Kadın	32	Lisans	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	3000
14	Kadın	24	Lise	Bekâr	Çocuğu yok	Hemşire	3000
15	Kadın	37	Lisans	Evli	2 çocuk	Hemşire	8000
16	Erkek	33	Doktora	Evli	1 çocuk	Doktor	15000
17	Erkek	35	Doktora	Bekâr	Çocuğu yok	Doktor	8000
18	Erkek	36	Doktora	Evli	2 çocuk	Doktor	15000

3.1.2. Salgına Dair İlk Süreçlerin Hissiyatı: Korku, Çaresizlik, Üzüntü

Gündelik rutinlerimizle birlikte duygusal arka planlarımıza etki eden olağan üstü bir durum olarak Covid 19 salgınının başlangıç sürecinde, durumun gerçek ilk muhatabı olan sağlık çalışanlarının hissiyatını anlamak üzere araştır-

maya katılan kişilere bu çerçevede bazı sorular yöneltilmiştir. Bu sorular genel olarak çalıştıkları hastaneye gelen ilk vakada, ilk hasta ve ilk sağlık çalışanı kaybında neler hissettiklerinin yanı sıra hastalığı bulaştırma konusundaki korku ve kaygılarına dair vurguları içermektedir. Araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğu çalıştıkları yerde ilk vaka ve kayıp durumu ile karşı karşıya kaldıklarında ifade edilmiş yoğunluğuna göre korku, çaresizlik, kaygı, üzüntü ve tedirginlik yaşadıklarını belirtmiştir.

“Hastaneye ilk vaka geldiğinde maalesef çok korkmuş ve üzgün hissettim, , ilk sağlık çalışanı öldüğünde artık hiçbir şekilde bundan kurtulamayacağımızı düşünüp çok korktuk...”(Kod: 2, Kadın, ATT, evli, 28 yaşında).

“Kendimi korkuyla karışık çaresiz hissettim...Aylardır konuşulan ve dünyayı sarsan virüsün ilk defa bana bu kadar yakın olduğunu hissettim...”(Kod:13, Kadın, Hemşire, bekar, 32 yaşında).

“Bu durum bizlere psikoloji bakımından derin etkiler yaratan bir durum oldu... Bulaşma korkusu, daha yakınımda olduğunu birebir görmek.. bizlerde büyük endişeler yarattı ve o hastanın yanına ilk kim girebilecek bunu düşünmek bizleri epey yıprattı diyebilirim.. Sıradaki ben miyim diye büyük endişe duyup hastalara tedavi uyguladım.” (Kod: 6 Kadın, Hemşire, evli, 45 yaşında)

“Gözle dahi görülemeyen bir virüs nedeniyle insanın hayatını kaybetmesi üzücü...evet korktuk, sevdiklerimizi kaybetmekten, bu hastalıkla nasıl savaşacağımızı bilememekten”(Kod: 3, Erkek, Hemşire, Bekar, 27 yaşında)

Bazı katılımcılar ise bir müddet sonra alıştıkları bu durumu zaten işleri gereği karşılaştıkları diğer durumlar gibi normalleştiğini vurgulamışlardır. Durumu anlatırken katılımcılar arasında doktorların daha soğukkanlı ve durumu kabullenici ifadeler kullandığı görülmektedir.

“Evet üzüldüm ama tekrarladıkça maalesef ki alışmak durumunda kaldım.... Aynı şeyin hepimizin başına gelebileceğini düşündüm.....bu mesleği okurken aslında ölüm olgusunun normalleşmesi beynimize işliyor... sanılanın aksine bizler de çok üzülüyoruz.. fakat ölen kişilerle bir paylaşımımız olmadığı için yakınları gibi fazla ve uzun süreli olmuyor...Nitekim bizlerin yüzlerce hastası oluyor, birini kaybettikten sonra yüzlercesini kurtarabilme gücümüzü ve bilgi birikimimizi kullanarak işimize kaldığımız yerden devam etmeliyiz” (Kod 7: Kadın, Doktor, Evli, 32 yaşında)

“Bölüm itibariyle hastalarımızın hayatını kaybettiğine sıkça şahit oluyoruz. İlk vaka geldiğinde.. beklenen bir şeydi, bununla er ya da geç karşılaşacaktık..” (Kod 1, Erkek doktor, evli, 41 yaşında)

3.1.3. Değişen Çalışma Şartları, İş Sağlığı Ve Güvenliği

Diğer önemli bir konu, Covid 19 sürecinde medyaya da sıklıkla yansıyan, çalışma saatleri, iş sağlığı ve güvenliğidir. Koruyucu ekipmanlarla saatlerce aktif görev yapmak zorunluluğu olan sağlık çalışanlarının süreçte çalışma saatleri uzarken bazı durumlarda koruyucu ekipman temin etme sıkıntılarının sürece eklenmesi, aynı zamanda çalışma ortamının riskler, yoğunluk ve stres sebebiyle huzursuzluğu, süreçte yaşanan zorlukların ve dezavantajların en somut göstergelerindendir. Diğer taraftan Covid 19 virüsünün sağlık çalışanlarında meslek hastalığı kabul edilmesi konusunda vurgulu biçimde hemfikir olan sağlık çalışanlarının konuyla ilgili ifadelerinde süreçle ilgili kırılğanlıkları da göze çarpmaktadır. Yalnızca bir katılımcı meslek hastalığı kabul edilmesi ile ilgili bir beklentisinin bulunmadığını ifade ederken (Kod: 18), diğer bir katılımcı ise meslek hastalığı kabul edilmesinden duyduğu mutluluğu ve diğer beklentilerini şu cümlelerle dile getirmiştir; “*meslek hastalığı olarak kabul edilmesi hem mutlu etti hem rahatlattı, ölen meslektaşlarımızın da şehit kabul edilmesini istiyoruz, geride kalan ailelerine maaş bağlanmasını istiyoruz.*” (Kod 15). Görüşülen kişiler pandemi sürecinde kişisel koruyucu ekipmanların temini konusunda bazı sıkıntılar yaşamış, birçoğu ekipman azlığı sebebiyle aynı ekipmanları uzun saatler ya da defalarca kullanmak zorunda kalmanın zorluklarını vurgulamışlardır. Bazı sağlık çalışanları ise kişisel koruyucu ekipmanlarını kendilerinin temin ettiğini belirtmiştir. Görüşülen sağlık çalışanlarının çoğunluğu olan 11 kişi ekipman konusunda sıkıntı yaşadığını belirtmiş, 7 kişi ise böyle bir sıkıntıyla karşılaşmadığını ifade etmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda çoğunlukla kadın katılımcıların; hemşire ve acil tıp teknikerlerinin sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Kişisel koruyucu ekipmanların yetmediği durumlarda farklı alternatifler ürettiklerini belirten katılımcıların ifadeleri şu şekildedir;

“Koruyucu ekipman yetmediğinde ameliyathane önlüklerini kullandık, maske olmadığında bir maskeyi bir gün hiç çıkarmadan taktık.” (Kod 3: Erkek, Hemşire, Bekar, 27 yaşında)

“Kendimizi korumak her şeyden önemliydi, ilk yardımın temelinde bile önce kendini koru denir, fakat bazen çözüm bulamadık ne yazık ki”. (Kod: 7, Kadın, Doktor, Evli, 32 yaşında)

“Maske temininde sorun yaşadık, gerekli yerlere bildirdik, malzeme konusunda da, ekipmanlarda da aynı şekilde sorun yaşadık, risk altında mesleğimizi icra etmeye çalışırken bu tür meseleler bizi çok yıprattı.” (Kod 15: Kadın, Hemşire, Evli, 37 yaşında)

Çalışılan kurumlarda pandemi öncesi ve sonrası kıyaslandığında birçok değişim yaşanmıştır Bu değişiklikler genel olarak çalışma şartları, çalışma düzeni

farklı görev ve sorumluluk alanlarının ortaya çıkması, iş yükünün artması, eleman sayısının yetersiz kalması, covid hastalarının dışında diğer bazı hastaların ihtiyaçlarının ötelenmesi ve yeteri kadar karşılanamaması, temizlik ve sterilizasyona artan özen, sağlık personeli arasında daha fazla dayanışma ve daha fazla endişe, hastaların dikkatsizliği olarak ifade bulmuştur. Bu değişim sağlık çalışanları tarafından şu şekilde ifade edilmiştir;

“Özellikle hastane içi çalışma düzenimiz çok değişti, her bir sağlık çalışanını asıl görevi harici birçok yerde ve işte görevlendirildi, Yetersiz sağlık çalışanı hissiyatı oluştu ve özellikle yardımcı sağlık personeli teminine gidildi.”(Kod 16: Erkek, Uzman Doktor, Evli, 33 yaşında)

“Ne yazık ki pandemiyle birlikte fizik hastalarının ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılayamadık, şikâyetleri geçici çözümlerle ötelemeye mecbur kaldık.”(Kod 18: Erkek, Doktor, Evli, 36 yaşında)

“Pandemiden sonra acil vakalar ve kritik sağlık sorunu yaşayanlar hastaneye başvurabildiler, ameliyatlar ve tedaviler korona virüs salgınının sonrasına ertelendi, ameliyat sayıları düştü, tüm sağlık çalışanları daha tedbirli ve özenli çalışmaya başladı, pandemi öncesi temizliğe bu ölçüde dikkat edilmiyordu.”(Kod 11: Kadın, Hemşire, Bekar, 21 yaşında)

“Sürekli uyarıldık, ekipman sıkıntısı yaşadık, iş yoğunluğumuz ve iş yükümüz arttı. Hastalara anlatabilmek bizi çok yordu, hiçbir zaman anlamak istemediler...”(Kod 15: Kadın, Hemşire, Evli, 37 yaşında)

3.1.4. Aile İçi İlişkiler, Hastalarla İlişkiler, Beklentiler, Formel Enformel Destek Algıları

Sağlık alanındaki birçok meslek grubu, iş yükü ve nöbet usulleri sebebiyle evin dışında normalden daha fazla zaman geçirdikleri için iş ve ev ilişkisinde diğer mesleklere nazaran daha farklı bir gündelik hayat rutinine sahiptir. Bu durumun hali hazırdaki dezavantajları birtakım motivasyonlarla görece rutinileşip normalleşse de pandemi sürecinin bu durumu çok daha kırılğan hale getirdiği söylenebilir. Sağlık çalışanlarının pandemi sürecinde bireysel anlamda hastalığın riskleriyle birlikte değişen çalışma koşullarının aile içi ilişkilere etkisi ve bu durumun dezavantajlarının ifadesi genel olarak, yaşlı akrabaları ve diğer aile üyelerini hasta etme korkusu, çocuklardan ayrı kalmak, aileyle zaman geçirememek, özlem, kapanma sürecinde ev içi rollerin artması fakat sağlık çalışanlarının çalışmak zorunda oluşu nedeniyle ebeveynlik rollerine yetemeyişi, iletişimin bozulması, çocuk bakımında yaşanan zorluklar, bekar ve çocuğu olmayan sağlık çalışanlarının evli ve çocuklu olanlara nazaran artan nöbet ve iş yükü, aileyi görememe, evleri ayırma, neredeyse hastanede yaşama, sosyal ha-

yat, sosyal ilişkiler ve aktivitelerin bitişi”dir. Eşi sağlık çalışanı olan katılımcılarda artan iş yükü ve sorumluluklara rağmen birbirine anlayış gösterme, dolayısıyla daha az çatışma ifade edilmiştir. Bekar katılımcılar çoğunlukla ailelerine ve sosyal ilişkilerine vakit ayıramamaktan, aile üyelerine hastalık bulaştırma korkusu yaşamaktan ve evli- çocuklu çalışanlara nazaran artan iş yüklerinden mustarip iken evli katılımcılar için; çocuk bakımı zorluğu, çocukları görememe, çocuklarda yaşanan psikolojik sıkıntılar, hasta olma ve ebeveynleri kaybetme korkusu, çocuklara yakın davranmamak, yaşı küçük çocukların mesafeyi sevgisizlik olarak algılaması gibi hem kendilerini hem de çocuklarını derinden etkileyen durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumda aile içi ilişkiler ve sosyal rollerde en çok, evli ve çocuklu kadınlar ve bekâr sağlık çalışanları dezavantajlı görünürken evli fakat çocuğu olmayan kadınlar ve evli çocuklu erkekler genel olarak daha az sorun bildiren ifadeler kullanmıştır. Bekar erkek katılımcılardan biri, durumu “iyi ki çocuğum yok dedirten bir süreç”(Kod 3) şeklinde kısaca ifade etmiştir. Görüşmelerde öne çıkan diğer ifadeler şu şekildedir;

“...kendimi uzak tutup hep korudum. Ama çok riskli ve korkulu dönemlerimiz oldu...Bazen tartışmalar yaşandı.. Yetiştirebildiğimiz kadarını yaptık, yardım olmadı, çocuklar evde tek kaldılar. Çalışma saatlerinden dolayı ” (Kod 15: Kadın, Hemşire, Evli, 37 yaşında)

“Psikolojik olarak çocuklarımız çok etkilendi her yerde ölüm haberleri geçerken çalışmaya gittiğimizde bize bir şey olacak diye çok ağladılar, bakım konusunda da çok zorlandık, eşim sağlık sektöründe çalışmıyor, çocuklara bakmayı çoğu kişi kabul etmedi, en son evleri ayırdık yemek ve temizlik bana kaldı, çocuklarımı uzun süre göremedim, bir baba olarak çocuklarımı kucağıma alıp sevemedim ” . (Kod 5: Erkek, ATT, Evli, 39 yaşında).

Süreçte sağlık çalışanlarının hasta ve hasta yakınları ile olan ilişkisi ve kendilerine olan yaklaşımları konusu ise çalışma kapsamında görüşülen doktorlar dışındaki sağlık çalışanları için “agresif”, “aşırı sorgulayıcı”, “tepkili”, “ruh hali bozuk”, “tedirgin”, “memnuniyetsiz”, “sinirli” şeklinde ifade bulurken katılımcıların bir kısmı bu durumu meslekleri gereği anlayışla karşıladıklarını belirtmiştir. Verilen cevaplar genel olarak değerlendirildiğinde doktorlara yaklaşımın daha yumuşak ve anlayışlı olduğu fikrine ulaşmak mümkündür. Nitekim iletişim konusunda problem çıkmadığı ve karşılıklı anlayış ile sorunların önüne geçildiği, çalışmaya katılan doktorların neredeyse geneli tarafından ifade edilenlerden çıkarılmaktadır. Hekimler içerisinde yalnız bir katılımcı, bahsi geçen ilişkiyi “agresif” ve “aşırı sorgulayıcı” olarak ifade etmiştir(Kod 17). Hastalık, teşhis ve tedavi gibi süreçlerin dışında, hasta ve hasta yakınları ile iletişim konusu pandemi döneminde yönetimi yine sağlık çalışanlarına kalan bir durum

olarak ifade bulmuştur. Bu durum “*Bu süreci yönetmek biz doktorlara kaldı... elimizden geldiğince hasta kişiyi kendi yakınımız gibi düşünerek aynı muameleyi yakınlarına da gösterdik*”(Kod 7) ifadesiyle paylaşılmıştır.

Sağlık çalışanları için hem fiziksel hem de duygusal olarak yoğun ve yıpratıcı gerçekleşen bu süreçte destek algılarını anlamlandırmak amacıyla; onlar için destek mekanizmalarının nasıl çalıştığı, onların süreçte nasıl destekler bekledikleri ve bu desteklerin karşılanıp karşılanmadığına ilişkin soru dizisine verilen cevaplar değerlendirildiğinde; maddi ve manevi desteği ifade ederek beklentilerinin karşılanmadığını belirten katılımcılar neredeyse görüşülen kişilerin tamamıdır. Bir katılımcı yapılan destekleri kendisi açısından yeterli bulduğunu ifade etmiştir(Kod 8). Katılımcıların ifadelerinden bu konuda oldukça hassas oldukları gözlemlenmiştir. Destek beklentileri çoğunlukla ücretler, ek ödemeler ve izinler konusundadır, sonrasında “anlayış” ve “empati” gibi kavramlar beklenti olarak ifade edilmiştir. Beklenen desteklerin öncelikle formel olduğu söylenebilir. Bazı sağlık çalışanlarının süreçte diğerlerine nazaran çok daha fazla çalıştığı, dolayısıyla onlara yönelik ek ödeme beklentilerinin de karşılanmadığı ifade edilmiştir.

“*Bu süreçte tüm halkımızdan, çalışma ortamımızdaki herkesten ve devlet yöneticilerinden destek bekledik, çalıştığımız iş yükünden dolayı maaşlarımızın artmasını istedik. Ama en çok yükü sağlık çalışanları yüklendi ve desteklerimiz karşılanmadı.*” (Kod 15: Kadın, Hemşire, Evli, 37 yaşında)

“*Psikolojik olarak çöktüğümüz bu süreçte başta manevi daha sonra maddi destek bekledik ama özel sektörde böyle bir şey olmadı.*”(kod 13, Kadın, Hemşire, Bekar, 32 yaşında)

“*Sağlık çalışanları pandemiden önce de sonra da genel olarak hep özveriyle çalışıyor. Balkonda alkış tutmakla bir şey değişmiyor, özlük haklarımız sıkıntılı, ek ödeme konusu sıkıntılı.*”(Kod 1: Erkek, Doktor, Evli, 41 yaşında)

“*Mesai saatlerimizdeki artış, asistanlarımız ve bizlerin nöbet ertesi izinlerin olmayışı maalesef sağlık alanında kanayan bir yaradır. Maddi destekten ziyade bu işleyişin değişmesini istiyoruz ki bizlerin de bir sosyal hayatı, ev yasantısı olabilsin.*” (Kod 7: Kadın, Doktor, Evli, 32 yaşında)

3.1.5. Mesafe, Sosyal Dışlanma ve Dezavantajlar

Pandemi sürecinde hastalarla doğrudan muhatap olan sağlık çalışanları için yaşadıkları mekânda ortak kullanım alanları ile ilgili diğer kişilerle ortaya çıkan olumsuz durumlar, bir süre rahatsız edici boyutlarıyla medyanın da gündeme taşıdığı konular arasındaydı. Böyle bir durumu yaşayıp yaşamadıkları; özetle sosyal ilişkilerde yaşanan zorluklar, ortak kullanım alanları ile ilgili onlara

yansıyan sıkıntılar ve böyle bir durum varsa bunun onlara ne hissettirdiği, bu çalışmaya katılan sağlık çalışanlarına yöneltilen sorular arasındadır. Öncelikle verilen cevaplar pandeminin sağlık çalışanları için sosyal dışlanmayı ikinci bir diğer kişiden algılamanın ötesinde kendilerini de sosyal olarak dışta tutmaya çalıştıklarını, hem ortak mekânlardan hem de sosyal ilişkilerden kendilerini dışladıklarını göstermektedir. Bu durum bir katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir “sosyal ortamlardan kendimi olabildiğince soyutladım, pandeminin ilk zamanları otel, misafirhane vesaire yerlerde yaşadım” (Kod 16). Diğer bir katılımcı; “sosyal hayatımızı düşünemez olduk, eve gidebildiğime şükrediyorum” (Kod 12) ifadesini kullanmıştır. Diğer taraftan dışlanma ile birlikte ortak alanları kullanmaktan geri duran katılımcı “çok fazla ayrımcılık yaşadım, asansöre dahi binemedim” (Kod:17) cümlesiyle duygularını ifade etmiştir. Mesleği doktor olan katılımcılar dışlanma algısının ötesinde aile ile ilişkileri de içeren; sosyal hayata katılamama ile mesafe ve kendilerini izole etme zorunluluğunun duygusal yıpranmışlığını ve baskısını ifadelerine yansıtarken çoğunluğunu hemşirelerin oluşturduğu diğer sağlık çalışanı katılımcıların çevrelerindeki insanların olumsuz tavırları dolayısıyla daha fazla etki ifadesi içeren cümlelerle durumu anlattığı gözlenmiştir. Bu süreçte “desteksiz” kalmak, kimsenin yanlarında olmadığı hissi öne çıkarken sağlık çalışanlarının cevaplarında “hep temkinli olduğum halde” (kod 6), “maske ve siperlikle olabildiğince dikkatli çalışsam da” (Kod 4) gibi ifadelerle kendi sorumluluklarını yerine getirdikleri halde onlara hissettirilen mesafeyi anlatmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Katılımcılardan birisi pandemi sürecinde sosyal açıdan yaşadığı zorlukları ve hissettiklerini “Biz çevremize bulaştırmaktan korkuyorduk, sıkıntılar yaşadık, insanlar bizlere şeytan görmüş gibi davranıyorlardı” (Kod 15) şeklinde ifade ederken diğer bir katılımcı “herkes bu hastalıktan kaçarken sen o hastalığın yanına gitmek zorunda kaldığından etraftaki her insan bizden uzaklaştı, psikolojik olarak çok etkilendik, çocuklarımızı bile okullar, bakıcılar istemedi” (Kod 2) diyerek durumun onlar için dezavantajla sonuçlanan etki boyutlarına işaret etmiştir. Bir katılımcı Covid servisi yoğun bakım hemşiresi olmasının sosyal hayattaki karşılığını anlatırken şu cümleleri kullanmıştır:

“Elbette ki bir covid yoğun bakım hemşiresi olarak başta aileme, sonra diğer arkadaşlarıma temkinli bir yaklaşımım oldu, bu durum bana çok etki ettiği gibi çevremde ise bana karşı bakış açısı değişen çok insan olması beni psikolojik olarak uzaklaştırıp epeyce etkiledi.” (Kod 6: Kadın, Hemşire, Evli, 45 yaşında)

Başka bir katılımcının şu ifadesi, durumun sağlık çalışanları için daha vahim düzeyde sosyal etki ve sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır;

“Tabii ki çok zorluklar yaşadım, ilk zamanlar ev sahibim beni evden atmayı dahi düşündü, çok dışlandık. Haklı tarafları olsa da arkadaşlarımla sosyal aktivite yapmaları beni gerçekten çok üzdü.”(Kod 3: Erkek, Hemşire, Bekar, 27 yaşında)

Yaşadıkları sıkıntıların sağlık çalışanları için dezavantajlarının ifadesi ise; sürecin yansıtıldığından çok daha zor geçtiği, çok fazla yıpranıldığı, iş ve ev hayatında çok fazla psikolojik ve fiziksel yorgunluk olduğu, nöbet ve izin sıkıntıları ve sağlık çalışanlarının karşılığını alamadıkları konusunda ortaklaşan ifadeleri içermektedir. Cevaplarda süreci zorlaştıran bir neden olarak insanların tedbirsizliği ve duyarsızlığına da atıfta bulunulmuştur. Katılımcılardan biri durumu; “yansıtıldığı gibi olmadı, çok çalışıp mesailerimizi bile düzgün alamadık, sadece alkışa layık görüldük..., izin kullanamamak, yoğun tempoyla çalışmak, üstüne hastalığım negatife dönmeden pandemi bölümünde çalışmaya maruz bırakılmak, verilen sözlerin yerine getirilmemesi, kısacası bir çok şey çok yıprattı” (Kod 5) şeklinde ifade ederken “bizler hayatımızı ortaya koyduk bu süreçte, halkın umurunda değil, herkes istediği gibi dışarı çıkıp geziyor”.(Kod: 9) cümlesi ve “özel sektörde bu süreci yaşamak kesinlikle daha zor”(Kod 12) ifadeleri öne çıkarak yaşanan durumun duygusal dezavantajları yansıtılmıştır.

Bazı katılımcıları süreçte oldukça zorlayan başka bir konu ise ulaşım kısıtlamaları olmuştur. Bu durumu ifade eden 4 kişi, görüşülen diğer kişilere göre mesleğin henüz ilk yıllarında ve daha az maaşla çalışmaktadır. Mevcut durum ulaşım için herhangi bir vasıtaya sahip olmamaları nedeniyle toplu taşıma konusunda daha fazla zorlandıklarını düşündürmektedir. Öne çıkan ifadeler ise “işe gitmek bile sıkıntı, sağlık çalışanlarını hiç düşünmeden otobüs seferleri düşürüldü ve işe gitmek zor oldu” (Kod 9) ve “Tabii ki çok zor bir dönem atlattık, maddi olarak da iyi değildim, ulaşım konusunda yasaklardan dolayı otobüs yoktu, işe gidip gelme açısından çok zorluk yaşadım” (Kod 4) şeklindedir.

SONUÇ

Pandemi süreci başladığında, hastalık- sağlık konusu merkezinde özellikle sağlık çalışanlarını etkileyen bazı durumların olduğu açıktır. Başlangıçta toplumun büyük çoğunluğunun medya ve bazı kısıtlamalar neticesinde haberdar olduğu hastalığa dair bizler için daha dolaylı etkiler söz konusu olurken sağlık çalışanları bu durumun gerçek tarafının ilk muhatabı idi. Bu çalışmada 18 sağlık çalışanı ile yapılan görüşmeler çerçevesinde pandemi sürecinde yaşanan problemleri ve dezavantajları anlamaya çalışan niteliksel araştırma verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulguların büyük çoğunluğunun alanda yapılan diğer çalışmaların bulgularını destekleyerek sürecin sağlık çalışanları için olumsuz etki ve sonuçlarını doğrulamaktadır. Bu çalışmaya özgü bulguları yorumlamak gerekirse, öne çıkan bulgulardan biri sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlara bireyselliğin ötesinde kurumsal çerçevede baktığıdır. Meslek asabiyesiyle de ilişkilendirebileceğimiz bu durum, görüşülen kişilerin ifadelerinin neredeyse tümüne yakın kısmında, şahsi yorumlar yaparken dahi “biz” dili ile kolektif ifade kullanmayı tercih etmelerinden çıkarılabilir. Dolayısıyla yapılan her yorumda tüm sağlık çalışanlarını temsil eden ifadelere rastlanmıştır.

Sağlık çalışanlarının büyük oranda fiziksel koşullara dayalı sıkıntılar yaşadığı, beklentilerin de bu yönde öncelikli olarak formel desteklere yakınlaştığı görülmektedir. Ancak görüşmelerden elde edilen bilgilere göre fiziksel sıkıntılarla birleşen duygusal süreçler, iş yoğunluğu özellikle sosyal mesafe ve izolasyon konusunda hassas tedbirlerle birleşerek sağlık çalışanlarının sosyal ilişkiler ve ortamlardan kendilerini dışladıkları bir sürece dönüşmüş ve onları duygusal açıdan daha kırılğan hale getirmiştir. Ev içi süreçler ve sosyal ilişkiler ise bu süreçte sağlık çalışanları için zorlu deneyimleri anlatmaktadır. Özellikle çocuklarla ilgili bakım yükümlülükleri ve iletişim konusunda dezavantajların deneyimlenmesi söz konusudur. Birçok meslek grubu evden çalışma, esnek mesai gibi haklardan yararlanarak çocuk bakım meselesini görece avantaja dönüştürebilirken ev dışında çalışmak zorunda olan sağlık çalışanları için bu haklardan yararlanamamanın psikolojik etkilerinin yanı sıra, kapatılan okullar ve kreşler, sokağa çıkma yasakları, bakım verecek kişi bulma zorlukları ve aile büyüklerini riske atmama düşüncesi çocuğu olan sağlık çalışanları için önemli bir sorun alanı olmuştur. Süreçte beklenen bir durum olarak kadınların ev içi iş yükümlülüklerinin artmasının yanında erkeklerin de bu işleyişe dâhil olmak zorunda kaldığı, dolayısıyla ev içi rolleri ve iş yüklerinin arttığı gözlemlenmiştir. İlginç bir bulgu ise bekâr sağlık çalışanları için süreç daha fazla mesai ve iş yükü olarak deneyimlenirken evli ve çocuklu olmak görece avantaj olabilmıştır. Sosyal hayat her sağlık çalışanı için oldukça kısıtlıdır. Bu noktada artan iş yükünün

ve mesailerin sebep olduğu zamansızlığın yanı sıra karşıdakinin hayatını riske atmama niyeti, kendilerini sosyal ortamlardan dışlamalarına ve olabildiğince izole kalmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla sağlık çalışanları için pandemi sürecinde dışlanmışlık hissi kendilerinin de sürece dahil olduğu, çift boyutlu bir etkileşime işaret etmektedir.

Hasta ve hasta yakınları ile ilişkilerde ise doktorların dışındaki sağlık çalışanlarının daha dezavantajlı ve kırılabilir olduğu gözlenmiştir. Bu durum doktorların hasta ve hasta yakınları tarafından daha yetkin görülmesi ve mesleki saygınlık ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda hemşirelerin hastayla daha uzun mesai geçirmelerinin, acil tıp teknisyenlerinin ise acil durumlardaki etkinliğinin hasta ve hasta yakını ile iletişimde görece olumsuz durumları beraberinde getirdiği düşünülebilir. Başka öne çıkan bulgu sosyoekonomik gerekçeler nedeniyle sürecin bazı sağlık çalışanları için daha dezavantajlı deneyimlenmesidir. Araştırma kapsamında görüşülen sağlık çalışanları içerisinde daha az gelire sahip olanlar fiziksel ve duygusal olarak etkiye daha açık görünmektedir. Özel kurumlarda çalışmanın ücret, iş yükü, ekipman temini, mesai süreleri ve izin gibi konularda farklı dezavantajlılık deneyimlerini beraberinde getirebileceğini düşünebilmek mümkün olsa da çalışmamız kapsamında verilen cevaplar yeterli veri sağlayacak düzeyde değildir. Sonuç olarak bu çalışma nitel araştırma verilerine dayandığı için sağlık çalışanlarının deneyimi çerçevesinde bir kesit sunsa da konu ile ilgili genel çıkarımlar yapabilmek için kapsamlı nicel verilere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Burada genel olarak vurgulanan noktaların farklı kategorilerle ilişkilendirilerek daha geniş örneklemelerde çalışılmasının meseleye farklı sosyolojik boyutlar kazandıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, M. N. (2020). Nefes Almanın Eşitsizliği, Köşe Yazısı, 18 Mayıs: <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/05/18/nefes-almanin-esitsizligi>(Erişim Tarihi: 15.09.2021)
- Aktan,İ. (2020). Evren Balta: Korona virüsü bize bir ayna tutuyor, Röportaj, 28 Mart, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/03/28/evren-balta-korona-virusu-bize-bir-ayna-tutuyor>(Erişim Tarihi: 14.09.2021)
- Alan S. (2021). Pandemide Yaş Ayrımcılığına En Çok Yoksul Yaşlılar Maruz Kaldı, Haber, 11 Eylül: <https://www.gazeteduvar.com.tr/pandemide-yas-ayrimciligina-en-cok-yoksul-yasli-lar-maruz-kaldi-haber-1534587>(Erişim Tarihi:18.09.2021)
- Anadolu Ajansı (2020). Engelliler, Kovid-19'un Etkilerine En Açık Grupların Başında Geliyor, Birleşmiş Milletler Basın Açıklaması, 3 Aralık: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/engelliler-kovid-19un-etkilerine-en-acik-gruplarin-basinda-geliyor/2063997>(Erişim Tarihi:18.09.2021)
- Arpacıoğlu, S. , Baltalı, Z. , Ünübol, B. "COVID-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, Covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler" . Cukurova Medical Journal 46 (2021) : 88-100
- Atıla Demir, S. (2020). Salgın Sürecinde Yaşlı Nüfus, Sosyal Dışlanma ve Yaş Ayrımcılığı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(38),186-201
- Bahadır, A. Nesanır, N. (2021). Pandemide Sağlık Çalışanı Ölümleri, Türk Tabipleri Birliği COVID-19 Pandemisi 18. Ay Değerlendirme Raporu, Ekim: 75-79. https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/yayin_goster.php?Guid=a38b96ca-30dd-11ec-a1a7-c5959a4589e2 (Erişim Tarihi: 29.10.2021)
- Başaran, E. (2021). Pandemi Sürecinde Dezavantajlı Grupları Yeniden Düşünmek, 6.Uluslararası Sosyoloji Ve Ekonomi Kongresi.28-32
- BBC News. (2020), Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Psikiyatri Derneği uyardı: Tükenen sağlık çalışanları topluca istifa ediyor, intihar oranları artıyor, Haber, 19 Ekim,<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54603919> (Erişim tarihi: 14.09.2021)
- Akalın, B. Modanlıoğlu, A. (2021) Covid-19 Sürecinde Yoğun Bakımda Çalışan Sağlık Profesyonellerinin Duygu-Durum ve Tükenmişlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi. Acıbadem Univ. Sağlık Bilim. Derg. 2021; 12(2): 346-352

- BirGün (2020), Covid-19 Sadece Virüs Değil, İşsizlik Demek, Haber, 29 Ağustos, <https://www.birgun.net/haber/covid-19-sadece-virus-degil-issizlik-demek-356851> (Erişim Tarihi:14.0.2021)
- BirGün. (2021). Covid-19 pandemisi mi, şiddet pandemisi mi?, Basın Açıklaması, 7 Mart: <https://www.birgun.net/haber/covid-19-pandemisi-mi-siddet-pandemisi-mi-336617> (Erişim Tarihi: 18.09.2021)
- Bozok, N. (2011), Ben Değerliyim Nar Taneleri: Güçlü Genç Kadınlar Mutlu Yarınlar Projesi Güçlenme Hikayeleri Biriktiriyor: Sosyolojik Değerlendirme Raporu, Boyner Yayınları: İstanbul
- Büyükbayrak, B. (2021). Sağlık Çalışanları Pandemiden Nasıl Etkilendi?, Haber, 15 Mart: Sağlık Çalışanları Pandemiden Nasıl Etkilendi? | Doğruluk Payı (dogrulukpayi.com) (Erişim Tarihi:18.07.2021)
- Çetin, B. vd. (2021). Koronavirüs (COVID-19)'ün Sağlık Çalışanları Üzerine Etkisi: Nitel Bir Araştırma, Journal of Academic Perspective on Social Studies, (1), 45-58
- DeutscheWelle Türkçe (2021). ILO: Salgın 108 milyon çalışanı yoksullaştırdı, Basın açıklaması, 2 Haziran: <https://www.dw.com/tr/ilo-salg%C4%B1n-108-milyon-%C3%A7al%C4%B1nC5%9Fan%C4%B1-yoksulla%C5%9Ft%C4%B1rd%C4%B1/a-57761335>(Erişim Tarihi:18.09.2021)
- Elmas, A. (2018). 1923-2016 Yılları Arası Hükümet Programlarında Dezavantajlı Gruplar, SSSjournal, 4(15), 945-953
- Eren Bana, P. (2020), Covid-19 Salgını Sürecinde Sağlık Çalışanlarının Sosyal Damgalanma Algısının Değerlendirilmesi, Press Academia Procedia, 11(23), 115-120.
- Ergur, A. (2020). Ateş ve İhanet: COVID Kliniğinde Sağlık Çalışanlarının Deneyimi, Derleme, Raskolnikov Kitap: Denizli
- Yıldız M. vd.(2020) COVID-19 Geçiren Sağlık Çalışanlarının Değerlendirilmesi. Klimik Dergisi, 33(3): 230-4.
- Euronews (2021a). DSÖ: Covid-19'la mücadelede en az 115 bin sağlık çalışanı hayatını kaybetti, Dünya Sağlık Örgütü Basın Açıklaması, 24 Mayıs: <https://tr.euronews.com/2021/05/24/dso-covid-19-la-mucadelede-en-az-115-bin-sagl-k-cal-san-hayat-n-kaybetti> (Erişim Tarihi: 20.09.2021)
- Euronews. (2020b). Dünya Sağlık Örgütü: Dünyada sağlık çalışanlarının yüzde 14'ü koronavirüse yakalandı, Basın Açıklaması, 15 Aralık: <https://tr.euronews.com/2020/12/15/dunya-sagl-k-orgutu-dunyada-sagl-k-cal-sanlar-n-n-yuzde-14-u-koronaviruse-yakaland>, (Erişim Tarihi:20.09.2021)
- Gül vd. (2020), Covid-19 Sürecinde Sağlık Çalışanları İçin Alınan Koruyucu Önlemlerin Etkisi, Ankara Med J, (4):1000-1015.

- Gürer, A. Gemlik H. N. (2020),Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma, Journal of Health Services and Education; 4(2): 45-52.
- Kocabaş, A. (2020). Eşitsizlik ve Covid-19, Türk Tabipler Birliği: Covid 19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporu. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part50.pdf
- Malas, E. M. &Malas, H. (2021). Covid-19 Döneminde Sağlık Çalışanlarında Damgalama Ve Damgalanma Algısının Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40, 172-197.
- Nesanır, N. vd. (2021). Türkiye’de SağlıkÇalışanıÖlümlerininAnlattığı, Türk Tabipler Birliği, https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/son_son_saglik_emekcileri_olumleri_rapor.pdf (Erişim tarihi: 18.9.2021)
- OECD (2020). OECD EkonomikGörünümü, Cilt 2020(2), https://www.oecd-ilibrary.org/sites/39a88ab1-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/39a88ab1-en&_ga=2.48260142.906410757.1635505421-344932393.1635505421&_csp_=c8d2c0401e354b876a307e4d7900ec10&itemlGO=oeed&itemContentType=book#figure-d1e960 (Erişim Tarihi: 14.09.2021)
- Ataç, Ö.vd. (2020). COVID-19 Görevinde Sağlık Personelinde Eğitim Ve Uykusuzluk. Türk Halk Sağlığı Dergisi, 2020(18):(Özel Sayı), 47-57 .
- Özel, B. (2021). Sağlık Çalışanları: ‘Çocuklarımıza Kim Bakacak’, Gazete Haberi,29 Nisan: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/saglik-calisanlari-cocuklarimiza-kimbakacak-41799246> (Erişim Tarihi: 18. 09. 2021)
- Polat, Ö. P.,& Coşkun, F. (2020). Covid-19 Salgınında Sağlık Çalışanlarının Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanımları İle Depresyon, Anksiyete, Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. Batı Karadeniz Tıp Dergisi, 4(2), 51-58.
- Sakaoğlu, H. H.,Orbatu, D., Emiroglu, M., & Çakır, Ö. (2020). Covid-19 Salgını Sırasında Sağlık Çalışanlarında Spielberger Durumluk Ve Sürekli Kaygı Düzeyi: Tepecik Hastanesi Örneği. Tepecik Eği. Vearaşt. Hast. Dergisi, 30, 1-9.
- Steven E. Mayer (2003), What is a “Disadvantaged Group?”, Effective Communities Project.
- Tanrıverdi, Ö. Tanrıverdi S. (2021), , COVID -19’ un Sağlık Çalışanlarının Ruh Sağlığına Etkisi ve Ruhsal Travmaların Önlenmesi, Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 8(3): 245-248.
- Taşçı, F. (2018). Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih Yaklaşım ve Uygulama, Kaktüs Yayınları: İstanbul.

- Tokol, A. Alper, Y. (2019). Sosyal Politika, (10. Baskı), Dora Yayıncılık: Bursa.
- Türk Tabipler Birliği. (2020). TTB Sağlık alışanlarının COVID-19 Virüsüne Maruz Kalımına İlişkin Risk Değerlendirmesi Anketinin Ön Raporu Açıklandı, Rapor, 24 Mart, https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/haber_goster.php?Guid=1af8b0e0-6da7-11ea-a219-c213173be5c8(Erişim Tarihi:14.09.2021)
- Türk Tabipler Birliği Pandemi alışma Grubu (2021). Pandemi Bulteni #7 Pandemide Sağlık Emekçilerinin Sömuşülen Emeği, Türk Tabipler Birliği Covid 19 pandemisi 18. Ay Değerlendirme Raporu,150-151
- Türk Toraks Derneği Basın Bildirisi. (21.05.2021) <https://www.toraks.org.tr/site/news/10240> Erişim Tarihi: 14.09.2021
- TÜSİAD (2021). Covid-19 Etkisinde Türkiye’de Eğitim, rapor, Eylül: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10820-tusiad-erg-covid-19-etkisinde-turkiye-de-egitim> (Erişim Tarihi: 18.09:2021)
- Yaman, M. (2020). Makineler Durdu: Yaşam Devam Ediyor: Pandemi Günlerinde Kadınlar Yaşamı Yeniden Üretiyor, Kitap Bölümü, Salgın: Tükeniş ağında Dünyayı Yeniden Düşünmek (Derleyen: Didem Bayındır), Tellekt Yayınları: İstanbul. s: 293-310.
- Yılmaz, Y. vd. (2021), COVID-19 ve Damgalanma. Kocaeli Medical J, 10, Özel sayı 1, 47-55.
- Yumru, M. (2020), COVID-19 ve Sağlık alışanlarında Tükenmişlik, Klinik Psikiyatri Dergisi, 23(Ek 1):5-6.
- Yüncü, V. Yılan, Y. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sağlık alışanlarına Etkilerinin İncelenmesi: Bir Durum Analizi. Iğdir University Journal of Social Sciences.373-402
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). Covid 19. <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 31.10.2021)

İSTİSNA KURAL OLURSA: COVID 19 SÜRECİNDE BEYAZ YAKALILARIN EVDEN VE HİBRİT ÇALIŞMA DENEYİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER

KTO Karatay Üniversitesi, S.B.B.F., Sosyoloji Bölümü, e-mail:ilknur.ekiz@karatay.edu.tr

Sema BESEREK

Sosyal Hizmet Uzmanı, e-mail:semabeserekk@gmail.com

GİRİŞ

Covid-19 küresel salgını ile pek çok özel sektör ve kamu çalışanları uzaktan ve hibrit çalışmaya geçmiştir. Daha önce bu kadar geniş deneyimlenmemiş olan uzaktan çalışma ilk kez Türkiye’de beyaz yakalı çalışanlarının hemen hepsini kapsamıştır. Pandemi döneminde çalışanların neredeyse yarısı evden çalışmıştır. Bu da küresel dünyada esnek çalışmaya dair özellikle mavi yakalılar ve vasıfsızlar için büyük tehlike olduğunu söyleyen tartışmalara salgınla birlikte başka bir boyut kazandırmıştır. Bu süreç yeniden esnek çalışma sistemi tartışmalarını gündeme getirmiş özellikle beyaz yakalılar için avantaj mı yoksa bir risk mi olacağı sorusunu ortaya koymuştur. Uzaktan çalışma ile işe olan bakış açısının değişmesi, işverenler açısından şimdilik daha çok avantaj olarak görünmesi, çalışanlar içinse uzaktan işlerin daha yoğunlaşması, teknolojik baskının öne çıkması, ev ve iş dengesinin bozulması, iş arkadaşılığının görünmez olması, mekânın tekipleşmesi araştırmanın veriler ışığında başlıca konusunu oluşturmaktadır. Evden çalışmayla birlikte teknolojinin öne çıkması ve yoğun kullanımının başta bireyler olmak üzere artık daha dijital bir topluma doğru evrilmemizle birlikte çalışma hayatımız başta olmak üzere, aile ve sosyal hayatımızın bu ekseninde dizayn edilmesi yeni tartışmaları ve analizleri gerektirmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı uzaktan ve hibrit çalışanların ilk uzun deneyimi olması nedeniyle yaşadıkları sorunları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Yaptıkları işin işleyişinde, verdikleri hizmetin niteliğinde meydana gelen değişim, emeklerinin karşılığı olan ücretlerin aksaması, bu çalışma sisteminin sosyalleşmelerine olan etkisi, iş yerinde ve dışarıda olan toplumsallaşmalarının neye uğradığı, mekânın tekipleşmesi sonucu ne yaşadıkları ve hissettikleri, zaman kullanımının değişmesi sonucu hangi yeni pratiklere kapı açtıkları, evli, bekar

ve yalnız yaşayanların bu çalışma pratiğinden ne kadar memnun olup olmadığı, ev-iş dengesinin sağlanıp sağlanmadığı araştırmanın analiz edeceği başlıca amaçlardır. Bütün bu meselelerin kökeninde olan esnek çalışma sistemi ise literatürde uzun süre tartışılan bir sosyolojik meseledir. Evden çalışma da normalde bir esnek çalışma sistemi olarak tartışılıp kısmen uygulanırken şimdi Covid-19 ile bazı “esneklikler” biçimsel olarak dışarıda bırakılırken işverenin lehine olacak şekilde işin kendi içine eskisinden daha fazla “esneklikler” katılmıştır.

Eski bilinen haliyle evden/uzaktan çalışma esnek çalışma biçimlerinden- dir; “Uzaktan çalışma”, “tele çalışma” “home office” “sanal ofis” olarak ifade edilen bu durum kavramsal karmaşanın önüne geçmekten öte Covid-19 pandemisi nedeniyle “evden çalışma” olarak yer alacaktır. Fakat pandemi dönemi ile bu çalışma şekli bildiğimiz tam esnek çalışma şekli değildir. Çünkü bilinen uzaktan çalışma sadece ev değil, ofis cafeler ya da çalışanın bilgisayarını götürebildiği her yer çalışma ortamı /çalışma mekânı anlamına gelmektedir. Fakat Covid-19 ile bu çalışma şeklinin mekânı sadece “ev” oldu. Kurumlar, şirketler çalışma saatlerinin, ofis çalışmasında olduğu gibi her şeyin aynı şekilde devam edeceğini söylemişlerdir. Bu nedenle “evden çalışma” ifadesi şu an ki çalışmamızda daha yerinde kullanılmış olacaktır.

Evden çalışma ile çalışanlar işe gidiş-gelişte rahatlamış, trafik sorunu hayatlarından bir süreliğine çıkmış, işverenlerinde ofis ve iş maliyetleri azalmıştır. Fakat bazı sektörler ve işlerde çalışanlar için bu avantaj başka yerlerde çalışan için dezavantaja dönüşmüştür. Yoldan kazanılan zaman mesai dışına sarkan işler nedeniyle çalışanlara kalmamıştır. Burada da yeni bir hak talebi doğmuştur. Evden çalışma ile Avrupa’da çalışma haklarını da genişletmiş, “irtibatı kesme hakkı” (right to disconnect) gibi talepler çıkmıştır. Türkiye’de ise evden çalışma başlangıçta kabul görmüş gibi gözükse de zaman içinde pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı evden çalışmanın yasal mevzuatını tanımlamak zorunda kalsa da pek çok konu muğlak kalmış ve yer alan yasal çerçeveye ise uymayanların olduğu görülmektedir. Türkiye’de de evden çalışanlar bu çalışma şeklinde evden çalışmanın da istismara ve güvencesizliğe açık bir alan olma potansiyeline sahip olması, öğle yemeklerinin kime ait olacağı, molaların nasıl düzenleneceği, mesai dışında ulaşılabilirliğin istismarı, çalışma saatlerinin uzaması, kimi zaman ücretlere yansımaması bu çerçevede tartışılan ve açığa kavuşmayan konular olmuştur. “4857 sayılı İş Kanunu’nda 2016 yılında yapılan değişiklikle evden çalışmada da haftalık çalışma süresi 45 saattir. İşçi 45 saatin üzerinde çalışmaya zorlanamaz. Eğer çalışacaksa fazla mesai hakkının da devreye girmesi gerekir. İşveren bu yasal çerçevenin neredeyse hiçbirisine uymamaktadır. Çalışanlar sabahın 7’sinden ak-

şamanın 8'ine, 9'una kadar, bilgisayar başında evden çalışmaya zorlanıyorlar" (<https://www.dw.com/tr>). Bu istismarı ise özel sektörün yaptığını yapılan araştırmalarda da görebilmekteyiz.

Evden çalışmanın meslekler ile olan ilişkisi teknolojiye bağlı olarak değişmektedir. Dijitalleşmenin hemen her gün pek çok iş kolunda olması ve gelecekte hangi iş kollarının, hangi mesleklerin dijitalleşeceği ise evden çalışmanın alt yapısını oluşturacaktır. Teknoloji yoğun çalışan beyaz yakalılar ise bu süreçte iş sağlığı sorunuyla yüzyüze gelmiş, fiziksel, ruhsal sıkıntılar yaşamış olup tek mekânın ev olması nedeniyle de çalışma zaman zaman bir işkence ve ıstıraba dönüşmüştür.

Covid-19 salgın süreci çocukların eğitim sisteminde yaşanan değişikliklerin de etkisi ile bu dönemde çocukların bakımı ve programının nasıl ayarlandığı evden çalışanlar için ev ve iş dengesini gündeme getirmiştir. Çalışan ebeveynlerin, çocukların bakımı ve programı noktasında evden çalışmaya geçilmesi ile birlikte nasıl bir değişimin yaşandığı, çalışırken aynı zamanda çocuklar ile nasıl ilgilenildiği, çocukların bakımının çalışmalarına olan yansımaları, evden çalışmanın bu noktada memnun edici olup olmadığını belirleyen nedenler arasındadır. Evden çalışma ile birlikte ev-iş çatışmasının olduğu bunun da aile içinde başka çatışmalara sebep olduğu bilinmektedir.

Bu süreçte evden çalışmanın kalıcı hale getirilmesi ve hali hazırda bu sisteme geçmek isteyenlerin olması ise çalışma hayatında kökten bir devrim getireceği de aşikardır. Avantajları olduğu kadar dezavantajları da olan evden çalışmada memnun olan ve olmayan sayıyı bilemesekte bu çalışma şeklinin şimdilik sömürüye açık olması göze çarpmaktadır. Bu nedenle yeni çalışma haklarının peşpeşe geleceğini varsayabiliriz.

1.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma pandemi döneminde evden çalışmanın olduğu zaman aralığında yapılmıştır. Betimsel bir araştırma olup nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın amacına bağlı olarak amaçlı örnekleme ile çalışmanın temel ölçütü olan evden/uzaktan ve hibrit çalışma şartını sağlayan kişilere ulaşılmıştır. Amaçlı örneklemeyle beraber çalışmanın amacına ve özelliklerine uyması şartıyla kartopu örneklemeden de faydalanılmıştır. Araştırma Konya, İstanbul ve Ankara illerinde uzaktan çalışmayı ya da diğer ismiyle evden çalışmayı ve hibrit çalışmayı uygulayan kurum ve kuruluşlarda çalışanları kapsamaktadır. Özel sektörde uzaktan ve hibrit çalışma modelini uygulayan şirketler, bankalar, sivil toplum kuruluşları ile kamuda uzaktan eğitim yapan okul, üniversite ve yine uzaktan çalışan banka çalışanları araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Mü-

lakatlarda yapılandırılmış soru formu ile derinlemesine bilgi sağlanmıştır. Mülakatlar pandemi süresince uzaktan/evden çalışanların kullandığı görüntülü sohbet uygulaması olan zoom üzerinden yapılmak zorunda kalmıştır.

1.1 Katılımcılar

Görüşmecilerin farklı mesleklerden olması konunun farklı meslekler ve profiller açısından daha etraflı ve geniş yorumlanmasını sağlaması açısından işlevsel olmaktadır. 6 erkek 11 kadın katılımcıyla görüşülmüştür. Yaş aralıkları 25-38 arasında değişen katılımcılarımızın 5'i evli 12'si bekadır. Bu süreçte mesleklerin yapısı, toplumdaki değeri ve birey ve ailesindeki karşılığı çok öne çıkmıştır. Katılımcıların meslekleri ise satış temsilcisi, tercüman, mühendis, bilgi işlem uzmanı (banka çalışanı) call center(makyaj firması), öğretmen, sosyal hizmet uzmanı, sosyolog, AB proje ofis yöneticisi, dış ticaret uzmanı, pazarlama iletişim uzmanı olmak üzere beyaz yakalılardan oluşmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri analizlerde önemli değişkenlerdir.

Tablo 1:Katılımcıların Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Meslek
E1	Erkek	34	Bekar	Satış Temsilcisi
E2	Erkek	28	Bekar	Tercüman
E3	Erkek	26	Bekar	Endüstri Mühendisi
E4	Erkek	38	Evli	Bilgi İşlem Uzmanı(Banka)
E5	Erkek	27	Evli	Call Center(Makyaj Firması)
E6	Erkek	38	Evli	Öğretmen
K1	Kadın	25	Bekar	Mühendis
K2	Kadın	26	Bekar	Okul Öncesi Öğretmeni
K3	Kadın	27	Bekar	Fen Bilimleri Öğretmeni
K4	Kadın	26	Bekar	Okul Öncesi Öğretmeni
K5	Kadın	26	Bekar	Sosyal Hizmet Uzmanı
K6	Kadın	35	Bekar	Sosyolog
K7	Kadın	24	Bekar	Ab Proje Ofis Yöneticisi
K8	Kadın	25	Evli	Sosyal Hizmet Uzmanı
K9	Kadın	25	Bekar	Dış Ticaret Uzmanı
K10	Kadın	27	Bekar	Psikolog
K11	Kadın	34	Evli	Pazarlama İletişim Uzmanı

Araştırmanın odaklandığı sorular ise; İşvereniniz evden çalışmayı size nasıl planladı ve sizden özellikle istenilen, dikkat etmeniz gereken şeyler söylendi mi? Evden çalışma ile eskiye göre çalışma saatinizde artış ya da azalma oldu mu? Evden çalışmaya geçtiğinizde aldığınız ücrette bir değişiklik oldu mu? İşvereniniz evden çalışma becerisi kazanmanıza yardımcı olacak duygusal, fiziksel destek ve eğitim verdi mi? Evde çalışırken işvereninizden/kurumunuzdan uyarı

alma ve denetleme oldu mu? Gün içerisinde evden çalışırken artan telefon görüşmesi ve mail alıp gönderimi ve genel olarak teknoloji kullanımının artması sizi nasıl etkiledi? Evden çalışırken işinize olan aidiyetinizde bir değişim hissediyor musunuz? Evden çalışma süresinde evde aile içi sorunlarınız bağlamında ev-iş dengesine yönelik işvereniniz/kurumunuz bilgi ve önlem aldı mı? Evden çalışmak size daha fazla mı zaman kazandırıyor yoksa daha fazla zaman alıp ev hayatınızdan mı çalışıyor?(işe hazırlık giyinme, trafik vs.../uyku, kahvaltı yapabilmek vs...) Örneğin iş sırasında evde çalışırken boşluklarınız olup ev işi yapıyor musunuz?

Bu sorular araştırmanın başlıca odaklandığı sorular olup cevaplar kodlanıp kategorileştirilmiştir. Kodlar ve kategorileştirmeler üzerinden verilerde ortak özellikler, farklılıklar, karşılaştırmalar ve değişkenlerle olan ilişkisellikler anlatılmaya çalışılmıştır.

2. EVDEN ÇALIŞMA: EVDEN YA İŞİN UCU KAÇARSA!

Bilgi teknolojilerinin gelişimi ile evden çalışma/uzaktan çalışma tüm dünyada yaygınlık kazanmış olsa da henüz büyük bir kitle haline gelmiş değildi. Türkiye’de ise Covid-19 pandemisine kadar bu çalışma şekli çalışanlara yabancı ve standart dışı bir uygulamaydı. Pandemi öncesinde evden çalışma bir istisna olurken, reklamcılık, tasarımcılık, bilgisayar programcılığı, editörlük, yazar-çizerlik, grafikerlik gibi alanlarda uygulanırken pandemi ile tüm beyaz yakalılara, profesyonel meslek gruplarına zorunlu olarak uygulandı. Dolayısıyla toplum olarak tüm beyaz yakalı profesyonel meslek grupları da öncekilere eklenerek zorunlu olarak deneyimlendi. Covid-19 pandemi sonrasında ise bu çalışma şeklinin bazı sektörlerde kalıcı olacağı, insan kaynaklarının bu konu üzerinde çalıştığı öngörülmektedir. Dolayısıyla Evden çalışma sistemi tüm dünyada ve Türkiye’de gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve evden çalışan kişilerin sayısı sürekli artmaktadır. “AB üyesi 27 ülke arasında 2020 yılında evinde çalışanların oranının en yüksek olduğu ülkeler yüzde 25,1 ile Finlandiya, yüzde 23,1 ile Lüksemburg ve yüzde 21,5 ile İrlanda oldu. Bu ülkeleri, yüzde 18,1 ile Avusturya, yüzde 17,8 ile Hollanda, yüzde 17,2 ile Belçika, yüzde 17 ile Danimarka, yüzde 15,7 ile Fransa, yüzde 14,8 ile Almanya ve Malta izledi. Söz konusu oranın en düşük olduğu ülkeler ise yüzde 1,2 ile Bulgaristan, yüzde 2,5 ile Romanya, yüzde 3,1 ile Hırvatistan, yüzde 3,6 ile Macaristan olarak belirlendi. Evden çalışma oranı Türkiye’de ise yüzde 3 olarak ölçüldü” (<https://tr.euronews.com/>). Bu oranların ise evden çalışmanın kalıcı hale gelmesiyle daha da artacağı öngörülmektedir.

Evden çalışmanın üç esnek boyutunu zaman, mekân ve iş özerkliği oluşturmaktadır. Fakat Covid -19 ile zaman, mekân ve iş esnekliği bilinen evden çalışma biçiminde gibi olmadı. Çalışanlar çalışma günlerini, saatlerini kendileri belirlemedi. Bazı günler ya da çalışanın istediği saat dilimleri olmadı. Hafta içi her gün sabah akşam mesai saatleri zorunlu olarak eskisi gibi devam ettirilmek istendi. Örneğin gündüz verimli çalışmadığı için gece çalışayım, ya da sağlık sorunları nedeniyle daha sonraya bırakmak gibi durumlar bu süreçte geçerli olmadı. Çocukların bakımı çalışma saatlerinin esnekliği için de geçerli bir neden olmadı. Çalışma ortamı yani mekân ise yine esnek olmadı. Olağan durumdan ötürü mekân sadece herkesin kendi evi oldu. Ortak paylaşılan bir cafe ya da başka mekânlar olmadı. Kapanma zamanlarında mekân sadece ev olduğu için işverenler evde çalışırken giyimden masa düzenlerine kadar talimatlar da, tavsiyelerde bulundular. Çalışanlar ise bu duruma hazırlıklı değildi. İlk defa evden çalışma ile karşılaşan çalışanlar için ani bir karar olmuştur. Evden çalışmayla ilgili işte yapılan değişiklik, iş yerinin hazır olma durumu, paydaşların hazır olma durumu çalışanların avantajlı ve dezavantajlı durumlarını belirlemiştir. İşte yapılan değişiklik ile çalışma saatlerinde olan esneklik, görüşmeler ve toplantıların sanal ortama veya telefona taşınması, raporlamanın artması öne çıkmaktadır. İşyerinin hazır olma durumu ise önceden kısmen uzaktan çalışanlar için sorun olmazken pandeminin ani olması nedeniyle plansızlık ve teknolojik sorunlar evden çalışmaya hazır olmadıklarını göstermiştir. Evden çalışmada çalışma koşullarına bakıldığında ise çalışma zamanının uzaması, toplantı sayısı ve iş yükünün artması, işyerinde daha düzenli ve disiplinli çalışılması, evde çocuklarla ilgilenme gerekliliğinden doğan sorunlar, evde iş yapmak için ortamın olmaması (ofis ekipmanları), rahatlık nedeniyle iş disiplininde azalma ve işleri erteleme görülmektedir. Sürekli evde kalmanın oluşturduğu psikolojik sorunlar, işlerin azalması ve belirsizlik nedeniyle gelecek kaygısının oluşması, bedensel hareketsizlik ve fiziksel sorunlar ise yine başta gelen sorunları oluşturmaktadır. Bu nedenle bu süreci ani ve hazırlıksız olması evden çalışma sürecini başarısız kılmıştır. (Akbaş Tuna & Türkmendağ, 2020). Pek çok çalışan evden çalışmaya hazır olmayıp, işverenler için de durum çok farklı olmadığı, süreç içerisinde pek çok düzenleme yaptığı görülmektedir. Araştırmamızda katılımcılarımız için de bu sürecin ani ve hazırlıksız olması onlar için önemli bir etken olurken bu süreçte bir an önce ofis çalışmasına geçmek istemişlerdir. Hem işverenin hem işçinin beraber deneyimledikleri bu sürecin nasıl planlandığı çalışanların anlatılarında ortak cevaplar, yaşanmışlıklar görülüyor;

“Evden çalışma süreci çok hazırlıksız başladı. Süreç içerisinde tecrübe ve eksiklikler belirlendi. Sürekli toplantılar yapıldı ve toplantılarda beklentiler vs. konuşuldu. Bizden her gün neler yaptığımızı sorumlularımıza belirtmemiz is-

tendi. Evde çalışırken mesai saatleri içerisinde evden uzaklaşmam gerekirse haber vermemiz, ulaşılabilir olmamız istendi. Toplantılar katılım göstermemiz, mesai saatlerine uymamız istendi. İşin çerçevesi süreçte çizildi. Kişisel telefonlarımızdan danışanlarla iletişime geçmemiz gerektiği söylendi.”(K8, Sosyal Hizmeti Uzmanı, Yaş 25)

“Ders programını verip EBA TV’ye yüklediler. Daha sonra ders programını EBA ve Zoom’a kendimiz kaydetmeye başladık. Ders planına uygun bir şekilde hareket edilmesini istediler. Öğrenci katılımına dikkat edilmesi, ders programına uyulması, müfredatın tamamlanıp bitirilmesi istendi. Haftada bir gün öğleden sonra okula gitmemiz istendi. Bunun sebebi ise öğretmenlerin farklı şehirlerde bulunmasının önüne geçilmesi için böyle bir uygulama istendi.”(E6, Öğretmen)

“Öncelikle mesai saatleri içinde ulaşılır olmamız, telefon ve pc başında olmamız, dikkat dağıtıcı bir yerde çalışmamamız gerektiği söylendi. Evden çıkılacak her durumda bilgi vermemiz istendi.”(K5, Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Pek çok şey maillerle hallolduğu için çok farklı bir çerçeve çizilmedi. Skype’da online olunması, evrak işlerine dikkat edilmesi, ofisten birinin aralıklarıyla evrak işlemleri için ofise gitmesi istendi. Maillerle hızlı dönüş yapılması beklendi. Kullandığımız sosyal medyada platformların da online olunması ve mesai saatlerimize uymamız istendi.”(K7, AB Proje ofis yöneticisi)

Katılımcıların söylediklerine göre çalışanlardan mesaiye dikkat edilmesi, ulaşılabilir olunması, bilgisayar ve telefonda uzaklaşmaması istenmiştir. En önemlisi ise tüm işverenler, kurumlar bu süreçte hazırlıksız yakalanmıştır. Evden çalışma uzadıkça süreç içinde çalışanları kontrol etmek için söylemler, eylemler geliştirilmiştir. Online toplantılar yapılarak eksikler, düzensizlikler konuşulup işler dinamik ve verimli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Covid-19 ile eski bilinen evden çalışma sisteminde bazı esneklikler kalkmışsa yerine işin yoğunlaştırılması yoluna gidilmiştir. Evden çalışma gerçekten esnek olacaksa da yani iş özzerkliliği olacaksa da daha fazla iş bitirilmesi istenmiştir. Bazı katılımcılarımız bu durumu şöyle anlatmaktadır;

“Evden çalışmada belli bir sistem oluşturulmadı, esnek çalışma imkânı tanındı ancak mümkün olduğunca çok fazla müşteri ile iletişime geçmem ve pazar araştırması yapmam beklendi.”(K9, Dış Ticaret Uzmanı)

“Tedbirlere çok dikkat etmemiz istendi. Şehir değişikliği yapılırken detaylı bir bilgi verilmemiz istendi. Bilgisayar ve telefonda mesai saatlerinde aktif olmamız istendi. Mola verirken ekip arkadaşlarına bilgi verilmesi önemlidir. Ulaşılabilir ve mesai saatlerde evde olmamız gerektiği belirtildi. Motive edici şeyler de söylendi. Örneğin; pijama ile işe başlama, sabah kalk kahvaltını yap,

ofis düzeninde olduğu gibi çalışın yönünde evde çalışmaya uyum sağlamamızı kolaylaştırıcı önerilerde bulundular.”(K10, Psikolog)

“Evden çalışma düzenine geçilirken sürekli telefon başında aktif olmamız gerektiği, ofise gelen aramalara yanıt verip sosyal hizmet uzmanına iletmem gerektiği, mesai saatleri içerisinde iş başında ve evde olmam gerektiği, mesai saatleri evden ayrılırken yöneticiye bilgi vermem gerektiği söylendi.”(E2, Ter-cüman)

“Evden çalışmaya başladığımızda; evde internet var mı?, çağrı merkezi nasıl yapılacak?, herkesin pcsi var mı vs. planla yapıldı. Daha sonra mail geldi ve home-office geçildi. Mail ve toplantılar aracılığı ile süreç açıklandı. Aktif çalışmamız istendi.” (E3, Endüstri Mühendisi)

Bu sürecin hazırlıksız olması çalışanlar için öncelikle mekansal olarak bir değişim getirdi ve çalışanların alışık olmadığı bu duruma adapte edebilmek için işverenler giyim, molalar ve çalışma düzeni için bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. İşverenler çalışanları kontrol altına almayan çalışırken çalışanlar ise evde karmaşık bir hayat yaşamışlardır. Katılımcılarımız arasında evden çalışma düzenlenirken hafta da bir ya da iki kez ofise gelmeye devam edenler vardır. Genel olarak bilinen evden çalışma sisteminde hibrit uygulamalar da vardır. Bazı kurumların uygulamaları iş verimliliği, iş akışı, iş aidiyeti için bunu içerebilmektedir.

2.1. Eve Hapsolan Çalışma: “Esnek Olmayan Esneklik” ve İtirazlar

Zaman, mekân ve iş özerkliğinden mahrum olan bu yeni evden zorunlu çalışma sistemi esnek gibi gözükse de aman esnek olmayan bir haldir. Bu nedenle evden çalışma sürecinde yasal düzenlemelerin tam olarak çerçevesinin çizilmemesi nedeniyle bazı hak taleplerini gündeme taşımıştır. Çalışanların fazla mesai, elektrik, telefon, öğle yemeği gibi masraflarının nasıl karşılanacağını belirsiz olması temel hak tartışmalarının merkezindedir. Bu süreçte Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı iş hukukunda yeni kararlar yayımlandı. İlk olarak 2016 yılında 4857 iş kanununun 14. maddesinde uzaktan çalışma ile ilgili kısmi süreli bir iş sözleşmesi düzenlemesi yer almaktadır. “Hafta, ay veya yıl gibi bir zaman dilimi içinde işçinin ne kadar süreyle çalışacağını taraflar belirlemedikleri takdirde, haftalık çalışma süresi yirmi saat kararlaştırılmış sayılır. Uzaktan çalışma; işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir.” Bu şekilde uzaktan çalışmanın çerçevesini çizen bakanlık daha sonra pandemi ile 2021’de uzaktan çalışmanın amacını, usul ve kapsamını Resmi gazetede 10

Mart işi2021’de yeniden ele alarak yayınlandı. Yönetmeliğe göre bazı düzenlemeler şu şekilde maddeleşmiştir;

- “İş sözleşmesinin yazılı şekilde yapılması,
- Gerekli olması halinde, uzaktan çalışmanın yapılacağı mekân ile ilgili düzenlemeler iş yapılmaya başlamadan önce tamamlanır. Bu düzenlemelerden kaynaklanan maliyetlerin karşılanma usulü, uzaktan çalışan ile işveren tarafından birlikte belirlenir,
- Kararlaştırılmamışsa işveren tarafından sağlanması, uzaktan çalışmada iletişimin yöntemi ve zaman aralığı uzaktan çalışan ile işveren tarafından belirlenir,
- İşveren, uzaktan çalışanın yaptığı işin niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmekle, gerekli eğitimi vermekle, sağlık gözetimini sağlamakla ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür.” (<https://www.resmigazete.gov.tr/>).

Yönetmelikte açık olan tek konu iş malzemelerinin işveren tarafından sağlanacağıdır. Fakat uzaktan çalışma esnasında teknolojiye bağlı olarak çalışanın elektrik masraflarının nasıl karşılanacağı yine belirsizdir. Diğer maddeler de bakıldığında yönetmelikte genel çerçeve çizilmiş, mekân ve zaman işverenle işçinin birlikte karar almasına bırakılmıştır. Burada sorun gerçekten işveren bu düzenlemelere yanaşacak mı yanaşacaksa nasıl bir düzenleme yapacak belirsiz kalmaktadır. En önemlisi bu durum istismara ve sömürüye açık kapı bırakmaktadır. İşverenle işçinin birlikte karar aldığı Türkiye emek piyasasında nadir ve istisnadır. İşverenin şartlarının ağır basacağı açıktır. İşçiye sadece kabul etmek ya da reddetmek kalmaktadır. Örneğin sağlık gözetimi ve iş güvenliğinden bahsedilen yönetmelik teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkabilecek psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar boyutunda özel bir çerçeve çizmemiştir. Çalışanın bunu nasıl belgeleyeceği, işverenin de buna nasıl bir çözüm bulacağı ya da iş hukukunun buna nasıl bir düzenleme getireceği tamamen belirsizdir. Bu belirsizliklerde sömürü ve istismar çerçevesinde hükümetlerin ve sendikaların yeni gündemi olmuştur.

Uzaktan Çalışma yönetmeliğinde işçi ile işverene bırakılan diğer boyut ise mesai yani zamandır. Mesainin uzaması bu süreçte evden çalışmanın avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu tartışmasını ortaya çıkardı. Evden çalışma ile eskiye göre çalışma saatinizde artış ya da azalma oldu mu sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu artış olduğunu söylemektedir. İş özerkliğinin, mekân eksikliğinin ve iş akışının olmaması, çalışma psikolojisinden kurtulamamak (sanki çalışmıyor hissetmek) işlerin eskiye göre uzaması, hareketsizlik, devamlı otur-

ma, teknolojiye fazla maruz kalma ve dijital yorgunluk, işin uzaması ve bölünmesi evden çalışmanın zorlukları arasında yer alıyor. Bu durum Covid-19 öncesi olağan evden çalışma uygulamalarını araştıran bazı araştırma verilerinde farklılık gösterdiği görülüyor. Örneğin çevirmenlik mesleğini evden icra edenler öncelikle zaman, mekân esnekliği ve iş özerkliği vardır. Buna bağlı olarak evden çalışmaya dair görüşlerde farklılık var. Normal zamanda evden çalışan çevirmenlerin zaman, mekân ve iş esnekliğinin olduğu, çoğu zaman masa dışında farklı mekânları kullandığı, “iş-yaşam dengesi sağlamak amacıyla çalışma saatlerindeki esneklikten faydalandıklarını, çalışma gün ve saatlerini istedikleri gibi ayarlayabildikleri için iki alandan birinde eksiklik olduğunda bunu telafi edebildiklerini belirtmişlerdir” (Kıcı, 2019:193). *Normal zamanda* uzaktan çalışma sistemi olan bu model bilinen esnek çalışma sistemidir. Fakat pandeminin evden çalışanlarını anlatan araştırmalarda bu durum tersi çıkmaktadır. Pandemi çalışanlarının esneklikten mahrum olması bunun en önemli nedenidir. Bu nedenle araştırmamızda çoğunluğu evden çalışmayı istememekte, bir an önce ofislerine geri dönme isteği öne çıkmaktadır.

Özellikle evden çalışmanın zorlukları arasında iş akışının bozulması, kısa vakit alan işlerin uzaması ve işin bitmemesi nedeniyle mesainin uzamasına neden olmaktadır. Bu da iş verimliliğini ve iş aidiyetinin olumsuz etkilemektedir. Katılımcılarımız arasında evde işlerini daha hızlı yapıp saatlerinin azaldığını söyleyen olsa da yine büyük çoğunluğu işlerinin, mesailerinin uzadığını ve verimsizleştiğini söylemektedir.

“Ofiste halledebileceğimiz iki dakikalık iş evden yazışmalarda uzun sürüyor. Toplantı yapıp karara bağlamak zor oluyor. Verimsiz bir iş oluyor.”(E4, Bilgi İşlemci)

“Olmadı. Yine aynı şekilde günde 6 saat yapıyoruz ancak yüz yüze eğitimde olduğu kadar verimli geçmiyor.”(E6, Öğretmen)

“Azalma oldu. Evde işlerimi rahat yapıyorum, ofiste çalışırken geçirdiğim 9 saate göre evde 3 saatte hızlıca işlerimi halledebiliyorum.”(K1, Mühendis)

“Artış ya da azalma denilemez belki ancak mesai saatleri dışında da çalıştığımız oldu. Özellikle velilerin beklentilerini karşılama noktasında.”(K2, Okul öncesi öğretmen)

“Evden çalışma ile çalışma saatlerimde artış oldu.”(K3, Fen Bilimleri Öğretmeni)

“Evden çalışma sürecinde çalışmalarım zorlaştı. Telefonda velilere ve öğrencilere bir şeyleri anlatmak daha zordu. Veliler gece de sabahın erken vakitlerinde de arayabiliyordu, bu nedenle düzensiz bir çalışma yürütüldü. Ancak

okulda iken 8 saat çalışırken evde 2-3 saat çalıştım, fakat düzensizdi.”(K4, Okul öncesi öğretmeni)

“Evde çalışırken çalışma saatlerim arada arttı.”(K5, Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Çalışma saatlerimde artış oldu. Evden çalışırken aktif olduğumuzun anlaşılması için hep bilgisayar başında olmaya başladım. Mesai saatlerine işlerim sarkmasa da hep online katılım sağladım”(K7, AB Proje ofis yöneticisi)

“Bir düzensizlik oldu. Örneğin, akşam çalışabileceğimi bilmek mesai saatlerimi sarkıtmama neden oldu. Hafta sonu bile bilgisayar yanımda olduğu için mesai yaptığım zamanlar oldu ancak bu durum sorumlularımızın ya da merkezimizin beklentisi değildi.”(K8, Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Çalışma saatlerimizde evden çalışırken artış oldu. Ofiste kısa zamanda daha çok iş hallediyordum. Özellikle çocuklarımın olması ve akşamda evde çalışabilecek olduğumun bilincinde olmak çalışma saatlerimi artırdı.”(K11, Pazarlama iletişim uzmanı)

Çalışma saatlerinin uzaması ve mesai dışında da işe ait pürüzlerin çıkması ve çalışanın devamlı ulaşılabilir olması dünyada yeni bir hak talebini ortaya çıkardı. Mesai saatleri dışında ulaşılmama hakkı! Ya da bağlantıyı kesme hakkı! “İrlanda evden çalışma dönemini merkeze alan bu yasaı deneyen ve uygulamaya koyan ilk ülkeler arasındadır. İrlanda'nın Covid-19 sonrası kuralları, iş-yaşam dengesini korumak ve uzaktan ve esnek çalışanlar da dahil olmak üzere tüm çalışanları korumak içindir. 7 Nisan itibarıyla İrlandalı işçiler rutin olarak normal çalışma saatleri dışında iş yapmama hakkına sahiptir; mesai saatlerinin dışında iş konularına katılmayı reddettiği için cezalandırılmamak ve başka bir kişinin bağlantıyı kesme hakkına saygı gösterme görevi vardır. Bağlantıyı kesme hakkıyla ilgili ilk mevzuat 2016'da Fransa'da, ardından 2017'de İtalya'da ve 2018'de İspanya'da ortaya çıkmıştır. İşyeri dışındaki iletişime yanıt vermeme hakkını ve bunun için cezalandırılmamayı (örneğin, hafta sonları çalışmayı reddederseniz terfi reddedilerek) korumaktadır. Almanya özellikle bunun için çalışan ve deneme yapan ülkeler arasındadır. Volkswagen, Daimler ve Siemens de dâhil olmak üzere birçok Alman çokuluslu şirket çalışanların bağlantı kesme hakkını güvence altına alan şirket anlaşmalarını yürürlüğe koydu ve genellikle politikaları desteklemek için teknolojiyi kullandı. Örneğin Volkswagen'de, yönetim dışı çalışanların 18:15 ile 07:00 arasında akıllı telefonlarından e-postalarına erişemediği bildiriliyor” (<https://www.bbc.com/>). Bu yasanın esnek çalışanlar

için gerçekten bir güvence mi olduğunun ise iyi tartışılması gerektiği söylenmektedir.¹

Evden çalışmada öne çıkan bir başka sorun ise ücret güvencesinin değişip değişmediği oldu. Pandemi döneminde bazı mesleklerin maaş durumunda değişiklik olmazken bazılarında düşüş olduğu gözlenmektedir. Özellikle kriz zamanlarında özel kurumların güvencelerinde risklilik ve dezavantajlılık yaşanmaktadır. Esnek çalışma sistemi de tam da bu güvencesizlikler noktasında eleştirilmektedir. Örneğin, öğretmenlerin maaşlarında dezavantajlılığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum katılımcı öğretmenlerimiz tarafından şöyle aktarılmıştır:

“Ücretler maaş + ek ders. Şimdiye kadar ek ders ücreti vermediler. Yeni maaşta tek ders ücreti alıyoruz...” (K6, Sosyolog (felsefe öğretmeni))

“Evet oldu. 500 TL kadar az aldım. Özel eğitim kurumlarında devletten ödenek alınmadığı için 500 TL azalma oldu. Ben devletten çalışma ödeneği aldım, üstünü ise kurum tamamladı.” (K4, Okul Öncesi Öğretmeni)

“Maaşlarımız düştü. Pandemi sürecinde herkes zor durumda olduğu için veliler de ödemelerde sıkıntı yaptığı için maaşlarımız düştü.” (K3, Fen bilimleri öğretmeni)

Evden çalışma deneyimini öncelikle işverenin, kurumun ya da firmaların nasıl düzenlediği, bu süreci nasıl işletecekleri çalışanların için önem taşımaktadır. Evden çalışma, mesai saatlerinin, standartların nasıl bir değişime uğradığı, yemek saatlerinin, molaların eskiye göre nasıl düzenlendiği bu sistemin memnun ediciliğini, verimli olup olmadığını belirleyen en önemli boyut olmaktadır. Düzenlenen saatlerin verimliliği artırması için de özellikle beyaz yakalılarının çalıştığı kurumların çalışanını destekleyici uygulamalarda bulunması öne çıkmaktadır. Evden çalışma becerisi kazanmalarına yardımcı olacak duygusal, fiziksel

¹ “Hükümetler uzun zamandır işçilere oturumu kapatma hakkı vermek için yasalar çıkarmaya çalışıyor. Ancak bazıları, bu kuralların yeni esnek bir işgücüne yardımcı olmasının gerçekçi bir yolu olmadığından korkuyor. Bağlantıyı kesme hakkı yasaları, şu anda çalışmak istediğimiz daha gerçekçi yolu barındırabilir, bu yasaların bazı istenmeyen yan etkileri olabilir. Buckingham Üniversitesi'nde işgücü piyasalarının ekonomisini analiz eden bir ekonomi profesörü olan Len Shackleton, çalışanların belirli zamanlarda – hafta sonları veya akşamları gibi – bağlantı kurması yasaklanırsa, “işverenler, anlaşmalı olduğunuz saatlerde müsait ve tamamen dolu olduğunuzdan kesinlikle emin olmak isteyeceklerdir” diye açıklıyor.” “Süpermarkete gitmenize veya çocukları almanıza ve daha sonra zaman ayırmanıza izin veren evde çalışmanın esnekliğinin çoğu kaybolacak. İşverenler, telefon görüşmesini veya e-postayı [açık] saatlerinizde] neden yanıtlanmadığınızı bilmek isteyecektir.

“Ne dilediğime dikkat ederdim” diye devam ediyor Shackleton, işçiler bu politikaların potansiyel uygulamalarını bir kez anladıklarında, onları tercih etmeyeceklerini düşünüyor.” Tartışmanın ayrıntıları için: <https://www.bbc.com/worklife/article/20210517-can-the-right-to-disconnect-exist-in-a-remote-work-world> adresinize bakınız.

destek ve eğitim bu süreçte ne kadar yapılabildi bilemiyoruz. Evde çalışırken işverenlerin/kurumların uyarı ve denetleme yoluyla kontrol altında tutmaya çalışması ise kurumdan kuruma ve mesleğe göre değişiyor.

Evden çalışma sürecinde çalışanlar için sorun ve risk haline gelen boyut zaman ve mesai oldu. Bu süreçte mesai saatleri dışına taşan iş hayatı görülmektedir. Bu da çalışanlar için özellikle evli ve çocuklu olanlar için sorun ve risk oluşturmaktadır. İşlerin ne zaman biteceğinin belli olmaması gündelik yaşantının belirsizleşmesine neden olmaktadır.

“Genelde bizim mesai kavramımız yok. Bazen akşam, bazen hafta sonu bile çalışıyorum. Satıcının mesaisi olmuyor. Mesai saatlerimize yönelik bir düzenleme yapılmadı. Kağıt üzerinde var görülüyor ancak hiç uygulanmıyor. Herhangi bir eğitim, destek vs. almadık. Ayrıca araçların takip sistemi var. Home-office çalışmalarda evde iş başında aktif olup olmadığımızı böyle takip ediyorlar. Günlük yapılması gereken aramaların tamamlanması isteniyor.”(E1, satış temsilcisi)

“Mesai saatlerim belli değil. Esnek çalışma saatlerimiz var. Sabah 08.30 da işe başlıyoruz işim ne zaman biterse o zaman bilgisayarı kapatıyorum. Yemek molalarımız var ancak kendime göre ayarlıyorum. Genelde toplantılarda ya da toplantı aralarında boşluk buldukça yemek yemeye çalışıyorum. Eğitim verilmedi ancak şirketin genel müdürü motivasyonu yükseltmeye yönelik toplantılar yapıyor. Herhangi bir uyarı da şimdiye kadar almadım.” (E3, Endüstri Mühendisi)

“Hayır asla belli değil. Gece bile mesajlar geliyor. Öğrenciler veliler her saat arıyor. Aslında kurum olarak çalışma saatlerimiz belli ancak veliler ve öğrencilerin beklentileri çok arttı. Evde olduğum için yemek saatlerim değişiyor ancak ders arası molalarım ayrı. Herhangi bir eğitim de almadık. Uyarı da almadım.”(K3, Fen Bilimleri Öğretmeni)

“Mesai kavramı yoktu. Çünkü veli ya da öğrenci her saat ulaşabiliyordu. Molalar ve yemek saatleri okuldaki çalışma düzenimize bakıldığında düzenli değildi. Tamamen çalışma saatlerime göre kendim ayarlıyordum. Okuldaki kadar sistemli değildi. Eğitim verilmedi ancak duygusal destekte bulundular. Zoom üzerinden toplantılar yapılarak motivasyonu yükseltmeye yönelik görüşmeler yaptılar.”(K4, Okul öncesi öğretmeni)

Özel kurumda çalışanların bu süreçte daha dezavantajlı olduğu görülüyor. Öncelikle ücretlerde düşüş olması ekonomik anlamda çalışanlar için durumu zorlaştırmaktadır. Diğer yandan velilerin her an her saat araması, mesai saatlerinin tanınmaması iş yükünü artırmakta ve emek yoğun bir çalışma şeklini ortaya çıkarmaktadır. Karşılığında ücretlerin düşmesi motiveyi düşürmeye ne-

den olacaktır ki bunun önüne geçmeye yönelik psikolojik, duygusal destekler verilmeye çalışılmaktadır.

Katılımcıların bu süreçte mesai kavramlarında olan değişimi ve çalışanlara psikolojik, duygusal desteklerin verilir verilemediği ile ilgili bazı katılımcılarımızın ifadeleri şöyledir:

“Mesai saatlerim belli ve evden çalışırken değişiklik olmadı. Ancak evden çalışırken eskiye nazaran molalarım azaldı. İş yoğunluğuna göre yemek molası, kahve-sigara molası kişinin kendi insiyatine bırakıldı. Bu noktada kurumun herhangi bir çizdiği yol olmadı. destek ya da eğitim verilmedi.”(K7, AB Proje ofis yöneticisi)

“Standartlarımız ve mesai saatlerimiz belli değildi. Belli bir sistemle evden çalışmadık. Önemli olan işverenin istediği veriye ulaşır ulaşmamasıydı. Bu süreçte eğitim verilmedi sadece yapacağım işe yönelik yol gösterildi, plan çizildi. İş dışında duygu durumumu destekleyici çalışmalar geliştirilmedi. Uyarı almadım ancak telefonda ulaşılabilirliğimi ve yaptığım iş verimi ölçmeye yönelik kontroller sağlandı.” (K9, Dış Ticaret Uzmanı)

“Personellere psiko-sosyal destek eğitimleri düzenlendi, psiko eğitim grupları düzenlendi ancak zorunlu değildi. Ben bir tanesine katıldım ancak bu daha çok pandemi dönemi psikolojik durumumuzu paylaşmak üzereydi. Motivasyon yükseltici bir eğitimdi. Doğrudan evden çalışma ile ilgili bir eğitim verilmedi. Ancak psikososyal destek sağlamaları önemliydi.”(K10, Psikolog)

“Evden çalışırken mesai saatlerimiz belli ancak akşamlara da iş kalabiliyor. Yemek saatleri ve molalar azaldı. İşverenimiz evde olduğumuz için molaları azaltın diyor. İşverenim psikolojik bir destekte bulunmadı. Sistemimizde home-office çalışma ile ilgili eğitimler vardı onlar verildi.”(K11, Pazarlama iletişim uzmanı)

“Mesai saatlerimiz ve standartlarımız belli. 9-5.30 arası çalışıyoruz. Yemek saatleri ve molalar eski göre düzensizleşti. Bazen öğle arası kısılabiliyor. Evden çalışma ile ilgili çeşitli eğitimler düzenlendi ancak ben katılım sağlamadım. İş yoğunluğu sebebiyle katılamadım.” (K5, Sosyal Hizmet Uzmanı)

Evden çalışmada aile ilgili eğitimler düzenleniyor ama iş yoğunluğu ile katılamayan görüşmecimiz burada ilginç bir durum sergilemektedir. Eğitimleri yapmamış olmak için mi yapılıyor sorusu akla gelmektedir. Genel olarak katılımcılarımızın evden sürdürdükleri iş hayatında mesai kavramı değişmiş durumda. İşverenlerin çalışanların evden çalışmasını basit ve kolay görmekte olduğu, sanki evde yapılan işin tam iş değilmiş gibi hissettirdiği görülmektedir.

3. ZOR ZAMANLARDA EVDEN ÇALIŞMANIN ZORLUĞU

Evden çalışırken teknolojiyle olan ilişki ofisten farklı bir durum gösterirken telefon görüşmelerinin, mailleşmenin eskiye göre yoğunlaştığı görülüyor. Bu da çalışanlara hem yüklenilmiş hissi verirken hem de mesai saatleri kavramını yok ediyor. Pandemi döneminde Türkiye’de 5338 kişi ile yapılan “Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik” araştırmasında online çalışmanın verimliliği düşürdüğü sonucuna ulaşıldığı, “online çalışanların % 56.2’si verimliliğinin düştüğünü söylerken, yüzde 14.4’ü arttığını, yüzde 29.3’ü değişmediğini söylemiştir. Verimliliğin en çok azaldığını söyleyenlerin kamuda çalışanlar olduğunu görüyoruz (% 56). Bunu yüzde 52,1 ile kendi işini yapanlar, 48,9 ile özel sektörde çalışanlar izlemektedir. Kamuya göre özel sektörde denetim ve yaptırımların daha etkili olması özel sektörde çalışanların arasında verimliliklerinin arttığını söyleyenlerin oranlarının (% 18.4) kamuya göre (% 14.1) kısmen yüksek çıkmasına yol açmış olabilir. Dijitalleşme ve bunun bir parçası olan online çalışma pandemi döneminde bir can suyu olmakla birlikte, yeterince verimli işlememektedir. Bu durum bazı işlerin bütünüyle online çalışmaya uygun olmamasından ya da çalışanların sisteme alışamamalarından kaynaklanıyor olabilir. Cinsiyete göre bir karşılaştırma yaptığımızda kadınların verimlilik düşüşünün (% 60,5) erkeklerden (% 50,15) çok daha yüksek olduğunu görüyoruz. Hanede yaşayanların sayısı arttıkça verimlilik düşmektedir. Pandeminin getirdiği karantina, online çalışan kadınlar için çocuk bakımı, temizlik ve yemek konusunda dışarıdan hizmet alma imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu da çalışan kadının yükünü büyük ölçüde artırmıştır. Özellikle özel sektörde online çalışan kadınlar arasında kamuda çalışanlara ve kendi işini yapanlara göre sürekli yorgunluk ve tükenmişlik hissi içinde olduklarını söyleyenlerin oranı artmaktadır” (Bozkurt, 2020: 125-129). Dijitalleşmenin ve teknolojiyi kullanmanın çalışanlar için kolay ve her an ulaşılabilir olmanın mesai ve çalışma kavramını alt üst ettiği, bunun da verimi ve motivasyonu düşürdüğü görülmektedir. Araştırmamızda katılımcılarımızın teknolojiyle birlikte online iş hayatını evde nasıl deneyimledikleri farklı mesleklerde şöyle ifade bulmakta:

“Günde 15 tane falan telefon görüşmesi yapıyoruz. 10-15 tane mail alıp gönderiyorum. Sürekli ulaşılabilir olmam gerektiğinden rahatsızım. Özel hayatım olumsuz etkilendiğimi düşünüyorum. Benim mesai kavramım hiç yok. Her an çalışabiliyorum. İşimi iş yerinde bırakamıyorum. İş yeri zaten telefonum ve bilgisayarımın olduğu her yer. Her an müdürüm benden rapor isteyebilir.” (E1, Satış Temsilcisi)

“Telefonu eskiye göre çok kullanıyorum. Bilgi teknolojileri riskli bir durum. Bir problem olduğunda tüm banka işleri durabilir. O nedenle telefona devamlı bakmak zorundayım. Mesai saatleri dışına taşıdığı oluyor. Telefonda devam ettiriliyor. 15-20 dk-30 dk sarkıyor. Bu çalışma şekli dezavantajlı bir çalışma şekli. İletişim yavaşladı. Devamlı oturmak zor. Verimsizlik oluyor. Evde hareket alanı çok dar.” (E4, Bilgi İşlemci)

“Bu durum bizi çok kötü etkiledi. Almanya’da mağazalar kapandığı için sipariş vermek isteyen kişilerin sayısı çok arttı. Sürekli arama alıyoruz. Bu kadar teknoloji kullanımı beni olumsuz etkiledi. Kendimi yorulmuş hissediyorum. Evet, iş yoğunluğu, yorgunluk beni çok tüketiyor. Aslında evdeyim ama daha fazla yoruluyorum.”(E5, Call Center)

“Telefon görüşmesinin bir sınırı yok, whatsapp grupları sürekli aktif. Ders saatleri dışında yaklaşık 20 kez velilerle ve öğrenciler arıyor. İç Anadolu müdürümüz haftada 5-6 kez mail gönderir. Sürekli telefon ve pc ye maruz kalmak beni rahatsız ediyor. Mesai saatleri dışına çıkıyor. Mesela pat diye bir toplantı isteyebiliyorlar. Bu süreçte psikoloğa bile başladım.”(K3, Fen Bilimleri Öğretmeni)

“Ofiste doğrudan yüz yüze görüşmeler yapıp kolayca iletişim kurabiliyorduk. Ancak şuan telefon görüşmelerde yoğunluk çok arttı. Ofis zamanı da bireysel görüşmeler ve vaka takipleri daha sağlıklıydı. Telefon görüşmelerinde danışmanlık süreleri çok uzuyor. Telefonda yanlış anlaşılmalara olabiliyor. Ofis içi danışanla görüşmelerde durum tespiti yapmak, hassasiyet belirlemek daha kolay. Telefonda bu durum daha zor oluyor. Mailleşme durumu çok değişmedi.” (Psikolog)

“Ortalama 20 kez telefon görüşmesi yapıyorum. Günde ortalama 8 mail geliyor, yaklaşık 3-4 maile de geri dönüş yaparım. İş iletişimi mesai saatleri dışına sarkabiliyor. Motivasyon düşüklüğüme sebep oldu. Sosyalleşemediğimi fark ediyorum. Evin fiziki şartları daha iyi olmasına rağmen(sessiz, sakin) motivasyon düşüklüğüm ve sosyalleşme ihtiyacım arttığı için iş verimim azalıyor. Evden çalışırken kendime çok yüklenilmiş hissediyorum. Çünkü ne iş yaptığımı tam olarak görünmediği için hep daha fazla çalışıyorum.”(K8, Sosyal Hizmet Uzmanı)

Covid-19 salgını çalışma hayatının değişimi için bir deneme oldu. Öncesinde evden çalışmaya geçmek isteyen şirketler covid-19 ile provasını yapmış oldular. Bu durumda şirketler pandemi sonrasında kalıcı olarak evden çalışmaya geçmek istediklerini söylerken ve büyük holdinglerden tamamen geçenler oldu. Türkiye’nin en fazla istihdam sağlayan holdinglerinden olan Koç holding bunun örneklerinden oldu. Koç Holding CEO'su Levent Çakıroğlu, bunu şu

şekilde duyurdu: “Covid-19 pandemisi nedeniyle toplulukta hızla yaygın uygulamasına geçilen 'uzaktan çalışma' modelinin, Koç Topluluğu içinde 35 bin ofis çalışanı için kalıcı hale getirileceğini açıklayarak "Değişmekten korkmuyoruz, kendimize güveniyoruz" dedi.”(<https://www.bloomberght.com/>, 2021). Sabancı, Doğuş ve Yıldız gibi büyük istihdam sağlayan holdinglerde uzaktan çalışma için çalışmalar ve planlar yaparak bu çalışma modelini kalıcı hale getirmek istemektedir. “Sabancı Holding CEO’su Cenk Alper, “Biz topluluk bünyesinde bu çalışmalara pandemi öncesinde başladık. Şimdi ise yeni normalin oyun kurucu şirketlerinden biri olarak gelecekte bizleri bekleyen iş yapış şekillerine hazırlıklı olabilmek, bizleri bugünlere getiren, başarılarımızın gerçek sahipleri olan çalışanlarımızı da bu geleceğe en iyi şekilde adapte edebilmek için çok kapsamlı bir planla yeni bir yola çıkıyoruz” diyor. 13 şirkette işin geleceğini anlamak üzere önemli çalışmalar yaptıklarını ve bir yol haritası çıkardıklarını aktaran Alper, buna göre önümüzdeki süreçte de iş tanımı uygun herkesin uzaktan çalışacağını belirtiyor. Tamamen uzaktan ve karma uzaktan çalışma olarak iki ayrı planda tanımlanan model ile topluluk bünyesindeki beyaz ve gri yaka çalışanların yüzde 75’i için uzaktan çalışma kapsamında olacak.”(<https://www.ekonomist.com.tr/>,2021).

Bu noktada haklar ve güvenceler sağlansa da iş aidiyetinin nasıl sağlanacağı, ekip çalışması ruhunun nasıl yaratılacağı, yüz yüze ilişkinin bitmesiyle olası sorunların evden çalışanlar için nasıl çözüleceği henüz açığa kavuşmadı. Evden çalışan katılımcılarımız ise evden çalışma şeklinin kalıcı olmasını kendi açılardan şöyle değerlendirmekteler;

“Ben pandemi sonrasında da böyle çalışmak istemiyorum. Pandemiden önce haftada bir gün evden çalışma pilot uygulamasına geçilmişti. Pandemi sonrasında da hibrit olarak devam etmek istiyorlar... Yoldaki harcanan vakti işte harcıyıp verimlilik sağlamak istiyorlar... Ekiple kopukluk oluyor. Kurumsal yerlerde ekip çalışması vardır. Bu kabiliyet azaldı. Ekip ruhu kayboluyor. Bireysel gelişimi etkiliyor. Performans kötü etkileniyor. Bilgi teknolojileri hızla ilerleyen bir sektör. Yeni bilgilere ulaşma ekip-ış arkadaşlarıyla oluyor. Ofiste tahta kullanılıyordu, yüz yüze iletişim daha iyiydi...”(E4, Bilgi İşlem Uzmanı)

“Eskiye nazaran işime aidiyetim azaldı ve motivasyonum çok düştü, kendimi robot gibi hissediyorum. Asla istemem. Bir an önce okullar açılın. Sözleşmem olmasa işi bile bırakırdım.”(K3, Öğretmen)

“Evden çalışırken beni gören ve gözlemleyen kimse olmadığı için bazen acaba çalışmadığım düşünülür mü kaygısı yaşadığım oldu. Bazen ofisi özlüyorum çünkü oturduğum masa düzeni, ofisteki odam, yazıcıya ulaşma kolaylığı gibi etkenler aidiyetimi artırıyordu. Ancak evde bazen bunu bulamadığımı dü-

şünüyorum. Evden çalışırken daha az efor sarf etmem işe daha çok enerji vermemi istiyor. Ancak ofisi de özlüyorum. Bazen ofiste bazen evden çalışmak bu süreç sonrası güzel olabilir.”(K5, Psikolog)

“Kendimi işime ait hissetmemeye başladım. İşim tamamen laptopa bağlı bir hale kaldı. Sanki işim, iş ortamım önemini yitirdi gibi oldu. Sürekli olarak evden çalışmak istemem. Ancak haftanın belli günleri evden çalışmanın verimli olabileceğini düşünmekteyim. (K8, Sosyal Hizmet Uzmanı)

Tamamen evden çalışma ya da tamamen ofisten çalışma yerine hibrit çalışma şekli de görüşmeciler arasında istek olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmen, psikolog ve sosyal hizmet uzmanı olan katılımcılarımızın bekâr olması evden çalışma için daha dezavantajlı bir ilişkiyi ortaya koyuyor. Evde yalnız olanlar için sosyallik daha da zayıflamakta ve insan ilişkilerinin yokluğu çalışmayı daha da zorlaştırmaktadır. Fakat tamamen evden çalışma yılgınlık ve ıstırap olarak çalışmaya dönüşmüş durumda olduğunu katılımcılarımız şöyle anlatmaktalar:

“Olumsuz bir etkisi oldu. Ofiste çalışırken işime, iş ortamıma, ofis düzeyime, ofis arkadaşlarıma ait hissediyordum. Motive oluyordum ancak evde olunca tek başımayım ve işime ait hissedemiyorum. Aidiyetim azaldı. Hayır, evde çalışmak istemiyorum. Evden çalışırken telefonda görüşme yaparken, elektrik kesilebiliyor, internet gidebiliyor, tercüman hattan düşebiliyor vb. teknik sorunlar olabiliyor. Tüm bu sebeplerle ofiste çalışmak istiyorum.”(K10, Psikolog)

“Evet, işime olan aidiyetim azaldı. Sadece evden çalışma ile ilgili değil pandemi sürecini daha sağlıklı yönetebilirlerdi. Sürekli iletişim eksikliği vardı. Her şey düzensiz ve kopuk yürütüldü bu nedenle aidiyetim azaldı. İşverenimizin sürece yönelik net olmaması kaygımı artırdı. Şirkette kaygı yönetimi yoktu. Ofisten çalışmak isterim. Çünkü işlerimi evde hızlı halledemiyorum.” (K11, Pazarlama İletişim Uzmanı)

Bildiğimiz çalışmanın sonu olan evden çalışma sistemi sosyal bir ilişki olarak, özgürlük olarak çalışmayı, kişisel bir tatmin olarak çalışmayı bir lanet ve ıstırap olarak çalışmaya dönüştürdüğü görülüyor.

4. MOLALAR: GÜNDEMİN NABZINI TUTMA

Evden çalışanlar memnun olsa bile ofis düzenine geçmek istemektedirler. Bunun nedenleri arasında ise iş ortamı ve iş arkadaşlığı yatmaktadır. Çalışma arkadaşlığı iş aidiyetinin ve motivesinin yüksek olmasında etkili olan toplumsallık örüntüsüdür. Katılımcılarımız bu toplumsallık örüntüsünün önemini ve eksikliğini şöyle anlatmaktadırlar:

“İş arkadaşlarımızla yüz yüze görüşmede olduğu gibi süper samimiyetimiz olmuyor. Bir samimiyet eksikliği oluyor. Karşı tarafa güven vermek ve güven alma noktasında sorun yaşayabiliyorum. İş koordinasyonumuzu biz koordine ettiğimiz için ve program üzerinden çalıştığımız için hiçbir sorun hissetmiyorum. Pandemi sürecinde müşterilerle sadece telefon üzerinden görüştüğümüz çok zaman oldu. Hiç evden çıkmadığımız zamanlar oldu. Sosyalliğimin çok kötü etkilendi, psikolojim çok etkilendi.” (E1, Satış Temsilcisi)

“ofiste sigara molalarında gündemin nabızı tutulurdu. Sosyal hayatta boşluk hissediyorum. Öğlen bir yürüyüşe gidiyorsun gündemin değişiyordu...” (E4, Bilgi İşlem Uzmanı)

“Evden çalışırken sosyal açıdan bir boşluk hissettim. Teneffüs araları ve öğle aralarında olan paylaşımlar azaldı. Hem öğrencilerimden hem iş arkadaşlarımdan uzak kalmam mesleki doyum alamama başlamama sebep oldu. Kendimi yetersiz hissettiğim zamanlar oldu.” (K4, Okul Öncesi Öğretmeni)

“Evden çalışırken yüz yüze işi konuşabiliyorduk, birebir iletişimde koordinasyonu daha iyi sağlıyorduk. İletişim daha sağlıklıydı. Ofiste vakalar hakkında farklı görüşleri de alabiliyordum. Ancak evde çalışırken bu daha sınırlı oluyor. Farklı görüş ve deneyimlerden çok fazla faydalanamıyorum. İster istemez hissediyorum. Ofiste çalışırken öğle arası sohbet muhabbet olurdu, iletişim kurardık. Şimdi yalnızlık hissedebiliyorum”. (K5, Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Hafta içi sırf insan görmek için bahaneler yaratıyorum. Sosyal olan insanlar için bu durum çok zor geçiyor.” (K6, Öğretmen)

Pandemi döneminde çalışma hayatı fark etmeksizin sosyal hayat kapanma ile bitmişti. Burada dikkat çeken şey evden çalışmada mekân ve işin zorlaşması olmuştur. İş yerinde olan sosyalleşmenin bitmesi işi çekilmez hale getirebilmektedir. Gündemin nabzını tutmak, iş yerinin olağan akışının içinde önemli bir motivasyon olmaktadır. Meslekten olanlarla konuşmak aynı dili konuşan insanlarla konuşmak demektir. Aynı sınıfsal grubu paylaşmak sınıf aidiyetini güçlendiren bir şeydir. Dayanışmayı, direnmeyi, dağılmayı, çatışmayı, yılgınlığı aynı gruptan insanlarla deneyimlemek meslek yaşantısının parçalarıdır. Evden çalışmayla bu durumlar bireysel yaşanmaya başlamıştır. Bu da insanı yalnız kürek çekmeye zorlayan bir meslek yaşantısına kapatmıştır. Katılımcılarımız bu değişikliği şöyle aktarmaktadırlar;

“Olumsuz etkilendi. Çünkü birbirimizin ne yapıp ettiğini göremiyoruz. İş arkadaşlarımızın ne iş yaptığını bilmediğimiz için yanlış zamanlarda iletişime geçebiliyoruz. Ya da iş arkadaşlarımızla telefonda yanlış anlaşılabilir. Evet, sosyal bir boşluk çok hissediyorum. İş ortamımı ve iş arkadaşlarımı çok

özlüyorum. Normal zamanda iş yerinde sosyalleşebiliyorduk şimdi onun kalmaması beni olumsuz etkiledi.”(K8, Sosyal Hizmet Uzmanı)

“Eviden çalışırken ekip koordinasyonunda özellikle belge, evrak işlemleri noktasında sıkıntılar yaşadım. Bu noktada iş arkadaşlarımla koordinasyonu tam sağlayamadım.”(K9, Dış Ticaret Uzmanı)

“Ekip arkadaşlarımı görmediğim için, arkadaşlarım görüşmede mi değil mi, tercüman arkadaş boşta mı değil mi arayıp yazmadan bilemiyorsun. Ekip arkadaşlarımızla kurulan iletişim evden daha zor oluyor. İnsanlar tuvalette mi diye bile düşündüğüm zamanlar oluyor bir arkadaşımı ararken. İş arkadaşları ile mola verince kaliteli bir vakit geçirmiş oluyordun, şimdi bu iletişim de koptu.”(K10, Psikolog)

Aktif olarak yurt dışına, şehir dışına çıkıyordum, müşterilerle yemeğe gidiyorduk, fuara, etkinliklere toplantılara gidiyorduk artık olmaması sosyal yaşamımı oldukça kötü etkiledi. Büyük bir boşluk hissettim.(K11, Pazarlama İletişim Uzmanı)

“İş koordinasyonu noktasında sürekli toplantı yapma ihtiyacı oluştu. Ofiste iken iletişim çok çabuk kuruluyordu ancak şuan her durumda toplantı isteniyor. Koordinasyonu toplantı üzerinden sağlamaya çalışıyoruz. Sosyal hayatımda bir boşluk hissediyorum. Hem pandemi sürecinin etkisi, sürekli evde olmak, iş yerine gidememek ve geç saatlere kadar çalışmak sosyal hayatımda boşluk oluşmasına sebep oldu.”(E3, Endüstri Mühendisi)

Türkiye’de yapılan uzaktan çalışma ile ilgili 1305 katılımcıyla yapılan bir TÜBİTAK projesinde ise uzaktan çalışmanın dezavantajı sorulmuş ve cevaplar bizim araştırmamızla paralellik göstermektedir. Proje araştırmasına göre dezavantajlı durumlar arasında en fazla çalışma sürelerinin uzayıp iş yükünün artması, iş veriminin düşmesi, iş arkadaşları ile yüz yüze görüşmemenin dayanışmayı azaltması, sosyal ortamlarda bulunamamanın getirdiği psikolojik sıkıntılar gelmektedir. Diğer dezavantajlar ise aile bireyleri ile birlikte yaşanan sürenin artmasıyla oluşan stres, yeni teknolojilere uyum konusunda yaşanan sıkıntı, işveren tarafından yapılmakta olan aynı ve nakdi ödemelerin kesilmesi (örneğin, yemek ücreti, yol ücreti, prim, vb.) olarak sıralanmaktadır. Ayrıca elektrik, su, diğer giderler gibi aylık masrafların artması, işverenin uzaktan çalışma döneminde teknik ekipman desteği (ek PC, iş telefonu, yazıcı, evrak) sağlamaması yine diğer dezavantajlar arasındadır. (Baycık, Doğan, Dulay Yangın, Yay, 2021)

Eviden çalışırken öncelikle işi gerçekleştirmenin zorlaştığı, koordinasyonun zayıfladığı, teknik ve fiziksel olarak ofisin daha kolaylaştırıcı olduğu, dijital ortamda iletişimin zorlaştığı ve ilişkilerin yanlış yöne gidebildiği, güvenin zede-

lendiği ve bütün bunlara bağlı olarak sosyalliğin bittiği görülmekte. Bütün bunlarında evli veya bekâr olmaya ve mesleğe bağlı olarak değişmediği görülüyor.

5. EVDEN ÇALIŞMA İLE İŞ ve YAŞAM AYRIMIN KALKMASI

Salgın sürecinde karantina tedbirleri ve beraberinde gelen önlemler ile beraber evden çalışma, ücretli veya ücretsiz izne ayrılma, esnek çalışma gibi durumlarla karşılaşmıştır. Özellikle iş ve istihdam alanlarında meydana gelen değişimler; aile ilişkilerinde, kadın-erkek cinsiyet rollerinde, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde değişikliklere neden olmuştur (İlkkaracan ve Memiş, 2020: 2). Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO)'nün yaptığı bir çalışmada, çocuk sahibi olan bireylerin özellikle okulların kapanması ile birlikte evden çalışmada zorlandıkları açıklanmıştır. Özellikle bekâr ebeveynler veya engelli çocukların ebeveynleri bu süreci çok stresli bulduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan ise işe gidiş-geliş olmaması ve zamandan kazanılması nedeniyle eşleriyle ve çocukları ile daha çok zaman geçirdiklerini belirterek memnuniyetlerini bildirmişlerdir (ILO, 2020: 18). Eurofond'un 27 AB ülkesinde yürüttüğü bir araştırmaya göre, evden çalışan ve küçük çocuğa sahip olan ebeveynlerin beşte biri işlerine konsantre olma noktasında zorlanmaktadır. Ebeveynlerin iş performansının olumsuz etkilenmesinde okul ve kreşlerin tatil olmasının önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Çocukların hem fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarının karşılanması hem de uzaktan eğitimde çocuklara destek olunması ebeveynlerin iş performansını etkilemektedir (Sanmartin, 2020). Pandemi süreci evde çalışan farklı meslek grubundaki bireyler, evden çalışırken çocukların bakımı ve programını nasıl ayarladıklarını şöyle açıklamışlardır;

“Eşim ile iş bölümü yaptık, toplantı saatlerimizi çocuklara sırayla bakabilecek şekilde ayarladık”(K11, Pazar İletişim Uzmanı)

“Eşimle evde iş bölümü yaptık, kendisi de evden çalıştığı için durumumu anlıyor ve saygı duyuyor, çocuklar evde online derse katılıyor”(E4, Bilgi İşlem Uzmanı).

“Çocuğum öğrenci olduğu için onun derse katılacağı zamanlarda kendi derslerimi farklı saatlerde ayarlamaya çalıştım. Bu süreçte çocuğumun bakımında zorlandım. Ders işleyeceğimde çocuğumun isteklerine yanıt veremiyorum. Ben sabah ders anlatırken çocuğum kahvaltı istiyor ancak hazırlayamıyorum”(E6, Öğretmen)

Katılımcılardan alınan yanıtlara göre; ebeveynlerin çocukların bakımı noktasında iş bölümü ve planlama yapmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan ev içi düzenin bu süreçte iş hayatıyla kesişiminde alt üst olduğu da söylenebilir.

Pandemi dönemi çalışmayı konu alan bir araştırmada cinsiyet farkı gözlemlenmesiz online çalışan katılımcıların yarısından fazlasının verimliliklerinin düştüğü görülmüştür. Özellikle karantina süreci, evden çalışan kadınların ev temizliği, yemek, çocukların bakımı konusunda dışarıdan hizmet alma imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu durum ise çalışan kadınların iş yükünü artırmıştır. Nitekim sürekli halsizlik ve yorgunluk hissediyorum diyen kadınların oranı erkeklerden daha yüksek bulunmuştur. Özellikle özel sektörde çalışan kadınların kamuda çalışanlara göre daha çok yorgunluk ve tükenmişlik hissettikleri görülmüştür (Bozkurt, 2020: 129-130). Covid-19 salgını sürecinde erkeklerin evde olma durumunu araştıran bir çalışmada erkek katılımcılar ile sağlanan görüşmelerde; “çalışma” olarak görülen şeyin “evde” çalışma değil, “ofiste/iş yerinde” çalışma olarak algılandığı dikkat çekmiştir. Salgın sürecinde evde çalışmanın erkekleri zorladığı ve şikâyetçi oldukları görülmüştür. Ev ortamını bir çalışma yeri olarak görmekten ziyade, aile ile zaman geçirilen, dinlenilecek yer olarak algıladıkları öne çıkmıştır. Katılımcılar evde çalıştıkları bu süreçte çocukların bakımı ve eğitimi ile daha fazla ilgilendiklerini, çocuklarına daha fazla vakit ayırdıklarını da ifade etmiştir. Babalığı, evde yemek yapma ve temizlik işleri de takip etmiştir. Katılımcılar bu süreci daha önce deneyimlemedikleri bir yoğunluk olarak tarif etmiş ve meydana gelen değişimi de kabul etmişlerdir (Çobaner ve Dural Tasouji, 2021: 1218-1219).

Evden çalışma sürecinde iş-yaşam dengesi kurmak çalışanlar için önem taşımaktadır. Evden çalışmanın iş hayatımıza olan etkilerinin yanında aile içi ilişkilerimize olan yansımaları da önemli bir unsur olarak görülmektedir. Özellikle evden çalışmanın zorlukları arasında özel yaşama iş sorumluluklarının eklenmiş olması, iş-yaşam dengesi kurmayı zorunlu hale getirmiştir. Bireyin iş ve özel yaşamındaki rollerini birlikte yürütebilmesi, işine ve ailesine ayıracağı zamanı belirleyebilmesi ve sorumluluklarını yönetebilmesi önem kazanmıştır.

İş ve yaşam dengesinin sağlanması bireylerde farklı anlamlara gelebilmektedir. Katılımcılara evden çalışmanın aile içi ilişkilerini nasıl etkilediğine dair yöneltilen soruya karşılık, ailesi ile birlikte yaşayan bir grup katılımcı evden çalışma sürecinde aileleri ile daha fazla vakit geçirebildiklerini, bu sürecin aile içi ilişkilerine olumlu etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Bu durumu katılımcılarımız şöyle ifade etmişlerdir:

“Evden çalışırken ailem kendilerine daha çok vakit ayırmamı istedi. Bu süreçte ailemle daha fazla vakit geçirebildim. Aslında aile içi ilişkilerim olumlu etkilendi”(K2, Öğretmen).

“Eşim mesai saatlerinde evde olmadığı için herhangi bir sorun yaşamadık. Eşimin artı bir beklentisi olmadı aksine eşime ayıracak daha çok vaktim oldu”(K8, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Diğer bir grup katılımcı ise eş, çocuk ya da anne-babalarının beklentilerinin arttığına, evden çalışırken iş yapmıyorlarmış algısının oluştuğuna değinmişlerdir. Bu durumu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Evden çalışırken annem sürekli zaten çalışmıyorsun şu işi yapıver diyor, bu durumdan artık çok bunaldım ve son iki aydır ailemden ayrı eve çıkmayı düşünüyorum”(K1, Mühendis)

“Eşimin beklentisi artmadı ancak çocuklarımla beklentisi arttı. Çocuklar onlarla ilgilenmemi istiyor. Ben toplantıdayken arkadan bağırabiliyorlar. Sürekli taleplerine karşılık vermeme istiyorlar. Bu duruma evimin küçük olması da etkili diye düşünüyorum. Ev ortamında çalışırken işinin evden çalışmaya uygun olması gerekiyor”(K11, Pazarlama İletişim Uzmanı)

“Evden çalıştığım için herkes nasılsa işe gitmiyorum gibi görüyor. Ailem ya da başka yakınlarım sürekli bir beklenti haline girdi. Daha fazla etkin olmam bekleniyor. Evde yatıp boş boş oturduğum düşünülüyor”(E6, Öğretmen).

Katılımcılardan alınan yanıtlara bakıldığında, aile üyelerinin kendilerinden beklentilerinin artmasının, iş yoğunluğu ve evdeki sorumlulukların bireyin iş ve yaşam dengesini zorlaştırdığı görülmektedir. İş ve yaşam dengesi noktasında sınırların net olmaması bireylerin iş motivasyonunu olumsuz etkilemektedir.

Evden çalışma üzerine yapılan bir araştırmada katılımcıların; evde yapılan çalışmanın diğer insanlar tarafından iş olarak görülmemesini, işin sürekli bölünmesini, sürekli çalışma psikolojisi içerisinde olmayı ve hareketsiz kalmayı evden çalışmanın dezavantajları olarak değerlendirdiği görülmüştür (Kıcı, 2019: 182). Başka bir araştırmada da benzer şekilde evden çalışan bireyler tam zamanlı iş yerinde olmadıkları için çevrelerinin “iş” yapıyor olarak algılamadıkları tespit edilmiştir. Diğer taraftan evden çalışıyor olmaları sebebiyle katılımcıların çevrelerinin kendilerinden daha fazla “esneklik” talep ettikleri gözlemlenmiştir (Turan, 2019: 114). Evden çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerine olan etkilerini inceleyen bir araştırmaya katılan bireyler, iş ve iş-dışı yaşam dengesini sağlamalarını zorlaştıran durumları; çocukların bakımı, çocuklara yönelik sorumluluklar, arkadaş veya aile üyelerinin beklentileri, eve misafir gelmesi olarak belirtmiştir. Bu anlamda katılımcılardan alınan yanıtlara göre iş-yaşam dengesi kurmak için mekân ve zaman sınırı koydukları ve davranışsal çaba sarf ettikleri görülmüştür. Katılımcıların çoğu evden çalışmak için özel bir odaya ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda çalışma gün ve saatlerini belirleyerek iş-yaşam

dengesi kurmaya çalıştıkları görülmüştür. Çalışma düzenini ve disiplinini koruma, işe gider gibi hazırlanma vb. davranışlar ile iş-yaşam dengesi sağlamayı amaçladıkları da görülmüştür (Kırcı, 2015: 112-114).

Uzaktan çalışmada çalışanların özel yaşam ve iş hayatlarının dengelenmesinde ve pozitif sonuçların meydana gelmesinde 2 temel mekanizma olduğu düşünülmektedir. İlki: Uzaktan çalışma, çalışan bireylerin aile ve iş sınırları noktasında daha çok kontrol sağlamalarına ve kısmi olarak zamanlarını aile ihtiyaçlarına ayırmaları ve etkin zamanlarında iş planlamalarına olanak sağlayabilir. İkincisi: uzaktan çalışma ile beraber işe gidiş-geliş zamanlarında yaşanan azalma, aile ihtiyaçlarına ayrılacak zamanı veya iş performansını yükseltecek bir kaynak sağlamaktadır (Özcan, 2018: 45-46). Hatta evden çalışma artarsa uzaktan çalışan babalarla bakım işinin paylaşımını arttırabileceği ve kadınlara fayda sağlayabileceği yönünde bir varsayımda mevcut. Eğer evden çalışmaya katılanlar çoğunlukla kadınlarsa uzaktan çalışma düzenlemelerinden yararlanırlarsa özellikle son derece rekabetçi profesyonel ve yönetsel mesleklerde kariyer geliştirme fırsatları noktasında gözden kaçabilirler (Albanesi ve Kim, 2021: 21)”. Bu durum evden çalışmanın toplumsal cinsiyetle olan ilişkisine yönelik çalışmaları ortaya çıkaracaktır.

Uzaktan çalışmada, çalışma zamanlarının fazla esnek hale gelmesi sebebiyle özel hayat ve iş hayatı arasındaki çizginin bulanık hale gelmesine bağlı olarak, işverenin çalışanların çalışma sürelerini takibini mümkün hale getiren sistemleri gelişmesi noktasında işçiyi gözetme borcundan dolayı bir yükümlülüğü bulunmaktadır. İşverenlere, çalışanları önceden bilgilendirmesi, çalışanların kişisel verilerini koruması şartı ile teknolojik imkânlarla çalışmalarını sağlaması ve çalışanlara dinlenme sürelerinin takibi noktasında sorumluluk verilmesi önemlidir (Baycık, Doğan, Yay ve Dulay Yangın, 2021: 1277).

Covid-19 salgınının kadın çalışanlar açısından etkisini inceleyen başka bir çalışmada, işletmelerin %89’unda kadın çalışanlar ev içi şiddette artış olduğunu belirtmiştir. Ancak salgın sürecinde ev içi şiddetle mücadele kapsamında işletmelerin büyük bir çoğunluğu herhangi bir çalışma gerçekleştirmediği. Salgın sürecinde şiddete yönelik önlem alan işletmelerin, covid-19 salgın sürecinden önce ev içi şiddetle mücadeleye yönelik çalışma yürüten işletmeler olduğu görülmüştür. Ev içi şiddete yönelik özel politikası olduğunu aktaran 27 işletmeden 16’sının ise büyük işletmeler olduğu gözlemlenmiştir (Memiş, 2020: 19). Evden çalışmanın her çalışan açısından bir seçenek olmadığı ve çalışanın aile içi ilişkilerini etkilemiş olduğu göz önüne alındığında, işverenin ya da kurumun aile içi sorunlar bağlamında ev-iş dengesinin sağlanmasına yönelik almaları gereken önlemler, çalışanlar açısından önem taşımaktadır. Nitekim araş-

tırmaya katılan katılımcılardan alınan yanıtlara göre kurumların ya da işverenlerin bu anlamda bir önlem almadıkları görülmektedir.

5.1. Ev İçi Ritüeller

Evden çalışma deneyimi bireylerin ev içi ritüellerinde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Mesai saatlerinin, sabah uyanma ve iş için hazırlanma saatlerinin, yemek ve mola zamanlarının eskiye göre değişimi çalışanların ev içi ritüellerini de doğrudan etkilemektedir. Bu durumun çalışanlar açısından avantaj mı dezavantaj mı sağladığı önemli bir boyuttur.

Araştırmamızda bir grup katılımcı evden çalışma düzeni ile birlikte ev içi ritüellerinde olumlu değişiklikler yaşandığını; kahvaltı, öğle ve akşam yemeklerini daha rahat hazırladıklarını ve belirledikleri bir saatte yediklerini, sabah erken kalkıp iş için hazırlanma zorunlulukları olmadığı için daha fazla uyuyabildiklerini ifade etmiştir. Evden çalışmanın vermiş olduğu esneklik sayesinde ev temizliğine daha rahat zaman ayırabildiklerini aktarmışlardır. Bazı katılımcılar evden çalışma süreci ile birlikte ev içi ritüellerinde olan değişimleri ve evden çalışmanın olumlu fiziksel ve psikolojik etkilerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Evde bilgisayarımın yanımda olduğu her an çalışabildiğim için ev içi ritüellerimde olumlu değişiklikler oldu. Evde kendi yemeğimi kendim yaptım ve daha sağlıklı beslendim. Mesai saatlerimde istediğim gibi evi temizleyebiliyorum, yemeğimi hazırlayabiliyorum bu nedenle ev içi ritüellerimde daha iyiydim”(K9).

“Evden çalışmada ev içi ritüellerim daha düzenli hale geldi. Yolda kaybedilen vakit azaldığı için ev içi ritüellerime daha fazla zaman ayırmaya başladım. Daha rahat kahvaltı yapıp akşam yemeğimi daha uygun bir zamanda yiyebiliyorum. Ofise giderken evden yemek götürüyordum ve bu durum her akşam ofis için yemek hazırlamamı gerektiriyordu. Bu da artı bir iş yüküydü. Şuan evde daha rahat ve sağlıklıyım”(K7).

“Ev içi ritüellerimde güzel bir değişim oldu. Ofiste aç olmasam bile öğle yemeği yiyordum, molalarımı belirli bir saate sığdırmaya çalışıyordum. Şuan yemek saatlerimi keyfime göre ayarlıyorum, kendime daha çok vakit ayırıyorum. Daha fazla uyuyorum. Ev işlerimi halledebiliyorum”(K1).

Burada katılımcıların evden çalışma ile birlikte yemek yeme alışkanlıklarında olumlu değişiklikler yaşandığı, yemek yeme ve hazırlama sürelerini belli bir zaman dilimine sığdırma durumunda kalmadıkları dikkat çekmiştir. Bazı çalışanlar iş yaşam dengesini sağlasa da, katılımcıların çoğu evden çalışmanın ev içi ritüellerine olumsuz yansımaları olduğunu aktarmıştır. Evden çalışma sonucu uyku ve yeme-içme saatlerinde yaşanan değişikliklerin düzensiz hale

gelmesi, sosyal hayatın durağanlaşması ve iş sosyalliğinin azalması iş verimliliğini ve ev içi ritüelleri olumsuz etkilemiştir. Evden çalışma ile ilgili bazı sorunlar kolayca hallolabilecekken bazı sorunlar çalışanların verimliliğini azaltan sonuçlara yol açabilmektedir.

Bazı katılımcılarımız, evden çalışmanın ev içi ritüellere olan olumsuz etkilerini şöyle anlatmaktadır:

“Evden çalışmaya başlayınca kendi öz bakımımıyla ilgili değişiklikler oldu. Her sabah duş almamaya başladım. Kahvaltı ve yemek saatlerim pek değişmedi. Öğle arası ofiste sosyalleşebilecekken evde çocuklarla ilgilendim ve ev temizliği yaptım”(K11)

“Evden çalışmaya başladığımdan beridir evde kalitesiz vakit geçiriyorum. Ofis düzeninde çalışırken programlarım vardı. Örneğin yoga ya gidiyordum. Film izleme, kitap okuma günlerim vardı. Ancak eve geçtikten sonra bunlar kalmadı. Örneğin mesaiden önce yoga yapayım diyordum ama sosyallik kalmadığı için içimden gelmiyor. Sürekli sosyal medyada vakit geçirir oldum. Evde dikkatimi dağıtan çok fazla teknolojik alet var. Ofiste sadece iş yapıyordum, kalan vakit benim sosyalliğime ayırdığım vakitti. Şimdi ise hep evde olmam benim sosyal aktivitelere yönelik motivasyonumu çok düşürdü”(K10)

“Her şey çok değişti. İşe gittiğim zamanlar hayatım düzenliydi. Şuan öz disiplinimin olumsuz etkilendiğini düşünüyorum. Planlı hareket edememeye başladım. Sürekli telefon trafiğine maruz kalıyorum, hafta sonu ve hafta içi sürekli mail, telefon hiç bitmediği için özel hayatım olumsuz etkilendi. Kendimi 7/24 çalışmış hissediyorum”(E6).

“Uyku saatlerim, yemek saatlerim tamamen farklı bir hale geldi. Okul zamanında olduğu gibi düzenli bir iş hayatım olmadı”(K4).

“Kahvaltı saatim değişti, çalışırken iki toplantı arasında kahvaltı yapmaya başladım. Uyanma saatim değişti. Artık erken kalkmak zorunda değilim. Sürekli evde olduğum için daha çok ev temizliği yapma ihtiyacım oluştu”(E3).

Covid-19'un bulaşma riskini azaltmak için yaşanan karantina, kısıtlamalar ve kapanma süreçlerinde insanların sosyalleşme olanakları sınırlanmıştır. Evden çalışmada iş ortamındaki sosyalliğin olmaması, yüz yüze kurulan insan ilişkilerinden uzaklaşılması, bireylerin sürekli evde olması çalışanları psikososyal açıdan olumsuz etkilemektedir. Çalışanların işe ulaşımında zamandan kazanmış olmaları, rahat ev ortamında çalışmalarını esneklik kazandırsa da iş yerinde kurulan sosyal ilişkilerden uzun vadeli kopma durumunda çalışanların yalnızlık hissedebileceği düşünülmektedir.

Evden çalışma sürecinde iş hayatının özel alana sığdırılması ve iş dışı faktörlerin iş hayatına olan yansımaları ele alındığında, ev içi ritüellerde değişikliklerin meydana geldiği ve bireyi psikososyal açıdan etkilediği görülmektedir. Covid-19 salgın sürecinde özel alanına iş hayatını sığdıran anneler üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada, evden çalışan annelerin özel alanında kamusal alanlarını oluşturmaları ile birlikte ev içi rollerinin çeşitlenerek arttığı vurgulanmıştır. Çalışan annelerin ev-iş yaşamlarındaki dengeyi sağlamaları normal rutinde bile zorken, covid-19 sürecinde evden çalışmanın yanında çocukların bakımı, ev işleri, aile üyelerinin beklentileriyle birlikte daha yıpratıcı bir hal aldığı söylenebilir (Akbaş ve Dursun, 2020: 89-90). Farklı bir çalışmada işyerlerinin psikolojik ve fiziksel açıdan sağladığı düzen ve disiplinin ev ortamında olmadığına dikkat çekilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların ev ortamında çocuklarla ilgilenme, çocukların beklentilerini karşılama ve çocukların oluşturduğu yüksek ses gibi faktörler nedeniyle evden çalışmada sorun yaşadıkları görülmüştür. Katılımcılar bu faktörler nedeniyle işe odaklanma ve dikkat problemi yaşadıklarından söz etmişlerdir (Tuna ve Türkmendağ, 2020: 3252). Araştırmalarda da görüldüğü üzere uzaktan ya da evden çalışmanın en handikaplı yanlarından biri, iş ve hayat dengesinin sağlanamamasıdır.

Ofis ya da iş ortamı sosyalleşme açısından bir şeyler kattığı için işkolik insanlar dahi yemek, sigara, kahve molası ile işe ara verebilmektedir. Aynı zamanda evden çalışma fiziksel aktivite eksikliğine de neden olmaktadır. Sürekli bilgisayar başında vakit geçirmek, gün içerisinde atılan adımların düşmesi, daha az kalori yakmak orta vadede bel ağrısı, boyun ağrısı gibi meslek hastalıklarına da yol açabilmektedir (Gülmez, 2019). Covid-19 salgını sürecinde akademisyenlerin uzaktan çalışma algılarını araştıran bir çalışmada, akademisyenlerin iş stresi seviyeleri ile duygusal tükenme, yorgunluk ve bitkinlik, duyarsızlaşma ve genel tükenmişlik seviyeleri arasında orta seviyede pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. İş stresinde yaşanan artış ile istirahat ve çalışma anında yaşanan kas iskelet sistemi ağrıları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür (Yıkılmaz ve Kutlutürk, 2021: 306-307).

5.2. Evden Çalışmada Sosyalleşme Sorunu ve Çalışma Motivasyonu

İş yerinde ve işe gidiş gelişlerde geçirilen zaman, molalar, yemek saatlerinin evden çalışmada nasıl düzenlendiği, kazanılan vaktin nasıl değerlendirildiği, evden çalışmanın avantaj sağlayıp sağlamadığının belirlenmesinde önem taşımaktadır. Evden çalışmanın zaman yönetimine etkisi konusunda katılımcıların birçoğu evden çalışmanın kendilerine daha fazla zaman kazandırdığını dile getirmiştir. Katılımcılar genel olarak işe gidiş geliş olmadığı için zamandan

tasarruf ettiklerini, işe giderken hazırlanma süreci olmadığı için daha fazla uyuyabildiklerini, kahvaltıya ayıracak zaman bulduklarını ve bu anlamda evden çalışmanın olumlu yanları olduğunu düşünmektedir. Evden çalışmanın zaman kazandırdığını dile getiren katılımcıların yanıtlarına bakıldığında;

“Trafığın çok olması zamandan kazandırıyor. İşe giderken duş alıp, hazırlanma vs. durumları olmadığı için vakitten kazandık. Günde 2-3 saat zamandan tasarruf ettiğimizi söyleyebilirim”(K11).

“Evden çalışmak zaman kazandırıyor. İşe giderken hazırlanma, trafik derdi yok ya da dönüşlerde markette vakit harcamıyorum. Mesela bir saat daha fazla uyuyorum. Evde çalışırken saat 17.00’a doğru bazen yemek malzemelerini hazırlayabiliyorum. Bu açıdan düşününce bunlar evde çalışmanın olumlu yanları”(K10).

“Evden çalışmak daha fazla zaman kazandırıyor. Örneğin, mesai saatlerimde dışarıda yarım saatlik özel bir işim olduğunda rahatça halledabiliyorum. Sabah erken kalkıp saç-makyaj yapıp yol stresi çekerek işe gitmediğim için kendimi hem fiziksel hem de ruhsal açıdan daha iyi hissediyorum. Evde çalışırken katı kurallar olmadığı için daha esnek çalıştığımı da söyleyebilirim”(K9).

“Okula giderken olduğu gibi yol süreci derdim olmadığı için zaman kazandırıyor. Mesela okula gidip gelmem 1 saat sürüyordu şuan olmuyor. Hazırlanma, erkenden kahvaltı yapma derdim olmuyor. Dersler arası 10 dakika molamız olduğu için çalıştığım saatler içerisinde asla ev işlerine vs. vakit ayırmıyorum tabi”(E6).

“Yolda kaybedilen bir zamanım yok, o nedenle evden çalışmak zamandan kazandırdı. Ancak yine aynı saatte uyanıyorum. Mesai saatlerimde boşluk bulduğumda KPSS derslerime bakabilme şansım oldu. İşimin yoğun olmadığı zamanlarda özel hayatımla ilgili şeylere vakit ayırabiliyorum”(K7).

“Kahvaltı saatlerim daha ertelendi. Motivasyonum arttı. Ofise gelirken otobüs bekleme, dolmuş bekleme sıkıntım vardı bu sıkıntım ortadan kalktı. Ofise gelişi gidişlerde trafik derdi yok, hazırlanma problemim kalmadı. İşten yana hiç boş vakit bulamadığım için mesai saatlerinde ek bir iş yapamıyorum”(K5).

Evden çalışma sürecinde mesai kavramlarında olan değişim, yemek saatleri ve molaların nasıl düzenlendiği, çalışma saatleri ve planlaması evden çalışmanın memnun ediciliğini, zaman tasarrufu noktasında verimli olup olmadığını belirleyen en önemli boyut. Evden çalışanların uyku saatlerinin artmasına bağlı olarak daha dinç uyanmaları, kahvaltı yapacak vakit bulmaları, işlerinin yoğun olmadığı zamanlarda özel işlerine vakit ayırabilmeleri şüphesiz evden çalışmanın olumlu yanlarını oluşturmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde

yaşayan çalışanlar iş yerine ulaşımında çok zaman kaybetmektedir. Öte yandan trafik stresi ve işe geç kalma endişesi, işe gitmek için hazırlanma durumları da değerlendirildiğinde evden çalışmanın zaman kazandırdığı görülmektedir. Bu durumun bireylerde trafik stresi yaşamama, işe geç kalma endişesine kapılmama, yorgun ve bitkinlik hissetmeme gibi psikolojik ve fiziksel açıdan olumlu etkilerinin olduğu da söylenilir. Ancak bu süreçte özellikle zaman ve mesai olguları, mesai saatleri dışına çıkan çalışanlar için sorun haline gelmiştir. İş yoğunluğu, işin ne zaman biteceğinin belirsiz olması özel yaşamın da belirsizleşmesine sebep olmaktadır. Bu noktada katılımcılar evden çalışmanın daha çok zamanlarından çalmalarını şöyle dile getirmiştir.

“Daha çok zamanımdan alıyor. İşverenlerim zaten evde, zaten boş kafasıyla yaklaşıyor. Daha çok beklenti oluyor. Sürekli çalışmam isteniyor. Çalışırken boşluk bulamıyorum. Sürekli işe odaklanmam gerekiyor”(E1).

“Evden çalışmak daha çok zamanımdan alıyor. Ben evden çalışırken de sabah kalkıp hazırlanıyorum. Sadece trafik derdi yok. Uyku, hazırlık, giyinme vs. her şey aynı devam ediyor. İş saatleri sırasında artı bir şeye ayıracak vaktim olmuyor. 10 dakika ihtiyaç molasında pek bir şeye vakit bulamıyorum. Her şeyi dersler bitince yapmaya çalışıyorum”(K3).

“Boşa giden zaman daha az(yol-hazırlanma gibi) ancak çalıştığım zaman çok fazla. Eskiden işe giderken harcadığım zamanı şimdi evde harcıyorum. Genellikle toplantıda olduğum için ve iş bitmediği için pek boşluk bulduğum söylenemez. Gün içerisinde toplantıların yoğunluğundan bazı maillere akşam dönüş yapma durumunda da kalıyorum”(E3).

Evden çalışmanın yaygınlaşması ile birlikte mesai saatlerinin de esnekleşmesinin çalışanlar açısından risk oluşturmaya başladığı görülmektedir. “Zaten evde çalışıyor” düşüncesiyle bazı işverenlerin beklentilerinin artması ile birlikte sıkıntılar da artmıştır. Çalışanların mesai dışında da iş ile ilgilenmeleri, uzun çalışma saatleri ve çalışandan beklentilerin artması stres, kaygı, yorgunluk ve tükenmişlik gibi çeşitli sağlık problemlerine yol açabileceği düşünülmektedir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, İstanbul’da evden çalışan çağrı merkezi çalışanları üzerine yapılan bir araştırmada evden çalışmanın zaman tasarrufu sağladığı saptanmıştır. Araştırmada işe gidip-gelme ve hazırlanma gibi faktörlerin olmaması avantaj olarak değerlendirilmiştir (Tat &ve Gemlik, 2020). Ev-ofis çalışma sistemini inceleyen bir çalışmada, katılımcılardan alınan yanıtlara göre; ev-ofis çalışmanın zamandan tasarruf sağladığı, çalışma verimliliğini artırdığı, ulaşım sorunları ile uğraşmadığı ve bireylere ek iş olanağı oluşturduğu görülmüştür. Bireylerin ev-ofis çalışma sistemini tercih etmelerinde, ofis ve yol maliyetinden tasarruf ediyor olmaları dikkat çekmiştir (Demir, 2016: 63).

Deloitte Türkiye'nin uzaktan çalışma üzerinde yaptığı bir araştırmada ise katılımcıların uzaktan çalışmanın verimliliğe katkı sağladığını dile getirdiği görülmüştür. Aynı zamanda araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri ise yolda kaybedilen zamanın olmaması dolayısıyla evden çalışmanın zaman kazandırıyor olmasıdır (Sezgin, 2020: 9).

Araştırmamızda elde edilen bulgular ve literatür değerlendirildiğinde, özellikle iş yerine gidiş ve dönüşlerde trafik sorununun çalışanlar açısından önemli olduğu ve bu nedenle evden çalışmada zaman kazanıldığı görülmektedir. Öte yandan evden çalışma ile birlikte iş yoğunluğu ve iş yükünde yaşanan artış ile birlikte iş için harcanan zamanın da artmış olması göz ardı edilmemelidir.

Evden çalışma düzeninde öne çıkan diğer bir durum; iş faaliyetlerinin evde yürütülmesi, ev ve iş ile ilgili sorumluluklar noktasında sınırın belirsizleşmesine sebep olmasıdır. Pandemi süreci evden çalışanlar için çocukların bakımı, ev işleri ve yemek konusunda bireylerin iş yükü artmıştır. Bireylerin yaşadığı yoğunluk ve yorgunluk iş verimliliğini de etkileyebilmektedir. Katılımcıların çoğu ev işleri ve çocukların beklentilerinin işlerini etkilemediğinden bahsetmiştir. Evde çalışırken ev işlerinin ağır basıp işi yapmakta zorlandığını belirten iki kadın katılımcı olmuştur. Bu katılımcıların verdikleri yanıtlara bakacak olursak:

“Ev işleri ile ilgilenen yardımcı olmadığı zamanlarda ev işleri ve çocuklarının beklentileri işimi yapmamı zorlaştırıyor”(K11).

“Ev işlerimin ağır basması nedeniyle işimi yapmakta zorlandığım zamanlar oluyor. Örneğin, bulaşık yıkıyorum, ev işlerinde eşime yardım ediyorum derken işimi yapmakta zorlanıyorum”(K8).

Evden çalışmada günlük zamanın etkin bir biçimde planlanması ve iş dışı kullanılacak zamanın belirlenmesi dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olarak görülmektedir. Evden çalışmada iş verimliliğinin düşmemesi ve yapılan işin anlamlı hale gelmesi için aile içi sorumluluk paylaşımlarının yapılması gerekli hale gelmiştir.

Covid-19 salgın döneminde evden çalışmanın iş ve özel yaşama olan etkilerini inceleyen bir çalışmada, normal bir dönemde evden çalışma sürecinde özel yaşama daha çok vakit ayrılması beklenirken pandemi döneminde evden çalışmada bu durumun ortaya çıkmadığı belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre çalışanların neredeyse yarısının çalışma süresinde artış yaşandığı, ev işlerinin fazla olması nedeniyle normal mesai saatlerinin de dışında çalışmak zorunda kaldıkları, ara ara dinlenme süresini daha az kullandıkları veya hiç kullanmadıkları görülmüştür. Kadınların yaklaşık % 60'ı evden çalışma nedeniyle ailevi sorumluluklarının arttığını belirtirken erkeklerin ise % 42'si ailevi sorum-

luluklarının arttığını aktarmıştır. Özellikle kadınların ve evli olan bireylerin ailevi sorumluluklarında diğerlerine kıyasla artış olduğu görülmüştür (Uşen, 2020: 10-12). Covid-19 salgını sürecinde home-office çalışma düzenini kadınlar açısından inceleyen bir çalışmada katılımcıların büyük bir çoğunluğu çalışma şeklinin olumsuz etkilendiğini beyan etmiştir. Şöyle ki, fiziksel olarak iş ortamında çalışanlar; paylaşımda bulunma, sosyalleşme, çay/kahve/sohbet molaları gibi faaliyetlerle daha enerjik kalabilirken ev içinde bu durumların olmamasından ötürü mesailerinin sıkıcı geçtiğine vurgu yapmışlardır (Koparan & Bekalp, 2020: 161-166). Covid-19'a bağlı evden çalışma düzenini inceleyen bir araştırmada, katılımcıların % 42'si evden çalışmanın işlerini aksatmadığını, %36'sı işlerini kısmen aksattığını ve % 20'si işlerini aksattığını belirtmiştir. Katılımcılar, evden çalışmanın ev işleri üzerindeki etkisi noktasında; %39'u "etkilemediğini", % 34'ü "olumsuz etkilediğini", % 25'i "olumlu etkilediğini" aktarmıştır (Güneş & Yıldız, 2020: 14-16).

SONUÇ

Covid-19 ile zorunlu hale gelen evden çalışma ilk defa büyük ölçekte ülke çapında deneyimlendi. Bu durum hem işverenler hem de beyaz yakalı sınıflar için alışılmadık, olağanüstü bir durum oldu. Bu sürece hazırlıksız yakalandı ve pek çok düzenleme ve kontrol süreç içerisinde şekillendi. Esnek çalışma sistemi olan ve bilinen haliyle evden çalışma ya da uzaktan çalışma pandemi ile esnek olmayan ama esnek bir çalışma biçimi olarak işledi. Zaman, mekân ve iş özerkliğine sahip olan ve bilinen esnek çalışmada bu süreçte bu özerkliklerden bağımsız işledi. Mesai kavramı neredeyse ortadan kalktı ve zaman işçinin aleyhine oldu. Bu nedenle yeni çalışma hakları konuşulmaya başlandı. İrtibatı kesme hakkı pek çok ülkede kabul edildi fakat Türkiye henüz bu konuda bir adım atmış değildir. Bu süreçte iş yoğunluğunun artması ise beyaz yakalılar teknolojiye yoğun maruz kalma, mail ve telefon yoğunluğunun artması, mesai saatlerinin uzaması, çalışmıyor görünme korkusunun çıkması ve bunlara bağlı olarak verimliliğin düşmesi, yorgunluk ve çalışma isteğinin azalması gibi olumsuz sonuçlar çıkmıştır.

Aynı zamanda sosyal bir ilişki olan çalışma, evden çalışma ile dijital sosyal denilen bir sürece işaret etmektedir. Bu da çalışma arkadaşlığına, dayanışma biçimlerine yeni formlar kazandıracaklarını düşündürmektedir. Diğer yandan bu dijitalleşme mesleklerin dönüşümünü sağlarken evden çalışmanın kalıcı hale gelmesini kolaylaştırmıştır. Fakat araştırmamızda çalışanlar bir an önce ofis çalışmasına dönmek istemektedirler. Evden çalışma ev ve iş dengesinde bazı ailelerde sorun olmazken bazı ailelerde sorun olabilmektedir. Özellikle kimileri için ev içi ritüeller altüst olurken kimileri içinse istenen ideale şimdi ulaşıldığı görülmektedir. Bu durum aile ve piyasa ilişkisinin standartını bozmuştur. Özellikle kadınlar için evde hayatın bütün alanları iş tarafından işgal edilmiştir. Piyasa ve bulunulan sektör evden çalışma sisteminin aile olan ilişkisinde merkezi öneme sahiptir. Fakat şu kesindir ki evden çalışma ile iş-yaşam ayrımı kalkacak ve aile, arkadaşlık, gündelik hayat dönüşüme uğrayacaktır.

Evden çalışmada mekânın uygun olmaması ise bütünüyle ev-iş ilişkisinin bozulmasında ve her ikisinin de alanlarının karışmasında, verimsizleşmesinde etkilidir. Evlerin home-office özellik taşıyamaması, kendine ait çalışma odalarının bulunmaması, çalışanların bütün kullandığı teknolojinin devamlı göz önünde olması bir baskı hissettirebilmektedir. Yine telefon görüşmeleri, yazışmalar ve işin yapımı sırasında çalışanın da izole olamaması evden çalışma için de uygun bir ortam değildir. Bu süreçle birlikte, evden çalışmanın kalıcı hale gelmesinin artması ile muhtemelen mimarların tasarımlarında home-officeler önem taşıyacaktır. Şirketlerin çalışanlarına home-office binaları sağlamada aracılık etmesi,

ofis cafelerin artması, co-work yani aynı kişilerle çalışmaktan sıkılanlar için hazırlanan mekânların hayat geçmesi de bu sürecin ilerleyen zamanlarında görülecektir. Ayrıca bu çalışma şeklinin kalıcı olması kararının çalışanlarla birlikte olmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Sadece işverenlerin kendi maliyetlerini düşünerek buna karar vermesinin, yine istihdam koşullarının işverenlerin lehine olacağını, çalışanlarınsa buna uyum sağlamaktan başka çarelerinin olmadığı görülecektir. Yasal çerçevenin çizilmesi ve uyulması ayrıca yeni hak taleplerine açık olma beyaz yakalıların kendileri için avantajlı ve dezavantajlı durumlarını belirleyecektir. Diğer yandan ofislerin ortadan kalkması beyaz yakalıları eve gönderip çalışma hayatının devamını sağlarken ofisin mavi yakalıları, hizmet personelleri ise işlerini kaybetmekle karşı karşıya kalacaktır. Bu da işsizliğin ve buna bağlı toplumsal sorunların artmasında ayrıca bir etken olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Ö. Z., & Dursun, C. (2020). Koronavirüs(Covid-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanını Sığdıran Çalışan Anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi(ASEAD)*, 7(5), 78-94.
- Akbaş Tuna, A., Türkmenbaş, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler, *İşletme Araştırmaları Dergisi Journal Of Business Research-Turk* 2020, 12(3), 3246-3260, <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>.
- Albanesi, Stefania; Kim, Jiyeon (2021). Effects of the COVID-19 Recession on the US Labor Market: Occupation, Family, and Gender, *The Journal of Economic Perspectives* , Summer 2021, Vol. 35, No. 3 (Summer 2021), pp. 3-24.
- Baycık, G., Doğan, S., Yay, O., & Dulay Yangın, D. (2021). Covid-19 Pandemisinde Uzaktan Çalışma: Tespit ve Öneriler. *Çalışma ve Toplum*, 1683-1728.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt , & S. Yorğun içinde, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* (s. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Çobaner, A. A., & Dural Tasouji, C. (2021). Covid-19 Salgını Sürecinde Erkeklerin Evde Olma Hali ve Değişen Erkeklikler. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, 11(4), 1210-1225.
- Demir, S. E. (2016). Yeni Emek Sistemleri: Ev-Ofis Sistemi Üzerine Bir İnceleme. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(4), 35-74.
- Gülmez, L. C. (2019, Ocak). *Ekonomik Daralma Dönemlerinde Uzaktan Çalışma*. 9 26, 2021 tarihinde HR Dergi, İnsan Hakları ve Yönetim Dergisi: <https://hrdergi.com/ekonomik-daralma-donemlerinde-uzaktan-calisma> adresinden alındı
- Güneş, T., & Yıldız, N. (2020). "Covid-19'a Bağlı Olarak Değişen Evden/Esnek Çalışma Düzeni" Araştırması. Ankara: Tohum Eğitim Kültür ve Doğa Derneği.
- İlkkaracan, İ., & Memiş, E. (2020, Ağustos). *COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler*. Eylül 19, 2021 tarihinde UNDP: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/COVID-gender-survey-report.html> adresinden alındı
- ILO. (2020). COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma. *Uygulama Klavuzu*. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü).
- Kıcır, B. (2015). Evden Çalışmanın İş-Yaşam Dengesine Etkisi: Çevirmenler Üzerinde Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. Kocaeli: T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Sosyal Politika Doktora Programı.
- Kıcır, B. (2019). Evden Çalışma: Özgürlük Mü Esaret Mi? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196.

- Koparan, E., & Bekalp, B. (2020). İzolasyon Sürecinde İletişim ve Üretim Süreçleri: Kadınların Home Office Dolayımı Mesai ve İş Yükü Dönüşümü. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 7(2), 149-172.
- Memiş, E. (2020). *Covid-19 Salgınının Kadın Çalışanlar Açısından Etkileri*. TÜSiAD, TÜRKONFED ve UN Women.
- Özcan, D. (2018). Uzaktan Çalışmanın Türkiye'deki Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetim Bilim Dalı.
- Sanmartin, B. K. (2020, 5 16). *Euronews*. 9 21, 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/05/16/arast-rma-evden-cal-san-ve-kucuk-cocugu-olan-ebeveynlerin-beste-biri-iserlerine-konsantre-ol-adresinden-alindi>
- Sezgin, C. (2020, Nisan). *İşin Geleceği: Uzaktan Çalışma Sisteminde Organizasyonel Dayanıklılığı Korumak*. Eylül 2021, 2020 tarihinde Deloitte: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/isin-gelecegi-uzaktan-calisma-sisteminde-organizasyonel-dayanikligi-korumak.pdf> adresinden alındı
- Tat, R., & Gemlik, N. (2020). Pandemi Sürecinde Evden Çalışan Çağrı Merkezi Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(4), 266-272.
- Tuna, A. A., & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Turan, B. Ö. (2019). Enformasyon Teknolojisi İle Evden Çalışma: Türkiye'de Hizmet Sektörü Üzerinden Bir İnceleme. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı.
- Uşen, Ş. (2020). *Covid-19 Salgın Döneminde "Zorunlu" Evden Çalışma: İş ve Özel Yaşama Etkileri*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi.
- Utikad (2020). 4857 Sayılı İş Kanunu: Çağrı Üzerine Çalışma ve Uzaktan Çalışma (1). HYPERLINK "https://www.utikad.org.tr/Images/Duyuru/4857_sayili_is_kanunu_madde14p%20df69135451.pdf" https://www.utikad.org.tr/Images/Duyuru/4857_sayili_is_kanunu_madde14p%20df69135451.pdf
- Yıkılmaz, İ., & Kutlutürk, S. (2021). Covid-19 Pandemisi Uzaktan Çalışma Sürecinde Akademisyenlerin İş Stresi, Tükenmişlik Algısı, Fiziksel Aktivite ve Kas İskelet Sistemi Ağrılarının İncelenmesi. *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 297-313.
- HYPERLINK "<https://www.bloomberght.com/koc-holding-ceo-su-cakiroglu-uzaktan-calisma-35-bin-ofis-calisanimiz-icin-kalici-hale-geliyor-2273343>" <https://www.bloomberght.com/koc-holding-ceo-su-cakiroglu-uzaktan-calisma-35-bin-ofis-calisanimiz-icin-kalici-hale-geliyor-2273343>, erişim tarihi 20.09.2021.

<https://www.ekonomist.com.tr/arastirmalar/devler-kalici-uzaktan-calismaya-hazirlaniyor.html>,
erişim tarihi 20.09.2021.

HYPERLINK "<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210310-2.htm>" <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210310-2.htm> , erişim tarihi 21.09.2021.

HYPERLINK "<https://www.bbc.com/worklife/article/20210517-can-the-right-to-disconnect-exist-in-a-remote-work-world>" <https://www.bbc.com/worklife/article/20210517-can-the-right-to-disconnect-exist-in-a-remote-work-world> , erişim tarihi 21.09.2021

<https://tr.euronews.com/>, erişim tarihi 07.11.2021.

<https://www.dw.com/tr>, erişim tarihi 07.11.2021.

COVID-19 PANDEMİSİNİN SOSYAL MEDYADA YANLIŞ BİLGİ PAYLAŞIMINA ETKİSİ: FAHRETTİN KOCA'NIN TWITTER PAYLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda Baş

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail:fceyda@karatekin.edu.tr

GİRİŞ

Covid 19 pandemisi tüm dünyayı 2020 yılı itibariyle etkisi altına almıştır. Toplumların birçok alanda yeni ve zorlu bir sürece girmesine sebep olmuştur. Tüm dünyayı etkileyen pandeminin beraberinde getirdiği sorunlar farklı disiplinler tarafından ele alınmakta ve gündemdeki yerini korumaktadır. Covid 19 en fazla etkisini sağlık alanında göstermiş olsa da, sebep olduğu ekonomik, psikolojik ve toplumsal etkiyi göz ardı etmek de mümkün değildir. Bu kapsamda sağlık hizmetlerine erişim açısından tüm dünya ülkeleri şartlarını zorlayarak vatandaşlarına en iyi tedavi ve tedbir hizmetlerini sunmaya çalışırken, ekonomik açıdan yaşanan sorunlar da hayatta kalmanın zorlaşmasına sebep olmuştur. Örneğin işsizlik ve sosyal desteklerin yetersizliği gibi sebepler salgın nedeniyle yaşanan hayatta kalma endişesiyle birleşmiş ve büyük bir korku ve endişeye sebep olmuştur.

Covid 19'un yayılımının hızlanmasıyla beraber kişilerin kaygı düzeyinde de artış görülmüştür. Çok yeni ve tanınmayan bir virüsün beraberinde getirdiği kaygı ise virüsün her alandaki etkisinden korunmada doğru bilgiye erişimin önemini yeniden gündeme getirmektedir. Bu noktada ise korku ve paniği engelleyecek doğru tedbirlerin uygulanması ve salgının kontrol altına alınmasını sağlayacak olan en önemli hususun doğru ve güvenilir bilgi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat doğru bilgiye erişim günümüzün en ciddi sorunlarından bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık bilgi tüm akıllı cihazlarda ve bilgisayarlarda toplumun büyük bir çoğunluğunun elinin altında bulunmaktadır. Fakat bu kadar kolay erişilen bilginin içeriği ya da doğruluğu çok da kolay tespit edilememektedir. Özellikle sosyal medyayla birlikte paylaşımın ve etkileşimin arttığı ve hızlandığı günümüzde, karşımıza çıkan hangi bilginin

doğru olduğunu bulmak pek de kolay olmamaktadır. Paylaşımların kaynağının belirsizliği ve yayılma hızı düşünüldüğünde ise yanlış bilgilenmenin ve bu sebeple oluşacak hasarın büyüklüğü korkutucu olabilir. Özellikle de Covid 19 pandemisi gibi ani gelişen ve bilinmeyen bir tehlikeyle karşılaşıldığında insanların bulduğu her bilgiye inanması ve bunu kitlelerle paylaşması ciddi toplumsal sorunlara yol açabilir. Dahası korku ve bilinmezlik arttıkça bilgi arayışının hız kazanması, edinilen yanlış ya da çarpıtılmış bilgi arttıkça da kaygı seviyesinin yükselmesi olasıdır. Bu sebeple sosyal medya ve pandemi arasındaki karşılıklı ilişkinin tüm boyutlarıyla önemli bir sosyolojik mesele olarak ele alınması gerekmektedir. Çünkü sosyal medya mecraları kullanıcı sayısının çokluğu, denetlenemezliği, anonimliği ve hızı sebebiyle, toplumsal kriz anlarında sebep olabileceği olumsuz etki açısından çok daha kritik bir öneme sahiptir.

Günümüzde sosyal medya ortamları devlet kurumları ve siyasetçiler tarafından da aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Resmi kurum hesaplarından yapılan paylaşımlar daha çok duyuru niteliğinde olsa da, siyasetçilerin şahsi hesaplarından yapılan paylaşımlar daha kişisel mesajlar içerebilmektedir. Başka bir deyişle siyasetçilerin sosyal medya hesapları vatandaşla bir iletişim aracı haline gelmekle kalmayıp, karşılıklılık sebebiyle de toplumla etkileşim kurulmasına da aracılık etmektedir. Bu bağlamda Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın sosyal medyayı kullanımı ve paylaşımlarının içeriği doğru bilgiye erişimi sağlama açısından bu bölümün temelini oluşturmaktadır. Buraya kadar ki süreçte ifade edildiği gibi pandemide doğru bilgiye ulaşmanın önemi ve sosyal medyanın buradaki rolü göz önüne alındığında, Sağlık Bakanı'nın sosyal medyayı kullanma şekli ve paylaşımlarının niteliği kritik bir önem arz etmektedir.

Literatürde Dr. Koca'nın twitter paylaşımları üzerine yapılmış az sayıda çalışma bulunmakla birlikte, bu bölümde sağlık bakanının pandeminin başından itibaren Twitter'da Eylül 2021'e kadar yaptığı paylaşımlar ele alınacaktır. Covid 19 salgınında ülkemizde ilk vakanın görülmesinden bugüne kadar geçen sürede Twitter hesabından yaptığı yazılı paylaşımlar yanlış bilgiyi düzeltme içeriğine göre değerlendirilecektir. Böylece bu çalışma toplumun salgın konusunda bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi vazifesini üstlenen Bakan Koca'nın hangi yanlış bilgilere paylaşımlarında yer verdiğini değerlendirmektedir. Bununla birlikte pandemide sosyal medya çalışmaları içerisinde farklı bir yaklaşım sağlanmış olacak, küresel ölçekte süren yanlış bilgiyle mücadele konusunda toplumsal bir kesit sunulmaya çalışılacaktır.

1.SOSYAL MEDYA

Teknoloji alanındaki gelişmeler sayesinde toplumsal etkileşim büyümüş ve hız kazanmıştır. Web 1.0 teknolojilerinin yerini web 2.0 teknolojilerine bırakması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Web 1.0 temelli web siteleri, geleneksel medyanın tek taraflı iletişim özelliğiyle paralellik göstermektedir (Acılar ve Mersin, 2015: 104).Web 2.0 ise kullanıcıların yalnızca alıcı değil, katılımcı olduğu ortamların oluşmasına sebep olmuştur. Daha önceki tek yönlü iletişimin yerini, sosyal medyayla birlikte karşılıklı etkileşim, geri bildirim ve çok yönlülük gibi özellikleri olan yeni bir paylaşım ortamı almıştır. Artık kullanıcılar pasif alıcılar olmanın ötesine geçerek, aktif birer katılımcı niteliği kazanmış toplumsal değişimin ve gündemin içerisinde bizzat yer alır hale gelmiştir.

Sosyal medyanın daha önceki medya türlerinden en önemli farkı en az iki yönlü ve eş zamanlı bilgi aktarımı sağlamasıdır. Akıllı cihazların yaygınlaşmasıyla da zaman ve mekân sınırlamalarını açmış ve artık toplumsal etkisi göz ardı edilemeyecek bir noktaya gelmiştir. şunu da belirtmek gerekir ki, sosyal medya dendiğinde akla ilk olarak Instagram, Tweeter, Facebook gibi ortamlar gelse de, bilginin paylaşılıp tartişıldığı birçok ortam yine sosyal medyaya dâhildir. Bu çerçevede bloglar, mikrobloglar, internet forumları, inceleme ve değerlendirme siteleri, sosyal haber ve sosyal işaretleme siteleri, sosyal aç kurma siteleri, medya paylaşım siteleri ve sanal dünyalar olarak sekiz kategoriden bahsetmek mümkündür (Tuncer, 2015: 15-16). Günümüzde sıkça kullanılan ve sosyal medya deyince akla gelen uygulamalar yukarıda belirtilen sosyal aç kurma siteleri kategorisi içerisinde yer almaktadır. Sosyal aç kurma sitelerini diğerlerinden ayıran temel özellikler şu şekilde ifade edilebilir (Akar, 2015: 64):

- Kişiselliğe ve kullanıcının profil bilgilerine vurgu,
- İnsanlara önem vermesi nedeniyle bu insanları birbirine bağlama, Gruplara önem verme,
- İlişkilerin açık bir biçimde gösterilmesine önem verme”.

Her bir sosyal medya ortamının öne çıkan farklı özellikleri bulunmaktadır. Örneğin bir yerde konum paylaşımı ön plana çıkarken, diğerinde görsel paylaşımı öne çıkıyor olabilmektedir. Bu sebeple sosyal medya ortamlarının kullanım amacı ya da paylaşımın niteliğine göre farklılaştığını ifade etmek mümkündür. Örneğin, Kietzman ve arkadaşları (2011) sosyal medyanın yapı taşları olarak 7 özelliğe vurgu yapmaktadır.

- Bu ayrıma göre sosyal medyanın yapı taşlarından ilki “kimlik”(identity) ögesidir. Kullanıcıların kimliklerini ne ölçüde açığa vurduklarını ifade eder. Bazı kullanıcılar isim, yaş, cinsiyet, meslek ve benzeri kişisel bilgi-

leri olduğu gibi paylaşırken, bazıları bu bilgileri saklayabilir ve hatta takma isimler kullanabilirler. Bu çerçevede sosyal medya ortamları kullanıcılarına kendi kimliklerini oluşturma konusunda bir özgürlük sağlamaktadır.

- İkinci temel işlev olan “sohbet” (conversation), kullanıcıların bir sosyal medya ortamında diğer kullanıcılarla ne ölçüde iletişim kurduğunu temsil eder. Birçok sosyal medya sitesi, öncelikle bireyler ve gruplar arasındaki sohbetleri kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Sohbetlerin içeriği ve amacı sosyal medya ortamının özelliklerine ya da içerisinde bulunulan durumun, olayın ve grubun niteliğine göre çeşitlilik gösterse de, sohbet tüm sosyal medya ortamların en temel özelliklerinden biri olmaktadır.
- Üçüncü olarak “paylaşım” (sharing), kullanıcıların içerik alışverişinde bulunma, dağıtma ve alma kapsamını ifade etmektedir. Tek başına paylaşmak, sosyal medyada etkileşim kurmanın bir yoludur ancak paylaşımın kullanıcıları sohbet etmeye veya hatta birbirleriyle ilişki kurmaya yöneltip yöneltmeyeceği sosyal medya platformunun işlevsel amacına bağlıdır.
- Dördüncü yapı taşı olan “varlık ya da konum” (presence), diğer kullanıcıların erişilebilir olup olmadığını kullanıcıların ne ölçüde bilebileceğini temsil eder. Kullanıcıların sanal dünyada ve/veya gerçek dünyada nerede olduğunu ve müsait olup olmadıklarını bilmeyi içerir. Yer bildirimleri sayesinde gerçek ve sanal arasında bağlantı kurulmuş olur.
- Beşinci yapı taşı “ilişki”lerdir (relationships). Temel olarak kullanıcıların nasıl birbirine bağlandığını ifade eden ilişkiler, sohbet şeklinde olabileceği gibi paylaşım yapmak ya da sadece takip etmek olarak gerçekleşebilir.
- Altıncı özellik “saygınlık ya da itibar” (reputation), kullanıcıların bir sosyal medya ortamında kendileri de dahil olmak üzere diğerlerinin itibarını ne ölçüde tanımlayabildikleridir. İtibarı temsil eden göstergeler arasında takipçi sayısı, izlenme sayısı, tekrar paylaşım sayısı ve beğenen sayısı gibi özellikleri gösterebiliriz.
- Son yapı taşı ise “gruplar”dır (groups). Burada vurgulanan kullanıcıların toplulukları ve alt toplulukları ne ölçüde oluşturabileceğidir. Gruplar büyüdükçe etkileşim de artmaktadır. Bu bağlamda gruplar kullanıcının kendi arkadaş listesi aracılığıyla oluşabileceği gibi, ortak ilgi ya da görüşler temelinde oluşan açık gruplar şeklinde olabilmektedir.

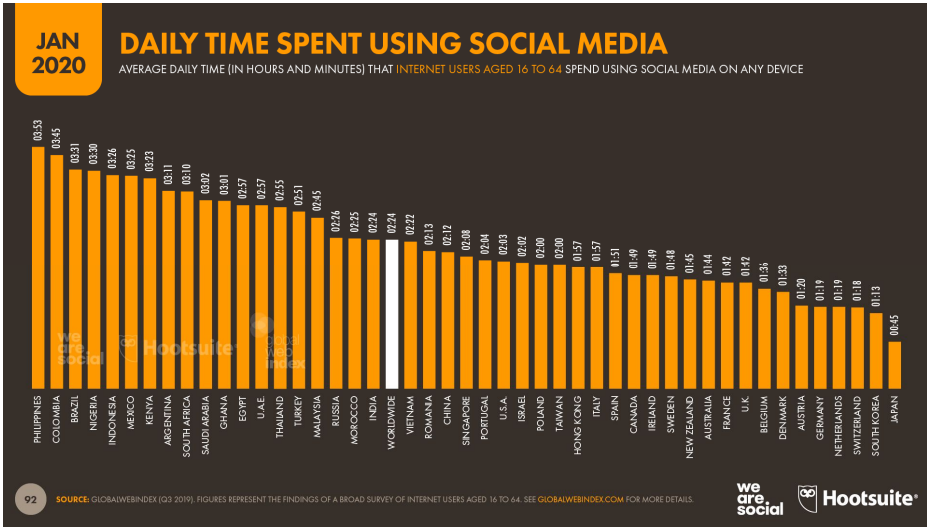
Birbirine benzeyen ve farklılaşan özelliklere sahip birçok sosyal medya ortamı ve uygulaması bulunsa da, sosyal medyanın genel olarak yarattığı toplumsal etkiyi göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu ortamlar kitleleri ve dolayısıyla fikirleri, yaşam tarzlarını, ideolojileri, kültürleri ve maddi/manevi birçok unsuru bir araya getirmektedir. Bu sebeple de en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline gelmekte ve internet ortamının en önde gelen uygulamaları arasında yer almaktadır (Aslanyürek vd., 2015: 2). Her yaştan kullanıcının etkileşimde bulunduğu bu ortamlar, özellikle üniversite öğrencileri ve genç nüfusun kullanımı üzerinden birçok araştırmaya da konu olmuştur. Örneğin, Facebook kullanımı ve mahremiyet ilişkisi (Stutzman vd., 2012; Zlatolas vd., 2015), Facebook kullanım nedenleri (Roblyer vd., 2010; Cheung vd., 2011), Facebook'un kullanıcıların günlük hayatı üzerindeki etkisi (Kaya, 2013), Facebook kullanımı ile sosyal sermaye türleri arasındaki ilişki (Eliison ve ark., 2007; 2011; 2014), güven ve sosyal medya kullanımı (Dwyer vd., 2007), sosyal medya kuşakları olarak adlandırılan Baby Boomer, X, Y ve Z kuşağının sosyal medya kullanım seviyeleri ve tercihleri (Tutgun-Ünal ve Deniz, 2020) gibi bir çok bağlamda sosyal medya ortamları ve kullanıcıları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar sosyal paylaşım ağlarının kullanımının yıllar geçtikçe yoğunlaştığını, kullanıcı sayısının ve etkileşimin miktarının arttığını göstermektedir.

İnternet ve sosyal medyanın yeri ve önemini teyit eden veriler bulunmaktadır. We are Social'ın verilerine göre Türkiye'de Ocak 2020 itibariyle 62,07 milyon olan internet kullanıcı sayısı Ocak 2021'de 65,8 milyona ulaşmıştır. Ayrıca Ocak 2020'de 54 milyon olan sosyal medya kullanıcı sayısı, Ocak 2021'de 60 milyon olmuştur. Yani ülkemizde sadece bir yılda 6 milyon yeni kullanıcı sosyal medya mecralarına dahil olmuştur. Böylece toplam nüfus içerisinde sosyal medya kullanıcılarının oranı %70'e ulaşmıştır. Sosyal medya kullanımının yoğunluğu gösteren bir başka veri Similar web'in Türkiye'de en çok ziyaret edilen uygulama/web sayfaları sıralamasıdır. En çok ziyaret edilen Google olurken, arkasından Youtube, Facebook, Twitter ve Instagram gelmektedir. Buna göre ülkemizde en çok ziyaret edilen 5 web sayfası ya da uygulamadan 4'ü sosyal paylaşım ağları olmaktadır. Yani internette geçirilen zamanın büyük bir bölümü sosyal medyada geçirilmektedir.

İnternet ve sosyal medyada geçirilen süreleri somutlaştırmak gerekirse, yine We are Social verilerine göre 2020 yılında internette geçirilen süre için dünya ortalaması 6 saat 43 dakika iken, Türkiye ortalaması 7 saat 29 dakika olarak ifade edilmiştir. İnternette geçirilen süre bazında Türkiye'nin dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Sosyal medyada geçirilen süre için 2020 dünya ortalaması 2 saat 24 dakika iken, Türkiye ortalamasıysa 2 saat 51

dakikadır. Diğer taraftan dünyadaki sosyal medya kullanım süresini görmek açısından aşağıdaki tablo faydalı olabilir. Grafik 1 değerlendirildiğinde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkelerin yanında birçok Avrupa ülkesini de sosyal medyada geçirilen süre bazında geride bıraktığı görülmektedir. Bu verilerin ülkemizde sosyal medya odaklı çalışmaların önemini ve gerekliliğini gösterdiği söylenebilir.

Grafik 1. Sosyal Medyayı Günlük Kullanım Süreleri

Kaynak: We are Social 2020 Raporu (<https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media> Erişim 10.09.2021)

2. COVID 19, İNFODEMİ ve SOSYAL MEDYA

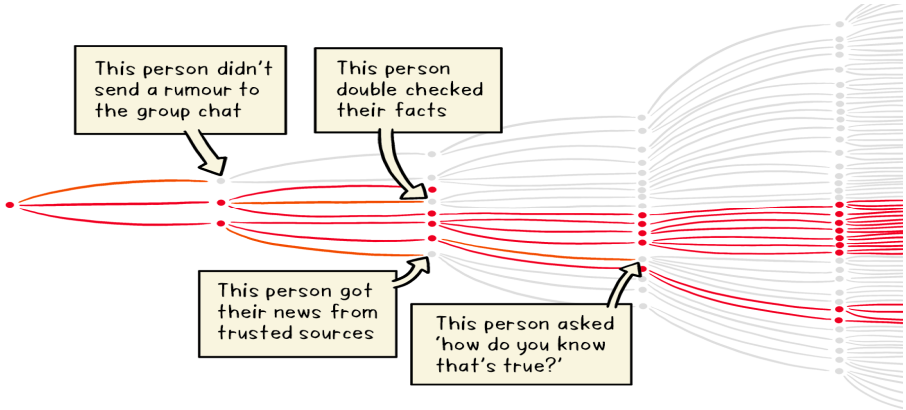
Günlük hayatta oldukça fazla önem kazanan sosyal medya, paylaşım ve etkileşim dışında bilgi almak amacıyla da kullanılmaktadır. Gerek resmi haber kaynakları gerekse de kullanıcıların kendileri birçok bilgi paylaştığından sosyal medyada bir bilgi yığını kullanıcıların karşısına çıkmaktadır. Bu bilgilerin içerisinden doğru ya da güvenilir olanı bulmak, sosyal medyadaki denetim kısıtları sebebiyle yine kullanıcılara kalmaktadır. Özellikle de afet ya da kriz durumlarında paylaşılan bilgi yoğunluğuyla birlikte, doğruyu bulmak da zorlaşabilmektedir.

Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde görülen ve ardından hızla yayılan Covid 19, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu noktadan sonrası küresel bir mücadeleye dönüşmüş ve halen devam etmektedir. Sadece sağlık alanında değil, ekonomi,

eğitim ve sosyal hayat gibi toplumsal ve bireysel olarak ciddi sorunlara yol açmıştır. Tüm dünya ülkeleri tedbirleri uygulamak ve en az hasarla bu süreci atlattmak için birçok farklı uygulamayı hayata geçirmektedir. Özellikle kapanma dönemlerinde insanlar evlerinde kalmaya zorlanmışken korku ve endişe içerisindeki kitleler teknoloji kullanımına ağırlık vermek durumunda kalmıştır. Gerek işlerin ve eğitim-öğretimin uzaktan yürütülmesi gerekse görüşülemeyen aile fertleri ve yakın çevreyle iletişimin sürdürülmesi amacıyla bilgisayar ve akıllı cihaz kullanımında bir yoğunluk yaşandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Pandeminin başından itibaren yanlış bilgi ve onunla mücadele kritik öneme sahip meselelerden birisi haline gelmiştir. Dünya Sağlık örgütü 2020 yılının Şubat ayının başlarında web sayfasında yayınladığı raporda, insanların ihtiyaç duyduklarında güvenilir kaynaklar ve güvenilir rehberlik bulmalarını zorlaştıran, bazıları doğru ve bazıları olmayan aşırı miktarda bilgi içeren devasa bir "infodemi" varlığına dikkat çekmiştir. Infodemi, bilgi salgını olarak tercüme edilebilecek bir kavram olarak, pandemi kadar tehlikeli olabilen yanlış bilgi yayılımına dikkat çekmektedir. Çünkü salgınla ilgili olarak ortaya çıkan ve doğru olmayan her türlü bilgi, salgının yayılmasına ve ölümlerin artmasına sebep olabilecektir.

Görsel 1: İnfodemiği Azaltma Görseli

İnfodemi Eğrisini Düzleştirilelim /Let's flatten the infodemic curve (<https://www.who.int/news-room/spotlight/let-s-flatten-the-infodemic-curve> Erişim 10.09.2021)

Bilginin yayılma hızındaki artış sebebiyle, DSÖ tarafından yukarıda görülen görsel gibi birçok şema, afiş ve grafik hazırlanarak konuya dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Yukarıdaki "infodemi eğrisini düzleştirilelim" başlıklı görsel, her bir nokta bir bireyi temsil edecek şekilde tasarlanmıştır. Bir kişinin ortalama

iki ya da üç kişiye bilgi aktardığı varsayılmış, bilgiye ulaşan kişilerin içerisinde birkaçının paylaşım yapmaması ya da bilginin doğruluğundan emin olmaması sonucunda “infodemi” yayılımının ne kadar etkileneceği gösterilmeye çalışılmıştır. Dedikoduyu gruplarda paylaşmamak, bilginin doğruluğunu kontrol etmek, güvenilir kaynaklardan haber almak ve bunun doğru olduğunu nereden biliyorsun sorusunu sormak bilgi salgını zincirinde kırılmaya neden olacaktır. Kişilerin kendisine ulaşan her hangi bir bilgiyi, çok düşünmeden ve sorgulamadan diğerleriyle paylaştığı durumlar günlük hayatta sıkça deneyimlenmektedir. Salgının ilk aylarında, virüs ve ondan korunma konusunda yaygınlık kazanan fakat gerçeklikten uzak birçok bilgi mesaj kutularını doldurmuş ve kafa karışıklığı yaratmayı başarmıştır.

Yayılan yanlış bilginin bir kısmına “mit” adını koyan DSÖ, mitlere dikkat çekmek amacıyla da sayısız rapor yayınlamakta ve dünya halklarının tamamını bunlarla mücadeleye çağırmaktadır. Mit Avcıları (Myth Busters) başlıklı bölümde DSÖ’ye dünyanın farklı yerlerinden ulaşan Covid 19’la ilgili yanlış bilgi ve inanışlar rapor haline getirilerek paylaşılmıştır. Örnek verecek olursak; (<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#5g>Erişim 10.09.2021)

- 5G mobil ağlar Covid-19’u yaymaz,
- Vücudunuza çamaşır suyu veya başka bir dezenfektan püskürtmek sizi Covid-19’a karşı korumaz ve tehlikeli olabilir,
- Çorbanıza veya diğer öğünlerinize biber eklemek Covid-19’u önlemez veya iyileştirmez,
- Kendinizi güneşe veya 25°C'nin üzerindeki sıcaklıklara maruz bırakmak sizi Covid-19'dan korumaz,
- Öksürmeden veya rahatsızlık hissetmeden nefesinizi 10 saniye veya daha uzun süre tutabilmeniz Covid-19'a yakalanmayacağınız anlamına gelmez,
- Soğuk hava ve kar, covid-19 virüsünü öldürmez,
- El kurutma makineleri covid-19 virüsünü öldürmede etkili değildir.

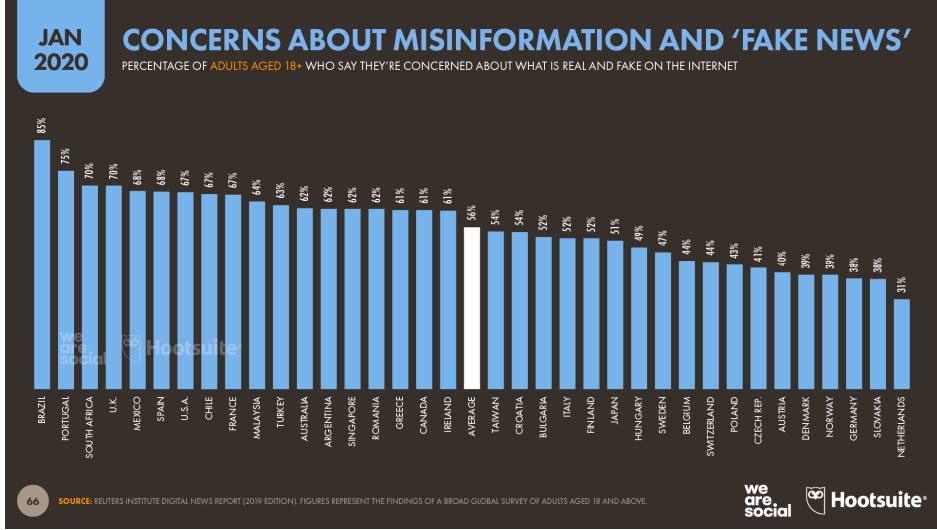
Örnek olarak seçilen yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere ölümcül sonuçları olabilecek yanlış bilgiler dolaşıma girmiştir ve tüm insanlığı tehdit etmektedir. Yukarıdaki listede yer alan mitlerden en az birkaçını duymuş olmanız, gerçekten de yeni bir salgın türü olan küresel bilgi salgınıyla karşı karşıya olduğumuzu kanıtlamaktadır.

Diğer taraftan literatürde sosyal medyada yanlış bilginin yayılması konusuna odaklanan çalışmalar (Del Vicario ve ark., 2016; Vicario ve ark, 2019)

sosyal medyanın kutuplaşmayı arttırma potansiyeline ve toplumsal olarak oluşturacağı hasara dikkat çekmektedirler. Cinelli (2020)'nin çalışması ise pandemi süresince yanlış bilginin yayılmasının sosyal medya platformlarının etkileşim kalıpları tarafından şekillendiğini belirtirken, tüm platformlarda bu durumun mevcut olduğunu da göstermektedir. Türkçe literatürde de infodemi üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Örneğin, Akyüz (2020) bilgi doğrulama platformlarının yayınladığı doğruluk kontrolü yayınlarını incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre kullanıcıların sosyal medyada karşılaştığı Koronavirüs gündemiyle ilgili şüpheli içeriklerin neredeyse tamamının yanlış olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu yanlış içeriklerin yayılmasında bazen ünlü isimlerin ya da politikacıların da katkısı olduğu iddia edilmiştir. Diğer taraftan Aydın (2020) ise çalışmasında Türkiye'de ilk koronavirüs vakasının tespit edildiği 11 Mart 2020 tarihinden itibaren 1 haftalık süre içerisinde ortaya çıkan ve gündem olan haberlerin neredeyse tamamının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yanlış olduğu tespit edilen haberlerden çoğunluğunun da "uydurma" kategorisinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu uydurma haberler bazen virüsün yayılması ya da alınacak önlemlerle ilgili olurken, bir kısmı da gerçekte var olmayan devlet politikalarıyla ilgilidir. Soğukdere ve Öztunç (2020) ise bir doğrulama sitesinin paylaşımları üzerinden yaptıkları analizde, Mart ayında salgın ülkemize geldikten sonra yalan haber paylaşımının iki kat arttığını ifade etmektedir. Ayrıca Twitter yanlış haber paylaşımının en fazla görüldüğü ortam olarak tespit edilmiştir. Topsakal (2021) benzer şekilde doğrulama platformu üzerinden yaptığı incelemede, yanlış bilginin daha çok sosyal medyada yayıldığını ifade ederken bir yandan da haber sitelerinin yanlış bilginin yayılmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir.

Diğer taraftan aşağıda yer alan tablo 2 ise internette yer alan yanlış bilgi ve haberler dolayısıyla kaygılanan kişilerin ülke bazında oranlarını göstermektedir. Yanlış bilgi ve yalan haberle ilgili kaygılar ortalamaları hakkında %56 olan dünya ortalamasının, Türkiye'de ise yüzde 63 (%) olduğu görülmektedir. Bu veriye göre, internette yer alan haberlerin doğruluğundan şüphe etme oranı ülkemizde oldukça yüksektir. Bu istatistik daha önce paylaşılan istatistiklerle beraber yorumlandığında, Türkiye'de internette karşılaşılan bilginin doğruluğuna karşı ciddi bir şüphe duyulsa da internet ve sosyal medyada geçirilen sürenin yüksek olduğu ifade edilebilir. Tabi ki internet ve sosyal medya sadece bilgi edinme amaçlı değil, arkadaşlarla etkileşim ve sosyalleşme amacıyla da kullanılmaktadır. Yine de sahip olunan güven sorununa rağmen, internet ve sosyal medyada geçirilen sürenin yüksekliği ilgi çekici bir husus olarak yorumlanabilir.

Grafik 2: İnternette yer alan yanlış bilgi ve yalan haberle ilgili kaygılar ortalamaları

Kaynak: We are Social 2020 Raporu (<https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media> Erişim 10.09.2021)

Genel bir değerlendirme yapıldığında, sosyal medya günlük hayatın bir parçası haline gelmiş, sosyalleşmek, haber almak ve bilgi paylaşmak için en sık kullanılan mecralar haline gelmiştir. Kullanım amacı ve motivasyonu kişiye ya da duruma göre değişiklik gösterse de, küresel etki gücüne sahip bu ortamlar, özellikle genç nüfusun hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hatta sosyal medyada gençlerin kendi aralarında geliştirdiği diller ve semboller sistemi olduğunu tespit etmek de mümkündür. Sosyal medya ayrıca her türlü bilginin hızla etkileşime girmesine sebep olarak, kamuoyu oluşturma ve toplumsal hareketlere yön verme gibi işlevler edinmiştir. Sosyal medyanın bu toplumsal etkisini her zaman olumsuz olarak nitelemek akılcı bir çıkarım olmayacaktır. Çünkü sosyal medya mecralarında gelişen bazı kampanyalar ya da akımlar olumlu sonuçlar doğurarak ihtiyaç duyulan konulara dikkat çekilmesine yardımcı olmakta, toplumsal duyarlılığı arttırmakta ve resmi kurumlarca politikalar geliştirilmesine yön gösterici olabilmektedir. Fakat yanlış bilgi ve haberin yayılmasına imkân sağlaması açısından değerlendirildiğinde de yıkıcı etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede pandemi gibi bir kriz sürecinde, sosyal medya mecralarının toplumsal ve psikolojik açıdan olumsuz etkisi daha kritik bir önem kazanmaktadır. İnfodemiye yaptığı katkı sebebiyle, kişilerin yanlış tedbirler almasına ya da hiç tedbir almamasına sebep olabileceği gibi, hastalığı abartma

ya da küçümseme eğilimine de yol açabilmektedir. Bu durum da salgının seyirini olumsuz etkilemekte ve halk sağlığını tehdit etmektedir. Yapılan çalışmalar da göz önüne alındığında, pandemiyle ilişkili yanlış bilgi miktarındaki artışa yapılan vurgu kaygı vericidir.

3.SAğLIK BAKANI DR. FAHRETTİN KOCA'NIN SOSYAL MEDYA KULLANIMINA YÖNELİK ALANYAZIN DEğERLENDİRMESİ

Önceki bölümlerde vurgulanan infodemi ve sosyal medya ilişkisinde bu çalışmanın bağlantı noktası ve inceleme alanı Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın twitter paylaşımları olacaktır. Bakan Koca, ülkemizde ilk Covid-19 vaka-sının görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 günü bir basın toplantısıyla kamuoyunun önüne çıkmış ve bu tarihten itibaren pandemi sürecinin en önemli figürlerinden biri haline gelmiştir. Hem salgınla ilgili alınan yeni kararların duyurulmasında hem de salgın süresince tedbir ve tedavilerle ilgili yaptığı uyarı ve açıklamalarla toplumun gözünde konunun önde gelen muhataplarından biri olmuştur. Bakan Koca sıklıkla televizyon ekranlarında basın açıklamalarıyla yer alsa da, Twitter hesabından yaptığı paylaşımlarla da pandemi sürecinde aktif bir rol oynamaktadır. Alanyazın araştırıldığında Bakan Koca'nın Twitter paylaşımları üzerinden farklı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Bilgiç ve Akyüz (2020) Bakan Koca'nın 11 Mart 2020 ile 10 Nisan 2020 tarihleri arasındaki Twitter paylaşımlarını içerik analiziyle incelemişlerdir. En çok sağlık, Koronavirüs ve tedbir kelimeleri ifade edilirken, en az ise maske, pandemi, bulaşıcı ve sosyal mesafe kelimelerinin kullanıldığını belirtmişlerdir. Çalışma ayrıca Bakan Koca'nın hastalığın ve virüsün tanınmasına yönelik kelimelerin yanında "temas, risk, vaka ve test" kelimelerini de sıklıkla kullandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Bakan Koca'nın "Tedbir ve Hayat Eve Sığar" gibi pozitif anlamları olan ifadeleri sıklıkla kullanırken, "karantina, salgın, bulaşıcı" gibi korku ve endişe uyandırabilecek ifadeleri daha az kullandığına dikkat çekilmektedir. Bakan Koca'nın Twitter kullanıcıları için önemli bir bilgi kaynağı olduğu, kendisini ve mesajlarını çok büyük bir kitlenin takip ettiği, halkın ilgisini çekebilecek ifade ve görseller kullandığı paylaşımların daha çok ilgi gördüğü, toplumu hastalıkla ilgili bilgilendiren ve tedbirleri uygulamaya çağırın mesajlar paylaştığı belirlenmiştir (Bilgiç ve Akyüz, 2020: 242). Sonuç olarak Bakan'ın paylaşımlarında etkin bir dil kullanımı dikkat çekmektedir.

Devrani (2021) ise Bakan Koca'nın Twitter paylaşımlarını siyasal iletişim ve kriz iletişimi boyutlarıyla ele almıştır. Çalışmaya göre Bakan Koca'nın paylaşımlarının miktarı değil, kriz sonrası içeriği değişime uğramıştır. Salgınla beraber paylaşımların da siyasal iletişim ağırlıklı olanların oranı azalmış, sağlık ve

kriz iletişimi odaklı olanların oranı artmıştır. Bu durum da toplumun ve takipçilerin beklentileriyle uyumlu bir sonuçtur. Ayrıca Covid-19 farkındalık teması ile Covid-19 durum temasındaki paylaşımların en çok etkileşim alan paylaşımlar olduğu ifade edilmiştir (Devrani, 2020: 3542). Bir devlet görevlisi olarak Bakan Koca'nın paylaşımlarında siyasi iletişim öğeleri bulunması şaşırtıcı olmamakla birlikte, en çok etkileşimin pandemiyle ve virüsle ilgili paylaşımlarda gerçekleşmesi, kriz yönetiminde kendisine gösterilen ilgi ve güvenin bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Bakan Koca'nın 11 Mart 2020 ile 25 Mart 2020 tarihleri arasındaki Twitter paylaşımlarını yine kriz iletişimi açısından ele alan Kalçık ve Bayraktar (2020) başarılı bir kriz iletişimi örneği görüldüğünü ifade etmektedirler. İlk vakanın görülmesinin ardından geçen 15 gün içerisinde 96 paylaşım yapması, sürece aktif olarak dâhil olduğunu göstermiş ve kriz yönetiminde etkin bir rol oynadığını ispat etmiştir. Ayrıca Bakan Koca'nın resmi açıklamaları Twitter hesabından hemen duyurması, tehlikenin büyümesi ve muhtemel cankayıplarının önlenmesi ve hastalığın kontrol altında tutulması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Güregen ve arkadaşları (2020) da Bakan Koca'nın 1 Mart-31 Mayıs tarihleri arasında yaptığı Twitter paylaşımlarını inceleyerek, paylaşımlarında çoğunlukla kolay anlaşılabilir grafikler ve görseller yer aldığını belirtmektedir. Böylece verilen mesajın kolay tüketimi, ilgi çekmesi, anlaşılabilirliği ve akılda kalıcılığı sağlanma kaygısı taşıdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca vurgulanan ortak temanın sürecin kontrol altında olduğu, sağlık sistemlerinin yetkinliği, halkın duyarlı ve tedbirli davranmasına yönelik uyarı ve telkinlerin olduğu belirtilmiştir.

Somuncu (2020) Bakan Koca'nın Twitter paylaşımlarını Eleştirel Söylem Analizi yöntemiyle ele almıştır. Konuşmacının niyetinin ne olduğunu ifade etmeye çalıştığını belirtmek açısından Bakan'ın twitter paylaşımlarında kullandığı dilsel öğelerden yola çıkarak tematik ve şematik analiz yapmışlardır. Tematik analiz sonucunda olay örgüsünün özeti niteliğinde virüs ve bu virüsün etkilerinden bahsedildiğini tespit eden çalışma, ayrıca toplumsal ve bireysel sorumluluğa vurgu yapıldığını belirtmektedir. Konuşma dili kullanımıyla takipçileriyle etkileşimini arttırdığı, cümle yapılarıyla vermek istediği mesaja duygu yüklediği, sıkça ünlem işareti kullanarak anlamın etkisini arttırdığı çıkarımı yapılmıştır. 11 Mart-22 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki sosyal medya söylemleri incelendiğinde ev (55), güç (37), izolasyon (8), maske (33), mücadele (48), risk (39), salgın (46), sosyal mesafe (21), tedbir (98) ve vaka (71) gibi sözcükleri sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Bu sözcükleri kullanmasındaki amacın dinleyiciye yük-

nen sorumluluğa vurgu yapmak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kullandığı ikna stratejilerinin salgın sürecini iyi yönettiğinin bir göstergesi olduğu ifade edilmiştir.

İlgın ve Ulupınar (2020) Bakan Koca'nın 01 Mart 2020-30 Nisan 2020 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımlarını incelemişlerdir. Bakan Koca'nın özellikle kamuyu bilgilendirme amacıyla basın toplantısı ve günlük vaka rakamları paylaşımlarını sıkça yaptığını ifade etmişlerdir. Ayrıca paylaşımlarının yüksek bir etkileşim oranına sahip olduğu da vurgulanmıştır. Sarı ve Öztunç (2021) ise ilk vakanın ardından bir hafta içerisindeki tweetleri analiz etmiş, Bakan'ın sosyal medyayı vatandaşların kaygısını azaltma, bilgiyi ulaştırma, önlemleri açıklama ve yaşanan gelişmeleri aktarmada kriz iletişim aracı olarak kullandığı ifade edilmiştir.

Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki, gerek dil ve üslup gerekse de paylaşımların yoğunluğu açısından Bakan Koca sosyal medyayı pandemi sürecinde etkin bir şekilde kullanmaktadır. Eylül 2021 itibariyle 7,4 milyon olan takipçi sayısı göz önüne alındığında, pandemi sürecindeki lider rolü ve toplumsal etkisi oldukça büyüktür. Bu bağlamda hem pandemi hem de infodemiyle mücadelede Türkiye'deki en etkin siyasi aktörlerden biri olduğunu söylenebilir.

4. BAKAN KOCA'NIN TWİTTER PAYLAşIMLARININ ANALİZİ

Bu bölümde Bakan Koca'nın 11 Mart 2020- Eylül 2021 tarihleri arasında Twitter 'da yaptığı paylaşımlar nitel içerik analizi tekniğiyle ele alınacaktır. Sosyal medyada yaygın olarak görüldüğü daha önce tartışılan yanlış ya da yalan bilgilere yönelik olarak Bakan'ın ne yoğunlukta ve hangi içeriklerle paylaşımlar yaptığı incelenecektir.

İçerik analizi elde edilen verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkiler elde etmeyi amaçlayan bir nitel veri analizi tekniğidir. İçerik analizi verilerin altında yatan kavramları ve kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Ayrıca tek tek kelime ya da cümlelerin sayılmasının ötesinde, sosyal bir gerçeğin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Sığrı. 2018: 280). Verilerin sınıflandırma ve ilişkilendirilmesinin gerektiği bu yaklaşımla, parçaların birbiriyle ve bütünle olan ilişkisi de ifade edilebilmektedir. Nitel içerik analizi hızlı bir sayısallaştırma eğiliminden kaçınmakta, metnin içeriğindeki anlama odaklanmaktadır. Anlamı ortaya çıkarırken de kodlar ve temaları kullanmaktadır. Bu kategorilere göre araştırmanın konusu ile ilgili boyutlar belirlenmekte ve metinden süzülerek alınmaktadır (Gül ve Nizam, 2020: 185). Özetle söylemler ya da yazılı metinler üzerinden yapılan bu uygulama, söylemin içeriğini ve niteliğini belirlemede faydalı olmaktadır. Özellikle geleneksel medya ve sosyal

medya, içerik analizi uygulamaları açısından uygun bir zemin olarak değerlendirilmektedir.

Öncelikli olarak Bakan Koca'nın ülkemizde görülen ilk vakayı açıkladığı tarih olan 11 Mart 2020'den günümüze kadar geçen süredeki tüm twitter yazılı paylaşımları “yanlış bilgiyi ya da haberi düzeltme” teması çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda yanlış bilgi, haber ve iddialara yönelik olarak paylaştığı toplam yirmi altı (26) twitter paylaşımı bulunmuştur. Bakan Koca'nın salgın, aşılama, tedbir kararları ve sürecin tamamıyla ilgili bilgilendirici paylaşımları toplam paylaşımlarının yarısından fazlasını oluştursa da, doğrudan yanlış bir bilgiye referans vererek yaptığı düzeltme sayısı yirmi altı (26) olarak bulunmuştur.

Yanlış bilgi ve yalan haberlere yönelik olarak yaptığı paylaşımlar da kendi içerisinde farklı temalara ayrılmıştır. Hangi konuyla ilgili yanlış ya da yalan bilgiyi düzelttiğine göre değerlendirildiğinde beş (5) ayrı tema tespit edilmiştir.

Tablo 1: Düzeltme İçeren Paylaşımların Konulara Göre Dağılımı

Bilginin Düzeltildiği Alt Tema	Paylaşım Sayısı
Şahsıyla ilgili yanlış bilgiyi/haberi düzeltme	1
Yanlış bilgi ve haberlere yönelik uyarılar	2
Virüsle ilgili yanlış bilgiyi/haberi düzeltme	3
Salgın süreciyle ilgili bilgiyi/haberi düzeltme	5
Kurumla ilgili bilgiyi/haberi düzeltme	15

Tabloda görüldüğü üzere, Bakan Koca, en çok düzeltmeyi kuruma yönelik yanlış bilgi ya da haberlere yönelik olarak yaparken, yalnızca 1 defa kendisine yönelik bir iddiayı gündeme getirmiştir. 2 kez yanlış bilginin vereceği zarara dikkat çeken paylaşımlar yaparken, virüs ve salgınla ilgi toplam 8 düzeltme içerikli tweet paylaşmıştır.

4.1. Şahsıyla İlgili Yanlış Bilgiyi/Haberi Düzeltme

25 Ağustos 2021 tarihli tweet şu şekildedir:

“Kim olduğu şüpheli iki kişi, ailemden kimsenin hatta benim aşı olmadığımı söylemiş. Nerede? Sosyal medyada! Türkiye’de ilk aşığı ben oldum. Ailemin her ferdi de aşısını yaptırdı. İsim yakıştırma, hesap sahte bile olsa bu iddia insana yakışır mı?”

2021 yılının başlarında aşı teminin sağlanmasının ardından salgın gündeminin seyri değişmeye başlamıştır. Virüs, salgın ve tedbirlerin yanında en

hararetli tartışma konularından biri aşı olmuştur. Aşıların güvenilirliği, hangi aşının daha etkili olduğu ve aşıların uzun vadeli yan etkileri gibi tartışmalarla birlikte aşı taraftarları ve karşıtları şeklinde bir ayrışma da gözlemlenmeye başlamıştır. Bu sebeple Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere, devletin tüm kurumları aşığı teşvik etmek için harekete geçmiştir. Sosyal medya aşı konusunda en çok etkileşimin gerçekleştiği ortam olmaktadır. Bu süreçte en büyük sorumluluğu yine Bakan Koca üstlenmiş, ilk aşığı kendisi yaptırmış ve bunu belgeleyen paylaşımlarda bulunmuştur. Yukarıdaki paylaşımında Bakan Koca gündeme gelen “kendisi ve ailesinin aslında aşı olmadığı” iddiasını yalanlamıştır. Salgınla mücadelenin ve aşı kampanyalarının görünen yüzü olan Sağlık Bakan'ı şahsına duyulan güvenin zarar görmesine engel olmak istemiştir. Bakan'ın paylaşımında öne çıkan unsurlardan biri, bilginin kaynağının sosyal medya olmasına yaptığı vurgudur. İkinci olarak sosyal medyada bu yalan bilgiyi ortaya atanların isim ve hesap bilgilerinin sahteliğidir. Bakan bu tweetle hakkında ortaya atılan bir iddiayı yalanlamıştır. Bir yandan da hem sosyal medyanın hem de kötü niyetli kullanıcıların güvenilmezliğine vurgu yapmıştır. Son olarak bu haberin kaynağının iki kişi olması, sosyal medyada bilgi dolaşımının hızı ve etki ettiği kitlenin boyutunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Sadece iki kişinin ortaya attığı bir iddia gündem olacak kadar büyümüş ve Bakan'ın bizzat yalanlamaya ihtiyaç duyacağı bir mesele haline gelmiştir.

4.2. Yanlış Bilgi Ve Haberlere Yönelik Uyarılar

Doğru bilginin önemine dikkat çeken ilk tweet, aynı zamanda ilk vakanın da duyurulduğu tarih olan 11 Mart 2020'de paylaşılmıştır.

“Herhangi bir virüse karşı etkili olabilen antibiyotik veya ilaç yok. Karşı karşıya olduğumuz olayda, virüse karşı öncelikli, etkili ilaç; hastalığın bulaşmasını, yayılmasını önleyecek güvenilir bilgidir. DOĞRU BİLGİ, İLAÇ DEĞERİNDEDİR.”

Bu paylaşımında vurgu doğru bilginin önemine yapılmış ve bir bakıma daha ilk günden uyarıda bulunulmuştur. İlk vakanın görüldüğünün açıklanmasıyla birlikte yaşanan endişe, korku ve panik insanları bilgi arayışına itecek ve muhtemelen bulunan bilgilerin bir kısmı da hatalı olacaktır. İlk günden itibaren, en büyük merak virüse karşı etkili bir ilacın olup olmadığı konusundaydı. Bu sebeple ilk uyarı tweeti, sürecin ilk günü gelmiş ve ilacın olmadığı ifade edilerek doğru bilginin önemi vurgulanmıştır. Yanlış bilginin yanlış tedbir ve tedavi yaklaşımlarına sebep olarak ölümcül sonuçlar doğurabileceğine süreç içerisinde defalarca tanık olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yanlış bilgilenmenin önüne geçmek adına bir uyarı paylaşımı da 22 Mart 2020 tarihinde yapılmıştır. Bakan Koca'nın kendi ifadeleri değil Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun'un paylaşımının retweet edildiğini görmekteyiz.

“Söylentiler, kehanetler, komplo teorileri, kaynaksız ses kayıtları, duyumlar... Koronavirüs ile ilgili medya mecralarında hemen her gün bu tip belirsiz ama zararlı içeriklerle karşılaşılıyor ve inanın, hepsi en az virüs kadar tehlikeli!”

Çözüm: Resmi açıklamaları takip edelim.”

Bu paylaşım da yanlış bilginin virüsle mücadele sürecine ve halk sağlığına vereceği zarar dikkat çekerek, resmi açıklamalara itibar edilmesini tavsiye etmektedir.

4.3. Virüsle İlgili Yanlış Bilgiyi/Haberi Düzeltme

Virüsle ilgili yanlış bir bilgiyi düzelten ilk Tweet 25 Haziran 2020 tarihinde paylaşılmıştır.

“VİRÜSÜN YAYILMA HIZI AZALDI. Kulaktan kulağa yayılan bu kanı yanlıştır. Bilim, bize yayılma hızının azalmadığını gösteriyor. Dünya Sağlık Örgütü, salgının başından bu yana küresel ölçekte en yüksek günlük vaka sayısını daha yeni açıkladı. Virüsün yayılma hızı şu anda bize bağlı.”

Virüsün yayılma hızının azaldığına yönelik kanaatin bilimsel veriler ışığında düzeltildiği bu tweet, virüsün yayılması konusundaki sorumluluğun terk edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. “Virüs artık hızlı yayılmıyorsa tedbirler de gevşetilebilir” tutumunun oluşması engellenmeye çalışılmaktadır. Salgının başından beri en büyük zorluk tedbirlere uyumun sağlanması noktasında olduğundan, virüse yönelik ciddiyetin azalması daha büyük sorunlara yol açacaktır. Ayrıca tweetin tarihinin yaz ayları olması virüsün yaz mevsiminde ya da yüksek sıcaklıklarda etkisini azalttığı iddiasını da yanlışlamaktadır.

İkinci tweet 2 Temmuz 2020 tarihine aittir.

“Virüsün yayılma hızının azaldığı düşüncesi yanlıştır. Virüsün hasta etme gücünün zayıfladığı düşüncesi de bilimsel dayanaktan yoksundur. Bunlara itibar edilmesi, birçoklarının hastalığa yakalanmasına ve hastalığı başkasına bulaştırmasına neden olmaktadır.”

Yine bu paylaşımında da öncesine benzer olarak virüsün yayılma hızının düştüğüne yönelik yanlış kanaatin düzeltilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca virüsün etkisinin azaldığına yönelik yanlış bilgi de düzeltilerek, tedbire uymak konusunda herhangi bir esnemenin önüne geçmek amaçlanmıştır.

Virüsle ilgili son düzeltme paylaşımı 14 Temmuz 2020 tarihindedir.

“Yaz gelince virüs etkisini kaybetti.” Kulaktan kulağa yayılan bu söylenti yanlıştır. İtibar eden risk alır. Salgın küreselliği, virüsün etkisinin mevsimsel olmadığını kanıtlıyor. Vakalar, farklı mevsimlerde benzer seyrediyor. Virüsün etkisini kaybetmesi şu an tedbirlere bağlı.”

Benzer şekilde bu tweet de yaz aylarında virüsün etkisinin azaldığı söylentisine yönelik bir düzeltme içermektedir. Bilimsel verilerden yola çıkarak iklim fark etmeksizin tüm dünyada virüsün yayılma hızının benzer olduğuna dikkat çekilmektedir. Tekrar temel vurgu tedbirlerden başka hiçbir şeye güvenilmemesi gerektiğine yapılmaktadır.

4.4. Salgın Süreciyle İlgili Bilgiyi/Haberi Düzeltme

Salgın süreci ve vakalarla ilgili düzeltmelerin yer aldığı bu grupta beş tweet yer almaktadır. İlki 11 Mart 2020 tarihine aittir. İlk vakanın duyuruldu gün yapılan bu paylaşım, salgının Türkiye'ye de geldiği konusundaki paniği ve yanlış algıyı düzeltmek amacıyla yapılmıştır.

“Bir veya birkaç vaka, salgın değildir. Durum sadece virüsün ülkemiz sınırlarına girdiği anlamına gelir. İzole edilmiş vakada tek anlam budur. Yapmamız gereken, hayatımızı tedbirler doğrultusunda düzene sokmaktır. KORONAVİRÜS, ALACAĞIMIZ TEDBİRLERDEN DAHA GÜÇLÜ DEĞİLDİR.”

Toplumun gündemine ve hayatına bir anda giren bu yabancı virüs, ilk vakanın tespit edilip izole edildiğinin duyurulmasının ardından salgının başladığı kanaati ve korkusu yayılmaya başlamıştı. Yukarıdaki tweet salgının ne olduğunu tanımlayarak kaygıların azaltılması amaçlamakta ve tedbirlerin uygulanmasına vurgu yapmaktadır.

Salgınla ilişkili olarak düzeltmenin yapıldığı bir diğer tweet 20 Haziran 2020 tarihine aittir.

“Dün sosyal medyada yayımlanan, GEÇEN CUMARTESİ MSÜ SİNİVİNDA 400 ÖĞRENCİYE hastalık bulaştığını ve öğrencilerin karantinaya alındığını ileri süren haber gerçek dışıdır. Testi sınav sabahı sonuçlanan COVID-19 hastası BİR KİŞİ, sınav sırasında izole edilmiştir. Bulaşma olmamıştır.”

Yine korku ve endişenin giderilmesine yönelik bir paylaşım olduğunu görmekteyiz. Salgın boyunca birçok kez benzeri haberler gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Bakan Koca toplumda meydana gelecek korku ve paniğin önüne geçmenin önceliği olduğunu bu paylaşımda da göstermektedir. Salgının kont-

rolden çıkmadığını ve doğru bilgi konusunda Bakanlığa güvenilmesi gerektiği vurgusunu yapmaktadır.

Salgınla ilgili bir diğer düzeltme 13 Eylül 2020 tarihinde paylaşılmıştır. İletiyeye bir de görsel eklenerek yapılan paylaşım şu şekildedir:

“Toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeye çalışan 125.246 kişi HES koduyla riskli olduğu için engellenmiştir. Bu sayı HES kodu kullanmaya başladığımız tarihten bu yana toplam engellenen kişi sayısıdır. MÜCADELE BİRLİK-TELİĞİ hepimizi virüsten kurtaracak olan güçtür.”

Görsel 2. Sosyal Medyada Yer Alan Yanlış Bilginin Düzeltilmesi

Bir gazetede habere atıfta bulunarak, sosyal medyada yayılan yanlış bilgide; 100.000 aktif insanın şehirlerarası seyahate çıktığı ifade edilmiş. 100.000 aktif hastamız yok. Bahse konu yaklaşık 100.000 kişi o tarihe kadar seyahati HES kodu sayesinde engellenmiş, izolasyonda olması gereken pozitif ya da temaslı kişileri ifade ediyor.

HES kodu ile toplu ulaşım araçları ile seyahat etmeye çalışan 125.246 kişi riskli olduğu için engellenmiştir. Bu HES kodu kullanmaya başladığımız tarihten bu yana toplam engellenen kişi sayısını ifade etmektedir. HES kodu kullanımını yaygınlaştırmak temel hedeflerimizden biri. Güvenli alan kullanımı HES kodu ile mümkün. Mücadele birlikteliği hepimizi virüsten kurtaracak olan güçtür.

Bu paylaşımda Bakan Koca, yanlış bilgi düzeltirken hem bu bilginin bir gazete tarafından yapıldığına dikkat çekmekte hem de sosyal medyada daha fazla yayılmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Habere göre yüz bin aktif hastanın toplu taşıma kullanarak seyahat ettiği iddia edilirken, Bakan bu sayının aslında HES uygulaması sayesinde seyahate çıkması engellenen kişiler olduğunu ifade etmiştir. Böylece salgının kontrolden çıktığı algısının önüne geçmeye çalıştığı görülmektedir. Doğru bilginin kaynağı olarak Sağlık Bakanlığı'nı gösterirken, hem toplumla arasındaki güveni pekiştirmeyi hedeflemekte hem de gazeteler dâhil birçok haber kaynağının güvenilirliğini tartışmaya açmaktadır.

Salgın süreciyle ilgili ortaya atılan bir iddiayı da 10 Ekim 2020 tarihli paylaşımıyla düzeltmiştir.

“MERSİN'DE, 22 MARTTAN ÖNCE vakaya rastlandığı iddiası yanlıştır. Mersin'de ilk vakanın tarihi 22 Marttır. Siyasetçiler, politikacılar hedeflerine sağlık ve hastalık üzerinden ulaşmaya kalkarlarsa şifa bulamazlar. Biz, 83 milyon, mücadeleyi beraberlik ve kararlılıkla sürdüreceğiz.”

Bakanlık tarafından paylaşılan bilgilerin doğruluğunu ifade ettiği bu paylaşımında Bakan Koca aynı zamanda salgın üzerinden siyaset yapılmasını eleştirmektedir. Birlik mesajı verirken özellikle siyasetçileri hedef aldığı fark edilmektedir. Bakanlığın uygulamalarını ve paylaştığı bilgileri sorgulayarak toplumda panik ve güvensizlik oluşumuna katkıda bulunmaması konusunda siyasetçileri hedef almaktadır.

Salgın sürecinde grip aşısı olunmasının gerekip gerekmediğinin tartışıldığı bir dönemde şu paylaşım yapılmıştır:

“14 Eki 2020 Salgın döneminde herkesin GRİP AŞISI yaptırması gerektiği şeklinde yanlış bir düşünce var. Dünyada da grip aşısı üretiminde %20 artış oldu. Grip aşısını ÖZELLİKLE RİSKLİ KİŞİLERE öneriyoruz. Korona virüsü bulaştığında risk altında kalacak grubu tespit ederek, onlardan başlıyoruz.”

Grip aşısı olmanın korona virüs karşısında koruyucu olacağı fikri o dönem hızla yayılmıştır. Eczanelerde daha aşı gelmeden aşı olmak isteyenlerin yer aldığı uzun listeler oluşmuştur. Toplum bir anda grip aşısı olmanın Covid 19'a karşı riski azaltacağı kanaatiyle yeni bir kaygı atmosferine girmiş ve aşı temin edebilmek adına stresli bir sürecin içerisine dâhil olmuştu. Bakan'ın bu paylaşımı, grip aşısının kimler için gerekli olduğunu açıklığa kavuşturarak mevcut panik havasını kontrol altına almayı amaçlamıştır. Ayrıca grip aşısını olması gerekenlerin aşı temininde sıkıntı yaşamasının önüne geçmek istemiştir.

4.5. Kurumla İlgili Bilgiyi/Haberi Düzeltme

Bakan Koca en çok düzeltmeyi Bakanlığın karar ve uygulamaları konusunda ortaya çıkan yanlış bilgi ve yalan haberlere yönelik olarak yapmıştır. Bu başlıkta toplam 15 tweet yer almaktadır.

İlk paylaşım 16 Mart 2020 tarihinde yapılmıştır.

“Sosyal medya ve Whatsapp'tan yayılan “GİZLİ” belge GERÇEK DIŞI-DIR. Panik yaratacağı bilinerek UYDURULMUŞTUR. Güven kaybına yol açarak, 82 milyonun zaafa düşmesini amaçlayanlar var. Hassasiyetinizle oynayanlar var. Şans tanımayın. DOĞRU HABER, RESMEN YAPILAN AÇIKLAMADIR.”

Belge aşağıda yer almaktadır.

T.C.
SAĞLIK BAKANLIĞI
Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Sayı : GİZLİ - 37106802-
Konu : COVID -19 Ek önlemler

DAĞITIM YERLERİNE

Bakanlığımız bünyesinde oluşturulan Koronavirüs Bilim Kurulu'nun, 11 Martta Dünya Sağlık Örgütü'nün(WHO) koronavirüsü "pandemi" (salgın) olarak sınıflandırması ve virüsün tüm dünyadaki yayılma hızını dikkate alarak sunmuş olduğu önerileri kapsamında:

- 1) 16/03/2020 tarihi itibarıyla "Umuma Açık İstirahat ve Eğlence Yerleri" olarak faaliyet yürüten ve vatandaşların çok yakın bir mesafede bir arada bulunarak hastalığın bulaşma riskini artıracak, pavyon, diskotek, bar ve gece kulüplerinin geçici olarak faaliyetlerinin sonlandırılması,
- 2) 20/03/2020 tarihi itibarıyla Eczaneler ve Hastaneler hariç olmak üzere, insanların toplu olarak bir araya gelebileceği Spor salonları, yüzme havuzları ve bazı spor tesisleri, kulüpler, dernekler, galeriler, kütüphaneler, ibadethaneler, parklar, otobüs terminalleri, alışveriş merkezleri ile, 3 kişiden fazla çalışması bulunan işletmelerin geçici olarak kapatılması;
- 3) bunlardan sadece lokanta, restoran ve kafe gibi işletmelerin yalnızca evlere servis hizmeti yapmaları koşuluyla açık kalmalarına müsaade edilmesi,
- 4) 23/03/2020 tarihi itibarıyla Süpermarketlerin Pazartesi - Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftada 3 gün 08:00-16:00 saatleri arasında açık olmaları gibi bir takım önlemler alınacaktır.

İnternet üzerinden mal ve hizmet sunan tedarik zincirleri ile taşımacılık, tarımsal faaliyetler, benzin istasyonları, bankacılık, sigorta ve posta hizmetlerinde herhangi bir aksama olmayacaktır.

Mezkur kurulun önerileri doğrultusunda yeni tedbirlerin hayata geçirilmesi ve konunun gizli kalması adına gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz/rica ederim.13/03/2020

Dr. Semih KORKUT
Bakan a
Genel Müdür

Dağıtım: A Planı
81 İl Valiliğine (İl Sağlık Müdürlüğüne)

Bakanlığa ait olduğu iddia edilen belgede, farklı hizmet alanlarında alınacak tedbirler tarihleriyle beraber yer almaktadır. Eğlence mekânları, restoran, cafe, kütüphane, spor salonu ve cami gibi insanların bir arada bulunduğu mekânların tamamen ya da kısmen kapatılmasının yanında, marketlerin faaliyetlerine de kısıtlama getirileceği ifade edilmektedir. İlk vakanın görülmesinden kısa bir süre sonra gündeme gelen bu belge, toplumda korku ve endişenin yayılmasına sebep olmuştur. Bakan Koca haberin ve belgenin gerçek dışı olduğunu belirterek, endişeleri gidermeye çalışmıştır. Açıkça toplumun hassasiyetiyle oynayanlar olduğu ifade ederek, tepkisini sert bir şekilde dile getirmiştir. Resmi açıklamaların önemine tekrar vurgu yapmıştır.

30 Mart 2020 tarihli paylaşımda kurumun paylaştığı verilere y6nelik iddialara cevap vermiştir.

“Sosyal medyada yer alan, açıkladığımız verilerde tutarsızlık olduğu y6n6ndeki iddialar tamamen asılsızdır. Açıklanan sayısal veriler, kanıta dayalıdır. Doğrudan COVID-19 tanısını esas almıştır. Veriler, anlık gerçek verilerdir. Gerçekleri çarpıtmanın kimseye faydası yoktur.”

Sağlık Bakanı ilk g6nden itibaren şeffaflığın 6nemini vurgulayarak, verilerin açıkça paylaşılacağını ifade etmişti. Bu çerçevede g6nl6k vaka ve 6l6m sayılarını içeren bilgiler Bakanlıkça paylaşılmaktadır. Verilerin doğru olmadığı, vakaların ve vefatların gizlendiğine y6nelik iddialar sosyal medyada ve televizyonlarda dile getirildiğinden, Bakan bu iddiaları yanlış olduğunu belirtmiştir. B6ylece kuruma duyulan g6venin korunması amaçlanmıştır.

23 Nisan 2020 tarihindeki paylaşımda yanlış bilginin kaynağına da yer verilmiştir.

“Amerikan basınında, amacı bu şeffaf m6cadeleyi karalamak gibi g6r6nen bir haber yapıldı. Habere g6re, T6rkiye’de başka birçok 6l6m6n sebebi vir6s olabilirmiş. D6nya Sağlık 6rg6t6’yle bilgi paylaşırken kriterimiz açık. PCR yapan bir 6lkeyiz. Tahmini değil tanıyı baz alıyoruz”

Vaka ve vefat sayılarının doğru aıklanmadığıyla ilişkili olan bu haber, 6l6m sebeplerinin farklı g6sterilmesiyle Covid-19 kaynaklı 6l6m sayılarının daha d6ř6k g6sterildiğini iddia etmiştir. Bu iddia sosyal medyada g6ndem olduktan sonra toplumda huzursuzluk ve g6vensizlik hissine sebebiyet vermiştir. Bakan Amerikan basınına hedef alarak bilginin yanlış olduğunu ifade ederek, hem kafa kaşışıklıklarına son vermek hem de kurumun toplum g6z6ndeki itibarını korumak istemiş g6r6nmektedir.

4 Haziran 2020 tarihli bir paylaşım Bakanlığın y6r6tt6ę6 tedavi y6ntemlerine y6nelik bir iddiaya karşı yapılmıştır:

“COVID-19’a karşı kullandığımız SITMA İLACI hakkında AMERİKA’DA YAPILAN YAYIN G6VENİLİR DEğİL. Veriler bilim adamlarınca değil, bir şirket tarafından toplanmış. Çalışmayı enfeksiyon uzmanları yapmamış. Yan etki iddiası şaibeli. İlaçtan yarar g6rd6k.”

Sağlık Bakanlığının Covid-19 tedavisinde kullandığı bir ilacın yan etkilerinin fazla olduğu ve faydadan çok zarar vereceğine y6nelik iddialar g6ndeme gelmişti. Salgınla m6cadelenin 6nemli aşamalarından birinin tedavi s6reci olduğu d6ř6n6ld6ę6nde, Bakan’ın kuruma ve kurumun uyguladığı tedaviye g6veni korumak istemesi kaçınılmazdır.

Aşağıda yer alan 29 Temmuz 2020’de paylaşılan bilgi, salgın sürecinde kurumun keyfi harcamalar yapıyor olabileceği iddialarına yöneliktir.

“ALTINI ÇİZİYORUM: İlk günlerde Çin’den 8,75 Dolara aldığımız kit dışında, bugüne kadar 9,8 Liranın üzerinde fiyata kit alınmamıştır. 9,8 Lira ve altında kim veriyorsa Bakanlık almaya hazırdır. Küresel firmaların Türkiye uzantıları üzerinden neler yapılmak istendiği iyi biliniyor.”

Devletin ve tabi ki vatandaşın paralarının keyfi harcamalar ya da israfla anılması karşında Bakan Koca bu açıklamayı yaparak, kit alımlarıyla ilgili yanlış bilinenleri düzeltmek istemiş ve doğru bilgiyi paylaşmıştır.

6 Ağustos 2020 tarihli tweette Bakan Koca, hastanelerin tedavi sürecinde yetersiz kaldığı iddialarını cevaplamıştır.

“COVID-19 nedeniyle hastaneleri dolu bir ilimiz, hatta kapasitesi tamamen dolu hastanemiz yoktur. İddialar asılsızdır. Bu asılsız iddiaların sahipleri, hastaneler doluymuş gibi tedbir alsın. İddiaların topluma belki bu şekilde yaran olur.”

“Contrary to false allegations, not a single city is overflowing with patients or a hospital full to capacity due to COVID-19 in Turkey. Please give credence only to official statements by the Ministry of Health.”

Hastanelerde yer olmadığı ve ihtiyaç duyan herkesin tedaviye erişemediği iddiaları, toplumda ciddi endişeye sebep olduğundan Bakan tarafından düzeltilmiştir. Burada yine kuruma ve uygulamalarına duyulan güvenin korunmasının ön plana çıktığını görmekteyiz. Aynı paylaşımın İngilizce olarak yapılmış olması ise, iddiaların uluslararası bir boyutu olduğunu da göstermektedir.

20 Aralık 2020 tarihinde dört parçadan oluşan tweet serisi paylaşılarak siyasetçilerin, gazetecilerin ve sivil toplum örgütü mensuplarının iddialarının ve tutumlarının yanlışlığı ifade edilmiştir.

“Üzülerek görüyorum ki, bazı siyasilerimiz, gazetecilerimiz, sivil toplum örgütlerinde görevli arkadaşlarımız eleştiri adı altında mücadelemizi sekteye uğratabilecek değerlendirmeler yapmaktadır.”

“Kimsenin toplumun umutlarını tüketecek ve karamsarlığa itecek yorumlar yapmaya hakkı yoktur. Biz hasta sayısını vaka sayısından bağımsız olarak açıklıyoruz. Oysaki birçok ülke açıklamıyor. Dolayısıyla hangi ülkenin hastası daha çok bilmiyoruz.”

“Bizim vakaları tespit etmede, temaslıları takip etmede, hastaların takip ve tedavisinde daha başarılı olduğumuzdan şüphesi olanların sağlık çalışanlarımızın gözlerinin içine bakarak bu soruyu tekrar sormalarını isterim.”

“Sağlık alt yapımızın birçok Avrupa ülkesinden daha iyi olduğu ortadadır. Salgının ilk gününden beri vatandaşlarımızın mücadelemize gösterdiği teveccüh ve sağlık ordumuza duyulan güven basit iddialarla yıpratılmamalı.”

Bu tweet serisi aslında birçok yanlış bilgiye cevap vermektedir. Hasta ve vaka ayırımının güvenilmezliğine, vaka tespiti ve tedavi yöntemlerine ve sağlık alt yapısının yetersizliğine yönelik tüm iddiaların yanlış olduğunu ifade etmektedir. Yanlış iddiaların kaynağı olan kişiler ve gruplar dile getirilmiş, toplumun huzurunu kaçırmamaları hususunda açıkça uyarılmıştır. Paylaşımlarda, kurumun itibarının yanında sağlık çalışanlarına duyulan güvenin korunmasına yönelik açıklamalar da dikkat çekmektedir.

Aşılarla ilgili sosyal medyada gündem olan bir iddia 15 Nisan 2021’de aşağıdaki paylaşıma konu olmuştur.

“Aşılama programında kullandığımız aşılar uygun saklama koşullarını haziz merkezlerde uygulanmaktadır. Aşının çöpe gittiği iddiaları gerçekte bağdaşmamaktadır. Her bir doz aşının kıymetini biliyor ve ona göre planlama yapıyoruz. Aşının israfı söz konusu değildir.”

Aşılama programı kademeli olarak, yaş ve mesleğe göre öncelik sırasına göre yapılmıştı. Bu sebeple birçok vatandaş aşı sırasının gelmesini uzun süre beklemişti. Böyle bir ortamda aşıların çöpe gittiği iddiası Bakanlık açısından ciddi bir güven kaybına ve tepkiye yol açacağından, Bakan tarafından gündeme getirilmiştir. Toplumun aşıyla ilgili beklentilerinin farkında olduğu ve bu hassasiyetle aşılama programının yürütüldüğü vurgulanmıştır.

3 Mayıs 2021 tarihli ilk paylaşımda, bir ölüm raporunun kasıtlı olarak yanlış düzenlendiğine yönelik iddiaların yanlış olduğu açıklanmıştır:

“Bir vakıf üniversitesi hastanesinde tedavi görürken ölüm raporunda tüm bilgilerin eksiksiz verilmediği bir vatandaşımızın kayıtlarımızda durumu olması gerektiği gibi covid-19 olarak yer almıştır. Buradan bilgilerin güvenilirliğini şüpheli hale getirmenin kimseye faydası yoktur.”

Bu paylaşım ile hem Covid 19 vakalarının gizlenmediği belirtilmiş hem de kurumun düzenlediği evraklara ve paylaştığı bilgilere yönelik güvenin korunması istenmiştir.

Aynı tarihteki ikinci paylaşımda vaka sayılarının gerçeği yansıtmadığına yönelik değerlendirmeler gündeme getirilmiştir.

“Vaka sayılarındaki düşüş ile test sayısı arasında ilişki kurarak test sayıları düşürülerek vaka sayılarının düştüğü yönünde asılsız ve iyi niyetli olmayan bazı değerlendirmeler görüyoruz. Özetle test sayılarının düşmesi vaka sayısının düşmesinin sebebi değil, sonucudur.”

Test sayıları düştüğü için vaka sayılarının da azaldığına dair ortaya atılan görüşlerin yanlış olduğu ifade edilmiş ve kötü niyetli olarak yorumlanmıştır.

Son olarak 30 Haziran 2021 tarihinde bir yanlış bilgiyi düzelten Bakan Koca şu paylaşımı yapmıştır:

“Türkiye iddia edildiği gibi başka ülkelerin almadığı aşuları değil biontech firmasının Türkiye için ürettiği aşuları temin ediyor. Aşuları Türkiye ve Almanya'ya Biontech, diğer ülkelere pfizer teslim ediyor. Biz bize üretilen aşuları teslim alıyoruz. 9 ay boyunca buna çabaladık.”

Aşıların güvenilirliğine zarar verebilecek olan bu yanlış bilgi, aşı temini sürecinin zorluğu da hatırlatılarak düzeltilmiştir. Aşı olmak konusunda tereddütleri olan büyük bir kitle olduğu düşünüldüğünde, kullanılan aşılarla yönelik bu iddiaları halk sağlığına yönelik ciddi tehditler olarak değerlendirmek mümkündür.

DEğERLENDİRME ve SONUÇ

Pandemi ilan edilmesinin ardından, Covid-19 salgını tüm dünyada korku ve endişeye yol açmıştır. Bilinmeyen ve tehlikeli bir virüs günlük hayatı, fiziksel ve psikolojik sağlığı, ekonomiyi, eğitimi ve neredeyse tüm insani etkileşimleri etkisi altına almıştır. Sebep olduğu hasarın telafi edilmesi de uzun zaman alacak gibi görünmektedir. Ekonomiler yıpranmış, eğitim öğretim süreci sekteye uğramış ve çok fazla can kaybı yaşanmıştır. Virüs sebebiyle hastalanma kaygısı bile birçok kişiye psikolojik olarak zarar vermiştir. Dolayısıyla herkeste bir "normale dönme" arzusu olduğunu görmek şaşırtıcı değildir.

Pandemi sebebiyle birçok alışkanlık ve kültürel pratik de değişikliğe uğramıştır. Artık cerrahi maskeler olmadan dışarı çıkılmadığından, bu durum genel olarak dışarda geçirilen süreyi sıkıntılı bir hale getirmiştir. Ayrıca tokalaşma ve sarılma gibi neredeyse otomatik olarak gerçekleştirilen eylemler askıya alınmıştır. Özellikle bayramlarda ve özel günlerde bir arada olmaya alışık olan toplumumuzda, seyahat ve sokağa çıkma kısıtlamaları ciddi memnuniyetsizlikler yaratmıştır. Düğünlerin iptal olması, görüşmelerin çevrimiçi görüntülü toplanmalara dönüşmesi, bayramlarda aile ve akrabalarla bir araya gelmemek, işe gidememek ve okula gidememek gibi birçok yeni uygulama salgının toplum üzerindeki olumsuz etkisini pekiştirmiştir. Tüm dünyada bu tür kısıtlamalar ve yasaklar uygulanmış ve birçok alışkanlık değişime uğramıştır. Bu sebeple ülkemiz gibi diğer tüm toplumlar da zamanın çoğunu evde geçirirken, salgının seyri ve alınan tedbirlerle ilgili bilgi alabilmek adına televizyon ve internette daha fazla vakit geçirmeye başlamıştır.

İstatistiklerin de desteklediği üzere sosyal medya, internette geçirilen sürenin büyük bir kısmını kapsamaktadır. Ülkemizde bu mecraların kullanım yoğunluğu ve kullanıcı sayısının miktarı oldukça yüksektir. Kullanım amacı kişiye ve duruma göre değişiklik gösterse de, günlük hayatın bir parçası olduğu gerçeğini kabullenmek gerekmektedir. Tüm yaştan kullanıcı sosyal paylaşım ağlarına dâhil olsa da, özellikle genç nüfus için bu ağların önemi çok daha fazladır. Sosyalleşmek, eğlenmek, modayı takip etmek, trendlere ve akımlara dâhil olmak, bilgi almak, fikir belirtmek, kendisini ifade etmek ya da var olmak için kullanılan bir araç haline gelmiştir. Sosyal medyayı kötü olarak nitelendirmek yerine onu ve içerisindeki gerçekleşen etkileşimleri anlamaya çalışmak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Kişi ve kurumlara erişim sağlayarak hızlı ve etkin kararlar alınmasına ön ayak olması, gerekli konularda kamuoyu oluşturması, birçok yardım ve dayanışma etkinliğine katkı sağlaması açılarından sosyal medyanın olumlu birçok etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Konu bilgi edinme olduğunda da olumlu işlevleri olduğunu da belirlemek gerekir. Büyük

etki alanı sayesinde alınan kararların ya da uyarıların hızla duyurulmasına ve harekete geçilmesine yardımcı olmaktadır. Sorun yanlışla doğrunun ayrımının yapılmasının zorluğundan kaynaklanmaktadır. Özellikle salgın gibi kriz anlarında bilgi edinme ihtiyacı doğal olarak artmakta ve sosyal medya aracılığıyla yayılan yanlış bilgi ve haberler önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, pandemi döneminde farklı içeriklerle o kadar çok paylaşım yapılmıştır ki hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu ayırt etmek güçleşmiştir. Yanlış bilgi ya da haberin sosyal medya aracılığıyla milyonlara ulaşmasının ve etki etmesinin sebep olabileceği tehlikeleri şu şekilde kategorize edebiliriz:

- Virüsün hafife alınması ve tedbirsizlik,
- Virüsün abartılması, aşırı tedbir ve paniğin artması,
- Yanlış tedbir alarak virüsün yayılmasına sebep olma,
- Yanlış tedavi yöntemleriyle hayati risk oluşturma,
- Tedavi olmama ya da hastalığın inkârı,
- Sağlık sistemine ve kurumlara güvenin yitirilmesi.

Yukarıdaki durumların tamamı halk sağlığını tehdit edecek sonuçlara yol açabilecek tutum ve davranışlardır. Bu sebeple yanlış bilgi ya da haberlerin önüne geçmek ya da etkisini azaltmak önemli bir görev haline gelmektedir. Salgının ilk günlerinden beri televizyonda, gazetelerde ve sosyal medyada gerek bilim insanları ve uzmanlar gerekse de devlet yetkilileri doğru bilgiyi paylaşmak adına açıklamalar yapmaktadır. Bu açıklamaların, kişilerin maruz kaldığı yanlış bilgileri gündemlerinden çıkarmalarına etki edip etmediğini söylemek şu an için mümkün değildir. Bu bağlamda Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca hem basın açıklamaları hem de Twitter paylaşımlarıyla doğru ve güvenilir bilginin kaynağının, temsil ettiği kurum olduğuna vurgu yapmaktadır. İlk günden itibaren sürecin şeffaflıkla yürütüleceğini ifade etmiş ve her gün salgın, virüs, aşı, tedbir ve kısıtlamalarla ilgili düzenli olarak paylaşım yapmıştır.

Yaptığı paylaşımlarla doğru bilginin halka ulaşmasında önemli bir payı olan Sağlık Bakanı, yanlış bilgi ve haberlerle ilgili daha az paylaşım yapmıştır. Yapılan çalışma göstermektedir ki ortaya çıkan yanlış içeriklerin hepsini tek tek düzeltmek yerine, ısrarla “bize güvenin” mesajı vermiş ve günlük veri paylaşımına devam etmiştir. Sürekli uygulanması gereken tedbirleri hatırlatmış ve resmi rakamlara itibar edilmesi uyarılarını yapmıştır. Teşhis ve tedavi yöntemlerini açıklayarak, bilimsel bilginin önemini altını çizmiştir. Bakan birkaç kez yanlış bilginin tehlikeli olduğu ve buna karşı dikkatli olunması gerektiğine yönelik paylaşımlar yapmış, resmi açıklamalara itibar edilmesi tavsiyesinde bulun-

muştur. Yanlış bilgiyi düzelttiği paylaşımların çoğunluğunun kuruma duyulan güvenin azalmasına sebep olabilecek içeriklere yönelik olduğu görülmüştür. Aslında bu durum şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan salgınla ilgili sosyal medyanın gündemine gelen her bilgi ya da iddiayı cevaplamak da mümkün değildir. Fakat süreci yürüten kurumun güvenilirliğini sağlamak ve itibarını korumak, kurumun paylaştığı bilginin etkisini de arttıracaktır. Bu da yanlış içeriklerle mücadelenin etkili bir yolu olmaktadır.

Sürekli olarak tedbirin virüse karşı en etkili silah olduğu vurgusunu yapan Bakan, virüsün etkisinin azaldığına yönelik olarak zaman zaman ortaya çıkan bilginin bilimsel olarak yanlış olduğunu ifade eden paylaşımlar yapmıştır. Virüsün hafife alınmasının ve tedbirlerin uygulanmasında rehavete sebep olmasının önüne geçmek istemiştir. Gerçekten de salgının seyrini değiştirmek ve sağlık sisteminin ayakta durmasını sağlayacak olan bulaşın önlenmesidir. Bu sebeple tedbire yapılan vurgu da şaşırtıcı değildir.

Salgının seyriyle ilgili gündeme gelen bazı iddiaları da paylaşımlarına taşıyan Bakan Koca, salgının kontrolden çıktığı fikrinin önüne geçmeye çalışmıştır. Vaka ve vefat sayılarıyla ilgili oluşacak şüphe toplumda korku ve panik havası yaratacağından, bu tarz bilgilerin yanlış olduğunu ifade etmiş ve sürekli olarak kuruma duyulan güvenin öneminin altını çizmiştir. Ayrıca şahsıyla ilgili aşı olmadığına yönelik bir iddiayı gündeme getiren Bakan, aşı programının zarar görmesini engellemeye çalışmıştır. Aşılarla ilgili ciddi tereddütlerin olduğu bu dönemde birçok vatandaş aşı hakkı olduğu halde bunu kullanmamaktadır. Bu sebeple ilk aşılanan kişi olan Bakan'ın aslında aşı olmadığı dedikodusu daha fazla kafa karışıklığı ve güvensizliğe yol açacaktır. Yaptığı düzeltmeyle Bakan Koca, haberin ve haberi yayanların belirsizliğine vurgu yapmıştır.

Sonuç olarak bilgi edinmenin en büyük ihtiyaçlardan biri haline geldiği pandemi sürecinde, Bakan Koca sosyal medyayı aktif şekilde kullanmıştır. Sürekli veri paylaşan ve bilgilendirme yapan Bakan koca, yanlış bilgiyle mücadelede kuruma duyulan güvenin korunmasına öncelik verdiği görülmüştür. Bu çerçevede yanlış bilgileri düzeltme amaçlı paylaşımlarının çoğunda kuruma yönelik iddiaları gündeme getirdiği görülmüştür. Yanlış bilgileri düzelttiği diğer paylaşımlarındaysa, toplumda oluşabilecek korku ve paniğin önüne geçmenin yanı sıra tedbirlere uyumda rehavet oluşumunun önüne geçmeyi hedeflediği söylenebilir. Çalışma sonuçları göstermiştir ki, sosyal medya mecraları yüksek etkileşime sahip olmaları ve bilgiye erişime katkı sağlamaları nedeniyle hem pandemi hem de infodemi alanındaki çalışmalar için bir zemin olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acılar, A. ve Mersin, S. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Facebook Kullanımı İle Mahremiyet Kaygısı Arasındaki İlişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 103-114.
- Akar, E. (2015). Sosyal Medya Platformları. *Sosyal Medya* (Ed. Zeynep Özata). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 52-79
- Akyüz, S. S. (2020). Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye'de Dolaşıma Giren Sahte Haberler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 422-444. DOI: 10.31123/akil.779920.
- Aslanyürek, M. (2015). İnternet Güvenliği ve Çevrimiçi Gizlilik Alanlarında Yaşanan Sorular: İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcılarının İnternet Güvenliği ve Çevrimiçi Gizlilik ile İlgili Kanaatleri ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Aydın, A. F. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*, 4(12), 76-90.
- Bilgiç, A., & Akyüz, S. S. (2020). Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Paylaşımları İçerik Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 230-243.
- Cheung, C. M., Chiu, P. Y., & Lee, M. K. (2011). Online Social Networks: Why Do Students Use Facebook?. *Computers In Human Behavior*, 27(4), 1337-1343.
- Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., & Quattrociocchi, W. (2016). Thespreading of misinformation online. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559.
- Devrani, A. E. P. (2021). Twitter'ın Farklı İletişim Uygulamalarında Eşzamanlı Araçsallaşması: Covid-19 Pandemisinde Dr. Fahrettin Koca'nın Twitter Paylaşımlarının Analizi, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 1-1.
- Dwyer, C., Hiltz, S., & Passerini, K. (2007). Trust And Privacy Concern Within Social Networking Sites: A Comparison Of Facebook And Myspace, *AMCIS 2007 proceedings*, 339-351.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits Of Facebook "Friends:" Social Capital And College Students' Use Of Online Social Network Sites, *Journal Of Computer Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.
- Ellison, N. B., Vitak, J., Gray, R., & Lampe, C. (2014). Cultivating Social Resources On Social Network Sites: Facebook Relationship Maintenance Behaviors And Their Role In Social Capital Processes. *Journal Of Computer Mediated Communication*, 19(4), 855-870.
- Ellison, N. B., Vitak, J., Steinfield, C., Gray, R., & Lampe, C. (2011). Negotiating Privacy Concerns And Social Capital Needs In A Social Media Environment. *Privacy Online*. Springer Berlin Heidelberg, 19-32.

- Gül, S. S., & Nizam, Ö. K. (2020). Sosyal Bilimlerde İçerik Ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198.
- Güregen, E. P., Öztürk, H. S., & Yiğit, B. C. (2020). Halkla İlişkiler Ve Diplomasi Ayrımının Muğlaklaşması: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter Hesabı İncelemesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 383-418.
- Ilgın, H. Ö., & Ulupınar, ř. C. (2020). Kamuyu Bilgilendirme Modeli Çerçevesinde Covid 19 Süreci; Dr. Fahrettin Koca Instagram Hesabı Analizi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(7), 500-517.
- Kalçık, T., & Bayraktar, Ü. A. (2020). Covid-19 Salgınının Yönetilmesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Resmi Twitter Hesabı Üzerine Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 15(6).
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business horizons*, 54(3), 241-251.
- Roblyer, M. D., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., & Witty, J. V. (2010). Findings On Facebook In Higher Education: A Comparison Of College Faculty And Student Uses And Perceptions Of Social Networking Sites. *The Internet And Higher Education*, 13(3), 134-140.
- Sarı, A., & Öztunç, M. (2021). Kriz İletilişiminde Sosyal Medya: Koronavirüs Krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 10(1).
- Sığrı, Ü. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Somuncu, M. (2020). Dr. Fahrettin Koca'nın Sosyal Medyadaki Salgınla İlgili Paylaşımlarının Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi ile İncelenmesi, *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 21-40.
- Soğukdere, ř., ve Öztunç, M. (2020). Sosyal Medyada Koronavirüs Dezenformasyonu. *Kastamonu İletilişim Araştırmaları Dergisi*, (5), 59-85.
- Somuncu, M. (2020). Dr. Fahrettin Koca'nın Sosyal Medyadaki Salgınla İlgili Paylaşımlarının Eleştirel Söylem Analizi Yöntemi İle İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, (23), 21-40.
- Stutzman, F., Vitak, J., Ellison, N. B., Gray, R., ve Lampe, C. (2012). Privacy in Interaction: Exploring Disclosure and Social Capital in Facebook. *Proceedings of the Sixth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*, 330-337.
- Topsakal, T. (2021). Dijital ortamda yanlış bilgi ve haberlerin yayılması: Koronavirüs salgın haberlerine dair bir inceleme. *İNİF E- Dergi*, 6(1), 382-400.
- Tuncer, S. (2015). *Sosyal Medya'nın Gelişimi*. (Ed. Zeynep Özata). *Sosyal Medya*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-25
- Tutgun-Ünal, A., ve Deniz, L. (2020). Sosyal Medya Kuşaklarının Sosyal Medya Kullanım Seviyeleri Ve Tercihleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(22), 1289-1319.
- Vicario, M. D., Quattrociocchi, W., Scala, A., & Zollo, F. (2019). Polarization and fake news: Early warning of potential misinformation targets. *ACM Transactions on the Web (TWEB)*, 13(2), 1-22.

- Zlatolas, L. N., Welzer, T., Heričko, M., ve Hölbl, M. (2015). Privacy Antecedents For SNS Self-Disclosure: The Case Of Facebook. *Computers in Human Behavior*, 45, 158-167.
- Similar Web Türkiye Verileri, <https://www.similarweb.com/top-websites/category/computers-electronics-and-technology/social-networks-and-online-communities/> Erişim 10.09.2021
- We are Social 2020 Dünya Raporu, <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media> Erişim 10.09.2021
- We are social 2021 Türkiye raporu, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=turkey>Erişim 10.09.2021
- We are social 2020 Türkiye raporu,<https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey> Erişim 10.09.2021
- DSÖ İnfodemi Tanımı, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6 Erişim 10.09.2021
- DSÖ İnfodemi Azaltma Görseli, <https://www.who.int/news-room/spotlight/let-s-flatten-the-infodemic-curve> Erişim 10.09.2021
- DSÖ Mit Avcıları, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#5g>Erişim 10.09.2021

KAVRAMSAL VE POLİTİK ÇERÇEVEDE COVID-19 VE YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Berna BAYIR

KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü Bölümü,
e-mail:berna.bayir@karatay.edu.tr

GİRİŞ

“Coronaviridae” ailesinden olan koronavirüsler, hayvanları ve insanları bulaşma özelliğine sahip virüs gruplarındandır. Koronavirüslerin çeşitli türleri bulunmaktadır. Bunların bazıları insanlarda hafif soğuk algınlığına benzer şekilde görülürken, diğer türlerinden olan ve Orta Doğu Solunum Sendromu olarak da bilinen MERS ile Şiddetli Akut Solunum Sendromu yani SARS, daha ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Bu türlerden daha önce insanlarda görülmemiş olan ve ilk kez Çin’de görülen COVID-19 türü Aralık 2019’da ortaya çıkmıştır (Çağkanınkaya, 2020; COVID-19 Rehberi, 2020;World Health Organization, 2020a). Salgının Çin dışındaki ülkelerde de görülmeye başlaması ve hızla yayılmasıyla birlikte 11 Mart 2020 tarihinde tüm dünyaya COVID-19 pandemisinin olduğu duyurulmuştur (World Health Organization, 2020b).Hızlı bulaşma özelliğiyle bilinen Koronavirüs hastalığının yayılma özelliklerine bakıldığında damlacık yoluyla yayılıyor olduğu öğrenilmiştir.Hasta bireylerin öksürme ya da hapşırma sırasında ortama saçtıkları damlacıklara temas edildikten sonra bulaş gerçekleşmektedir. Yanı sıra bu damlacıkların temas ettiği ortama dokunan insanların virüs bulaşan ellerini ağız, burun veya gözlerine götürmeleri ile de enfeksiyon gerçekleşebilmektedir (Lauer, et al., 2020, World Health Organization, 2020b)

Hastalığın ilk görüldüğü Çin’deki olgular epidemiyolojik açıdan incelendiğinde ortalama kuluçka süresinin 2-14 gün olduğu, bu sürenin bazı vakalarda 14 güne kadar uzadığı görülmüştür (Lauer, et al., 2020; World Health Organization, 2020b). Virüsün bulaştırıcılık süresinin belirtilerin görülmeye başlamadan önceki 1-2 gün ile belirtilerin kaybolduğu gün aralığında olduğu tahmin edilmektedir. (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a) Ancak herhangi bir belirti vermeyen kişilerin de solunum yolu salgılarında virüs tespit edilebileceğinden, onların da bulaştırıcılıklarının olduğu bilinmektedir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020; World Health

Organization, 2020b). Bu nedenle hastalığın tespit edildiği kişilerle temas eden her bireyin virüsü taşıyıp taşımadığına yönelik tanı testleri ile tespit edilmeleri ile bulaşın hızlanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. COVID-19 tanısı için kullanılabilecek çeşitli mikrobiyolojik yöntemler kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir. Enfeksiyon ve kan yoluyla bulaşan hastalıkların teşhisinde kullanılan tanı yöntemleri (serolojik testler), sekans analizi ve bu dönemde en çok kullanılan PCR (Polimeraz Zincir Reaksiyonu-PZR, İngilizce adı ile Polymerase Chain Reaction-PCR) olarak bilinen nükleik asit amplifikasyon testleri sıralanabilir. Ülkemizde üretilen ve Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilen tanı laboratuvarlarına ücretsiz olarak temin edilen kit, gen özelliğini hedef almaktadır (Öcal, 2020). Virüs genomundaki değişiklikleri tanımlamak ve mutasyonları anlayabilmek için kullanılan yöntem sekans analizidir. RT-PCR sonucu şüpheli pozitif gelen bir vakanın sonucunun netleştirilmesi için sekans analizi yapılabilmektedir. Bunun yanında aşı geliştirme çalışmaları için de dünyanın birçok yerinde bu analiz uygulanmaktadır (Otlu, 2020). Ancak maliyetinin yüksek olması ve uygulamanın uzun zaman alması, analizi yapabilecek deneyimli personele ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle çok fazla tercih edilen bir analiz yöntemi değildir (Seren Tanrıverdi, 2020).

Hastalık türlerinin tümünde tanı koyma dönemi oldukça önemlidir. Ancak yeni ortaya çıkmış olan bir hastalığın tanı yöntemi ve bu yöntemin kullanılabilirliği çok daha önemli olabilmektedir. Türkiye’de COVID-19 tanısı için uzun bir dönem tek yetkili birim Ankara Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Mikrobiyoloji Referans Laboratuvarı olmuştur. Pandeminin ilk dönemlerinde solunum yollarından alınan örnekler bu laboratuvara yönlendirilmekteydi. Günümüz koşullarında bu alanda görevlendirilmiş 493 laboratuvar bulunduğu görülmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Tanı yöntemlerinin güvenilirliği konusu ele alınacak olursa, Türkiye’de COVID-19 hastalığına yönelik belirtilerle birlikte akciğer röntgeni bulguları olduğu halde, PCR testi sonucu negatif olan birçok hastanın sonucu tartışma konusu olmuştur. Bu doğrultuda PCR testinin tek başına spesifik olmadığı, ek olarak akciğer tomografisinden yararlanılması gerektiğinden söz edilmektedir (Kepenek Kurt, vd., 2021, Egede Sonsöz, 2020). Yapılan tüm girişimler sağlık bakanlığı tarafından planlanan ulusal salgın yönetimi çerçevesinde uygulanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Sözü edilen uygulamaların, testlerin, bulaşı önlemek için alınan önlemlerin, COVID-19 pandemisinin toplumu etkilemeye başlamasıyla birlikte gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Doğal seyrinde yapılan girişimlerle birlikte toplumda karşılaşılan sorunlar ve zorluklar tüm bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik olaylar çerçevesinde birçok değişim yaşanmasına neden olmuştur. Covid-19 pandemisinde yaşanan değişimlerin bireyler üzerinde derin bir etki

yaratacağı beklenmektedir (He ve Harris, 2020).Olumsuz etkiyi en aza indirmek için bakanlık tarafından geliştirilen uygulamalar gündemde yerini almıştır. Bu doğrultuda amaç, COVID-19 sürecinde Türkiye'de uygulanan politik yaklaşımları, sağlık bakanlığı çalışmalarını, süreç içinde teknolojiden yararlanma boyutlarını ele alarak kavramsal ve politik çerçevede COVID-19 pandemisi yönetiminin gelişim sürecini incelemektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bulaşıcı hastalık süreçlerinde kullanılan bu kavramlar COVID-19 pandemisi aniden hastalığın hızlı yayılımıyla birlikte toplumun konuşma terimleri arasında yerini almıştır. Bu nedenle toplumda "karantina", "sosyal mesafe" gibi kavramlar sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Toplumda yaşayan bireyler, medyada ve günlük hayatta hastalığın seyrini bilmek, hastalıktan korunabilmek ya da tedavi şekillerini öğrenebilmek için bu kavramları öğrenmek durumunda kalmıştır (Gül, Yakıncı, 2020).

1.1. Bulaşıcı Hastalıklar ve Pandemi Kavramı

Bulaşıcı hastalıklar; virüs, bakteri, parazit veya mantar gibi enfeksiyon ajanlarının ya da bu enfeksiyon ajanlarının zararlı yapılarının, bir kaynaktan başka bir kaynağa çeşitli yolları kullanarak geçmesiyle oluşan ve toplumları büyük oranda etkileyen halk sağlığı sorunlarıdır. Bulaşıcı hastalıkların çeşitli bulaşma yolları bulunmaktadır. Enfeksiyon kaynağının hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan doğrudan sağlam kişiye geçebildiği ya da damlacıkların bulunduğu hava, eşya, mekanik veya biyolojik vektörler yoluyla dolaylı yoldan bulaşma özellikleri mevcuttur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019; Aksakoğlu, 1983). COVID-19 gibi damlacık yoluyla bulaşabilen bulaşıcı hastalıklar önemli salgınlara neden olmaktadır. Bu bağlamda bulaşıcı hastalıklarla ilgili sık kullanılan bazı kavramlar aşağıda yer almaktadır:

1.1.1. Bulaşıcı Hastalık ve Salgınlarla İlgili Bazı Önemli Kavramlar

Endemi: Hastalığa sebep olan etkenin belirli bir bölgede veya toplulukta sürekli görülmesidir (Aksakoğlu, 2008).

Pandemi: Hastalık etkeninin görüldüğü bölgeye özel olarak yerleştiği ya da bu bölgeyi aşarak, beklenmeyen büyüklükte, kıtalararası yayılım gösterip salgına sebep olmasıdır (Aksakoğlu 2008).

Salgın: Belirli bir bölgede görülen hastalığın toplumda belirli bir süre içerisinde yayılarak beklenenden daha fazla sayıda birçok kişide görülmesidir (WHO, 2005).

Sürveyans: Toplumda görülen bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve kontrol etmek amacıyla; sistematik bir şekilde sürekli olarak veri toplanması, toplanan verilerin çözümlenmesi ve yorumu yapıldıktan sonra tespit edilen bilgilere göre ilgili kişi, kurum ve kuruluşlar başta olmak üzere en kısa zamanda yetkililere ulaşmasının sağlanmasıdır (WHO, 2005).

Filyasyon: Bulaşıcı bir hastalıktan mustarip olan vakanın bildirimini sonrasında bulaşa neden olan kaynak ve etkenin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması, hasta ve hasta ile temaslı olan bireyler dahil olmak üzere, bu kişilerin koruma ve kontrol önlemlerinin alınmasıdır (WHO, 2005).

Temaslı takibi: Temaslı kavramı, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, hastalığa maruz kalan kişilerle temas eden bireyleri tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Temaslı takibi ise, hasta bireylere temas eden kişiler için yapılan değerlendirme ve yönetme sürecidir (WHO, 2020).

İzolasyon: Bulaşıcı bir hastalıktan mustarip olduğu kanıtlanmış bireylerin sağlam olan kişilerden uzak tutulması, faaliyetlerinin kısıtlanması, hastane, ev ya da özel kuruluş gibi kişiye yönelik sağlık bakımı verilecek olan yerlerin hastaya özel olarak ayrılmasıdır (CDC, 2017).

Sosyal mesafe: Bireyin evi dışındaki diğer insanlarla arasında en az iki metre (6 adım) aralık bırakması, grup halinde yapılan toplanma alanlarından ve kalabalık yerlerden uzak durulması şeklinde tanımlanmaktadır. Fiziksel mesafe olarak da adlandırılmaktadır. (CDC, 2020). Pandemi sürecinde T.C. Sağlık Bakanlığı bilim kurulu sosyal mesafe aralığının 1-1,5 metre olmasının yeterli olacağını belirtmiştir (Alp Meşe, 2020).

Karantina: Karantina uygulamasının, yapılma amacına göre iki türü mevcuttur. Birincisi bulaşıcı hastalığın yayılımını önlemek amacıyla belli bir bölgenin kontrol altında tutularak giriş ve çıkışların engellenmesi şeklindedir (TDK 2020). İkincisi ise henüz hastalık belirtileri gözlenmemiş ancak temaslı olma olasılığı yüksek olan kişilerin etkenin kuluçka süresi bitene kadar faaliyetlerinin sınırlandırılmasıdır (CDC 2017).

1.2. COVID-19 Pandemisinin Evreleri

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Dünya üzerinde yer alan ülkelerde hayvan ya da insan vakalarının ortaya çıkma zamanları ve buna bağlı olarak yapılacak

girişimleri farklı olabileceğinden her ülkenin kendi risk değerlendirmesini çıkarmaları gerektiğini bildirmiştir. Ancak DSÖ'nün genel ifadeleriyle bir influenza örneğine göre belirlemiş olduğu pandemievreleribulunmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

1.2.1. Dünya Sağlık Örgütü (Dsö) İnfluenza Örneği Üzerinden Bir Pandeminin Evrelerini Şöyle Tanımlamaktadır:

Evre 1-3:Hayvanlarda görülen virüslerin insanlarda enfeksiyona yol açtığı dönem Evre 1 olarak tanımlanmaktadır. Evre 2, insan ve hayvanlarda bulunan influenza virüsünün potansiyel pandemik risk olarak kabul edildiği dönemdir. Evre 3'te influenza virüsü hayvan ve/veya insanlarda küçük hastalık gruplarına neden olmaya başlamaktadır. Fakat topluluk düzeyinde insandan insana bulaşta henüz artış olmamıştır. (China Report, 2019; WHO Timeline, 2020; WHO, 2009).

Evre 4:Salgına sebep olabilecek bir hayvan ve/veya insan influenza virüsünün insandan insana geçişinin doğrulandığı evredir. Evre 4 döneminde olmak demek, pandemi oluşma riskinde önemli bir artışa işaret demektir (WHO Timeline, 2020; WHO, 2009).

Evre 5: DSÖ bölgesindeki ülkelerden en az ikisinde, insandan insana yayılmanın gerçekleştiği dönem olarak tanımlanır. Pandemiden etkilenmeyen ülkeler olsa dahi 5. Evre diğer ülkelerin risk durumunda olduğunun belirgin bir işaretidir. Bu nedenle bu dönem, diğer ülkeler için etki azaltma önlemlerinin harekete geçirilmesi gereken bir dönemdir (WHO Timeline, 2020; WHO, 2009).

Evre 6:Bu dönem, evre 5 dönemindeyken var olan salgından etkilenmiş olan ülkelere ek olarak, DSÖ ülkelerinden en az birinde daha topluluk düzeyinde salgının başladığı dönemdir. 6. Evre'nin tanımlanması, küresel olarak pandeminin devam etmekte olduğunu işaret eder(WHO Timeline, 2020; WHO, 2009).

Pandeminin pik yaptığı dönem: Pandemi sürecinin artık tüm toplumu etkilediği dönemdir. Bu dönemde yatak ve yoğun bakım doluluk oranları, sağlık personeli ve iş gücü ihtiyacı artmıştır. Ancak pandemi dönemi nedeniyle sağlık personellerinde de gerçekleşen hayati kayıplar, hastalık karantina süreçleri iş gücü kaybına neden olmaktadır. Yanı sıra çalışanlarda yaşanan bu kayıplar fiziksel ve ruhsal yönden tükenme riskini de beraberinde getirmektedir(T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

Salgın sürecinde pik dönemine ulaşmak, pandemi hareketliliğinin azalmaya başladığını gösteren bir bulgudur. Ancak, ülkelerin ikinci bir dalgayla karşılaşp, karşılaşmayacağı belirsizdir. Pandemi süreci sonrası hastalığın seyrinin normal diye değerlendirildiği seviyeye gelindiğinde bile surveyansın devam ettirilmesi, planlanan girişimlerin güncel hale getirilerek sürdürülmesi oldukça önemlidir. Bu süreç iyileşmelerin yoğunlaştığı, gelen sonuçların iyi değerlendirilmesi gereken bir aşamadır. COVID-19 virüsü influenza virüsleri grubunda yer almamaktadır. Ancak pandeminin belirgin özellikleri konusunda büyük benzerlikler gösterdikleri için COVID-19 hastalığında da benzer şekilde, influenza virüsüne göre tanımlanmış olan evreler kabul edilmektedir (Türk Tabipler Birliği, 2020).

2. PANDEMİ ve ARKA PLANI

Dünden bugüne salgın hastalıkların tarihsel seyri gözden geçirildiğinde karşılaştığımız tablo, bize halen ülkelerin tanı ve tedavi yöntemleri, aşı organizasyonları, bilim, teknoloji ve sağlık sistemleri konusunda ilerleme kaydetmemiz gerektiğini göstermektedir. Salgın hastalıkların günümüz koşullarında da devam eden önemli halk sağlığı sorunlarından biri olduğu yaşanarak tecrübe edilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca bulaşıcı hastalıklar, toplumlar için büyük sorunlar yaratmıştır. Eski tarihlere bakıldığında bunun nedenlerinden birinin mikrobiyolojinin henüz gelişmemiş olmasından kaynaklı olarak, mikroorganizmaların gizli bir tehdit gibi düşünülmesinden dolayı olabileceği tahmin edilmektedir (UNAIDS, 2011)

Kuszewski, & Brydak, 2000). Bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı salgın tarihi incelendiğinde 14. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen veba salgınında 25 milyon kişinin hayatını kaybetmiş olması oldukça dikkat çekmektedir. Bu durum tarihte dramatik bir sonuç olarak değerlendirildiği bilinmektedir (Elçi, 2020). İnsanlar kanalizasyon sistemlerinin henüz olmadığı bu dönemlerde çevre temizliğinin önemini farkında olmadan, gözle göremedikleri bu patojenlerle birlikte yaşamışlardır. Günümüze bakıldığında çevre hijyeni henüz gelişmemiş olan ülkelerde başta gelen ölüm nedenlerinin bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanabildiğini görmekteyiz (UNAIDS, 2011; Kuszewski, & Brydak, 2000).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün açıklamalarına göre karşılaşılan bulaşıcı hastalığın pandemi olarak ilan edilebilmesi için bazı kriterlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kriterler;

- Daha önce bu hastalığın toplumda görülmemiş olması,
- Hastalığa neden olan patojenin insanlara bulaşabilen ve insanlar için tehlikeli bir hastalığa neden olması,

- Hastalığa neden olan patojenin insanlar arasında kolayca ve sürekli yayılabilme özelliğine sahip olmasıdır.

Dünya tarihinde pandemi kaynaklı ilk karantina uygulanması 1377 yılında Venedik ve Dubrovnik’de yaşanan cüzzam salgını nedeniyle yapılmıştır. Bu salgından 300 yıl sonra veba salgını nedeniyle aynı durum İngiltere’de yaşanmıştır. Pandemi tarihinde insan topluluklarının büyük oranda etkilendiği 21 pandemi süreci yaşandığı bilinmektedir. Cüzzam, veba, kolera, AIDS, grip, Ebola, SARS ve günümüzde halen devam etmekte olan COVID-19 hastalığı birçok insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. 2014 yılında Batı Afrika’da görülen Ebola salgını, sağlığın korunabilmesi için global düzeyde ülkelerin harekete geçebilmesinin önemini göstermiştir (WHO, 2014; WHO, 2015). Birçok ülkeyi demografik, ekonomik ve sosyolojik açıdan etkileyen ve dramatik sonuçlara neden olan çok çeşitli pandemi olaylarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1377 cüzzam salgını (WHO, 2014; WHO, 2015).
- 14. yüzyıl veba salgını,
- 1847-1848 kolera salgını, grip salgınları,
- 1918 İspanyol gribi salgını,
- 1957 Asya salgını,
- 1968 Hong Kong gribi salgını,
- 2009 domuz gribi, SARS ve MERS salgınları
- 2019 COVID-19 salgını olarak ifade edilebilir (Alp Meşe, 2020).

Bulaşıcı hastalıklara neden olan virüsle ilgili patojenler de tıpkı insanlar gibi sınırları aşarak diğer ülkelere doğru yayılım gösterme özelliğine sahiptir. Bu özelliği ile ülke sınırlarını tanımamakta ve dünyadaki tüm ülkelerin sağlığını tehdit etmektedir. Patojenin ulaştığı ülkeler için hızlı ve etkin bir müdahale organizasyon planı yoksa, patojen çok büyük sorunlara yol açabilmektedir (WHO, 2014; WHO, 2015). İnsanlık tarihi boyunca önemli bir halk sağlığı sorunu olan bulaşıcı hastalıklar, bundan sonra da insan toplulukları için tehdit oluşturmaya devam edecektir (Alp Meşe, 2020). Pandemi tarihi incelendiğinde hastalığa yönelik etkilerinin yanı sıra siyasi ve toplumsal dönüşümlere neden olan, küresel etkiler yaratan sağlık olayları olduğunu görebilmekteyiz (Trend Analizi, 2020).

Tablo 1. Yirminci ve Yirmi birinci Yüzyılda Yaşanan Dört Pandeminin Özellikleri

	İspanyol Gribi	Asya Gribi	Hong Kong Gribi	İnfluenza A(H1N1) 2009
Görüldüğü yıl aralıkları	1918	1957-1958	1968-1969	2009-2010
İlk Çıkış bölgesi	Belirlenemedi	Güney Çin	Güney Çin	Kuzey Amerika
İnfluenza A virüs alt tipi	H1N1 (bilinmiyor)	H2N2 (kuş)	H3N2 (kuş)	H1N1 (domuz)
Temel vaka üreme sayısı (R ₀)	1,2-3,0	1,5	1,3-1,6	1,1-1,8
Tahmini vaka fatalite hızı	%2-3	<%0,2	<%0,2	%0,02
Dünya çapında atfedilen tahmini mortalite	20-50 milyon	1-4 milyon	1-4 milyon	100-400 bin
Etkilenen yaş grupları	Genç erişkinler	Tüm yaş grupları	Tüm yaş grupları	Çocuklar ve genç erişkinler

(Not: Tablo 1’de yer alan bilgiler TC. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planından alıntılanmıştır).

3. PANDEMİK İNFLUENZA ULUSAL HAZIRLIK PLANI

DSÖ tarafından yapılan, “küresel influenza hazırlık planı” çalışmalarında hazırlanan kılavuz ve rehberler aracılığıyla ülkelere hazırlık aşamaları konusunda yol gösterilmiştir. Zamanla dokümanlar güncellenmiş, farklı yıllarda Asya ve Kanada’da yaşanan salgınlarla da gelecekteki potansiyel pandemi olasılığına dikkat çekilmesi gerektiği ortaya konulmuştur. DSÖ’nün hazırladığı “Küresel İnfluenza Hazırlık Planı” pandemi sürecini üç ayrı bölüm içinde değerlendirmiştir. Oluşturulan bu üç başlık da kendi içerisinde altı faza ayrılmaktadır. Genel olarak ele alınan bu üç başlık şu şekildedir (WHO,2005):

1. Pandemiler arası dönem
2. Uyarı dönemi
3. Pandemi dönemi

Belirlenen dönemler ve fazlar için çeşitli özellikler ve uygulamalar belirtilmektedir. Fakat DSÖ, bu dönemler için eylemleri şu ana başlıklar altında toplamıştır (WHO,2005).

1. Planlama ve koordinasyon
2. İzleme ve değerlendirme
3. Koruma ve önleme
4. Sağlık sistemi yanıtı
5. İletişimdir.

Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı’nın amacı; ülkede yaşayan her bireyin, kurum ve kuruluşların influenza salgınına tanınmalarını sağlamak, bu salgına karşı tüm vatandaşların rol ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için

olabilecek en uygun biçimde hazırlık yapmalarına ve salgının başlaması halinde uyum içinde hareket etmelerine olanak sağlayacak ve yol gösterecek bilgi çerçevesini oluşturmaktır (T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

“Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı’nda belirlenen genel başlıklar şu şekildedir (Türk Tabipler Birliği, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2016):

- Ulusal alarm düzeylerinin belirlenmesi
- Belirlenecek girişim planlarının ulusal alarm düzeylerine göre yapılması
- Enfeksiyondan korunma ve kontrol önlemlerini ulusal düzeye taşıma
- Risk yönetimi yaklaşımının belirlenmesi
- Kurum ve kuruluşların pandemi koşullarında görev ve sorumluluklarının planlanması
- Pandemikinfluenza hazırlık ve uygulama planının bakanlık düzeyinde hazırlanması
- Pandemikinfluenza il hazırlık ve faaliyet planlarının hazırlanması
- İkinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarının pandemikinfluenza hazırlık ve faaliyet planlarının hazırlanması
- Toplu yaşam alanları içeren kurum/kuruluşlar için pandemikinfluenza faaliyet planlarının hazırlanması
- Eğitim kurumlarında yapılacak girişimlerin hazırlanması
- Etken özellikleri, hastalık tanı süreci, aşılarda ve aşılama aşamaları, tedavide kullanılan ilaçlar ve pandemi döneminde kullanımlarının planlanması
- Pandeminin muhtemel etkileri ile ilgili senaryoların hazırlanması
- Kişisel koruyucu ekipman ve antiviral ilaç kullanımları için yeterli düzeyde hazırlık yapılması
- Ülke sınırları için önlemlerin planlanması
- Enfeksiyon kontrol önlemlerinin belirlenmesi
- Sürveyans için alt yapının oluşturulması
- Psikososyal destek eylem planının hazırlanması” şeklindedir.

4.COVID-19 ULUSAL SALGIN YÖNETİMİ ve KORONAVİRÜS BİLİM KURULUNUN OLUŞTURULMASI

Ülkemizde yaşanan Covid-19 salgınında izole edilen SARS CoV-2 virüsünün genetik yapısı incelemesine göre virüsün büyük oranda İran ve Suudi Arabistan'tan geldiği anlaşılmaktadır (Nextstrain, 2020). Bu sonuç hastalığın ülkemize girmesindeki büyük etkinin, Umre'den gelen vatandaşların kontrolünün sağlanamamasından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu düşünce İran'dan Türkiye'ye geçişler sırasında alınması gereken önlemler konusunda geç kaldığındadır yapılan iddiaları desteklemektedir (Türk Tabipler Birliği, 2021).

Ülkede alınması gereken önlemlere yönelik COVID-19 ulusal salgın yönetimi Türkiye raporu yayımlanmıştır. Rapor, ülke yönetiminin ortaya sunduğu sağlık politikalarına yönelik girişimleri, öne çıkan konuları ve bu kapsamda yapılması planlanan stratejileri ele almaktadır.10 Ocak 2020 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı korona virüse ilişkin gelişmelerin takibi için bir bilim kurulu oluşturmuştur. Bu bilim kurulu, enfeksiyon, göğüs hastalıkları, viroloji, mikrobiyoloji, yoğun bakım, acil tıp, halk sağlığı uzmanı akademisyenler olmak üzere otuz bir kişiden oluşan bir kuruldur. Kurul aracılığıyla hastalığın gidişatı birçok yönüyle takip edilmeye başlanmıştır. Bilim kurulu, raporlama, tedavi protokollerini belirleme ve alınması gereken tedbirler konusunda görüş bildirmeye başlamış ve bildirmeye devam etmektedir (Alp Meşe, 2020). DSÖ tarafından COVID-19 hastalığının küresel bir salgın olduğunun ilan edilmesinin ardından ülkemizde ilk vakanın görülmesi, ülke geneline hastalık yayılımının başlaması ve hayatını kaybeden vatandaşların olması gibi olaylara bağlı olarak Bilim Kuruluna çeşitli meslek gruplarından akademisyenlerin görevlendirmelerine gereksinim duyulmuştur.

Türkiye'de görülen ilk vakanın Avrupa temaslı bir erkek hasta olduğu 11 Mart 2020 tarihinde duyurulmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü duyurusu yapıldığında, dünya genelinde 114 ülkede 118.000'den fazla vakanın olduğu ve 4.291 kişinin salgın nedeniyle hayatını kaybettiği açıklanmıştır (WHO, 2020). Ülkemizde görülen İlk vaka bildiriminden altı gün sonra COVID-19 hastalığı nedeniyle,89 yaşında, Çin temaslı bir erkek hastanın hayatını kaybettiği açıklaması yapılmıştır (Alp Meşe, 2020).

Hastalığın yayılımının hızlanması ve can kayıplarının yaşanmasıyla birlikte alınan önlemlerin ve denetlemelerin artırılması sağlanmıştır. Türkiye'de alınan önlemlere yönelik genel başlıklar şu şekildedir (Alp Meşe, 2020):

- Karantina ve sınırlandırma önlemleri

- Seyahat yasakları ve kısıtlamaları
- Okulların ve üniversitelerin kapatılması
- Halka açık etkinliklerin iptali
- Mali tedbirler
- Sağlık sisteminde yaşanan zorluklar ve fırsatlar şeklindedir.

5. ULUSAL SALGIN KONTROL STRATEJİSİ

Ülkelerin salgın hastalıkları kontrol altında tutabilmek için uyguladıkları birçok strateji basamağı mevcuttur. Bunların en temel olanları dört basamakla karşımıza çıkmaktadır (Türk Tabipler Birliği, 2020; WHO, 2005):

1. Hazırlık Aşaması

- Bu aşamada salgın hastalığın toplumda görülme sıklığının ve günlük vaka sayılarının erken belirlenebilmesi için bir sürveyans sistemi kurulur.
- Salgınla mücadele edebilmek için bir müdahale planı yazılır.
- Salgın hastalıktan mustarip olan hastaların tedavi edilebilmeleri için standart tedavi protokolleri hazırlanır.
- Toplumda yeni karşılaşılan bu hastalığa yönelik, sağlık çalışanları için eğitim programları planlanır.
- Tüm gereksinimler belirlenir ve bu gereksinimlere yönelik stok kontrolleri yapılarak eksikler tamamlanır.
- Hastalığın kesin tanısı için yetkilendirilecek olan laboratuvarlar tanımlanır.
- Kitlesel aşılamaya gereksinim duyulduğunda, ihtiyacı karşılayacak hazırlıklar ve planlamalar yapılır.

2. Tespit Etme Aşaması

Bu aşama genel olarak sürveyans sisteminin takibiyle ilgili olan bir aşamadır.

- Hızlı tespit kolaylığının gerçekleştirilebilmesi için sürveyans sisteminde salgına eğilimi olan hastalıklar için erken bir uyarı mekanizması bulundurulur.

3.Yanıt Aşaması

Bu aşama üç başlık altında değerlendirilir:

- **Doğrulama:** Salgın hastalığın doğrulandığı dönemdir.
- **İnceleme:** Salgının incelendiği dönemi gösteren klinik tablo doğrulanma sonuçlarının, salgın vaka tanımının, verilerin toplanma şeklinin, veri çözümlemelerinin, hastalık için risk grubunda olan bireylerin, hastalık etkenine dair geliştirilen çeşitli hipotezlerin, yapılan ileri epidemiyolojik araştırmaların incelendiği ve salgın raporunun yazıldığı dönemdir.
- **Kontrol:** Salgın hastalığa yönelik yayılımı önleme ve kontrol çalışmalarının yapıldığı, etkene maruz kalınma seviyesinin azaltılmaya çalışıldığı, (izolasyon gibi), enfeksiyondan koruma (aşılama gibi) ve hastalığa yönelik tedavi çalışmalarının yapıldığı dönemdir.

4.Değerlendirme Aşaması

- Salgına yönelik alınan sınırlama önlemlerinin takibinin yapıldığı, salgının tespiti ve yapılan girişimlerin etkinliğinin, yapılan müdahalelerin doğru zamanlamada gerçekleşip gerçekleşmediğinin kontrol edildiği dönemdir.
- Bu dönemde ayrıca gerekli görülen değişiklikler varsa bunların kontrolü ve salgın raporuna yönelik kontroller yapılmaktadır.

6.COVID-19 PANDEMİSİ ve TÜRKİYE'DE SAĞLIK POLİTİKALARI: ÖN PLANA ÇIKAN KONULAR

Pandemi sürecinde Türkiye'nin sağlık politikaları kapsamında ön planda olan başlıca; liderlik, dayanışma, finansman, sağlık çalışanlarının yeterliliği, tedavi yöntemleri, tıbbi cihazlara olan ihtiyaç, sağlıkta örgüt yapılanmaları, risk gruplarına yaklaşım, kullanılan bilgi sistemlerinin yeterliliği ve bu alanda kaydedilmesi gereken gelişmeler ile süreçte dijital teknolojiden yararlanma düzeyi gibi konular yer almıştır. Ülkenin sağlık politikalarını kapsayan başlıca konular şu şekliyle açıklanabilir:

6.1. Liderlik ve Yönetim

Sağlık alanında yapılan çalışmaların etkinliği için multidisipliner yaklaşımlarla hareket etmek oldukça önemlidir. Çeşitli kurumlar dolaylı ya da doğrudan yollarla sağlık alanını etkiliyor olabilir. Özellikle salgın dönemlerinde sağlık politikalarının uygulanmasında eş güdüme olan ihtiyaçlar tanımlanmak-

tadır. Bunun için liderlik ve yönetim alanında farklı yaklaşımların oluşturulması ihtiyacı daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Sağlık Bakanlığı tarafından ülkemiz ve bütün dünya için risk oluşturabilecek pandemik influenza yayıcı Ulusal Hazırlık Planı oluşturulmuştur. Bu plan 13 Nisan 2019 tarih ve 30744 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile yürürlüğe girmiştir. Genelge kapsamında yapılan Ulusal Pandemi Koordinasyon Kurulu toplantılarına, ilgili bakanlıkların bakan yardımcıları, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Türk Kızılay, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) temsilcileri ve Sağlık Bakanlığının ilgili birimleri katılmaktadır. Bu dönemde kurul başkanlığını Sağlık Bakan Yardımcısı Prof. Dr. Emine Alp Meşe yürütmektedir (İşlek, vd., 2021; Alp Meşe, 2020; Turan, & Çelikyay, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

6.2. Uluslararası Dayanışma

Covid-19 salgın sürecinde Türkiye, hibeler ve kişisel koruyucu ekipmanlar sağlayarak, 65 ülkeye özel ithalat-ihracat izni vermiştir. 80'den fazla ülkeye ve yanı sıra bazı Uluslararası Örgütlere destek göstermiştir. Bazı ülkelerin salgına yönelik ihtiyaçları da T.C. Sağlık Bakanlığına bağlı Uluslararası Sağlık Hizmetleri A.Ş. (USHAŞ) aracılığıyla karşılanmıştır. Ülkemizde pandeminin ilerleyen süreçlerinde tedavi için yabancı hastalar kabul edilmeye başlanmış, risk değerlendirmesine bağlı olarak bazı ülkelere uluslararası uçuşlar gerçekleştirilmeye başlamıştır (İşlek, vd., 2021, Alp Meşe, 2020, T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019).

6.3. Sağlık Finansmanı

Türkiye'de COVID-19 ile ilgili tüm tanı, tedavi, takip ve yoğun bakım hizmetleri, Genel Sağlık Sigortası kapsamında sosyal güvencesine bakılmaksızın ve göçmenler de dahil olmak üzere tüm bireylere ücretsiz sağlanmıştır. Bu süreçte sağlık sistemlerinin finansman desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi ya da prim kaynaklarının azalmasının, sigorta sistemlerinin finansmanını derinden etkileyeceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda yapılması gereken en önemli hareketin, ekonominin büyümesini sağlayacak politikaların gündeme getirilmesi, bu kapsamda dünya pazarını hedef alarak tarım, sanayi, üretim, verimlilik ve rekabetin artırılması gibi eylemler olacağı ifade edilmektedir (İşlek, vd., 2021, Alp Meşe, 2020, TC. Sağlık Bakanlığı, 2019).

6.4. Sağlık İnsan Kaynakları

Türkiye’de Haziran 2020 itibariyle 167.960’ hekim, 214.888’i hemşire olmak üzere toplam sağlık çalışanı sayısı 1.101.417 olduğu açıklanmıştır. (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020a). COVID-19 salgınıyla mücadele döneminde sağlık çalışanları, birçok ülkede sayı ve oran olarak en fazla hayatını kaybeden meslek grupları arasında yerini almıştır. Salgın boyunca ülkelerin bazılarında, hiç sağlık çalışanı ölümü yaşanmazken; salgın başında gerçekleşen ölüm oranlarını irdeleyerek, yeni önlemler almış olan ülkeler de bulunmaktadır. Alınan önlemlerden sonraki dönemlerde sağlık çalışanı ölümüne rastlanmamıştır (Türk Tabipler Birliği, 2021).

6.5. İlaç ve Tıbbi Cihazlar

Çin ya da Avrupa ülkelerinde COVID-19 salgınının Türkiye’den önce başlaması bu süreçte ülkelerin yaşadığı eksiklikler konusunda yol gösterici olmuştur. Yoğun bakım ünitelerinde solunum cihazına olan ihtiyacın artması durumu Türkiye’de solunum cihazı üretimi için erken hareket edilmesini sağlamıştır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı eşgüdümünde mart ayının başında özel sektör iş birliğiyle geliştirilen yerli solunum cihazının seri üretimine başlanmıştır (İşlek, vd., 2021, Alp Meşe, 2020, Dünya Gazetesi 2020).

Tedavi sürecine yönelik sağlanın gelişmelerin yanında korumaya olan ihtiyaç da gün yüzüne çıkmış ve milli aşı üretiminin önemi yine kendini göstermiştir. COVID-19 salgınıyla mücadele kapsamında diğer ülkelerle birlikte Türkiye’de de aşı çalışmaları başlatılmıştır. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) bünyesinde Aşı Enstitüsü kurulmuş ve oluşturulan Aşı Bilim Kurulu hızla çalışmalarına başlamışlardır (TÜSEB, 2020). Hastalığa karşı koruyucu ekipmanlara olan büyük ihtiyaç bu süreçte maske, eldiven, tulum ve dezenfektan gibi basit kişisel koruyucu tıbbi cihazların üretimini hızlandırmıştır. Bu dönemde Türkiye yerli ve milli üretimiyle kendine yetecek kadar malzeme üretebildiği gibi dünyanın çoğu ülkesine malzeme yardımıyla bulunmuştur (İşlek, vd., 2021).

COVID-19’la mücadele döneminde Türkiye’de atılan en önemli adımlardan biri de yerli tanı kiti geliştirilerek, bu kitlerin kullanılmaya başlanması olmuştur (İşlek, vd., 2021, Alp Meşe, 2020; Sanayi Gazetesi 2020).

6.6. Tedavi Edici Örgütlerde Yapılanma

20.03.2020 tarihinde Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından açıklanan yazısıyla bazı hastanelerin “Pandemi Hastanesi” olarak ilan etmesine karar verilmiştir. Kamu ya da özel fark etmeksizin tüm hastanelerin salgın sürecindeki rolleri tanımlamıştır. Bu açıklamaya göre; sağlık ekibinde göğüs hastalıkları, enfeksiyon hastalıkları, klinik mikrobiyoloji, iç hastalıkları hekimlerinden en az ikisinin yer aldığı ve üçüncü seviye erişkin yoğun bakım üniteleri bulunan hastaneler, pandemi hastanesi olarak kabul edilmiştir. Covid-19 hastalığı sürecinde pandemi hastanesi tanımı; "COVID-19 tanısı almış yani yapılan test sonucu pozitif olan vakaların tedavilerinin yapıldığı hastanelerdir." şekline yapılmaktadır. Bu hastanelerde, COVID-19 hastalarının yanı sıra diğer hastalar da belirli kontroller ve kurallar çerçevesinde tedavilerine devam edebilme olanağı bulmaktadırlar. COVID-19 hastaları pandemi hastaneleri dışındaki hastanelere başvurdukları zaman bu hastaların, 112 Komuta Kontrol Merkezleri tarafından il içi veya dışı sevklerinin sağlanması kararı alınmıştır. Pandemi hastanesi olarak ilan edilen bu hastanelerin sağlık insan gücü öncelikle hastanenin kendi bünyesinde görev alan sağlık personelleriyle karşılanmaktadır. Kontenjanın yetersiz kaldığı ihtiyaç hallerinde diğer hastanelerden görevlendirme yoluna gidilmiştir (Bayram ve Can, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel, 2020b).

6.7. COVID-19 Salgınına Karşı Risk Grupları ve Yaklaşım

Salgının 18. haftasında Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi tarafından belirlenen raporda, COVID-19'dan kaynaklı ölümlerin % 75'inin İtalya, Fransa, Birleşik Krallık ve İspanya'da olduğu belirtilmiştir. Hayatını kaybeden vakaların % 94'ünün 60 yaş ve üzeri dönemde olduğu ifade edilmiştir. % 96'sında ise hastalığa eşlik eden en az bir sağlık problemi olduğu açıklanmıştır. Yaşamını yitiren hastaların % 66'sında kalp/damar hastalıkları, %34'ünde şeker hastalığı, % 23'ünde akciğer hastalığı olduğu belirlenmiştir. Türkiye istatistik verilerine göre “yaşlı nüfus” olarak kabul edilen 65 yaş ve üzeri yaş grubu, 2015 yılında 6 milyon 495 bin 239 kişiye, 2020 yılında değerlendirildiğinde son beş yılda % 22,5 artarak 7 milyon 953 bin 555 kişiye yükseldiği belirtilmiştir. Toplam nüfusa kıyasla yaşlı nüfusu oranı 2015 yılında % 8,2 iken, 2020 yılında % 9,5'e yükselmiştir (TUİK, 2020). COVID-19 risk faktörlerine göre belirlenen rapora göre, Türkiye'nin yaşa göre standardize edilmiş kronik solunum yolu hastalıkları dışında herhangi bir yüksek riske sahip olmadığı belirtilmiştir. Ancak COVID-19'dan kaynaklı ölüm oranlarının yüksek olduğu İtalya veya İspanya gibi ülkeler yaş ortalaması yüksek olan ülkeler arasında olduğundan, yüksek risk grubunda yer almaktadırlar. Türkiye'de pandemi sırasında risk

grubuna 65 yaş ve üstü, 20 yaş ve altı, yanı sıra kronik hastalığa sahip bireyler dahil edilmiştir. Risk gruplarına göre alınan önlemler, bu grupta yer alan bireylerin sokağa çıkmasının yasaklanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. 65 yaş üstünde olup sağlık çalışanı ya da kamu görevlisi olmak, ağır zeka problemi olup 20 yaşın altında olmak, 18-20 yaş arasında olup çalışma yaşamında aktif olmak gibi özelliklere sahip olan bireyler bu kısıtlamadan muaf tutulmuştur (Şenol, Taştan, 2021; Türk Tabipler Birliği,2020).

6.8. Salgın Dönemi Sağlık Bilgi Sistemleri

Salgın döneminin yönetimi planlanırken yapay zekâ ve dijital uygulamalardan yararlanılmıştır. Bu dönemde 30 Haziran 2020 itibariyle T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından Hayat Eve Sığar (HES) mobil uygulaması geliştirilmiştir. Bu uygulama ile salgının kontrol altına alınabilmesi için kişi bazlı takip sağlanmaya çalışılırken, bireylere bölgelerin risk oranlarını görebilme, maske talebinde bulunma olanakları sağlanmıştır.Milyonlarca vatandaşın bu programı cihazına indirdiği belirtilmektedir (İşlek, vd., 2021;Alp Meşe, 2020).

Dijital uygulamalara yönelik yapılan takip sistemlerinden bir diğeri de Filyasyon Takip Sistemi (FİTAS) adı verilen mobil bir uygulama olmuştur. Sahada aktif olarak çalışan filyasyon ekiplerinin işlerinin kolaylaştırılması adına kısa sürede geliştirilen FİTAS, hızlıca ekiplerin kullanımına sunulmuştur. Kullanılan bu uygulama ile takibi yapılacak olan vakalar veya temaslı bireyler ekipelere harita üzerinden görüntülenmekte ve en kısa zamanda bölgeye ulaşmaları sağlanmaktadır (Akkurt, 2020).

Kurumlarca kullanımı yapılan ve pandemi sürecinde de aktif kullanılmaya devam eden Halk Sağlığı Yönetim Sistemi (HSYS) COVID-19 verilerinin sağlıklı bir şekilde toplanmasını sağlamış ve bilgiye dayalı karar verme sürecinde etkili olmuştur. Sürecin en başından itibaren devreye alınmış olan bu sistem Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri, E-Nabız, Filyasyon Takip Sistemi (FİTAS), Aile Hekimliği Bilgi Sistemleri gibi pek çok sistemle entegre edilmiştir. Salgın sürecinin anlık takibi için HSYS programı, Sağlıkta İstatistik ve Nedensel Analizler (SİNA) platformunda üretilen raporlar ve çözümlenmelerin veri kaynaklarını oluşturmuştur. Salgın sürecinin doğru yönetilmesi için kamu ya da özel hastane farkı gözetilmeden SİNA programı içerisinde yer alan gerekli tüm rapor ve çözümlenmeler bu konuda yetkili olan personele açılmıştır (Gökler ve Metintaş, 2019).

Salgın sürecinden sonraki dönemde en köklü değişimin şüphesiz sağlıkta dijitalleşme alanı olması beklenmektedir. Günümüze kadar sağlık hizmetlerinin sunumu, sağlık finansmanı, finansman yönetimi ve karar destek sistemleri gibi

uygulamalarda yoğun olarak kullanılan bilgi sistemlerinin önümüzdeki dönemlerde sağlık hizmet sunucusu, karar vericisi ve uygulayıcısı olma kapsamında gelişme göstereceği ve yoğunlukla kullanılacağı öngörülmektedir (İşlek, vd., 2021; Alp Meşe, 2020).

7. PANDEMİ SÜRECİNİN YÖNETİMİNDE DİJİTAL TEKNOLOJİLER

Geçmiş dönemlere bakıldığında her büyük krizin kurumsal ve teknolojik açıdan birtakım yenilikleri tetiklediği görülmektedir. İnovatif yaklaşımlarla birlikte değişim beklentisinin en çok olduğu alanlardan biri sağlık alanıdır. İnovasyonun sağlanabilmesi için yapılması gereken ilk iş, kriz nedenlerinin iyi çözümlenmesi ve bunlardan ders çıkararak yeni stratejiler geliştirilmesidir. COVID-19 pandemisi döneminde yaşanan krizler, sağlık sistemlerini yapısal olarak yeniden değerlendirme sürecine götürmüştür. Bu süreç, sağlık sistemlerinde yaygın, güçlü, değişen koşullara uyarlanabilir özelliklere sahip olmanın önemini ortaya koymuştur (Trend Analizi, 2020).

Sağlıkta dijitalleşme kavramı 2000'li yıllarda baş göstermişken, bugün pandemi süreci bu bakış açısına büyük hız kazandırmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, "2020 yılı dijital teknolojilerin sağlık sistemlerini dönüştürme süreci için bir dönüm noktası olacaktır" düşüncesinin altını çizdiği gibi günümüz koşullarında bu durumun hızlandığı görülmektedir" (World Health Organization, 2020c).

Salgın dönemi boyunca sağlık alanında yapılan uygulamalarda bir yandan hastalık anlaşılmaya çalışılırken, diğer taraftan salgını kontrol altına alma çalışmaları sürdürülmektedir. Dünya geneline bakıldığında COVID-19'dan kaynaklı sorunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (Ronald, et al., 2020):

- Karar alma mekanizmaları arasında yaşanan uyumsuzluklar,
- Sağlık alanında karar alma yetkisi olan kuruluşlarla sağlık tesisleri arasında yaşanan iletişim yetersizliği,
- Yerel sistem uygulamaları ile ulusal acil durum yönetim sistemleri arasında gerçekleşen entegrasyon sorunları,
- Vakanın bulunduğu yer ve sağlık durumu konusunda parçalanmış ve yetersiz verilerin olması,
- Sağlık kaynaklarına ve sağlık insan gücüne olan taleplerin artmasına karşın, bu taleplerin karşılanmasındaki yetersizlikler,
- Hem kamu hem de özel hastanelerdeki yoğun bakım yatak kapasitelerinin doluluk oranlarına dair anlık bilgi yetersizliği,
- Bulaşmanın olduğu vakaların hareket ve uygulamalarının takip edilememesi,

- Sağlık çalışanları ve sağlık karar alıcıları arasında hastalığa yönelik edinilen bilgiler konusunda yeterli paylaşım yapılamaması gibi sorunlardır.

Bu sorunların, savaşlar gibi yani savaş cephesinde ve cephe gerisinde yaşanan önemli sorunlara benzer sorunlar olduğunu söylemek mümkündür. Savaş cephelerinde de aynı şekilde ilk saflarda halk sağlığı hizmeti yapan sağlık çalışanları, hastaneler ve diğer sağlık merkezleri bulunmaktadır. Cephenin geri tarafında ise, salgınlar gibi acil bir durumda sağlık sisteminin sevk ve idaresini gerçekleştiren kuruluşlar, gıda ve çevre güvenliği, aşılama, epidemiyoloji ve diğer halk sağlığı sorunlarına ilişkin stratejik fonksiyonları uygulayan gruplar yer almaktadır (Diop, 2020). Tıpkı savaş stratejilerinde olduğu gibi birçok konuyu derinlemesine düşünen ve buna göre stratejiler geliştiren grupların teknolojiyenin yararlanması, belirlenen uygulamaların yapılabilirliğine hız kazandırabilmektedir.

7.1. Teknoloji ve Pandemi Araştırmaları

Pandemiler ancak salgına neden olan hastalığa karşı aşı veya etkili bir tedavi yöntemi geliştirilmesiyle tam anlamıyla kontrol altına alınabilmektedir. Fakat bu uygulamaların yapılabilmesi için çalışmalar aylar, hatta bazı zamanlarda yıllarca sürebilmektedir (Us, 2005). Bu sebeple pandemi ilan edildikten hemen sonra küresel bilim toplumunun harekete geçerek araştırmalar yapmaya başlaması gerekmektedir.

Günümüz koşullarında yani bilişim çağında olan dünyada COVID-19 pandemisi sürecinde dijital teknolojiler sayesinde bu hıza ulaşmak mümkün olabilmiştir. Yeni koronavirüsün gen dizilimi Çin yönetimi tarafından tarihte görülmemiş bir hızla ortaya çıkarılıp açık kaynak teknolojisiyle tüm dünya bilim insanlarının kullanımına açılmıştır (Lu, et al., 2020). Yapılan gen açılımı örneğin SARS COV-2'nin 183 varyantının keşfedilme olanağı doğmuştur (National Center for Biotechnology Information, 2020). Kullanılan açık kaynaklar sayesinde, tedarik zincirindeki aksamaların aşılmasında kolaylıklar sağlanmıştır. Pandemi sürecinde ihtiyaç artışı olan suni solunum cihazları bu kaynaklarda paylaşılan modeller sayesinde üç boyutlu yazıcılarla imal edilebilmiştir (National Institutes of Health, 2020). Yeni ilaçların geliştirilmesi süreçlerinde de yine ortak araştırma platformlarından yararlanılarak, üretim süresinin kısaltılması sağlanmıştır. Örneğin COVID-19 hastalığı için ilaç geliştirme çalışmalarına katkı sağlamak için, İngiltere merkezli Exscientia, onayı olan 15.000'den fazla ilacın özelliklerini tek bir arama motorunda birleştirmiştir. Bu uygulama ile COVID-19 hastalığının tedavisinde kullanılacak olan ilacın geliştirilme süresinin düşebildiği belirtilmektedir (Trend Analizi, 2020). COVID-19 sürecinde, pek

çok sağlık sistemi, önceki dönemlere kıyasla daha fazla dijital sağlık çözümünden yararlanmıştır. Böylece COVID-19 pandemisiyle mücadelede süresinde yenilikçi çözümler sunulmuştur. Küresel sağlık güvenliğini desteklemek için veri araçlarının ve dijital teknolojilerin ne kadar önemli olduğu COVID-19 krizi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde sağlık karar alıcılarının salgınları tespit etmek, önlemek ve bunlara yanıt verebilmek için kullandıkları dijital teknolojiler, daha doğru ve zamanında kararlar almalarını sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir (Trend Analizi, 2020).

7.2.Sağlık Çalışanlarının Sağlığı ve Güvenliği

Sağlık çalışanlarının bazıları COVID 19 sürecinde ya yaşamını yitirmiş ya da aile bireylerinden birini kaybetmiştir. Bu süreçte ön saflarda yer alan sağlık çalışanlarının enfeksiyondan korunabilmeleri için etkeni çok iyi tanımaları, nerede, nasıl davranacaklarını çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Pandemi araştırmaları incelendiğinde bu konuda sınırlı yayın yapıldığı bilinmektedir. Sağlık çalışanlarının bu etkenle nerede karşılaştığını araştıran çalışmaların ilk bulguları, etkenle işyerinde, toplumda ve/veya genel olarak virüs bulaşan aile üyeleri aracılığıyla karşılaştıklarını göstermektedir (Terzioğlu, 2020).

COVID-19'un bulaş yollarının sorgulandığı çalışmalarda etkenin, dışkı veya oral yolla bulaştığına yönelik net bir bulguya ulaşılamadığı belirtilmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda dışkıda virüse ait nükleik asit saptandığı fakat bulaştırıcılığa yönelik bir veriyle karşılaşılmadığı belirtilmiştir. COVID-19 virüsünün bulaşma düzeyini belirleyen en önemli unsurlardan biri bireylerin karşılaştığı virüs kaynaklı yük miktarıdır. Yani hastalığa sebep olan etkenin vücuttaki miktarıdır. Virüs kaynaklı yükün miktarını, hastadan saçılan virüslerin içindeki parçacıklar, saçılan virüslerin miktarı, temas edilen hastanın hastalık evresinin kaçınıcı gününde olduğu, hastalığa ilişkin tedaviye başlayıp başlamadığı gibi faktörler belirlemektedir. Virüs kaynaklı yükü belirlemeye yönelik herhangi bir yüzeyi değerlendirirken bu tür bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Bu noktada özellikle hastalarla temas halinde olan sağlık çalışanlarının el hijyeninin korunması, el değen yüzeylerin sık sık temizlenmesi bulaşı önlemek için yapılması gereken en önemli eylemlerdendir (Türk Tabipler Birliği, 2020).

7.2.1. Sağlık Çalışanları için Kişisel Koruyucu Malzemelerinin Kullanımı

DSÖ'ne paralel olarak Sağlık Bakanlığı kişisel koruyucu malzemelerin doğru kullanımına yönelik önerilerde bulunmuştur. Ancak Pandeminin ilk dönemlerinde kısa bir süre malzeme temini veya standartlara uygun olmayan malzemelerin kullanımı gibi birtakım problemler yaşanmıştır. Bu konuda Türk

Tabipler Birliği'nin yaptığı açıklamalar ve önerilerden sonra yayınlanan Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı ve Kişisel Koruyucu Donanım (KKD) Yönetmeliği'nde (RG: 1 Mayıs 2019 tarih ve 30761 sayı) standartlara uygun olan kişisel koruyucu donanımların temininin gerekliliğinden söz edilmiştir (Türk Tabipler Birliği, 2020, T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019).

Sağlık çalışanları COVID-19 şüpheli temaslı veya kesin tanı almış olan hastalara bakım verirken kendi güvenlikleri için Sağlık Bakanlığı tarafından temin edilen kişisel koruyucu malzemeleri kullanmak zorundadırlar (Türk Tabipler Birliği, 2020; Kenar ve Pakdemirli, 2020):

- Hasta odasına girerken, hastaya temasın önüne geçebilmek için yüz koruyucu, cerrahi maske, eldiven ve önlük giyilmesi gereklidir.
- Hastadan kan, mukus, idrar gibi çıktılarının sıçrama riskinin olabileceği girişimler yapılmadan önce koruyuculuk seviyesi daha yüksek olan N95/FFP2 tipi maskeleri kullanmak gereklidir.
- Sağlık çalışanı bakım sırasında solunum cihazına bağlanmış bir hastaya bir metreden fazla yaklaşmak zorunda kalacaksa N95/FFP2 tipi maske kullanılmalıdır.
- Yoğun bakımda olmayan, serviste yatan hastalara bakım verirken kullanılan maskenin cerrahi maske olması yeterlidir. Bu hastalar için sadece hasta solunum cihazına bağlanmış edilirken ya da sürüntü örneği alınırken N95/FFP2 tipi maske kullanılmalıdır.
- Koruyucu malzemeler giyilirken veya çıkarılırken bulaşmayı önleyecek şekilde bir sıra izlenmelidir.
 - Giyinirken izlenmesi gereken sıra; *el hijyeninin sağlanması*, önlük, maske, gözlük veya yüz koruyucu, eldiven şeklindedir.
 - Çıkarırken izlenmesi gereken sıra; eldiven, *el hijyeni*, gözlük veya yüz koruyucu, yeniden *el hijyeni*, önlük, *el hijyeni*, maske ve son olarak yeniden *el hijyeni* şeklindedir.
- COVID-19 virüsü damlacık yoluyla bulaşmanın yanı sıra temas ile de bulaşabilmektedir. Çoğu kurumda etkenin bulaşma yolunun virüsün yayıldığı bölgelere temas yoluyla olduğu bildirilmektedir. Kirli yüzeye temas edilen ellerle ağız, burun, göz gibi yerlere dokunulduğunda etken vücuda girerek hastalık yapabilmektedir. Bu tür temaslarla bulaşmayı önlemenin en etkin yöntemi, 20 saniye boyunca su ve sabunla sık sık elleri yıkamaktır.

- Etkenle mücadele ederken antiseptikli sabunlara ihtiyaç yoktur. Doğru el yıkama tekniğiyle normal sabun etkeni uzaklaştırmakta yeterli olacaktır.
- Alkol bazlı el antiseptikleri, el yıkamanın mümkün olamayacağı koşullarda tercih edilebilir. El antiseptikleri ellerde hissedilen bir kirlenme olmadığı sürece el yıkama kadar etkili bir yöntemdir.

10 Nisan 2020 tarihinde yapılan bir durum raporunda, 15.334 sağlık çalışanının COVID-19 hastalığından mustarip olduğu ve bu sayının tespit edilen toplam vaka sayının % 11'ini temsil ettiği açıklanmıştır (Terzioğlu, 2020). Sağlık çalışanlarında görülen bu hastalık sıklığının nedenlerine yönelik yapılan araştırmalarda; tanının erken dönemde teşhis edilememesi, etkene maruz kalan hastalara bakım verme zorunluluğu, uzun süren çalışma saatleri, el hijyeni yetersizliği ya da doğru tekniklere uyulmaması, enfeksiyonu önlemeye ya da kontrol altına almaya ilişkin alınan önlemlerin yeterince dikkate alınmaması gibi faktörlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Lai, et al., 2020; Ran, et al., 2020).

8. SAĞLIKTA İNSAN GÜCÜ

Türkiye’de COVID-19 hizmeti vermesi amacıyla pandemi hastanesi olarak ilan edilen kurumlarda çalışan çeşitli meslek grupları bulunmaktadır. Hastanelerde hekim, hemşire, ebe, laboratuvar teknisyeni, diş hekimi, tıbbi sekreter, hasta bakıcı, temizlik personeli, güvenlik görevlisi gibi pek çok meslek grubuyla karşılaşmak mümkündür. Özellikle pandemi sürecinde hastalara yakın temasla bakım vermek durumunda kalan ve ön saflarda yer alan meslek mensupları hemşireler ve ebeler olmuştur. Normal dönemlerde dahi yoğun çalışma koşulları olan bu meslek gruplarının pandemi sürecinde artan yoğunluklarının, çalışanlarda çeşitli psikolojik sorunlara yol açtığı belirtilmektedir (Li, et al., 2020). Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı’nın yayımladığı ve salgın öncesi Mart 2016’da güncellemesini yaptığı uyum eğitimleri bulunmaktadır. Bu eğitimlerin, sağlık çalışanlarında, çalışılan kuruma aidiyetlik hissi, bakımda kalite artışı, iş doyumu gibi birçok alanda yararlı olduğu belirtilmektedir. Bugüne kadar çalışanlar göreve yeni başladıklarında veya başka bir kliniğe geçiş yaptıklarında uygulanmıştır ve uygulanmaya da devam etmektedir (Sağlıkta Kalite Standartları, 2016). Bu eğitimlerden yarar sağlanmasına rağmen COVID-19 pandemi sürecindeki çalışma koşullarında uyum eğitimlerinin yapılamaması ya da kısa süreli yapılması çalışanlarda psikolojik sorunları kaçınılmaz kılmıştır. İş ortamında yaşanan yoğunluk, hasta olma riski veya hasta profilindeki değişikliklerin yanında sosyal yaşantıda olan değişikliklerin bu sorunu tetiklediği ifade edilmektedir. Yanı sıra bazı sağlık çalışanları, aile bireyleriyle virüs temasını önleyebilmek için otel ve

misafirhane gibi ortamlarda bulunmak zorunda kalmışlardır. Böyle bir durumda aile üyeleri ile plansız bir ayrılık yaşanmış olmaları var olan psikolojik sorunlarla baş etmelerini zorlaştırmıştır (Kurnaz, & Karaçam, 2021).

Dünyanın başka bir ülkesinde yaşıyor olursa da sağlık ihtiyaçlarının karşılanması toplumsal tartışmaların odak noktası olmaktadır. Bazı durumlarda tartışmaların boyutları haber programlarına konu olacak seviyelere kadar gelmektedir. Son zamanlardaki tartışmaların odak noktasını, pandemiye neden olan küresel sağlık krizleri oluşturmaktadır ki yine sağlık çalışanları bu noktada yaşanan krizin ön planında yer almaktadır (Terzioğlu, 2020).

Günümüz koşullarında 24 saat kesintisiz hizmet veren sağlık çalışanlarının rutin uygulamalarında, güçlü sistemlerin oluşmasında önemli rolleri olduğunu söylemek mümkündür. Sağlık çalışanlarının özellikle sosyal adalet kavramını prensip edinerek sağlıklı yaşam, sağlıklı toplum yaklaşımlarında insanları teşvik etmek için büyük işlevleri olduğu bilinen bir gerçektir. Sosyal adalet kavramını sadece sağlığa veya sağlık güvencesine eşit şartlarda ulaşmak olarak tanımlanmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Sağlıkta adalet kavramı sağlık hizmetlerinin yanı sıra, güvenli gıdaya ulaşım, barınabilme, çalışabilme, eğitime erişim ve ulaşım koşullarından yararlanma gibi pek çok sosyal konuyu da kapsamaktadır (Sheridan, et al., 2020). Salgın sürecinde sosyal adalet konusunun önemi yine gün yüzüne çıkmıştır. Bu doğrultuda yapılabilecek şeyler DSÖ'nün öne sürdüğü altı temel prensip üzerinde durmaktır. Bu prensipler kısaca şu şekilde ifade edilmektedir (Terzioğlu, 2020):

1. Yeterli eğitim almış sağlık personeli sayısını ihtiyaçlar çerçevesinde yeterli hale getirmek.
2. Gerekli tıbbi malzeme ve ilaçlara ulaşabilmek.
3. Sağlık bilgi sistemlerini denetim ve izlem yapılabilir özellikler ekleyerek güçlendirmek.
4. Altyapı oluşumlarını uygun hale getirmek.
5. Yeterli düzeyde kamusal finansman sağlamak.
6. Kamu sektörlerini eşit ve kaliteli hizmet veren güçlü kurumlar haline dönüştürmektir.

9.SALGIN SÜRECİNDE YAPILAN UYGULAMALAR ve BU UYGULAMALAR SIRASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Sağlık bakanlığı tarafından oluşturulmuş ulusal eylem planları doğrultusunda salgın sürecinde yapılan uygulamalar ve bu uygulamalar sırasında karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Sıklıkla bu sorunlar şu şekilde açıklanmaktadır:

9.1. Temaslı Takibi

DSÖ COVID-19 virüsünün kuluçka süresinin ortalama 5-6 gün olduğunu, ancak bu sürenin 14 güne kadar uzayabildiğini açıklamıştır. Hastalık belirtilerinin görülmeye başlandığı bu dönem, hastalığın bulaştırıcılık özelliğinin yüksek olduğu bir dönemdir (WHO, 2020). Filyasyon ekibinin yaptığı uygulamalara göre hastanın belirtilerinin ilk başladığı dönem belirlenmekte ve bu dönem içerisinde kimlerle, nerede, nasıl temas ettiği sorgulanmaktadır. Sonuç olarak temas ettikleri bireylerin başka kişilerle teması kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Sağlık Bakanlığı uygulamasında ise şüpheli vaka olarak düşünülen bireyin 24 saat içerisinde kimlerle temas ettiği sorgulanmaktadır. Bakanlık rehberinde belirtilen uygulamalar sahanın farklı alanlarında farklı uygulanmaktadır. Bu durum temaslı takibinin verimsiz olmasına neden olmaktadır. Temaslı bireylerin araştırılıp, ilk görüşmelerinin yapılması filyasyon ekibine ait bir görevdir. Filyasyon ekipleri İl Sağlık Müdürlükleri bünyesinde oluşturulmaktadır. Bu ekiplerin yapısı, her ilde o ilin kendi imkânları doğrultusunda farklı özellikler göstermektedir. Ancak böyle bir durumda oluşturulan her ekibin bünyesinde pratisyen hekim, sağlık memuru, diş hekimi gibi farklı meslek grubu mensupları yer almaktadır. Bu dağılımdan kaynaklı aşağıda belirtilen problemler yaşanmıştır (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu Rehberi, 2020):

- Görev tanımlarının hastanelerde alışık oldukları tedavi protokollerinden farklı olması nedeniyle, ekipte olanların filyasyon uygulamasının amacı ve nasıl yapıldığı konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları,
- Ön hazırlık yapma olanağının olmaması,
- Hızlı ve merkezden müdahale gerektiğinde yerel olanakların uygunluk düzeyinin değerlendirilmiyor olması,
- Geri bildirimlere dönüşlerin geç yapılması,
- İletişim, bilgi, beceri, uygulama, donanım açısından iller ya da ilçeler arasında farklılıklar olması,
- Online uygulamalarda temaslı sorgulama formları ile toplanan bilgilerin yetersiz olması ve karantina uygulamasının nasıl yapılacağı konusunda yaşanan belirsizlikler,
- Evde izleme alınan bazı vakaların belirtisiz geçen ilk üç gününün takip sürecine alınmamasından kaynaklı olarak takip süresinin 17 güne çıkması,
- Çeşitli kurumların uygulama farklılıkları,

- Süreçte evde telefonla hasta takibi aile hekimleri tarafından yapılmaktadır. Telefonla yapılan bu izlemlerin benzer şekilde bir rehberle dayalı olarak yapılmamasından ve tamamen kişinin beyanına dayalı olarak yürütülmesinden kaynaklı olarak verilen hatalı kişisel beyanların kontrol edilememesi,
- Vakaların temaslıları, bazı yerlerde haftada bir veya iki kez kolluk kuvvetleri aracılığıyla evlerinde olup olmadıkları kontrol edilmekteyken, başka bölgelerde farklı uygulamaların yapılması,
- Aile hekimleri izlem için yaptıkları görüşmenin sonucunu Sağlık Bakanlığı bilgi işlem sistemine girmektedir. İl Sağlık Müdürlükleri bu bilgilere sadece sayı olarak erişilebilmekte, ancak izlemin içeriği veya niteliği ile ilgili detayların görülebilmesi,
- Salgının sonuçlarına yönelik verilerin çözümlenmeye uygun olmaması, il veya ilçe düzeyinde girişim olanağı sağlayacak şekilde verilere ulaşamıyor olması,
- Sahada yaşanan durumların hastanedeki hastalarla ilgili süreçlerden ayrı tutulması,
- Hastanelerdeki verilerin HSYS yerine farklı bir sistem (Laboratuvar Yönetim Bilgi Sistemi gibi) üzerine girilmesi,
- Sağlık Bakanlığının, HSYS uygulamalarında yaşanan aksaklıklar nedeniyle sistem üzerinde sık sık yaptığı güncellemelerin bazı durumlarda çözüm yerine soruna neden olması,
- Bir dönem Vefa destek grubunun faaliyetlerinin 112 üzerinden sürdürülmüş olmasının, acil sağlık hizmetlerinin sunumunu sekteye uğratması,
- Taşrada görev alan ve salgınla mücadelede çok aktif olması gereken halk sağlığı uzmanlarının etkin görev alamamaları nedeniyle saha çalışmalarında beklenen başarının sağlanamaması gibi birçok sorundan söz etmek mümkündür.

Dünya genelinde COVID-19 gibi salgın hastalıklarının ortaya çıkması gibi durumlarda etkili baş etme yöntemleri oluşturabilmek için sağlık sistemlerinde uyumlu, bilinçli ve bütünleşik yapılara ihtiyaç duyulur. Kriz durumlarında ya da zor zamanlarda sorunların üstesinden gelebilen sağlık sistemlerine yapılan yatırımların küresel anlamda kamu yararına yapıldığı bilinmelidir. Bu yatırımların herkesin ortak çıkarı için yapılmış olan yardımlar olarak yorumlanmalıdır (World Health Organization 2020d).

SONUÇ

Kitabın bu bölümünde tüm dünyada yaşanan salgının ülkemizde sağlık alanında yarattığı zorluklar ve yaşanan zorluklar karşısında gösterilen mücadele üzerinde durulmuştur. COVID-19 salgını sürecinden en çok etkilen disiplinlerin özellikle sağlık alanında yer alan disiplinler olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bölümde sağlık alanı üzerinde durulmuştur. Tarihsel sürece göre salgının yeni bir kavram olmadığı, ancak güncel sağlık sorunlarıyla karşılaştırıldığında toplumumuz için yeni olduğu, yaşanan salgının öncesinde ve sırasında sağlık bakanlığının, sağlık çalışanları ile birlikte girdiği mücadele sürecinden söz edilmiştir. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda veriler elde edilmiştir. DSÖ'nün belirlemiş olduğu altı temel standartın yerine getirilebilmesi için iyi çalışan sağlık sistemlerine ihtiyaç vardır. Bu sistemlerin iyi yönlendirilmesi ve yönetilebilmesi için sağlık çalışanlarını bu alanda donanımlı hale getirecek eğitimler planlanması gerekmektedir. İletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişikliklerle birlikte sağlık hizmeti sistemleri çok daha hızlı gelişip yayılabilmektedir. Bu noktada sağlık çalışanları teknolojik sistemin liderleri olarak görülmelidir. Teknolojinin, kaliteli hasta bakımı ve güvenliği konusunda sağlık hizmetleri üzerinde değişiklikler ve gelişmeler sağlayabileceği kabul edilmelidir. Sağlık disiplini mensuplarının, zorlukların üstesinden gelebilme kapasitelerini geliştirebilmek adına, ortaya koydukları katkıların optimize edilmesi için gereken kaynakların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Hizmetlerin uygulanmasında teknoloji kullanımının, yapılan işlerin görünürlüğü konusunda etkin olacağı düşünülmektedir. Özellikle kaliteli bakım standardize edilirken bu alanda aktif rol alan sağlık çalışanlarına sistem kademelerinde yapılacak değişikliklere ilişkin konularda etkili olabilmelerine fırsat sağlanması çok daha önemli bir konu olmalıdır. Sağlık çalışanlarının başta gelen sorumluluklarından biri ihtiyacı olan her bireye adalet kavramı çerçevesinde sağlık hizmeti sunmaktır. Bu doğrultuda kaliteli bakımın sağlanabilmesi için sağlık çalışanlarının güvenliği, ruh ve beden sağlığının ön planda tutulması gerektiği düşünülmektedir. Yanı sıra adaletli sağlık bakımı kapsamında sağlık politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda yapılan önerilerin literatüre katkı sağlayacağı, salgın süreci devam ederken geliştirilmeye devam edilen politikalara yön verici olabileceği ön görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akkurt, S.S. (2020). "Kişisel Sağlık Verilerinin İşlenmesine ve COVID-19 Pandemisi Sürecinde Mobil Uygulamalarla Paylaşılmasına Hukukî Bir Bakış". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Hukuk Özel Sayısı 38(Covid-19 Özel Ek), 142-160.
- Aksakoğlu, G. (2008). "*Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım*". Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Basımevi, İzmir, 226-230.
- Aksakoğlu, G. (1983). "*Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş İlkeleri*". Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Yayınları, Ankara.
- Bayram, B. ve Can, İ.Ö. (2020). "COVID-19 Pandemisinde Türkiye'de Acil Servislerin Organizasyonu ve Değişen Hasta Profili: Bir Üniversite Hastanesi Deneyimi". *Adli Tıp Bülteni*, 25 (Özel Sayı), 11-17. DOI: 10.17986/blm.2020.v25i.1410
- CDC (2020). "SocialDistancing, QuarantineandIsolation". <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/social-distancing.html>, Erişim Tarihi: 06.08.2021.
- CDC. (2017). "QuarantineandIsolation". (<https://www.cdc.gov/quarantine>, Erişim Tarihi: 06.08.2021.
- China Report. (2019). "First Covid-19 casehappened in November, Chinagovernmentrecords show-report".<https://www.theguardian.com/world/2020/mar/13/first-covid-19-case-happened-in-november-china-government-records-show-report>
- Çağkanlınkaya, A. (2020). "SARS-CoV-2: Mikrobiyolojik Özellikler ve Hastalığın İmmünpatogenezi".(Ed: Topeli İskit, A. Durusu Tanrıöver, M., Uzun, Ö.); Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi COVID-19 Pandemi Raporu, Uzerler Matbaası ANKARA.
- Diop, M. (2020). "COVID-19 ReinforcestheNeedfor Connectivity, World Bank Blogs". <https://blogs.worldbank.org/voices/COVID-19-reinforces-need-connectivity>. Erişim Tarihi: 09.08.2021
- Dünya Gazetesi. (2020). <https://www.dunya.com/kose-yazisi/o-solunumchazinin-seri-uretimine-saglik-bakanligi-damgayi-vuruyor/465908> Erişim Tarihi: 10.08.2021.
- Egede Sonsöz. (2020). <http://www.egedesonsoz.com/haber/EU-Hastanesi-nde-koronavirustenolen-hasta-sayisi-belli-oldu/1035174>.
- Elçi, İ.H. (2020). "*Salgın Hastalıkların Kısa Tarihi*". (Ed: Varlık, A.B.) Stratejik Bakış. E-dergi Ural Usem, sayı: 1, İstanbul.
- Gökler, M.E. veMetintaş, S. (2019). "Halk Sağlığı Sürveyansında Sosyal Medyanın Kullanımı". *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(2), 210-18.
- Gül, Ü. ve Yakıncı, C. (2020). "COVID-19 Küresel Salgınında Ulusal Medyada Kullanılan Tıbbi Terimler Üzerine" *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 63, 32-6.
- Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2020). "COVID-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemioloji ve Tanı". https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/covid-19-rehberi/COVID_19_REHBERI_GENEL_BI

- He, H. ve Harris, L. (2020). "The Impact of Covid-19 Pandemic on Corporate Social Responsibility and Marketing Philosophy", *Journal of Business Research* 116, 176- 82.
- İşlek, E. ve Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H., ve Yıldırım, H.H. (2020). "COVID-19 Pandemi Yönetiminde Türkiye Örneği: Sağlık Politikası Uygulamaları ve Stratejileri". (Ed: Alp Meşe, E., Topaloğlu, S., Aydın, S., Erdem, R., Ankara, H.G., Çelik, H.) TUSPE Raporu Birinci Baskı, Ankara
- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H., ve Yıldırım, H.H. (2021). "Türkiye'de COVID-19 Pandemisi Yönetimi ve Sağlık Politikası Stratejileri". *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi*, 54-65.
- Kenar, L. ve Pakdemirli, A. (2020). "COVID-19'dan Korunmak için Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanım"ı. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Tıbbi KBRN Anabilim Dalı, Ankara. ISBN: 978-605-80777-4-4
- Kepek Kurt, E., Kandemir, B., Erayman, İ., Vatanssev, H., Zamani, A.,..... Küçük kartallar, T. (2021). "Üçüncü Basamak Bir Üniversite Hastanesinde Takip Edilen SARS-CoV-2 İnfeksiyonlu Olguların Klinik ve Laboratuvar Bulguları ile Bilgisayarlı Tomografi (BT) Bulgularının Karşılaştırılması". *Mediterranean Journal of Infection, Microbes and Antimicrobials*, 10: 37. DOI: 10.4274/mjima.galenos.2021.2021.37 2021;10:37
- Kurnaz, D. ve Karaçam, Z. (2021). "Ebe ve Hemşirelerin COVID-19 Pandemi Sürecinde Yaşadığı Psiko-Sosyal ve Mesleki Zorluklar". *Journal of Education and Research in Nursing*, 18 (Supp. 1), 65-68. DOI: 10.5152/jern.2021.82698.
- Kuszewski, K. ve Brydak, R. (2000). "The Epidemiology and History of Influenza". *Biomed Pharmacother*, 54(4), 188-195.
- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J.,..... Hu, S. (2020). "Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019". *JAMA*, 3, 1-12.
- Lauer, S.A., Grantz, K.H., Bi, Q., Jones, F.K., Zheng, Q., Meredith, H.R.,..... Lessle, J. (2020). "The Incubation Period of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) From Publicly Reported Confirmed Cases: Estimation and Application". *Annals of Internal Medicine*, 172(9), 577-82.
- Li, Z., Ge, J., Yang, M., Feng, J., Qiao, M.,..... Yang, C. (2020). "Vicarious Traumatization in the General Public, Members, and Non-Members of Medical Teams Aiding in COVID-19 Control". *Brain, Behavior and Immunity - Journal*, 88, 916-919.
- Lu, R., Zhao, X., Li, J., Niu, P., Yang, B., Tan, W. (2020). "Genomic Characterisation and Epidemiology of 2019 Novel Coronavirus: Implications for Virus Origins and Receptor Binding". *National Center for Biotechnology Information*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/32007145>. Erişim Tarihi: 9.08.2021.
- National Center for Biotechnology Information. (2020). "SARS-CoV-2 Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus Sequences". <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/genbank/sars-cov-2-seqs/>. Erişim Tarihi: 09.08.2021.

- National Institutes of Health. (2020). "3D Printing Medical Equipment in Response to the COVID-19 Pandemic". <https://www.nihlibrary.nih.gov/services/3d-printing-service/3d-printing-medical-equipment-response-covid-19-pandemic>. Erişim Tarihi: 10.08.2021
- Otlu, B., Tanrıverdi, E.S., Fadhilah, A., Yakupoğulları, Y. (2020). "Laboratory Diagnosis of COVID-19. In: *Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Turkey Perspective*". 1nd (Eds: Taşova, Y., Çelen, M.K.), 29-40. Ankara, Hipokrat Yayıncılık.
- Öcal, D., Vezir, S., Karahan, Z.C. (2020). "Mikrobiyolojik Tanı Yöntemleri". (Ed: Memikoğlu, O., Genç, V. (Eds), COVID-19, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ran, L., Chen, X., Wang, Y., Wu, W., Zhang, L., Tan, X. (2020). "Risk factors of healthcare workers with coronavirus disease 2019: A retrospective cohort study in a designated hospital of Wuhan in China". *Clinical Infectious Diseases*, doi: <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa287>.
- Ronald, M.S., Eileen M.B., Eric Epley, C.E.M., & Steven H. M. (2020). "How to Set up a Regional Medical Operations Center to Manage the COVID-19 Pandemic". *American College of Surgeons*, <https://www.facs.org/COVID-19/clinical-guidance/rmoc-setup>. Erişim Tarihi: 09.08.2021
- Sanayi Gazetesi. (2020). <http://www.sanayigazetesi.com.tr/uretim/yerlifirmalardan-tani-kitih21681.html> erişim tarihi: 10.08.2021
- SARS-CoV-2 Enfeksiyonu Rehberi. (2020). T.C. "Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, World Health Organization (WHO), Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report-73" https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200402-sitrep-73-covid-19.pdf?sfvrsn=5ae25bc7_4
- Seren Tanrıverdi, E., Yakupoğulları, Y., Otlu, B. (2020). "COVID-19 Tanısı: Serolojik ve Moleküler Testler". *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(Özel Sayı 1):31-37. doi:10.17827/akt.841123.
- Sheridan, N.F., Kenealy, T.W., Connolly, M.J., Mahony, F., Barber, P.A.,.....Moffitt, A. (2011). "Health Equity in the New Zealand Health Care System: A National Survey". *International Journal for Equity in Health*, 10(45), 1-14.
- Şenol, D. ve Taştan, A. (2021). "Covid-19 (Sars-Cov2) Sürecinin 65 Yaş ve Üzeri Kişiler Üzerindeki Etkilerini Anlamaya Yönelik Nitel Bir Çalışma", *HABITUS Toplum Bilim Dergisi*, (2), 1-32.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2021). "Covid-19 Yetkilendirilmiş Tanı Laboratuvarları Listesi". <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yetkilendirilmis-tani-laboratuvarlari-listesi> Erişim tarihi: 09.08.2021
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020a). "COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) Nedir?" <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020b). "Basın Açıklamaları". (<https://www.saglik.gov.tr>, Erişim Tarihi : 10.08.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020a). "Haziran 2020 Sağlık İstatistikleri". Erişim tarihi: 09.08.2021

- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020b). "Pandemi Hastaneleri". 20.03.2020 tarih ve 403.99-E.583 sayılı resmi yazısı.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). "2019-2023 Stratejik Planı". ISBN: 978-975-590-735-2, Yayın No: 1148.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2019). "Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı. İkinci ve Üçüncü Basamak Sağlık Kurumları Pandemik İnfluenza Hazırlık ve Faaliyet Planlarının Hazırlanması". Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı. (2016). *Sağlıkta Kalite Standartları*. <https://dosyahastane.saglik.gov.tr/Eklen-ti/7273,sks-saglikta-kalite-standartlari-2>
- TDK. (2020). (<https://sozluk.gov.tr>, erişim: 06.08.2021).
- Terzioğlu, F. (2020). "COVID-19 Sürecinde Sağlık Sistemlerinin Zorlukların Üstesinden Gelebilmeye Kapasitesinin Geliştirilmesi ve Hemşireler ile Diğer Sağlık Profesyonellerinin Güçlendirilmesi". *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 14(suppl), 76-83. DOI: 10.12956/tchd.733123.
- Trend Analizi (2020). "COVID-19 Sonrası Sağlık Teknolojisi ve Klinik Karar Destek Sistemleri". STM Teknolojik Düşünce Merkezi, Ankara.
- TÜİK, 2020 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2020-37227>
- Turan, A. ve Çelikyay, H.H. (2020). Türkiye'de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25. <https://doi.org/10.33712/mana.733482>
- Türk Tabipleri Birliği (2020). "COVID-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu". Türk Tabipleri Birliği COVID-19 Danışma ve İzleme Kurulu Ankara.
- Türk Tabipleri Birliği (2021). "Türkiye'de Sağlık Çalışanları Ölümünün Anlattığı". (Ed: Nesanır, N., Bahadır, A., Karcoğlu, Ö., Korur Fincancı, Ş.) Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, Ankara.
- Us T. (2005). "Genel bilgiler". (Ed: Usluer G, Leblebicioğlu H, Ünal H.), Aşılama ve profilaksi el kitabı, Ankara, Bilimsel Tıp Yayınevi, 11-26.
- TÜSEB. (2020). "Proje Çağruları". (<https://tbys.tuseb.gov.tr>, erişim: 09.08.2021).
- UNAIDS (2011). "High Level Meeting on AIDS". New York.
- WHO. (2020). "Director-General's Opening Remarks at the Mission Briefing on COVID-19 – 12 March 2020". (<https://www.who.int/dg/speeches/detail/whodirector-general-s-opening-remarks-at-the-mission-briefing-on-COVID-19>- Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- WHO Timeline. (2020). "Çin, Hubei Eyaletinin Vuhan Şehrinde Etiyolojisi Bilinmeyen Pnömoni Vakası Kümesi Bildirdi". <https://www.who.int/news-room/detail/08-04-2020-who-timeline--covid-19>
- WHO. (2015). "WorkForceDensityPer 1000 Population, Global Health Observatory data repository". Available at: <http://apps.who.int/gho/data/node.main.A1444?lang=en>

- WHO. (2014). "Health-systemresilience: reflections on the Ebola crisis in western Africa".ByKieny, M.P., Evans, D.B., Schmets, G., Kadandale, S. Bull. 92:850. <http://www.who.int/bulletin/volumes/92/12/14-149278/en/#>
- WHO. (2009). "PandemicPhaseDescriptionsand Main ActionsBy Phase".https://www.who.int/influenza/resources/documents/pandemic_phase_descriptions_and_actions.pdf?ua=1
- WHO. (2005). "Global InfluenzaPreparedness Plan theRole of WHO andRecommendationsforNationalMeasuresBeforeandDuring Pandemics".https://www.who.int/csr/resources/publications/influenza/WHO_CDS_CSR_GIP_2005_5.pdf. Erişim Tarihi: 06.08.2021
- World HealthOrganization. (2020a). "WHO Statement Regarding Cluster of PneumoniaCases in Wuhan. China". <https://www.who.int/china/news/detail/09-01-2020-who-statement-regarding-cluster-of-pneumonia-cases-in-wuhan-china>. Erişim tarihi: 05.08.2021.
- World HealthOrganization. (2020b). "Rolling Updates on CoronavirusDisease (COVID-19)".<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>Erişim tarihi: 05.08.2021.
- World HealthOrganization. (2020c). "COVID-19 andDigitalHealth: What can DigitalHealthOfferfor COVID-19?".<https://www.who.int/china/news/feature-stories/detail/COVID-19-and-digital-health-what-can-digital-health-offer-for-COVID-19>. Erişim Tarihi: 09.08.2021
- World HealthOrganization. (2020d). "CoronavirusDisease(COVID-19) Outbreak: Rights,RolesandResponsibilitiesof HealthWorkers, IncludingKeyConsiderationsfor OccupationalSafetyandHealth".[https://www.who.int/publications-detail/coronavirus-disease-\(covid-19\)-outbreak-rights-roles-and-responsibilities-of-health-workers-including-key-considerations-for-occupational-safety-and-health](https://www.who.int/publications-detail/coronavirus-disease-(covid-19)-outbreak-rights-roles-and-responsibilities-of-health-workers-including-key-considerations-for-occupational-safety-and-health). Erişim Tarihi: 09.08.2021

DIŞ TİCARETTE KORUMACILIK VE KORONAVİRÜS SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İHRACAT

Dr. Öğretim Üyesi Ertan BECEREN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve
Uluslararası İktisat ABD.

e-mail:ertanbeceren@sdu.edu.tr

GİRİŞ

Koronavirüs salgınının uluslararası ekonomik ve politik alanda ve hükümetler açısından yaygın bir etki bıraktığı alanlardan biri de dijital dönüşümün hızlanması olmuştur. Söz konusu dönem, iş yapış şekillerinden, ticareti korumaya yönelik politikalara ilişkin bilgi edinmenin de hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ihracat kısıtlamaları, politika dalgalanmaları, fiyat artışları ve hayati tıbbi malzemelerin ticaretini çevreleyen kalite endişeleri söz konusu olmuştur. Öyle ki ihracat kısıtlamaları AB, ABD, Çin ve birçok ülke tarafından kullanılmıştır (Bown, 2021: 31).

Korumacılığın eczacılık ve tıbbi ilaçlar sektörlerinde de varolan bir olgu olduğu görülmüştür (Stellingerothers, 2020: 23-24). Salgın boyunca bu sektörler birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olduğu için maliyetler doğrudan ya da dolaylı hastaların ve vergi ödeyenlerin üzerine kalmıştır. Ülkelerin yerli üretime yönelik çabalarına rağmen Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan birçok ülke tıbbi malzeme, ilaç, dezenfektan, sabun ve maskeler için yüksek gümrük vergilerini uyguladılar. Birçok ülke ithalat engellerine ek olarak ihracat engelleri kullandı.

Ekonomik daralma daha çok ihracat kısıtlamalarından kaynaklanmış olup, bu yola başvuran ülkelerin başında Suudi Arabistan, Avrupa Birliği, Çin, Brezilya ve ABD gelmektedir. Haziran ayından sonra ihracatta büyüme başlamıştır. Yasak ve kısıtlamalar diğer ihracatçı ülkelerinin de bu ekonomi politikasını belirlemesine neden olmuştur. Dünya genelinde 80 ülke ve Serbest Gümrük Bölgeleri Koronavirüs salgını sonucunda ihracat kısıtlamalarına gitmişlerdir (WTO, 2020). Bu ülkelerin içerisinde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) üyelerinin 46 tanesi bulunmaktadır. Bu ölçülerin büyük bir kısmı geçici olarak açıklanmıştır. İki üye bu kısıtlamaları bırakmıştır. İhracat kısıtlamalarına konu olan ürünler

çeşitlilik göstermektedir. Ancak bunların büyük bir çoğunluğunun tıbbi malzeme olduğu söylenebilir.

Gümrükler ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) 11. maddesine göre bu tip kısıtlamaların geçici olması gerekmektedir. Daha düşük yerel fiyatlar üretme motifini düşürürken daha yüksek yabancı fiyatlar ihraç etme güdüsünü motive etmektedir. Ancak bunların her ikisi de ürünlerin yerel olarak bulunabilirliğini düşürmektedir (WTO, 2020). Bunun yanı sıra bir ülkenin koymuş olduğu ihracat kısıtları domino etkisi yaratmaktadır. İhracata güvenli ve tahmin edilebilir erişim mümkün değil ise özellikle tarım sektörü için birçok ülke ithalattan kendilerini geri çekmekte ve yerel üretimi tercih etmektedirler. Böyle bir durum genellikle daha düşük arz ve daha yüksek fiyatlarla sonuçlanmaktadır. Uluslararası ticarete çoklu düzeyde şeffaflık konusunda bir yetersizlik söz konusudur. Dünya ticaret örgütünün 13 tane üyesi QR kararı altında yeni ölçümler alınması gerektiğini beyan etmişlerdir. Bir diğer üç üye gıda sektöründe ihracat kısıtlamaları ilan etmiştir. Bu çalışmanın amacı korumacılık ve salgın döneminde ihracat konusundaki etkilerini incelemektir.

1. KORUMACI POLİTİKALAR OLARAK EN FAZLA BAŞVURULAN MADDELER

Yetersiz bilgi, satın alma kararlarının uyarlanmasını zorlaştırırken bunun yanı sıra yeni üreticiler bulmayı da zorlaştırmaktadır. 21 Nisan 2020'de G-20 Tarım bakanları ihraç kısıtlarının uygulanmaması anlaşması veya gıda ve tarım ürünlerinde ekstra vergilerin konmaması konusunda karar birliğine varmışlardır (WTO, 2020). Şeffaflığı iyileştirmek için alınabilecek olası önlemler şu şekildedir (WTO, 2020);

- Ulusal düzeyde yeni ölçümlerin sağlanması ve mümkünse bu ölçümlerin ilgili ülkelerin ulusal otoritelerinin web sitelerinde ulaşılabilir olması.
- DTÖ uyarınca yeni ihracat kısıtının QR kararına bildirilmesi
- Madde 1.4'ün şeffaflık bildirimine gereğince güncellemelerinin yapılması
- Mümkün olduğunca gerekli bildirimlerin dışında diğer üyeleri ek bilgi ile bilgilendirmek.

GATT, 1994 Anlaşmasının 11. maddesine göre miktar kısıtlamalarının genel eliminasyonu konusunda ilk paragraf, üyelerin herhangi bir yasak veya kısıt kullanmasını yasaklamaktadır. Bazı üyeler DTÖ'ne girişleri ile birlikte spesifik yükümlülükler olarak ihracat vergilerini elimine etmektedirler. Üye bir ülkeye ihracat kısıtlamaları konusunda istisnai hak tanıyan durumlarda vardır.

Madde 11:1 ihracat yasakları veya kısıtlamaları gıda sektöründe kıtlık söz konusu olduğunda veya diğer ürünler için ihracatçı ülkeye geçici ihracat yasak

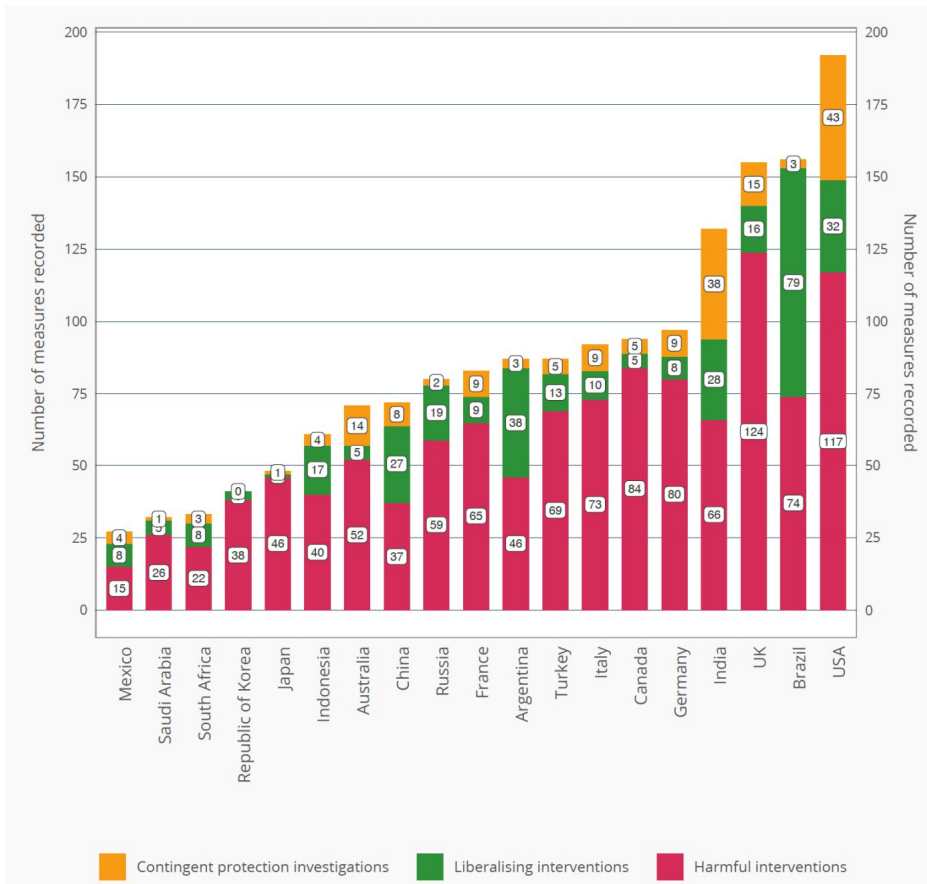
veya kısıtlama hakkı vermektedir. Madde 12’ye göre tarım sektörü için ihracat yasakları disiplinleri gıda ürünleri için yeni ihraç yasakları koyma yetkisi vermektedir.

Üye ülke bu ihraç yasağına talep edildiği takdirde sair bilgi vermek durumundadır. Üyeler madde 20’deki genel istisnalar üzerinden ihraç kısıtlamaları yapmaktadırlar. Koronavirüs salgını sonucunda ihracat kısıtlamasına giden ülkeler içerisinde Avustralya, Bangladeş, Kolombiya, Kosta-Rika, Mısır, AB, Gürcistan, Kore cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyet, Kuzey Makedonya, Tayland ve Ukrayna gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin büyük bir çoğunluğu madde 11:2’nin ve madde 20’nin koşullarını uygulamışlardır (WTO, 2020). Dünya Genelinde Ticarete Uygulanan Müdahaleler şunlardır;

- 2020 yılında uygulanan ticari müdahaleler, dünya mal ticaretinin % 13,6’sını kapsadı. Buna karşılık, ticaret reformları % 8.2’yi kapsadı.
- 31 Ekim 2020 itibariyle, dünya çapında hükümetler tarafından uluslararası ticareti etkileyen toplam 2.031 politika müdahalesi uygulandı. Bu toplam, 2019’un aynı dönemine göre % 74 arttı ve ABD-Çin ticaret savaşının başlamasından önceki yıllar olan 2015-2017 ortalamasından % 147 daha yüksek idi.
- Bu 2.031 politika müdahalesinin yalnızca % 27’si (veya 554) ticaret ortaklarına fayda sağladı.
- Ticaret ortaklarında 100 veya daha fazla reformdan ticari çıkarlarının fayda sağladığını gören ülke sayısı 37 iken, 58 ülke ticari çıkarları açısından bu döneme kadar olduğunun 100 katı kadar zarar gördü.
- Bu dönemde 43 ülke, mal ihracatının % 10 veya daha fazlasının daha kötü pazara erişim koşullarıyla karşı karşıya olduğunu gördü. Sadece yedi ülke, mal ihracatının %10 veya daha fazlasının daha iyi pazar erişiminden yararlandığını gördü.
- 2020’nin ilk on ayında 26 ülke, mal ihracatının daha fazlasının daha kötü koşullardan ziyade yurtdışında daha iyi pazar erişimine maruz kaldığını gördü. Geri kalanlar için - 170’den fazla ekonomi - mal ihracatlarının çoğu, iyileştirmelerden ziyade dış pazarlara erişimde sorun yaşadı.
- Genel olarak, bu yılın ilk on ayında politika müdahalesi, ticaret ortakları için toplam 10.546 pozitif sınır ötesi etki yarattı.
- Tıbbi mallar ve ilaçlar üzerinde toplam 110 ihracat kısıtlaması yürürlükte kalmaya devam etmekte olup bunlardan 68’inin kullanımdan kaldırılma tarihi yoktur.

Bu yıl 106 ülke, tıbbi ürün ve ilaç ithalatını kolaylaştırmak için toplam 240 reform gerçekleştirdi (Cross-border fall out from pandemic policy over drive | VOX, CEPR Policy Portal (voxeu.org). Bu konuda özellikle herhangi bir ülkenin zararlı müdahalelerden kendisini koruması gerekmektedir. Aşağıdaki grafik zararlı müdahaleler, serbestleştirici müdahaleler ve korumacı yatırımları göstermektedir.

Grafik 1: Dünya Geneline Korumacı Müdahaleler

2. TÜRKİYE'DE İHRACAT ve HİZMET İHRACATI

Türkiye 2021 yılı itibarı ile dünya ihracat yapan ülke sıralamasında 157,30 milyar dolarlık ihracat ile 33. sırada yer almaktadır (Exports By Country 2021 (worldpopulationreview.com).Grafik 2'de 2019 yılından

2020’ye geçilen dönemde ihracat miktar endeksindeki daralma birim değer endeksinden daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

Grafik 2:İhracat Birim Değer Ve Miktar Endeksleri, Temmuz 2021 [2015=100]

Kaynak: Tüik, 2020.

2021 yılında satın alma gücü paritesine göre ihracatın GSYİH’deki payı gelişmiş ülkeler ortalaması % 63 iken, bu oran gelişmekte olan ülkeler için % 57,5’tur (Tablo 1). Türkiye’de % 1,9 olan ihracat payı örneğin Euro bölgesinde % 12,1’dir. İhracat artışının sınırlı kalmasındaki en önemli nedenlerden biri döviz kuru oynaklığının etkisidir (Bkz grafik 3). İhracatın GSYİH’deki payının artırılması gerekmektedir.

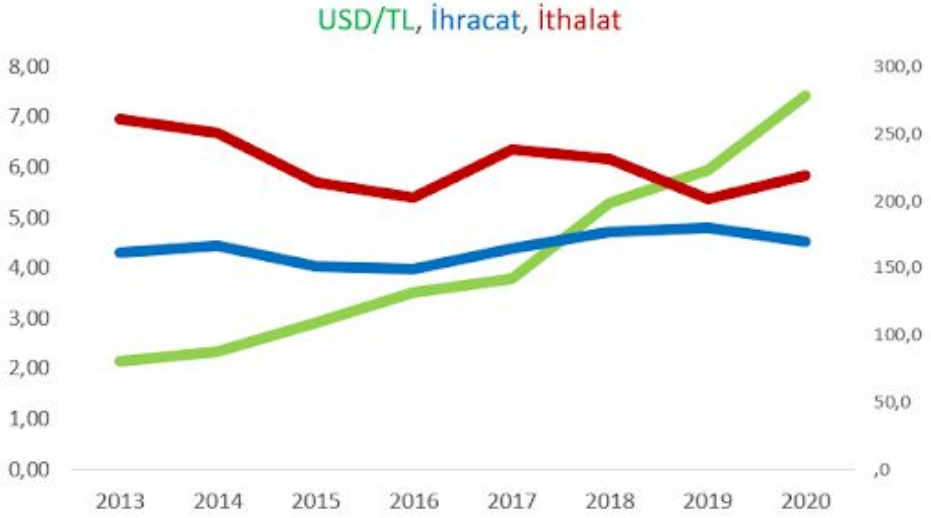
Tablo 1: 2021 Yılı İhracatın GSYİH Payı (SAGP İle)

2021 (GSYH Payı SAGP'ye Göre)	Sayı	GSYH Payı (%)	İhracat Payı (%)	Nüfus Payı (%)
Toplam Ekonomi	196	100,0	100,0	100,0
Gelişmiş Ekonomiler	40	42,4	63,0	14,0
ABD		15,8	9,6	4,3
Euro Bölgesi	19	12,1	26,7	4,4
Japonya		4,0	3,6	1,6
Gelişmekte Olan Ekonomiler	156	57,5	37,0	85,9
Çin		18,3	12,3	18,5
Hindistan		6,8	2,3	18,0
Rusya		3,1	1,7	1,9
Brezilya		2,4	1,1	2,8
Türkiye		1,9	1,1	1,1

Kaynak: Eğilmez, M, Kendime Yazılar, 8 Ekim 2021

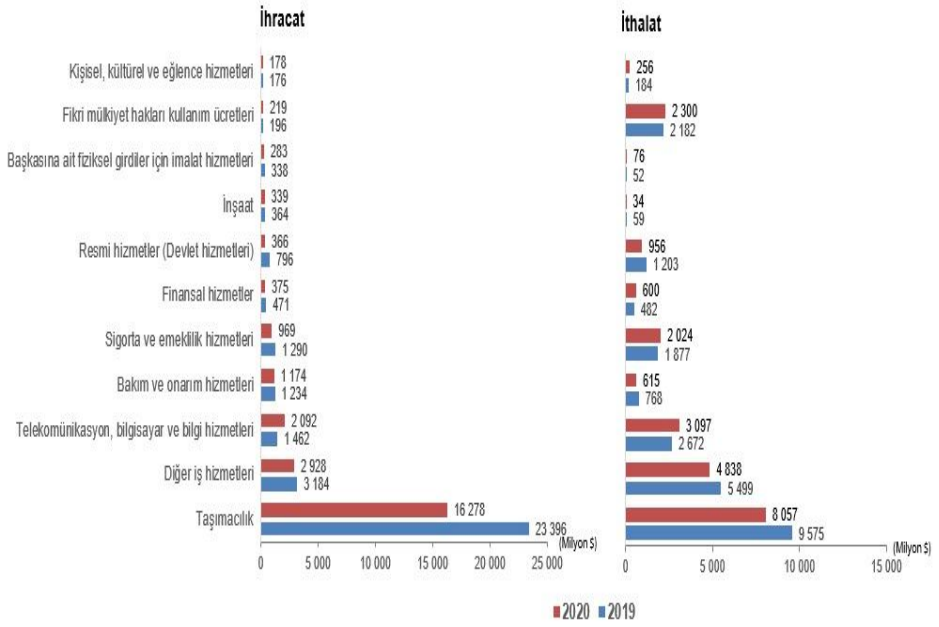
Aşağıdaki grafikte 2013 yılından günümüze kadar dolar/TL kurundaki (yeşil) değer kaybının sürekli olmasına rağmen aynı dönemde ihracatta bir artış ve ithalatta bir azalma söz konusu olmamıştır. Bu nedenle döviz kurundaki oynaklık ve belirsizlik, ihracattaki kazanımları adeta nötrleyici bir etki bırakmaktadır (Bkz grafik3).

Grafik 3: Döviz Kuru, İhracat ve İthalat

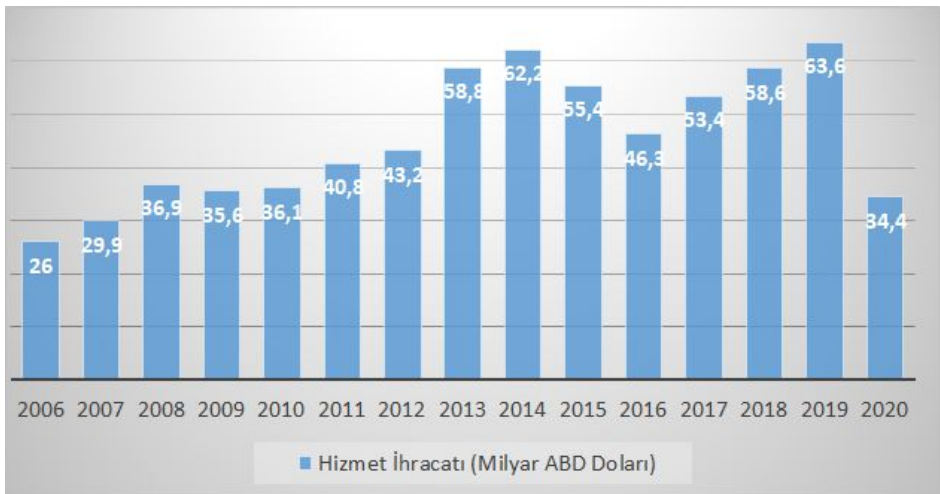

Kaynak: Eğilmez, M, Kendime Yazılar, 8 Ekim 2021.

Uluslararası hizmet ticareti istatistiklerine göre, hizmet ihracatı 2019 yılında 32,9 milyar dolar iken 2020 yılında % 23,4 azalarak 25,2 milyar dolar olmuştur. Ülkemizde hizmet ihracatı seyahat ve taşımacılık hizmetlerinde yoğunlaşmaktadır. Taşımacılık hizmetlerinde 2019 yılında 23 milyar 396 milyon dolar olan ihracat değeri, 2020'de % 30,4 azalarak 16 milyar 278 milyon dolar olmuştur. Telekomünikasyon, bilgisayar ve bilgi hizmetleri ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre % 43,1 artmıştır. AB ülkeleri ile olan hizmet ticareti diğer ülkelerden daha fazladır. AB ülkelerine 2020'de 9 milyar 789 milyon dolar hizmet ihracatı gerçekleşmiştir. 2020 yılında AB ülkelerinden yapılan ithalat ise 10 milyar 417 milyon dolar olmuştur.

Türkiye’de Koronavirüs döneminde ihracatın **% 42,8’ini**, ithalatın ise % 56’sını büyük ölçekli girişimlerin gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir. Toplam ihracatın % 20,4’ünü (1-9) çalışanı olan mikro ölçekli girişimler gerçekleştirmiştir.

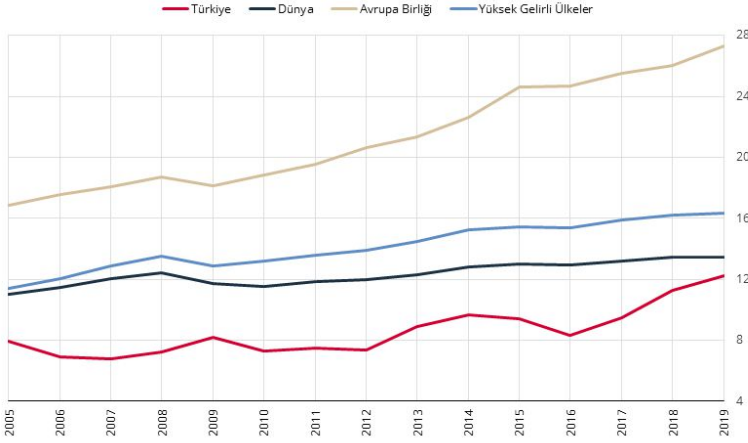
Kaynak: Hizmet İhracatçıları Birliği(milyar ABD Doları)

Türkiye’de uluslararası hizmet ticaretinin (UHT) gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki payı olarak bakıldığında 2016 yılından günümüze kadar artan bir ivme ile yükseldiği görülmektedir. 2005 yılında GSYH’nin % 8’ini oluşturan UHT, 2019’da % 12,2’ye yükselmiştir (Bkz grafik).

Grafik 1. Uluslararası Hizmet Ticareti (% GSYH)

MERKEZİN GÜNCESESİ

Kaynak: Dünya Bankası

Kaynak: TCMB (Merkezin Güncesi)

Türkiye’nin mal ve hizmet ihracatı gayrisafi yurtiçi hasılanın 2016 yılında % 23.08’i iken hızlı bir ivme ile yükselerek 2019 yılında % 32.7’ye kadar yükselmiştir. Koronavirüs salgın döneminde düşüşe geçen mal ve hizmet ihracatı 2020 yılı sonlarına doğru % 28.56’ya kadar gerilemiştir (Dünya Bankası, 2021). Çin, Rusya, Güney Kore, Almanya ve İtalya gibi ülkeler yüksek hizmet ihracatı potansiyeli taşıyan ülkeler olarak öne çıkmaktadırlar.

Türkiye’nin sektörel bazda ihracat rakamlarına bakıldığında tarım sektörünün payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu oranların yükseltilmesi kendine yeterlilik anlamında da önem taşıyan bir konudur (Bkz Tablo 2)

Tablo 2: Sektörel İhracat Rakamları

	2018 - 2019	2019 - 2020	Değişim ('20/'19)	Pay(20) (%)
Tarım	23.373.664	24.369.143	4,3	14,4
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	15.338.649	16.350.706	6,6	9,6
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	6.787.841	7.301.341	7,6	4,3
Yaş Meyve ve Sebze	2.260.425	2.731.186	20,8	1,6
Meyve Sebze Mamulleri	1.548.012	1.683.746	8,8	1,0
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.416.430	1.399.574	-1,2	0,8
Fındık ve Mamulleri	2.028.385	1.946.989	-4,0	1,1
Zeytin ve Zeytinyağı	282.659	271.182	-4,1	0,2
Tütün	908.417	910.531	0,2	0,5
Süs Bitkileri ve Mam.	106.480	106.157	-0,3	0,1
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	2.505.020	2.451.931	-2,1	1,4
Su ürünleri ve orman ürünleri	2.505.020	2.451.931	-2,1	1,4
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	5.529.995	5.566.505	0,7	3,3
Mobilya,Kağıt ve Orman Ürünleri	5.529.995	5.566.505	0,7	3,3
II. SANAYİ	138.189.577	127.645.230	-7,6	75,3
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	12.119.228	11.224.484	-7,4	6,6
Tekstil ve Hammaddeleri	7.919.588	7.286.561	-8,0	4,3
Deri ve Deri Mamulleri	1.665.378	1.333.274	-19,9	0,8
Halı	2.534.262	2.604.648	2,8	1,5
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	20.588.207	18.263.488	-11,3	10,8
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	20.588.207	18.263.488	-11,3	10,8
C. SANAYİ MAMULLERİ	105.482.143	98.157.258	-6,9	57,9
Hazırgiyim ve konfeksiyon	17.697.030	17.143.441	-3,1	10,1
Otomotiv endüstrisi	30.587.064	25.548.566	-16,5	15,1
Gemi ve yat	1.042.314	1.375.006	31,9	0,8
Elektrik elektronik	11.235.669	11.055.082	-1,6	6,5
Makine ve aksamları	7.833.008	7.542.789	-3,7	4,4
Demir ve demir dışı metaller ve çelik	8.120.551	8.255.705	1,7	4,9
Çelik	13.813.214	12.675.179	-8,2	7,5
Çimento cam seramik ve toprak ürünleri	3.514.643	3.759.687	7,0	2,2
Mücevher	4.102.699	3.757.744	-8,4	2,2
Savunma ve havacılık sanayi	2.740.694	2.279.027	-16,8	1,3
İklimlendirme sanayi	4.676.093	4.664.483	-0,2	2,8
Diğer sanayi ürünleri	119.164	100.548	-15,6	0,1
III. MADENCİLİK	4.310.206	4.272.391	-0,9	2,5
Madencilik ürünleri	4.310.206	4.272.391	-0,9	2,5
Toplam	165.873.447	156.286.764	-5,8	92,2
İhracatçı Birlikleri Kaydından Muaf İhracat ile Antrepo ve Serbest Bölgeler Farkı	14.959.275	13.227.403	-11,6	7,8

Kaynak: TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi)

Yukarıdaki grafiklere bakıldığında, aylık bazda toplam ihracat, tarım ve sanayi ihracat rakamlarının 2020 yılı Kasım ayında 2019 yılından pozitif ayrıştığı görülmektedir. Sanayi ve madencilik sektörleri ihracatının 2020 yılı Nisan ve Mayıs aylarında toparlanmaya geçtiği, madencilik ihracatının ise Ağustos ayından itibaren 2019 yılından pozitif ayrıştığı görülmektedir.

Çin’in üretim kapasitesinin azalması, küresel ithalatçıları Türkiye’ye çekebilecek fırsatlar açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede hazır giyim ve tekstil sektörün, otomotiv sektörü ve tarım sektörü mukayeseli üstünlüğe sahip sektörler olarak ön plana çıkmaktadır (TİM, Corona Virüsünün Türkiye & Dünya Ekonomisine Etkileri Bilgi Notu).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Koronavirüs Salgını döneminde dünya ticaretindeki daralma dünya ekonomik krizler tarihindeki 1929 buhranından sonraki en büyük daralma olarak tarihe geçecektir. Küresel arz zincirleri salgın dönemini kontrol etmede ve savunmada kritik öneme sahip olup bu süreçte işbirlikleri önemli faydalar sağlamıştır. Salgının küresel ekonomi üzerindeki etkileri çok çeşitli olup tartışılmaya devam etmektedir. Salgın ile birlikte riskleri azaltmak için tedarik zincirlerinin yeniden kamulaştırılması veya kısaltılmasını savunan tartışmalar olmakla birlikte küresel ticarete korumacı eğilimler devam etmektedir. Özellikle tarım ve gıda sektöründe kendine yetebilme konusu gündeme gelmiştir. Tarım-gıda sektöründe arzın kendi kendine yeterliliğinin yanı sıra arz güvenliğinin de önemli olduğu görülmüştür. Hükümetler açısından tedarik zincirlerinin dayanıklılığını sağlama konusunda denetimlere ihtiyaç olabilecektir. Firmalar ve hükümetler için küresel ekonominin iyileşme sürecinde kaynak bulmada stratejik mallar listelerini yeniden gözden geçirmeleri gerekebilecektir.

Hükümetlerin, ticaret ve yatırım politikaları açısından yatırımları destekleyecek ve doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekebilecek politikaları hayata geçirmeleri daha zor olacaktır. Dijital altyapının varlığına rağmen yüz yüze süreçlerle ilgili aksaklıkların kapsamını en aza indirmek ihtiyacı nedeniyle ticareti kolaylaştırma uygulamaları ve yanı sıra korumacı uygulamaların birlikte yürütmesi gerekebilecektir.

KAYNAKÇA

- Bown, C.P, (2020), “COVID-19: Demand spikes, export restrictions, and quality concern simperil poor country Access to medical supplies”, COVID-19 and Trade Policy: Why Turning In ward Won't ork Edited by Richard E. Baldwin and Simon J. Evenett, CEPR Press.
- Covid-19 and international trade: Issues and actions from drawing on data from Innovative Solutions in Maritime Logistics (www.isl.org/en/containerindex) and International Air Transport Association (www.iata.org).
- Cross-border fall out from pandemic policy over drive | VOX, CEPR Policy Portal (voxeu.org).Collateral damage: Cross-border fall out from pandemic policy over drive.
- Exports By Country (2021), worldpopulationreview.com
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Endeksleri>
- [http://tcmb.gov.tr/TCMB Güncesi](http://tcmb.gov.tr/TCMB_Guencesi)
- Hizmet İhracatçıları Birliği (hib.org.tr), Hizmet İhracatçıları Birliği.
- Simon Evenett, Johannes Fritz 17 November 2020
- Stelling, A; Berglund, I; Isakson, H; (2020), “How trade can fight the pandemic and contributeto global health”, COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work Edited by Richard E. Baldwin and Simon J. Evenett, CEPR Press.
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi, (2021)
- www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/turkiyenin+hizmet+ihracatinin+yapisi
- WTO, (2020), “Export Prohibitions and Restrictions”, Information note, 23April2020.

COVID-19 SALGINININ MİMARİ VE KENTSEL TASARIM ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİNİN OKUNMASI

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik Ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
e-mail: suheylabuyuksahin@gmail.com

GİRİŞ

Son yıllarda dünya ile insanoğlu arasındaki ilişki, iklim krizinin doğal getirileri olarak değerlendirilen deprem, yangın, sel, salgın hastalıklar ve benzeri problemler ile aralıklarla sınanıyor olsa da, COVID-19 pandemisi global anlamda yaşamın her ölçeğinde yarattığı etki ile aslında dünyanın bu tarz bir krize ne kadar da hazırlıksız olduğunu gözler önüne sermiştir. İnsanların çaresizliği belki de en büyük ölçüde yaşadığı, kendilerini aslında hiç değişmeyecek sandıkları köklü sistemleri, alışkanlıkları ve hayat düzenini bir anda değiştiren bir deneyin canlı kobayları olarak hissettikleri, 18 ayını tamamlayan ve halen devam eden COVID-19 pandemi sürecinin etkileri toplumsal hayatın her noktasında görüldüğü gibi mimari ve kentsel tasarım alanında da değişimi ve dönüşümü gerekli kılmıştır.

İnsanlık tarihi boyunca aralıklarla yaşanmış olan veba, kara veba, çiçek, tifo, kolera, cüzzam, tüberküloz, İspanyol gribi, AIDS, domuz gribi, enflüanza, SARS gibi salgın hastalıklar ortaya çıktıkları dönemlerde çok sayıda insanın ölümüne sebep olup, dünya nüfusunda değişim yaratırken sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik alanda da dönüşümleri beraberinde getirmiştir. 1 Aralık 2019 yılında Çin'in Vuhan kentindeki ilk tanı ile ortaya çıkan, tüm dünyada gözlenen eş zamanlı hızlı yayılımı ve sağlık açısından oluşturduğu global tehdit sebebiyle 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen korona virüs kaynaklı COVID-19 hastalığı da, milyonlarca insanın enfekte olmasına ve ölümüne sebep olmuştur. Pandemi sürecinde detaylarda değişkenlik gösterse de genel anlamda bütün ülkeler diğer ülkelere karşı kendilerini izole etme kararları almış, ülkelere göre farklılaşabilen sosyal mesafe koşullarıyla kısıtlamalar uygulanmış, dünyadaki üretimin büyük bir kısmı durma noktasına gelmiş ve dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kısmen ya da tamamen eve kapanmıştır. Bu anlamda "mekan"ın "yer"den kopuşunu beraberinde getiren modernleşme sürecinde uç nokta, pandeminin de etkisiyle reel mekanın yerini

sanal mekana bırakması ile yaşanmıştır. Kentsel mekandan tekil mekanlara kadar değişkenlik gösteren ölçekte etkisini gösteren bu dönüşüm, iş hayatından eğitim hayatına, sanat üretiminden bilimsel kongrelere, toplantılara ve hatta kişisel ilişkilere egemen olma durumuna gelmiştir. Yine dönüşüm ile tüm değerlerin değişmesi, yaşamların ve alışkanlıkların farklılaşması, yaşam alanlarının, çalışma alanlarının ve sosyal alanların da dönüşmesi olasıdır.

Yaşanagelen bu sağlık krizinin benzer global krizlerde olduğu gibi yeni önlem, düzenleme ve yönetmelikleri beraberinde getirebileceğini öngörmek mümkündür. Bu noktada önemli olan tüm koşul ve gerekliliklerin dikkate alınması, makro ölçekten mikro ölçeğe kadar uygulanabilir, sürdürülebilir ve kontrol sürekliliğinin sağlanabilir olmasıdır. Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin global etkilerinin mimari ve kentsel tasarım alanındaki iz düşümünün ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar üzerinden okunacak olması, yaşanacak değişime yön verecek düzenlemeler için altlık oluşturması amacıyla büyük önem taşımaktadır. Pandemi sürecinin kısa ve uzun vadeli etkileri her türlü bilim alanında kendisine araştırma alanı açarken, bu çalışma kapsamında mimari ve kentsel alanda okuması yapılacak olan bilimsel çalışmaların evreni; (i) yaşama alanları olan konut birimleri, (ii) kentsel kamusal alanlar ve (iii) mimarlık eğitimi konularını ele alan araştırmalar ile sınırlandırılmıştır. Bu anlamda belirlenen araştırma konuları yurt içi ve yurt dışı literatürde tezler, araştırma makaleleri, bilimsel anlamda kabul gören dergilerin COVID-19 özel sayıları üzerinden taranmış, konuyu ele alış şekli ve metodoloji anlamında öne çıkan çalışmalar derlenerek incelenmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen bu bilimsel okuma ile pandemi sürecinin mikro ölçekten makro ölçeğe mekân üzerindeki etkileri tartışılarak gelecek için öneriler getirilecektir.

1. PANDEMİ ve KONUT

Şan (2020) “İzole Olmanın Mekânsal Karşılıkları ve Kişisel Deneyim Üzerinden İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde; mimarlığın fiziksel alanın yanında psikolojik, sosyal ve kültürel alanı da etkileyen bir disiplin olduğunu ve özünde izole olma/etme eylemiyle başladığını vurgulayarak, insanın önce fiziksel koşullar karşısında kendisini korumak için bir kabuğun ardında kendisini dışarıdaki dünyadan izole ettiğini ifade etmiş, bunun için kimi zaman var olan bir kabuğun ardına sığınmış olduğunu kimi zamansa kendisinin bu kabuğu ve dolayısıyla da mekânı ürettiğini belirtmiştir. Bu anlamda “izole olma”, hem var olan fiziksel çevrenin kullanımıyla hem de mekânın üretilmesiyle sürekli olarak varlık gösteren ya da varlık gösterme potansiyeli bulunan bir kavram olarak ele alınmaktadır.

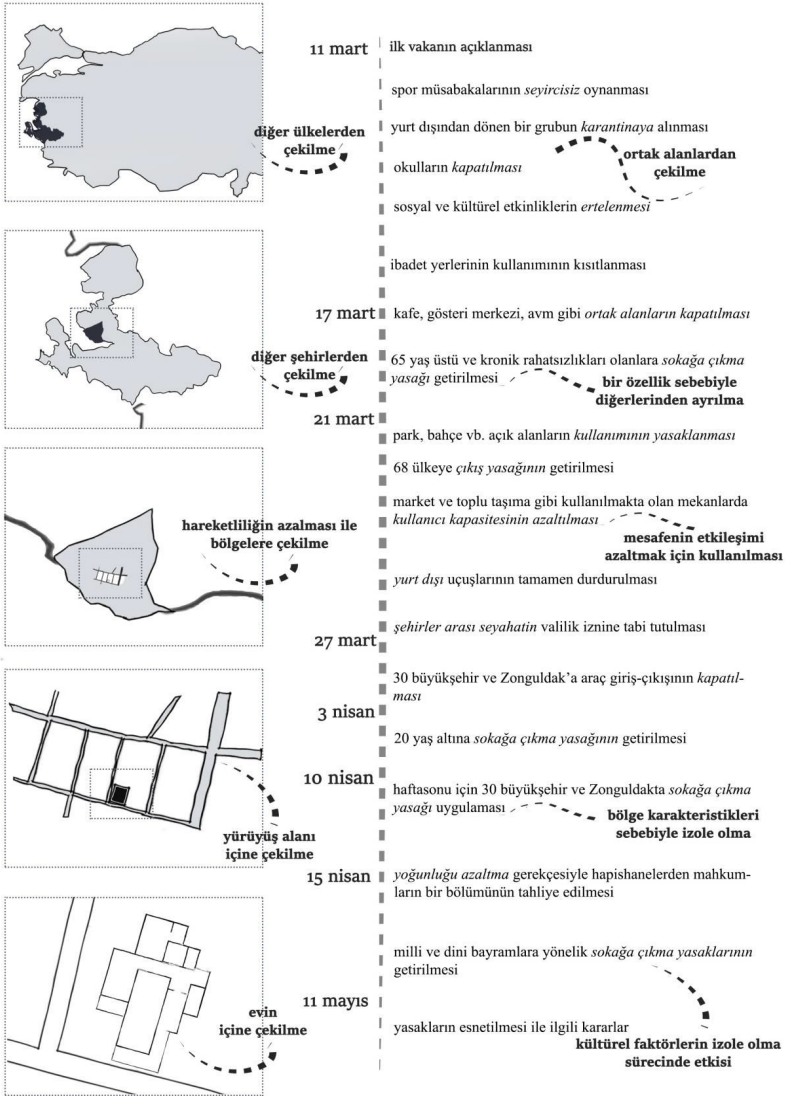
COVID-19 salgını sürecinde terim olarak yeniden gündeme gelen “izole olma” kavramı, tez çalışması kapsamında “temel olarak kişi, durum ve mekânlarla etkileşim ve iletişimin engellenmesi” şeklinde tanımlanmış, mikro ölçekten makro ölçeğe birçok olasılığı olabileceği, yani kıtaları kast edecek ölçeklerden, yapı ölçeklerine ve hatta yapı içlerine kadar, başka bir deyişle yapıda, mahallede, kentte, yer yer ülkeler arasında, daha büyük kara parçalarında gelişebileceği, zorunlu veya gönüllü olabileceği ve negatif ve pozitif etkileri olabileceği ifade edilmiştir. İzole olma durumunun farklı bağlamlarda ve farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğinin anlatıldığı tez çalışmasında, insanların yaşayış biçimini değiştirirken yaşayış biçimiyle de şekillenebilen izole olma sürecinin geçmişten günümüze salgın hastalıklar karşısında gelişen izole olma süreci olarak ele alındığında, hızlı ve hayati bir tepki olarak kısa sürede net kararlar ve yöntemlerle uygulanması beklenen ve amacın açık biçimde ortaya konduğu izole olma olasılıklarından olduğu vurgulanmıştır.

Çalışmada, geçmiş dönemlerde olduğu gibi COVID-19 salgınında da hastalığın yayılmasını engellemek için insanlar arasındaki etkileşimin azalması'nın önem kazandığından bahsedilerek, dünya çapında insanları hem mekânlar aracılığı ile hem de mekân kullanımlarındaki düzenlemelerle birbirlerinden izole etmeye yönelik adımlar atıldığı ifade edilmiştir. Şekil 1’de Türkiye’de ilk vakanın açıklanmasının ardından yasal düzenlemelerle alınan izole olma önlemlerinin 11 Mayıs’a kadar olan bölümü aktararak, devam etmekte olan bu sürecin kitlesel olarak incelendiğinde, toplumun ilk defa tanıklık ettiği veya adapte olduğu farklı aşamalara evirildiği belirtilmiştir. Tez çalışmasının sınırlarını da yansıtan görselden anlaşıldığı üzere kapsam COVID-19 hastalığı ile ilk kez karşılaşılan, izole olmaya yönelik önlemlerin ilk kez uygulandığı ve hastalık karşısındaki en güçlü önlemlerin mekânsal önlemler olduğu bölüm olarak belirlenmiş ve bu dönemde aktarılan düzenlemelerin mekânla ilişkilerine odaklanılmıştır.

Alan çalışmasında, salgın sebebiyle gelişen bir önlem olarak izole olma durumu kişisel deneyim üzerinden ele alınarak, izole olma deneyiminde mekânsal karşılıkların nasıl olduğu mekânsal olarak kritik görülen farklılıklar üzerinden sınıflandırılarak incelenmiştir. Buradaki izole olma deneyiminde, ortak alanları *boşaltma* ve *parçalar halinde* evlerin içinde *kümelenme* hedefi, evi ön plana çıkaran bir süreç geliştirmiştir. Bu sebeple de izole olmanın mekânsal anlamda önemli farklılıklar yarattığı eşik, evin *içinde* veya *dışında* olmak olarak belirlenmiştir. İzole olmayla birlikte gittikçe daralan fiziksel alan karşısında, ulaşılabilen ve kullanılabilen dijital olanakların artmasıyla evin içi, *dışarıya ulaşmanın yeni mekânı* haline gelmiştir. Bu nedenle izole olma deneyimi *evin dışında gelişen süreç* ve *evin içi ile evin içindeki dışarıda gelişen süreç* olmak üzere iki bölümde aktarılmıştır. Burada amaç, izole olmayla birlikte mekân

kullanımlarında nasıl değişikliklerin olduğunu, her zaman kullanılan mekânlardan artık hangilerinin daha yoğun hangilerinin daha seyrek kullanılmaya başlandığını, mekanlara bu süreçte koruyucu, sakıncalı, güvenli, riskli olması gibi anlamların yüklenmesinde temel yaklaşımların ne olduğunu sorgulanmasıdır.

Şekil 1. Türkiye’de yasal düzenlemelerle gelişen izole olma süreci

Kaynak: (Şan, 2020: 61)

Tez çalışmasının sonuç bölümünde bir değerlendirme yapıldığında, alınan mekânsal önlemlerin geçmiş salgın dönemlerinde alınan önlemler ile yaklaşık olarak aynı çerçevede oldukları görülse de, günümüzde insanlar arasındaki etkileşimin artık fiziksel mekanların sınırları ile belirlenmiyor olmasının COVID-19 salgın sürecini geçmiş dönemlerden farklılaştırdığı belirtilmiştir. İleri teknolojinin gündelik hayatın önemli bir bölümünde akışın sorunsuz şekilde devam etmesini mümkün kıldığı ifade edilirken, bu durumun ileriye yönelik bir çok mekanın ve mekan kurgusunun değişebileceğinin ve hatta fiziksel bir mekanın gerekli bile olmayabileceğinin sinyallerini verdiği vurgulanmıştır. Ayrıca izole olma süreciyle birlikte ev karantina sürecinin önemli bir parçası haline gelmiş, bu bağlamda da yaşamsal faaliyetlerin tamamen yürütülebileceği izole olma mekanı olarak ele alınarak, okul, iş yeri, sosyalleşme mekanı, kültür mekanı, kamusal mekan, spor mekanı ve bir sığınak olmuştur.

Aydın ve Sayar (2021) "Questioning the use of the balcony in apartments during the COVID-19 pandemic process" başlıklı araştırma makalesinde pandemi sürecinin konut birimlerinde balkon kullanımı üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Alan çalışması için belirlenen 6 farklı sitenin sakinlerine pandemi öncesi ve sonrası dönemde balkon kullanımının davranışsal ve işlevsel performans üzerinden değerlendirilebilmesini sağlayacak yönde hazırlanmış sorularla oluşturulmuş bir anket uygulanmış, anket sonuçları SPSS programı üzerinden değerlendirilmiştir.

Çalışmada balkonun, evin genellikle mutfak ve/veya oturma odası ile bağlantılı olarak tasarlanmış ve hane halkı tarafından ortak eylemleri için sosyalleşme alanı olarak kullanılan odalarından biri olduğu ve dışarıya açılan bu alanın, dışarıdaki insanlarla etkileşimi sağlaması açısından değerli olduğu vurgulanmıştır. Genel salgınlarda esas alınan yöntem olan karantinanın, mimari ile doğrudan ilişkili olduğunu ve her salgın döneminde mimari biçimlenmelerin dolaylı olarak etkilendiğini ifade eden çalışmada, bu değişimin daha çok salgının şekli ile ilgili olsa da insanların yaşam tarzı ve sosyolojik yapısının da önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Salgın döneminde konut tasarımının değişmediği ancak bir evin havalandırılmasının, güneş almasının ve iyi bir altyapıya sahip olmasının sağlık/refah açısından önemli olduğu, bu noktada balkonların kendilerine açılan iç mekanlar için dış dünyaya yönelmeyi sağlayan mekanlar olduğu vurgusu yapılmıştır.

Kullanıcılar tarafından deneyimlenen, algılanan, gözlemlenen ve yaşanabilirliğe atıfta bulunulan değerlerin performans göstergesi olarak karşımıza çıktığını ifade eden Aydın ve Sayar (2021); performans seviyesinin, kullanıcı memnuniyetinin ve alan kalitesinin bir göstergesi olduğunu belirterek, çalışmada kullanılmak üzere balkon için teknik, işlevsel ve davranışsal performans parametrelerini belirlemişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Balkonun performans parametreleri

Teknik Performans	İşlevsel Performans	Davranışsal Performans
Havalandırma	Kullanıcı profili	Mahremiyet ve etkileşim
Akustik	Boy	Görünürlük
Malzeme	Oran / biçim	Komşu daire / balkon ile ilişki
Korkuluk	Yön	İşitsel mahremiyet
Zemin	Kullanım saatleri	Çevrenin algılanması
Duvar	Kullanım yoğunluğu	Balkondan görünenler
Temizlik	Pandemi sürecinde artan trend	Manzara yönelmesi
Aydınlatma	ve beklenti	Gürültü
	Çevresel nitelikler	Toz-duman
		Koku

Kaynak: (Aydın ve Sayar, 2021: 55)

Alan çalışmasında balkonun pandemi süreci öncesi/sonrası fonksiyonel ve davranışsal performansı incelenmiş, Konya il merkezinde bir apartman dairelerinde (Resim 1) yaşayan 160 kişinin katıldığı tek aşamalı küme örnekleme yöntemi kullanılarak hazırlanan anket ile araştırılmıştır. Ankete katılan bireyler seçilirken belirlenen tek kriter, katılımcıların ankete rastgele dahil edilmesi dışında, pandemi sürecinde Konya'da yaşıyor olmalarıdır. Çalışmaya her daireden bir kişi katılmıştır (Aydın ve Sayar, 2021: 56).

Resim 1. Araştırmaya katılan kullanıcıların oturduğu apartmanlardan örnekler

Park Mahal

Arma Kent

Keykubat

Orkide

Hilal

Safahat

Kaynak: (Aydın ve Sayar, 2021: 56)

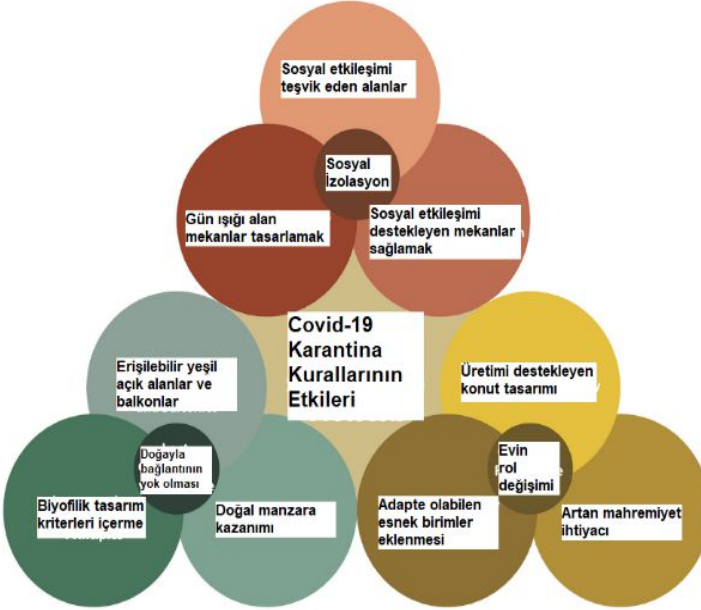
Aydın ve Sayar (2021) araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; (i) pandemi sürecinde balkon kullanımının arttığını ve apartmanlarda balkon kullanımının daha da önem kazandığını, (ii) balkonun büyüklüğünün evin büyüklüğü ile ilişkili olduğunu, (iii) işlevsel performansın balkonun büyüklüğüyle, davranışsal ve çevresel değerlerle bağlantılı olduğunu, (iv) balkonun günlük aktiviteler için gerekli ekipmanları barındırmaya yetecek büyüklükte olmasının, çevredeki binalara yakınlığının, manzarasının ve gürültüsünün balkonun performansını etkilediğini belirtmiştir.

Peters ve Halleran (2021), “How our homes impact our health: using a COVID-19 informed approach to examine urban apartment housing” başlıklı çalışmalarında, dünyanın birçok şehrinde en hızlı büyüyen konut türleri olan kentsel orta ve yüksek apartman konutlarında yaşam kalitesine odaklanmakta, bu konut tipolojisinin, doğa, gün ışığı ve temiz hava ile bağlantı olarak benzersiz zorluklar sunduğunu ifade etmektedir. Ele alınan makale, mimari tasarım, çevre psikolojisi, bina bilimi, mühendislik, şehir planlaması ve sağlık dahil olmak üzere birden fazla disiplinden COVID-19 ve apartman konutlarıyla ilgili hakemli çalışmaları belirleyen ve değerlendiren bir literatür taramasının sonuçlarını analiz etmektedir. COVID-19 ve mimari tasarım üzerindeki etkileri hakkında güncel bir anlayış kazanmak için ilgili hükümet yayınlarını, haber makalelerini ve dergi makalelerini içeren çalışma, pandemi bağlamında restoratif apartman konutları için mimari tasarım önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Yapılan yoğun literatür taramasının ardından pasif tasarım stratejileri ile sağlıklı teşvik eden mimari veya “onarıcı çevresel tasarım” ilkeleri arasındaki sinerjiler belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda, sosyal etkileşim ve ruh sağlığının yüksek katlı konut binalarında endişe duyulan başlıca konular arasında olduğu sonucuna varılmıştır. Artık her zamankinden daha fazla insan zamanlarının çoğunu evde geçirmekte ve apartman konutlarının yaşanabilirliğini iyileştirmenin yolları aranırken bu endişeleri akılda tutmak önem taşımaktadır. COVID-19'un enfekte olmayan nüfus üzerindeki bazı etkileri arasında yalnızlık, azalan üretkenlik, sağlıksız uyku ve yeme alışkanlıkları, obezite ve insan-insan etkileşimlerinin kaybı sayılabilmektedir. Şekil 2, tasarımın COVID-19'un enfekte olmayan nüfus veya kendi kendini izole edenler üzerindeki etkilerine nasıl yanıt verebileceğini göstermektedir. Yaşanılan mekânların kalitesini artırarak, bu sorunların birçoğuna çözüm bulunması mümkündür. Örneğin, fiziksel mesafeyi destekleyen açık ve kapalı ortak yaşam alanları tasarlayarak, pasif ve aktif sosyal etkileşimler için güvenli alanlar sağlanabilir. Artan termal konfor ve iç hava kalitesi, bina sakinlerinin sağlığı ve üretkenliğinde iyileşmelerle sonuçlanacaktır. Uykuyu destekleyen arzu edilen apartman

aydınlatma tasarımları ile birlikte rahat, fiziksel olarak uzak egzersiz için iç ve dış alan sağlamak, yerleşik sirkadiyen ritimleri düzenlemeye yardımcı olabilecektir.

Şekil 2. COVID-19'un etkilerine karşı onarıcı çevresel tasarım tepkileri

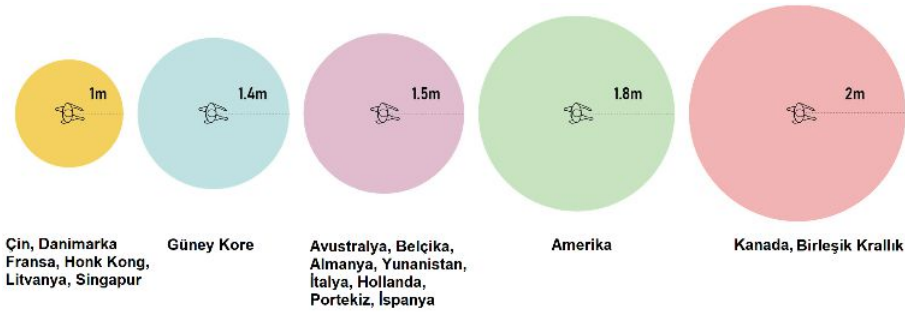
Kaynak: (Peters ve Halleran 2021:17)

Pandemiye bir karşılık olarak, doğayla görsel etkileşim kaygısını azalttığı ve zihinsel sağlığı iyileştirdiği için biyofilik tasarımın popüleritesinin artmasının muhtemel olduğunun belirtildiği çalışmada, doğayla iç içe olmanın onarıcı deneyimler sağlayabildiği kabul edildiğinden, bahçeciliğin zihinsel sağlığı iyileştirdiği kanıtlandığından, küçük ölçekli kentsel çiftçiliğin daha popüler hale gelebileceği ifade edilmiştir. Çoğu kentsel apartman binası açık yeşil alan eksikliğine sahipken; kentsel tarım için güneş odaları ve balkon alanları doğa deneyimlerini kolaylaştırmak için kullanılabilir. Bu nedenle, kent sakinlerinin doğayla olan bağları, yerleşik sağlık ve sağlığı desteklemek için daha güçlü olmalıdır.

Dünya çapında ulusal sağlık yönergeleri, COVID-19'un tahmini yayılımına dayalı olarak fiziksel mesafe için minimum mesafeleri savunmakta, ancak bu mesafeler ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu yönergelerin hem

kültürel farklılıkların hem de bilimsel araştırmaların bir sonucu olduğuna yer verilen çalışmada, Şekil 3 bu tutarsızlıkları göstermektedir. Birleşik Krallık'ta Sage araştırma komitesi, insanların COVID-19 taşıyıcılarından bir metre uzakta olduklarında, iki metre mesafeye kıyasla virüse yakalanma olasılıklarının iki ila on kat daha fazla olduğunu öne sürmektedir. Araştırmalar, bireyler arasındaki mesafe ne kadar büyük olursa, hastalık bulaşma olasılığının o kadar düşük olduğunu göstermektedir.

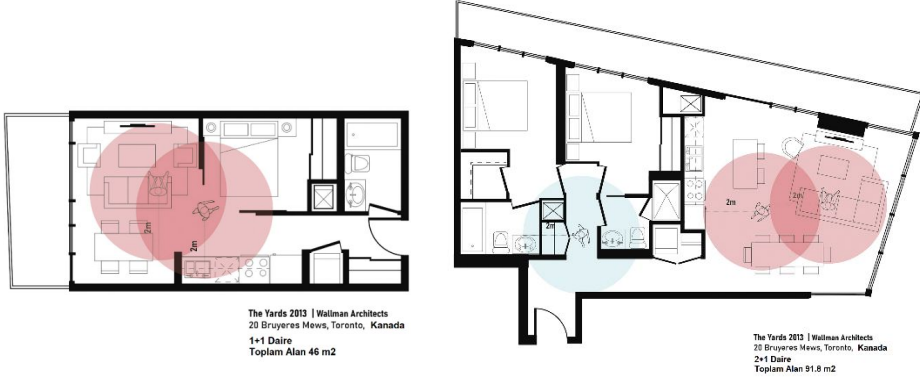
Şekil 3. lkelere göre fiziksel mesafe kuralları

Kaynak: (Peters ve Halleran, 2021: 19)

Ortak konutlarda konfor ve güvenliği sağlamak için konut sakinleri arasında en az iki metrelik fiziksel mesafenin nasıl desteklenebileceği sorunsalının vurgulandığı çalışmada yer verilen bir İngiliz araştırmasında, yetişkinlerin % 31'inin karantina sırasında evlerindeki yaşam koşullarının kalitesi nedeniyle zihinsel veya fiziksel sağlık sorunları yaşadığını tespit edilmiştir (Şekil 4). Ayrıca, aynı araştırmada 30.000 İngiliz'in tek odalı konutlarda Şehir karantinalarını geçirdiği ortaya konmuştur. Buradan hareketle çalışmada, birimlerde fiziksel mesafeye izin veren daha cömert alanlar yaratmak için apartman konutlarının nasıl tasarlanabileceği konusunda çok daha fazla araştırma yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Şekil 4. The Yards'ta 1+1 ve 2+1 dairelerde yaşayan eşler ve oda arkadaşları arasındaki fiziksel mesafenin zorlayıcı olduğu görülmektedir

Kaynak: (Peters ve Halleran, 2021: 20)

Peters ve Halleran'ın araştırmasının sonuçlarına göre pandemi sonrası, sağlığı teşvik eden apartman konut tasarımı, (i) stres giderme ve iyileşmeyi destekleyen pencere yerleşimi ve manzaralara; ii) çoklu kullanımları ve kullanıcıları tatmin edebilecek alanlara dayalı aydınlatma seviyelerine; (iii) sirkadiyen düzene katkıda bulunan dinlendirici uyku için tasarlanmış yatak odalarına; (iv) doğal havalandırmaya odaklanan, daha iyi iç hava kalitesine sahip oturma odalarına; (v) balkonların amaca uygun tasarımına ve (vi) fiziksel mesafeyi sağlayan ve kalabalığı önleyen birim boyutları ve yerleşimleri aracılığıyla doğaya erişime öncelik vermelidir.

Pandeminin konut üzerindeki olası etkilerini okuyabilmek için seçilen son araştırma olan, Putra (2021) ““Stay at home” for addressing COVID-19 protocol: learning from the traditional Balinese house” başlıklı makalede pandeminin insanların bir binada kalma şekli de dahil olmak üzere günlük yaşamda dramatik değişikliklere neden olduğunu vurgulayarak, virüsün patlak vermesi ve DSÖ'den sosyal mesafe kuralının getirilmesinden bu yana, “ev”in virüsün yayılmasını önlemek için vazgeçilmez bir mekan haline geldiğini ifade etmektedir. Ancak son zamanlarda tasarlanan ev konfigürasyonlarının insanların evde kalırken ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve virüslerden tam koruma sağlayamadığını öne süren çalışmada, mimarlardan yeni barınma konfigürasyonları oluşturmalarının beklendiği belirtilmektedir. Bu anlamda makale, yeni bir akım oluşturmak için uygun konfigürasyonlar üretme çabalarını tartışan geleneksel mimari kavramların yeteneklerini keşfetmeyi amaçlamıştır.

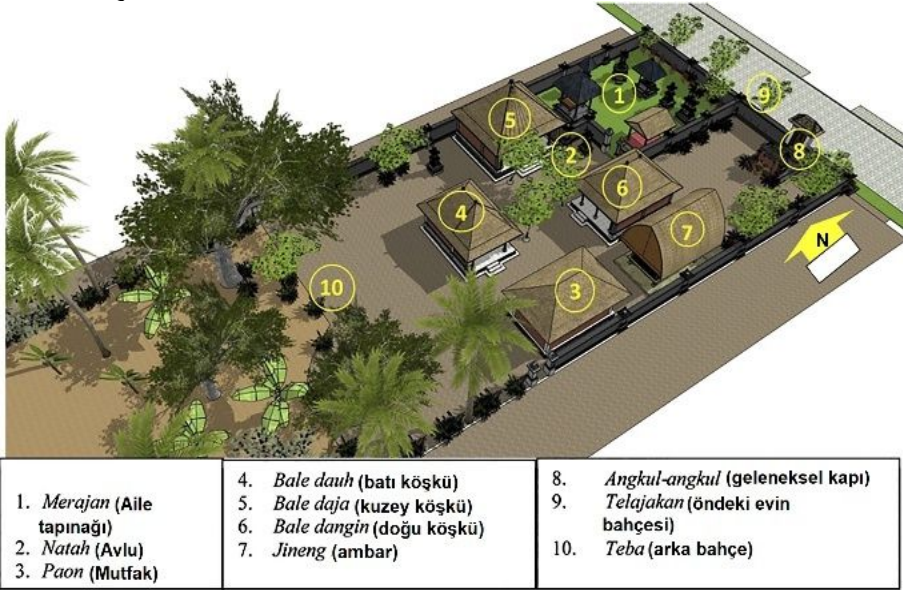
Sosyal mesafenin, hastalık bulaşma riskini en aza indirmek için bireyler arasındaki mesafeyi artırmanın bir yolu olduğundan bahseden çalışmada, insanlara çevrimiçi çalışmanın, toplu taşımadan kaçınmanın ve kendilerini tehlikeye attıklarını ve semptomatik olduklarını düşündüklerinde evde kalmalarının emredildiği sosyal izolasyonun COVID-19'un dağılımını azalttığı ifade edilmektedir. Bu anlamda öne çıkan "ev" kavramı çalışma kapsamında, sosyo-mekânsal bir beden, psiko-mekânsal bir işlev, bir duygu deposu ve bir mesken olarak tanımlanırken, özel ve kamusal alanlar arasındaki ayrımı temsil ettiği ve kimlik ve güvenlik kavramlarıyla da bağlantılı olduğu belirtilmektedir.

Bazı araştırmacıların evi barınmanın fiziksel varlığı olarak kabul etseler de, evin sadece insanların yaşadığı bir yerden daha fazlası olduğunu; aynı zamanda sosyal aktiviteler ve ritüeller için bir yer olarak düşünülebileceğini vurgulayan çalışma; hem fiziksel hem de sosyal yönü olan evin konfigürasyonunun, temel kültürel ilkeleri ve standartları yansıttığını, bir kişinin ya da ailenin taleplerine ve yaşam tarzına göre kişiselleştirilmiş, sevilen bir alan ve atmosfer olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Ev, sakinlerin ideal konut alanlarıyla ilgili arzularıyla ilişkili olan duyguyla bağlantılıdır. Bu arzu, sakinlerin idealize edilmiş hayal gücü ve mekânları özgürce ve bağımsız olarak kullanabilecekleri bir ev tanımıyla ilgili beklentileriyle ilişkilidir. Bir ev, aileler için fiziksel bir alan sağlar ve ev hayatı olarak adlandırılan bazı sosyal aktiviteler için bir ortam veya yer olarak kullanılabilir. Bir evin, sakinlerinin sağlığını, esenliğini ve yaşam tarzını etkileyen özellikleri vardır. Evler, aynı zamanda, "ev" kelimesinin fizyoloji, fiziksel, toplum, duygulanım ve davranıştaki ilişkiler dâhil olmak üzere çeşitli bağlantıları içeren ve yaşayan bir mekanizma veya bir ika-met süreci olarak yorumlanabileceği mekanlardır.

Bu tanım, alan çalışmasının kapsamında ele alınan evin Bali geleneklerinin tezahürlerinden biri olduğu *umah* adı verilen geleneksel Bali evine atıfta bulunmaktadır. Kolektif tarihsel uygulamaları ve ortak kültürel kodları yansıtan ev, tören alayları ve mekânsal kullanımların tören alaylarının manevi işaretlerini gösterdiği alanlar taslağı içinde düzenlenmiştir. Bu manevi işaretler, birçok tören alanının birbirine bağlı olduğunu ve farklı kutsallık aşamalarını temsil ettiğini gösterir. Törensel etkinliklerde, ritüel mekânlar, Tanrı'ya ve ikamet edenlerin atalarına ve bir baba akrabalığı ailesinin üyelerine, misafirlere ve köy üyelerine dini performanslar sergileyen sahneler gibidir. Ritüeller evde gerçekleştirilir ve birçok alan ve köşk kullanır. Tören alayları evin farklı alanlarını kullanabilir. *Natah* adı verilen avlu ve *bale dangin* adı verilen doğu köşkü, doğumdan yeniden doğuşa kadar insanın yaşam döngüsü ile ilgili törenler olan "manusayadnya"nın gerçekleştirildiği başlıca yerlerdir. Aile tapınağı, özellikle Tanrı'ya ve atalara saygı ile ilgili törenler için bir yer iken, *teba* adı verilen arka

bahçe ve diğer köşkler, hazırlık ve misafir yerleridir (Şekil 5). Evin önünde *angkul-angkul* adı verilen geleneksel bir kapı ve evin önünde *telajakan* adı verilen küçük bir bahçe vardır. Arka bahçe (*teba*), insanların bitki örtüsü ektiği, hayvan yetiştirdiği ve çöp döktüğü küçük bir orman gibidir. Çalılıklar, kuşlar ve böcekler gibi birçok bitki ve hayvan, arka bahçenin birçok yerinde düzensiz bir alan gibi görünmek üzere büyür (Putra, 2021: 67-68).

Şekil 5. Geleneksel Bali evinin (umah) deseni

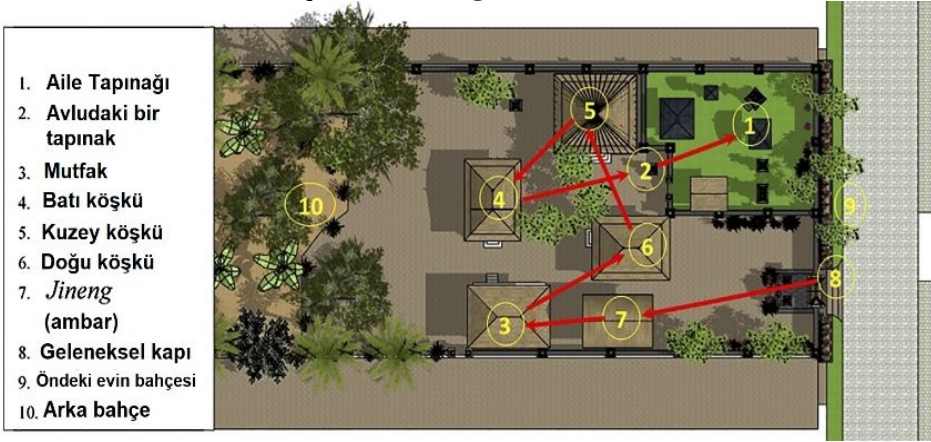

Kaynak: (Putra, 2021: 68)

Çalışmada evin günümüzdeki mekansal organizasyonu ve pandemi değerlendirildiğinde, evlerinin güvensizliği konusunda kamuoyunda farkındalık oluştuğu ve insanların pandemi sürecinde başarılı bir sosyal izolasyon sağlayabilecek ve eve girmeden önce ellerin yıkanması da dahil olmak üzere bina sakinlerini virüs ve enfeksiyonlardan koruyabilecek düzenlemeye sahip evlere ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Bu noktada araştırmanın problemi ortaya koyularak, enfeksiyonları önlemek için tasarım çözümlerinde özel dikkat gösterilmesinin gerekliliği ve ev modelinin virüs önlemeye yönelik yeni talepleri karşılamak için yeniden yapılandırılması veya yeniden tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu yeni yapılanmanın geleneksel Bali evine girme hiyerarşisiyle aynı olabileceğinin üzerinde duran yazar, Bali geleneklerinde, insanlar evde bir geleneksel kapıdan (8) geçerek sırasıyla, bir tahıl ambarına (7), bir mutfağa (3), avludaki bir tapınağa (2), köşklere (batı köşkü 4, kuzey köşkü 5, doğu köşkü 6)

ve son olarak aile tapınağına (1) girerler (Şekil 6). Şekil 6'da kırmızı oklarla gösterildiği gibi, eve girmek için ideal süreç, evin çekirdeğine girmeden önceki temizlik sürecini de sunan, kutsal olmayan alanlardan kutsal alanlara doğru bir hiyerarşi sunmaktadır.

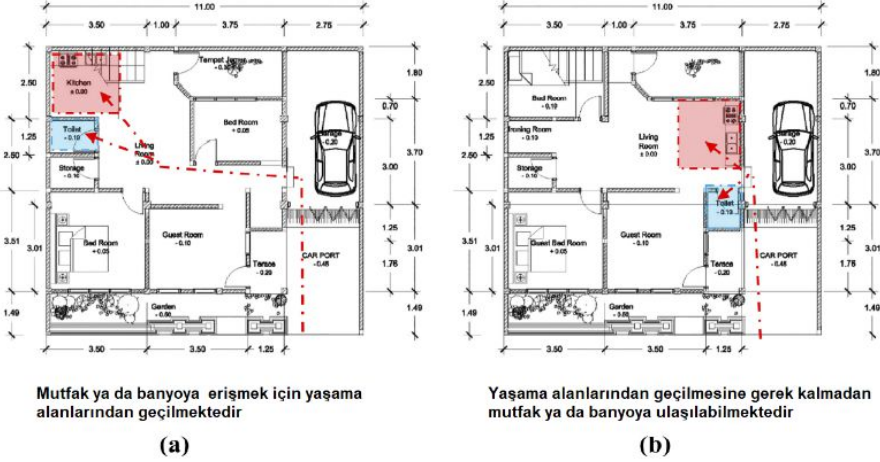
Şekil 6. Eve girme süreci

Kaynak: (Putra, 2021: 70)

Araştırmada sonuç olarak geleneksel evde görülen mutfakta el ve yüz temizliğinin, COVID-19 protokolü ile ilgili bir ev sirkülasyon kalıbı olarak kullanılacağı önerilmiştir. Bahsi geçen eve girme hiyerarşisinin Bali'deki kentsel konutlarda yaygın olmadığı vurgusu yapılarak, özellikle Denpasar ve Gianyar'da 2019 ve 2020'de incelenen evlerin çoğunda evin arkasında mutfak, banyo veya tuvalet bulunduğu, bina sakinlerinin mutfak veya banyoya erişmek için çeşitli odalardan geçmesi gerektiği belirtilmiştir (Şekil 7a). COVID-19 protokolü söz konusu olduğunda bu modelin, virüsün ellerini yıkamadan veya banyo yapmadan önce diğer odalara veya aile üyelerine yayılması için ortam yaratacağını işaret eden çalışmada, geleneksel Bali evine girme hiyerarşisinin, kentsel evin mekân organizasyonunu yeniden tasarlamak için bir referans haline gelebileceği ifade edilmektedir. Mutfak ve banyo hacimleri için önerilen bu yeni yapılandırma sakinlerin diğer odalara girmeden önce ellerini ve yüzlerini temizlemelerine olanak sağlayacağından, virüsün diğer aile üyelerine yayılma şansını da en aza indirecektir (Şekil 7b).

Şekil 7. Bali'deki kentsel evlerin genel mekân organizasyonu örneği ve önerileri

Kaynak: (Putra, 2021: 70)

Bu krizden çıkarılan derslere dayalı olarak bu çalışma, bazı uyarlamalarla hala ilgili olan geleneksel kavramlardan öğrenme hakkında bir vizyon ortaya koymaktadır. Geleneksel konsept, virüsün yayılmasını önlemek veya en aza indirmek için yeni kentsel evde kullanılabilir. Bununla birlikte, virüsle başa çıkmak için en iyi yaklaşım, nüfus ve çevresel kapasiteler gibi çeşitli hususlara dayanmaktadır. Sonuç olarak küresel salgın, insanların ev konfigürasyonlarını nasıl ele aldıkları, mimarların ve tasarımcıların bir kentsel çevreyi nasıl planladığı, yarattığı ve sürdürdüğü konusundaki eksiklikleri göstermiştir.

2. PANDEMİ ve KENT

Özbilen (2021) "COVID-19 salgınının kamusal alan arazi kullanımına etkilerinin değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında kamusal alanların, bir toplumun bağ kurmasında ve bireyin sosyal ihtiyaçlarını karşılama da çok önemli unsurlar olduğunu vurgulayarak, salgının ekonomik, sosyal ve çevresel etkilere neden olmakla birlikte, kamusal alanda arazi kullanımını açınsından bakıldığında, sosyal yaşamı yakından ilgilendiren kamusal alan üzerinde birçok sınırlamalara neden olduğunu belirtmiştir. Hastalığın bulaşmasına ortam hazırlayan bireyler arası etkileşim en aza indirilerek kamusal alanlara kısıtlamalar getirildiği ifade edilen çalışmanın amacı uygulanan kısıtlamaların İstanbul ili

sınırları içerisinde seçilen kamusal alanlardaki arazi kullanım çeşitliliğine ve kullanıcı yoğunluğuna olan etkisini araştırmaktır.

Bu anlamda öncelikle kamusal alan ve özelliklerinin ele alındığı çalışma kapsamında kamusal alanlar, mekân ve yerleri birbirine bağlayan ve bunlar arasındaki iletişimi güçlendiren arterler olarak tanımlanmıştır. İnsanların iletişime geçtikleri, paylaşımda buldukları ve kamusal belleğin büyük bir kısmının oluşturulduğu sosyal hafızaları da ifade eden kamusal alanlar; servis, hizmet, ticaret, kültür, sanat ve daha pek çok etkileşime ortam oluşturan, toplumun sunabileceklerini sergilemek için kullanılan halka açık vitrinler olarak da görülmektedir. Kentin büyüklüğü, ekonomik temeli veya politik ve kültürel yapıları ne olursa olsun kamusal alanların tüm kentsel toplumlar için önem taşıdığı vurgulandığı çalışmada bir alanın, fiziksel yetenek, yaş, cinsiyet, etnik köken, gelir düzeyi ve sosyal statüsüne bakılmaksızın herkes için eşit olarak erişilebilirse, sosyal alan olarak adlandırılabilceğinden bahsedilmektedir.

Kentsel mekânlar arasındaki hiyerarşiye de değinen çalışmada bu mekânlar özelliklerine göre kamusal ve özel mekân olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 8). İhtiyaçlar doğrultusunda toplumun bir bireyi olarak ortak amaçlar için kullanılan ortak yerlerin kamusal mekânlar, kişilere ait, özel ihtiyaçların karşılandığı mekânların ise özel mekânlar olarak tanımlandığı araştırmada Erdönmez (2005)'in tanımlamasına dayalı olarak; açık kamusal alanlar: yeşil Alan; parklar ve bahçeler, çocuk oyun alanları, spor tesisleri, yeşillendirilmiş geçitler, doğal ve yarı doğal yeşil alanlar olarak; halka açık, kamusal alanlar; meydanlar, pazar yerleri, yaya kaldırımları, gezinti alanları ve kıyı şeridi alanları olarak ifade edilmektedir.

Şekil 8. Kamusal-Özel Alan İlişkisi

Kaynak: (Erdönmez,2005; Özbilen, 2021: 11).

Alan çalışmasında örneklem alanın yayalaştırılmış alanlar olması sebebiyle literatür taramasında kamusal mekan kapsamında yayalaştırılmış caddeler de ele alınmış, yayalaştırma, var olan bir yolu veya birden fazla yolu içeren bir kentsel alanın belli zamanlardaki servis trafiği dışında motorlu taşıt trafiği ege-men kullanımdan yaya trafiği kullanımına dönüştürülmesi olarak tanımlanmıştır. Yayalaştırılmış caddelerin kent üzerindeki çevresel (motorlu taşıt sayısında bir azalma sağlayacağından dolayı hava ve gürültü kirliliğini azaltmaya yardımcı olur), ekonomik (istatistiklere göre araç erişimini kapattıktan sonra perakende ciro oranının genellikle artmaktadır) ve sosyal (bir ulaşım modu olarak yürümeyi teşvik eder) etkilerinden bahsedilerek insanların çeşitli sosyal aktivitelere katılmaları için rahat bir ortam yaratmaya yardımcı oldukları ifade edilmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Başarılı yayalaştırılmış caddelerin nitelikleri

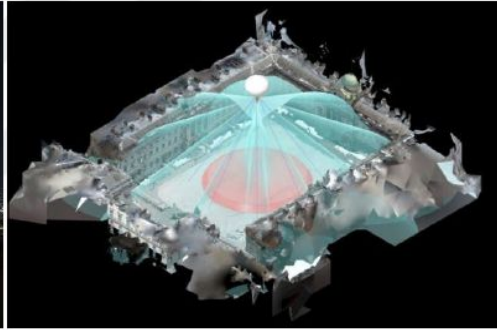

Kaynak: (Özbilen, 2021:16)

Çalışmanın devamında COVID-19 salgını döneminde dünya üzerinde kamusal alanlar üzerinde yapılan tasarım örneklerine de yer verilmiştir. Tasarımlardan birisi olan “Urban Sun” Studio Roosegaarde tarafından uzmanlarla birlikte tasarlanmış ve virüsleri güvenli bir şekilde sterilize edebildiği gösterilen “uzak-UVC” ışığından büyük bir çemberi kamusal alanlara yansıtarak korona virüsün bu alanlardan sterilize edilmesini amaçlamaktadır (Şekil 10a). Tampa’da uygulanan “City of Tampa’s Lift Up Local Economic Recovery Plan” projesi kamusal alanı ekonomik açıdan kalkındırmak amacıyla uygulanmış, işletmelerin dış kapasitelerini genişletebilmelerine olanak sağlamak amacıyla bölgedeki caddeler trafiğe kapatılmış, böylelikle restoranlara açık alanda hizmet verme olanağı sağlanmış ve sosyal mesafe kurallarını uygulayarak aynı zamanda sosyal iletişime de olanak sağlamıştır (Şekil 10b). "Taktiksel

Urbanizm" metoduyla daha fazla kamusal alan kazandırmayı, yaya ve eğlence için alanı genişletmek üzere bir caddeyi yeniden yapılandırabilen yerel dijital üretimle birleştirmeyi amaçlayan Furnish, belirlenen 7 ekiple birlikte 5 Avrupa kentinde pilot kuruluşlar aracılığıyla sergilenen yeni korona virüsün ortaya çıkardığı acil mekânsal sorunlara ve fırsatlara hızlı çözümler üretmiştir (Şekil 10c). Caret Studio, COVID-19 kilitlenmesi sona erdikten sonra kamusal alanları yeniden etkinleştirmek amacıyla geçici bir çözüm olarak sosyal mesafeyi teşvik etmek için "StoDistante" tasarımını tarihi bir İtalyan meydanına yerleştirmiştir. "StoDistante" enstalasyonu, Floransa yakınlarındaki Vicchio kasabasında bir meydan olan Piazza Giotto'nun parke taşlarına boyanmış 1,8 metrelik kare şeklindeki ızgaralara sahiptir. Kareler Toskana yetkilileri tarafından COVID-19'un yayılmasını yavaşlatmak için gündemdeki sosyal mesafe tavsiyelerinin görsel temsilleri olarak işlev görmektedir (Şekil 10d).

Şekil 10. Dünyada COVID-19 salgını sonrası kamusal alan tasarım örnekleri

a. 'Urban Sun' Kentsel Tasarım Projesi (Özbilen, 2021: 31)

b. Tampa Ekonomik İyileştirme Stratejisi (Özbilen, 2021: 32)

c. Furnish Proje Uygulama Örnekleri (Özbilen, 2021: 32)

d. StoDistanteEnstelasyon Uygulaması (Özbilen, 2021: 33)

Tez çalışmasının alan araştırması bölümünde kamusal alan kısıtlamalarıyla birlikte arazi kullanım çeşitliliği ve bununla bağlantılı olarak kullanıcı yoğunluğunun nasıl etkilendiğinin incelenmesi amacıyla İstanbul'da kent ölçeğinde en fazla yaya çeken yayalaştırılmış caddelerden olmaları, farklı semtlerde yer almaları, arazi kullanım farklılıkları gibi unsurlara dikkat edilerek seçilen Fahri Korutürk & Ebuzziya Caddeleri, General Asım Gündüz Caddesi ve Bağdat Caddesi incelenmiştir (Şekil 11). Yerinde yapılan gözlemler sonucunda arazi kullanım çeşitliliği haritaları oluşturularak COVID-19 öncesindeki arazi kullanımlarıyla karşılaştırılmış. arazi kullanım çeşitliliğindeki değişimler incelendikten sonra her üç caddede aynı zaman aralıklarında yaya sayımları yapılarak yaya yoğunluğuna olan etkileri incelenmiştir.

Şekil 11. Seçilen araştırma alanlarının İstanbul'daki konumu

Kaynak: (Özbilen, 2021: 39)

Araştırmanın sonuçlarına göre çalışmada; yayalar tarafından en yoğun olarak kullanılan kamusal alanlarda yoğunluğun azaldığı, arazi kullanımında ise çalışma alanlarının tümünde genel olarak dağıtıcı servislerde ve sosyal servis-

lerde azalmalar gözlenirken; üretici servislerde ağırlıklı olarak bir artış gözlemlendiği tespit edilmiştir. Yine araştırma sonuçlarına göre; kişisel servislerdeki durum ise değişkenlik göstermektedir. Tez kapsamında yapılan alan çalışmalarında her bir caddede yaşanan değişimlerin büyük oranda birbirleriyle tutarlı olduğu gözlenmiştir. Hizmet sınıfları kapsamında çalışma alanlarının tümünde yaşanan bu tutarlı değişimler, pandemi sürecindeki kısıtlamaların mekânlar üzerindeki ortak etkisine dikkat çekmekte, kamusal alanda COVID-19 salgınına karşı alınan kısıtlama önlemlerinin etkisi hem arazi kullanım çeşitliliği hem de arazi kullanım yoğunluğu parametreleri açısından incelendiğinde, farklı mekânlar ele alınmış olsa da ortak etkilerin yaşandığı görülmektedir (Özbilen, 2021: 79).

Güneş (2021) "COVID-19'da Sona Doğru: Kentsel Mekânda Değişim Sorunu" başlıklı makalesinde; literatürde farklı şekillerde değerlendirilen pandemide kentsel mekânda yaşanan değişimlerin, mimarlık ve planlama alanındaki disiplinlerle ilişkisinin farklı disiplinlerce ele alınışının ve uygulamalarının analiz edilmesiyle sürecin kırılma noktalarını aramak amaçlanmaktadır. Toplumda genellikle soruna ilişkin yaklaşımların, "yeni normal" anlayış ile yani sistemin değişmeden yeniden üretilmesi çerçevesinde sürdürüldüğünün vurgulandığı çalışmada, temel amacın mimarlık ve planlama disiplinlerinin riskleri minimize eden ve daha kalıcı çözümleri üretebilmesi olması gerektiği savunulmaktadır.

Pandemi sürecinin dayattığı zorunlu karantinaların, kısıtlamaların ve tedavi süreçlerinin mekânsal kullanımın organizasyonlarını farklılaştırdığını vurgulayan çalışmada, tarihsel süreçte ve günümüzde yaşanan pandeminin en önemli nedenlerinden olarak görülen kentleşme olgusunun değişkenlerinin; yerleşme nitelikleri, kontrolsüz büyüme, mekânsal eşitsizlikler, demografik yapı, nüfus yoğunluğu, turizm, ticaret, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesi olduğu ifade edilmektedir. Önemli olan noktanın pandeminin kentsel alanı etkileyerek değişimlere neden olmasından çok kentsel gelişmenin pandemiye önleyecek riskleri en aza indireyecek yaklaşımlar üretmesi olduğunu belirten Güneş (2021), bu nedenle pandemi sürecinde kentsel mekândaki değişimlerin analizinin yapılarak makro düzeyde temel kırılma noktalarının araştırılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Makalede, pandemi sürecinde kentsel ve kamusal mekân ile yapıları çevrede süregelen değişimler bir bütün olarak ele alınmış, araştırmanın ana ekseninde, mimarlık ve planlama alanında salgınla ilgili risklerin azaltılması adına, mevcut sosyo-ekonomik modelin pandemide alana etkileri analiz edilerek kırılma noktaları araştırılmıştır. Sistemi oluşturan bütüne ait parçaların birbiri ve bütün ile olan ilişkileri tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Böylece, kentsel alanda sürdürü-

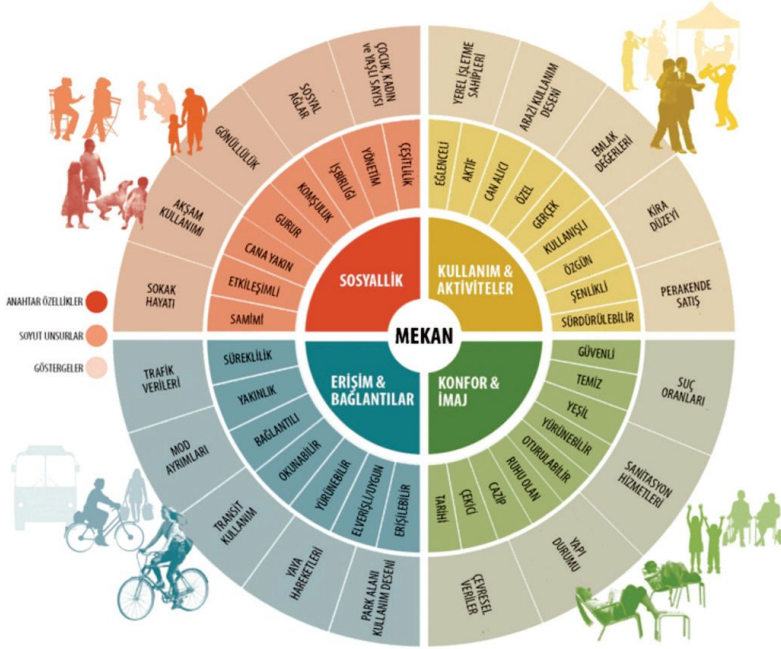
rülebilir yaşamın iç ve dış mekânlarda kalıcılığına ilişkin makro düzeyde sonuçlar çıkartılmıştır. Çıkarılan sonuçlar ulaşım, rekreasyon alanları, çalışma alanları, konut ve yerleşmeler, yönetim ve yönetim başlıkları altında gruplandırılarak, pandemiyle birlikte mekânsal eşitsizlik olgusu dikkate alındığında kamusal alana erişilebilirlik sorununun daha da önem kazandığı vurgulanmış, 15-20 dakikalık şehir kavramının; temel ihtiyaçların karşılandığı, insanların birbirleriyle etkileşime girdikleri, iletişim kurdukları mekânsal ve fonksiyonel organizasyonlar bütünü anlattığı belirtilmiştir (Şekil 2). Ulaşım başlığı altında pandeminin ilanından ardından toplu ulaşım araçlarının kullanımında hızlı düşüşler yaşandığı, fiziki mesafe nedeniyle yaya ulaşımı, bisiklet ve özel araçların yoğun olarak kullanılmaya başlandığı ve bu durumun da bisiklet yolu ve yaya yolları düzenlemeleri ile yeni değişkenler üzerinden ağırlıklı olarak kentsel tasarımın ve uygulamaların konusu haline geldiği ifade edilmiştir. Pandeminin insanların seyahat davranışları üzerinde de çift taraflı bir etkisi olduğunu vurgulayan Güneş (2021); olumlu sonucun, daha çok bisiklet kullanımı ve yürümenin seçilmesi, olumsuz sonucun ise toplu taşıma tercihinin azalması ve bireysel ulaşımın artmasıyla kentlerde trafiğin ve karbon emisyonunun artacak olması olduğunu ortaya koymuştur. Pandeminin kentte rekreasyon alanları üzerindeki etkisi incelendiğinde; parklar ve ağaçlıklı sokakların sadece halka açık alanlar olarak değil, aynı zamanda şehir içindeki kişisel sığınma yerleri olarak da ek değer sağlamış oldukları görülmektedir. Bu süreçte geniş açık alan ve yeşil ortamları sunabilen büyük parklar da dâhil olmak üzere farklı biçimler geliştirilmesinin önem kazandığı vurgulanmıştır.

rülebirlilik kavramıyla birlikte yeniden geliştirilerek değerlendirilmesi sunulmuştur.

Çam (2020)'nin "COVID-19 süreci ve kentsel mekanların kullanımının yeniden planlanması" başlıklı, sıkışık bir yaşamdan ziyade insanlar arası teması azaltacak yeni bir kentsel yaşam kültürünün kurulabileceği öngören çalışmasının amacı, COVID-19 salgınının insanların ekonomik, sosyal vb. ihtiyaçlarını karşılamak adına hemen her gün kullandıkları kentsel alanların kullanımına yönelik olumlu-olumsuz etkilerini irdeleyerek, yerel ve merkezi yönetimlerce kentsel mekânların alışlagelmiş kullanımına yönelik kurulan düzen ve sunulan hizmetlerin pandemi sebebiyle yeniden düzenlenmesi ve bu süreçte uygulanabilir yeni kentsel planlamalar önermektir. Kent planlamalarının COVID-19 ve olası yeni salgınlarla mücadeledeki önemine de değinilen bu çalışmada, kurulabilir yeni düzenin salgının yayılımını azaltmak ve halk sağlığını korumak adına hangi alanlarda, hangi kriterler ile sağlanacağı farklı ülkelerden örnek ve farklı bilim insanlarının tavsiyeleri doğrultusunda incelenip ülkemiz kentsel mekânlarında uygulanabilirliği tartışılmıştır.

Çalışma kapsamında kamusal açık alanlarda mekân kalitesi üzerine çalışmalar yürüten, daha güçlü toplumlar inşa ederek kamusal alanlar yaratan ve ayakta tutan insanlara yardım etmeyi amaç edinmiş kar amacı gütmeyen bir planlama, tasarım ve eğitim kuruluşu olan PPS (Project for Public Space)'in çalışmasına yer verilerek; açık kamusal alanlarda mekan kalitesi ile ilgili olarak tanımlanan 4 anahtar nitelik; erişim ve bağlantılar, konfor ve imaj, kullanım ve aktiviteler ve sosyallik Şekil 13'te gösterilmiştir. Bu anlamda bir kentin mekânlarında insanların ne ölçüde sosyalleşebildiği, insanlara çeşitli kullanım biçimi ve farklı aktiviteler sağlayabilme durumu, bir yere erişimde ne ölçüde kolaylık sağladığı ve kolaylık ve rahatlık sunacak bir nitelikte olması bir kentsel mekânın çekiciliğini ve yaşanabilirliğini yükselten değerler olarak yorumlanmıştır.

Şekil 13. Project ForPublicSpaces (PPS)'e göre mekân kalite diyagramı

Kaynak: (Uzdoğan ve Erdönmez, 2017; Çam, 2020: 71)

Kentlerin pandemi sürecinden olumsuz etkilenmesinin sebebi olarak yine insanoğlunun gösterilebileceğini ifade eden Çam (2020), bu tür salgınların kendiliğinden rastgele ortaya çıkmadığını, neo-liberal kentleşme politikalarının doğurduğu sonuçlar olarak ortaya çıkan; küresel ısınma, iklim değişikliği, plansız kentleşme, doğal ortamların yok edilmesi, doğal kaynakların plansız bir şekilde kullanılması, sağlıksız konutlaşma gibi pek çok farklı sorunların salgınları ve salgınların yayılım hızını etkilediğini öne sürmektedir. Kentlerde pandemiyle mücadelede toplum içindeki eşitsizliklerin ve kalkınma eksikliklerinin giderilmesinin, yerel yönetimlerdeki aktörlerin kapasitelerinin güçlendirilmesi aynı zamanda geleceğe hazır, yeşil, dirençli ve kapsayıcı şehirler inşa etmenin kentsel nüfusu koruma açısından büyük önem arz ettiğini ifade eden çalışmada sonuç olarak; kentlerde nüfus yoğunluğu ile temel hizmetlere ulaşım konusunda bir denge kurulması gerekliliği, kentsel kamusal alanların kullanılmadığı zamanlar için konutlarda balkon ve teras gibi açık havada zaman geçirebilme fırsatı sunan imkânların geliştirilmesi aynı şekilde farklı aktivitelere imkân verecek ortamların oluşturulması gerekliliği, kentlerin bunaltıcı etkisinden kaçmak isteyen insanların genel olarak yeşil alanlar, akarsu veya göl kenarları gibi insanı din-

lendiren, insana huzur veren yerleri tercih etmeleri sebebiyle kentlerde toplanma alanı olarak da kullanılması mümkün olan yeşil alanların artırılması gerekliliği, insanların okul, hastane, kamusal hizmet binalarına erişim konusunda zorlandığı salgın günlerinde bu tarz hizmet binalarının daha küçük ama daha yaygın şekilde konumlandırılması gerekliliği ve son olarak da ekonomik, ulaşım sistemleri, sektörel, gıda, hizmet ve enerji tedariki olarak çevresindeki yerleşmelerle bir bütün halinde ele alınması ve planlanması gerekliliği vurgulanmıştır.

3. PANDEMİ ve MİMARLIK EĞİTİMİ

Ceylan ve ark., (2021) tarafından hazırlanan “An evaluation of online architectural design studios during COVID-19 outbreak” başlıklı çalışmada dünyada COVID-19 salgınının hayatın her alanını etkilerken, eğitim alanında da küresel bir etkinin söz konusu olduğundan bahsedilmiş, salgınla mücadele tedbirleri kapsamında tüm ilk ve ortaokullar ile üniversitelerde uzaktan eğitime geçildiği belirtilmiştir. Bu çalışmanın amacı; bu süreçte mimarlık eğitiminin en temel derslerinden biri olan ve online stüdyolarda yapılmaya başlanan mimari tasarım dersleri hakkında mimarlık öğrencilerinin değerlendirmelerini araştırmaktır. Araştırmada, Bahçeşehir Üniversitesi mimari tasarım stüdyolarının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin fikirlerini değerlendirmek için nitel bir yaklaşım kullanmış, çevrimiçi tasarım stüdyosu eğitimi ile ilgili görüşlerini almak için öğrencilere bir anket yöneltilmiştir.

Her bilim dalının farklı özellikleri, gereksinimleri ve dayandığı belirli bir eğitim felsefesinin var olduğundan bahsedilen çalışmada, COVID-19 pandemisinde üniversitelerde çevrimiçi eğitime geçiş sürecinde her uygulamanın kendine has zorluklarının ve uyum sorunlarının olduğu ifade edilmiştir. Çevrimiçi eğitimin anlamlı ve amacına uygun olması için bilişsel, duyuşsal ve sistemik olarak bütünleşmesi ve ilgili etkileşimlerle desteklenmesi gerekliliğini vurgulayan araştırmada; online eğitime geçişin, özellikle toplanma, ortak çalışma alanı ve ekipman kullanımı gerektiren bilim dallarında daha da özel sorunlar yarattığı belirtilmiştir. Mimarlık, öğrenme pratiğinin deneyim odaklı stüdyo ortamında gerçekleştirildiği bir eğitim programı içermekte, ayrıca stüdyolar etkileşimli mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimarlık öğrencileri stüdyoları sadece bir ders alanı olarak değil, günlük zamanlarını geçirdikleri, tasarım çalışmalarını geliştirdikleri, iletişim kurdukları, tartıştıkları ve arkadaşlarıyla paylaşımlarda buldukları çok boyutlu bir mekân olarak kullanmaktadırlar. Stüdyo ortamının öğrencilerde mimarlık mesleğine aidiyet duygusu geliştirdiğini ifade eden Ceylan ve ark. (2021), tüm bu nedenlerden dolayı stüdyo ortamının

dan uzak bir mimari tasarım eğitiminin, pandemi sürecinde mimarlık okullarının temel kaygılarından biri haline geldiğini belirtmiştir.

Diğer derslerle kıyaslandığında mimarlık eğitiminde en temel dersin mimari tasarım stüdyosu dersleri olduğunu vurgulayan çalışmada uygulanan anket, mimarlık bölümü öğrencilerinin fiziksel stüdyo ve sanal stüdyo ortamlarında tasarım eğitimine ilişkin görüşlerini, kullanılan teknolojik araç ve eğitim yöntemlerini değerlendirmelerini, değişen alışkanlıklarını, rutinlerini ve zorluklarla nasıl başa çıktıklarını araştırmaya yönelik bir dizi soru içermektedir. Araştırma, pandemi sürecinde farklı sınıf düzeylerindeki öğrencilerin çevrimiçi stüdyo eğitimine ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması açısından da önem taşımakta, bunlara ek olarak çalışmanın gelecekteki mimarlık eğitimi süreçleri, önlemleri ve gelecekteki akademik araştırmalara ilişkin planlama ve çalışmalara temel oluşturması amaçlanmaktadır.

Anket değerlendirilmesi ile elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin(i) çevrimiçi stüdyoların en belirgin faydasının dijital araçların kullanımında olduğunu, bu şekilde normal hayatlarında kullanmadıkları farklı iletişim araçlarını öğrenme fırsatı bulduklarını, (ii)çevrimiçi oturumlarda tartışmaların kayıtlarını tekrar tekrar izleyebilmenin kendileri için faydalı olduğunu, bu sayede geleneksel stüdyo ortamında eğitmenleri ve arkadaşları arasındaki tartışmalara katılırken aynı zamanda kendi tasarım çalışmalarıyla uğraşırken kaçırabildikleri bazı değerli bilgi ve yorumları online ders kayıtlarının tekrar izlenebilir olmasıyla artık kaçırmadıklarını, (iii) gerekli araçlarla donatılırlarsa ve kendilerini gerçekleştirme şansı verilirse uzaktan eğitim sürecinde bile verimli çalışabileceklerini düşündükleri tespit edilmiştir.

Özgüven ve ark. (2020)'nin "Mimari Tasarım Stüdyosunda Bir Tamir Deneyimi: COVID-19 ve Uzaktan Eğitim Süreci" başlıklı makalesinde; COVID-19 pandemisinin, hâlihazırda yürütülmekte olan ancak işlevini yitirdiği düşünülen geleneksel eğitim modellerinin onarılması gerekliliğini gündeme getirdiği ve mimari tasarım eğitimi anlayışının da bu yeni teknolojik-toplumsal-psikolojik çerçeveye göre sorgulanmasını ve geliştirmesini kaçınılmaz kıldığı ifade edilmektedir. Bu çalışma kapsamında, Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde 2019-2020 bahar yarıyılında uzaktan eğitimle yürütülen mimari tasarım stüdyolarında, kendiliğinden oluşan tamir süreci ve sürecin yol açtığı dönüşümler tartışmaya açılmıştır. Bu dönüşümler, öğrencilerle ve yürütücülerle yapılan derinlemesine görüşmeler aracılığıyla, tasarım stüdyosunda mekân, zaman ve yöntem olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

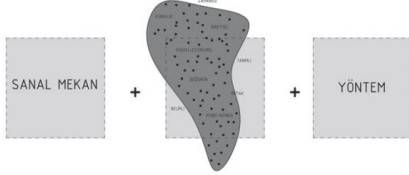
Çalışmada tasarım stüdyoları, mimarlık eğitiminin omurgasını oluşturan, tasarımcı adaylarının deneme-yanılma yoluyla tasarım problemlerine çözüm aradıkları, stüdyo yürütücüsüyle karşılıklı iletişim içerisinde öğrenmeyi öğrendikleri yer olarak tanımlanmıştır. Stüdyodaki öğrenme süreci, öğreticiden öğrenene doğrusal bilgi akışı yerine, yürütücü öğrenci-proje arasındaki etkileşimlerle, stüdyonun interaktif ortamında gerçekleşmektedir. Mimari tasarım stüdyosunun bu özellikleri, dijitalleşen sürece eklenmeyi zorlaştırırsa da; COVID-19 pandemisinin, eğitimin uzaktan yürütülmesiyle, tasarım eğitiminde köklü bir tamir yapmak için gerekli ortamı sağladığı düşünülmektedir. Burada kastedilen *tamir* mimari tasarım stüdyosunun içerik ve yöntemi sebebiyle, klasik anlamıyla “Onarma, onarım. Yapılan bir yanlış, kusuru düzeltmeye çalışma”nın çok ötesinde olup, bütüncül bir geri dönüşüm yerine yeniden kullanımı yücelten, özgür düşünceden beslenen, kullan-at yerine yeniden tamir edilebilir bir mükemmeliyete ulaşan, sadece bozulduğunda değil, iyi zamanlarda bile tamir edilen bir onarımı ifade etmektedir.

Alan çalışması kapsamında, Maltepe Üniversitesi’nde 2019-2020 bahar yarıyılında, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi’nde yürütülen mimari tasarım stüdyolarındaki adaptasyon süreci, öğrenciler ve yürütücülerle yapılan derinlemesine görüşmeler aracılığıyla incelenmiş, Black board uygulamasında çevrimiçi olarak yürütülen bu stüdyolardaki deneyimler, eğitimci ve öğrenci açısından değerlendirilirken, yapılan uygulamalar her yönüyle yeni tamir kavramını içermesi sebebiyle eğitimde bir onarım deneyimi sunmuştur. Yeni tamir anlayışının temel özellikleri olan teknoloji tabanlı, yüksek adaptasyon kapasiteli, bozulma ve yeniden tamire açık esneklikte, kolektif bir anlayışla şekillenen bu onarım, katılımcıların deneyimleri doğrultusunda, stüdyonun mekânsızlaşması (b), zamansızlaşması (c) ve geleneksel yöntemlerin işlevliliğini kaybetmesi (d) olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir (Şekil 14).

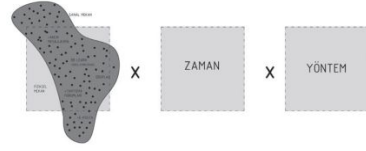
Şekil 14. Mimarlık eğitiminde tamir süreci

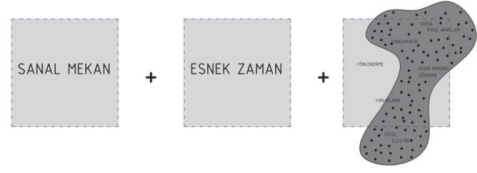
a. Geleneksel mimari tasarım stüdyosu bileşenleri

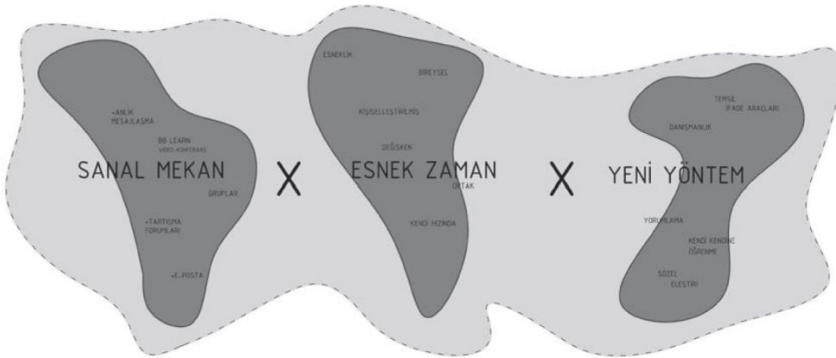
c. Uzaktan tasarım stüdyosunda zaman

b. Uzaktan tasarım stüdyosunda mekân

d. Uzaktan tasarım stüdyosunda yöntem

e. Tamir süreci sonrası stüdyo bileşenlerinin durumu

Kaynak: (Özgüven ve ark, 2020: 66-68)

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; başlangıçta olumsuz görünen birçok olgunun, taşıdığı potansiyelleri ortaya çıkarması açısından önemli olduğu, fizikselden sanal mekâna dönüşen stüdyo ortamının ortadan kaldırdığı “işle ve kişilerle temas etme” durumunun yeni iletişim ortamları arayışlarıyla kendiliğinden bir tamire uğradığı görülmüştür. Öğrenciler çoğunlukla, yürütücüleri, arkadaşları ve tasarımlarıyla aralarındaki fiziksel iletişimin kalkmasını olumsuz, yeni iletişim araçlarını deneyimlemiş olmayı ise olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Maket ve eskiz gibi geleneksel eğitim bileşenleri yerine, yeterince hâkim olmadıkları modelleme programlarını kullanmak zorunda kalan öğrenciler, kısa sürede büyük bir hızla dijital ifade biçimlerini geliştirmek durumunda kalmışlardır. Bu çalışmalarını esnek saatlerde gerçekleştiriyor olmak, bir başka deyişle çalışma saatlerinin zamansızlaşması ve kısıtlı zamanlara sıkışmış proje görüşme-

lerinin esnek süreçlere evrilmesi, yürütücüsü öğrenci arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirmiş, mimarlığın doğasına daha uygun bir danışman-mimar aday ilişkisini doğmasını sağlamıştır. Sonuç olarak tamire uğrayan mimari tasarım eğitiminin, yeni tamirlere de sürekli açık olarak, artık başladığı noktadan çok farklı yapısal özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kılınc ve ark. (2020) tarafından hazırlanan “Mimarlık Stüdyo Eğitiminde COVID-19 Süreci: ‘Temassız Deneyimler’” başlıklı araştırma makalesinde; mimarlık eğitiminin merkezinde yer alan stüdyo eğitiminde öğrencilerin, çeşitli malzeme ve teknikler kullanarak bir üretim sürecinin içinde yer aldıkları ve karşılıklı tartışmalar sonucunda ürünlerini geliştirdikleri vurgulanarak, stüdyo eğitimi esnasında öğrencilerin öğretilerle ya da kendi aralarında kurdukları iletişimde ‘temas’ın büyük önem taşıdığı ifade edilmiştir. Çalışmada salgın nedeniyle fiziksel olarak etkileşimde olunan mekânlardan ayrılarak çevrimiçi modelin imkânları ile gerçekleştirilen “temassız” mimari stüdyo eğitimi deneyimi nitel araştırma metodu olarak gözlem ve deneyimleme metodlarından faydalanılarak ele alınmış, yaşanan ‘Temassız Deneyimler’ mimarlık eğitiminde fiziksel olarak bir arada olmanın ne denli önemli olduğunu göstermekle beraber mekânın eğitimdeki rolünü de ortaya koymuştur.

Çalışma kapsamında mimarlık eğitiminin bel kemiği olarak nitelendirilen stüdyoların, öğretiler ve öğrencilerin fiziksel olarak bir arada bulunmasına ve derinlemesine etkileşime dayandığı, bu etkileşimin hem zihinsel, hem bilişsel, hem de duyuşsal bir şekilde paylaşıldığı ve öğretiler ile öğrenciler arasında açık bir şekilde tartışıldığı vurgulanmaktadır. Stüdyonun bu noktada sadece bir mekân olarak değil, öğrenciler arasında, öğrenciler-öğretiler arasında karşılıklı olarak bilgi akışının devam ettiği, paylaşımların yapıldığı her mekân olabileceği, stüdyo eğitiminde amacın yaratıcılığın ortaya çıkmasını ve öğrencilerin bütün duyuşları ile çalışmasını sağlamak olduğu; diğer bilimlerin aksine mimarlık eğitiminin tüm duyuşlarla teması gerektirdiği belirtilmektedir (Şekil 15). Burada temas ile kastedilen salt üretilen tasarıma, projenin maketine, çizim çıktısına ya da bir malzemeye dokunmak değil, karşılıklı iletişim ve tartışma ortamlarıdır ki bu temas öğrencilerin ve öğretilerinin deneyimlerini arttırarak algısal anlamda birbirlerine katkıda bulunmalarını sağlamaktadır

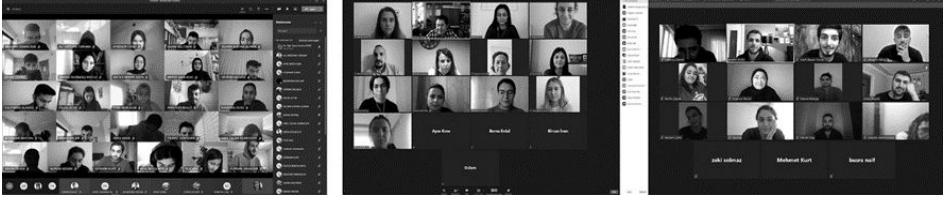
Şekil 15. Mimarlık Stüdyo Eğitiminde Karşılıklı Temasların Olduğu Görseller

Kaynak:(Kılınç ve ark., 2020: 64)

Çevrimiçi eğitimin gelmesiyle beraber büyük bir dönüşüm sürecine giren mimarlık eğitiminin ana aktörlerinden biri olan stüdyo sürecinde, öğrencilerin sadece öğretilerinden değil stüdyo içinde karşılıklı temaslar kurarak birbirlerinden, hatta farklı sınıflardaki öğrencilerden yeni bir şeyler öğrenme halleri, yerini uzak mesafeli bir ilişkiye bırakmıştır. Öğrencilerin birbirleri ile karşılaşamama hali gözlem eyleminin azalması ya da tamamen yok olması ve temassız deneyimler yaşanması sonucunu doğurmaktadır. Her ne kadar çevrimiçi platformlarda sınırsız olarak görüşme fırsatı bulunsa da duyular aracılığıyla temasın eksikliği etkileşim kaybına neden olmakta, bilgisayarın diğer ucunda olduğu bilinen ama algılanamayan, kameralar aracılığıyla göz göze gelinse bile varlık olarak hissedilemeyen ve dolayısıyla temas kurulamayan bu eğitim süreci 'dönüt (*feedback*)' anlamında eksiklikler yaratmaktadır. Hem öğrenci ve hem de öğretici açısından tecrübe edilen bu eksiklikleri; öğrenci açısından kendi öğrenme süreçlerini şahsen yönettikleri bir durum ile karşı karşıya kalmaları, öğretici açısından ise öğretme sürecine temas edememe şeklinde ifade etmek mümkündür (Şekil 16).

Şekil 16. Çevrimiçi mimarlık eğitimi arşivi

Kaynak: Kılınc ve ark., 2020: 6.

Araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak; dijital sunumların arttığı bu çevrimiçi eğitim döneminde tasarımcı ile nesne arasında bir uzaklık yerleştiğini, oysa elle çizme ve maket yapma araçlarının tasarımcıyı nesneyle ya da mekânla dokunsal temasa geçirdiğini ifade etmek mümkündür. Mimarlık öğretisinin belli bir kısmını bilgisayar tabanlı programlar oluştursa da özellikle eğitime yeni başlayanlar için stüdyo ortamında bir arada olma halinin mimarlık eğitimi için öneminin yeniden vurgulandığı çalışmada; stüdyo eğitiminde paylaşma ve birlikte çalışma ortamının sağlanmasında yeni eylemlerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Çevrimiçi olma halinin mimarlık eğitiminde teorik derslerin hem öğretilere hem de öğrencilere zaman kazandırması, ulusal ve uluslararası seminer, konferans ve söyleşi gibi toplu buluşmalara erişimi kolaylaştırması durumu sürecin olumlu etkileri olarak değerlendirilirken, dokunma eylemi karşısında yetersiz kalan çevrimiçi mimarlık eğitiminde teknolojiye, küçük ekranlar arkasında olma durumunun ötesinde yararlanılması gerekliliği de belirtilmiştir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde salgın hastalıklar mimari ve kentleşmede yenilik, değişim ve dönüşümleri zorunlu kılmıştır. 1800'lerde kolera salgınlarıyla mücadele etmek amacıyla yeni sıhhi tesisat ve kanalizasyon sistemleri inşa edilmiş, kent içi yollar asfaltlanmış, sıhhi tesisat ve kanalizasyon sistemi yeniden düzenlenmiştir. 20. yüzyılda ise tüberküloz, tifo, çocuk felci, İspanyol gribi gibi salgın hastalıklarla mücadele etmek amacıyla konut ve sanayi alanları birbirinden ayrılmış, gecekondularla mücadele edilmeye başlanarak, kentsel atık yönetimleri geliştirilmiş ve konutlarda doğal aydınlatma ve havalandırma ile ilgili temel yapı standartları uygulanmıştır. Özetle bugün içinde yaşadığımız kentsel alanların ve binaların gelişim ve dönüşüm sürecinde geçmişte yaşanmış olan salgın hastalıkların zorunlu kıldığı değişikliklerin payı büyüktür. Benzer şekilde COVID-19 süreci de dünya mimarisi ve şehir planlamasında gerekli kıldığı değişimlerle tarihteki yerini alacaktır.

COVID-19 salgını küresel iklim krizinin çok acil önlem gerektiren bir provası niteliğinde, tüm dünyada zorunlu olmayan her şeyin iptal edildiği, daha az ile yetinme konusunda geçici ama çok hızlı bir deneyim yaşatmaktadır. Bir süre daha mutasyonlarla etkisini devam ettirmesi beklenen pandemi sonrasında belki onlarca yıl tekrar böyle bir salgınla karşılaşılacak olsa da ilk etapta alınacak en önemli önlem aslında esnek mekânlar, yapılar ve kentler yaratmak yaklaşımı olmalıdır. Bu nedenle şu an ve gelecekteki yapılaşmada kaynakların doğru kullanımı, adapte edilebilirlik ve esneklik büyük önem taşımaktadır. Çünkü deprem, sel, yangın, salgın gibi farklı kitlesel problemlerle kendisini gösteren küresel iklim krizinin, çok daha büyük ve bu günden önlem alınmadığı takdirde geri dönüşü olmayacak bir sorun olarak önümüzdeki onlarca yıl varlığını sürdüreceğini söylemek mümkündür. Öncelikle mevcut binalardan başlayarak, yepyeni bir binaya yatırım yapmadan önce mevcut yapı stoğunun günümüz şartlarına nasıl uydurulabileceği, yenilenip adapte edilebileceği değerlendirilmelidir. Zamanında çok büyük yatırımlarla inşa edilmiş, mevcut konut veya ofis binalarını yıkamaktansa bu binaların nasıl adapte edilebileceği, sonrasında da inşa edilecek yeni binalar için sadece salgın değil, deprem, yangın ve en önemlisi çevre felaketi gibi olası bambaşka senaryoları da göz önüne alarak düşünülmalıdır.

Pandeminin tek başına, gelecekteki yapısal çevre üzerinde, özellikle form ve fonksiyon açısından büyük değişikliklere neden olacağını söylemek zor olsa da, ufak mekânsal dokunuşlara sebep olacağı öngörülebilir. Örneğin barınma birimlerinde son yıllarda popülerlik kazanan duvarların ve kapıların ortadan kaldırıldığı açık yaşam kat planları; mutfığın, yaşama alanının ve hatta çalışma

alanının bir arada bulunduğu, çok işlevli olduğu düşünülen planlar pandemi döneminde tüm ev halkının evde zaman geçirmek zorunda kaldığı ve herkesin özel bir alana ihtiyaç duyduğu karantina günlerinde konforunu yitirmiş, fazladan bir odanın, hatta bir kaç metre karenin bile öneminin farkına varılmıştır. Bu nedenle de daha önce açık plan ev projeleri çizen mimarların artık projelerinde daha fazla odaya, duvara ve kapıya yer vereceklerini söylemek mümkündür.

Konut özelinde bakıldığında insanların tercihlerini etkileyen özelliklerin de değiştiği, evden çalışma biçimi deneyimlendiği için iç mekân hava kalitesi, gürültü kirliliğinin önlenmesi ve görsel konfor gibi işyeri verimliliği ile ilgili çevresel faktörlerin bir çoğunun ev ortamına taşındığı görülmektedir. Ayrıca evlerin, bahçe veya balkon gibi bazı özel açık alanlarla daha kolay havalandırılabilme ihtiyacı, konut tercihlerini balkonu, terası ve bahçesi olan evlerden yana çevirmiştir. Evlerin yakınında veya balkonlarda küçük bahçeler oluşturmanın ve bitki yetiştirmenin ruh sağlığına iyi geldiğinin daha çok fark edildiği bu dönemde, özellikle dışarı çıkma kısıtlamasının olduğu zamanlarda evlerin bahçesinin en güvenilir açık alanlar haline gelmesiyle, bundan sonra evin kendisi küçük de olsa büyük de olsa bahçesinin, terasının veya balkonunun olması ev seçiminde önemli kriterler arasında yerini alabilir. Hatta son yüzyılda yoğun kentleşme içinde yerini bulan dikey mimarinin yüzünü eskiye dönmesi, geleneksel Anadolu mimarisi örneklerinde gördüğümüz iç avlulu, bahçe yani “hayat” ile birlikte planlanan, bulunduğu yerin iklimine ve topografyasına uygun bir şekilde tasarlanan yeni konut tipleri oluşturulması bile umut edilebilir.

COVID-19 salgınının etkisiyle değişip dönüşmesi kaçınılmaz olan bir diğer mekân da kent ve kamusal mekândır. Karantina süreçlerinde ıssızlaşan kentlerde, bireylerin sosyalleşmelerine ve karşılıklı etkileşimlerine olanak veren kamusal alanlar insanın özellikle kent yaşantısı içinde kaybettiği, doğayla arasındaki bağı tekrar tazelemesine imkân veren eşsiz bir deneyim zeminidir. Hızla kentsel bir topluma dönüşen dünyada kent, kentsel yaşam biçimleriyle birbirine bağlı olan yapıları, sosyal ve doğal çevreden oluşmaktadır. Yerel ve bölgesel idari birimlerin, karar alma ve yönetim alanlarının öneminin büyük olduğu kentsel yapıda, kent-pandemi ilişkisinin salgınları önleyen, riskleri en aza indiren süreç dönüşümü, kentsel alana müdahale ve üretilen önlemlerden çok, makro düzeydeki doğru yaklaşımlar bütünüyle sağlanabilecektir. Pandeminin yaşamın düzenli bir parçası olması halinde, insanların ihtiyaç duyduğu esnek, sürdürülebilir şehirler için kentsel planların bir sağlık perspektifi ile değerlendirilmesi ve tasarlanması daha akılcı olacaktır. Diğer yandan yaşanan bu sağlık krizi, diğer her krizde olduğu gibi yeni önlem, yönetmelik ve düzenleme paketlerini beraberinde getirecektir. Ancak bunlar yapılırken önemli olan diğer tüm koşul ve

gerekliliklerin de göz önünde bulundurularak uygulanabilir, sürdürülebilir ve sürekli kontrol edilebilir olmasının sağlanmasına dikkat edilmelidir. Özetle, karbon ayak izi az olan, kamusal mekânı bol ve verimli olan ama duruma göre hem işlev hem de kullanım şekli değişebilen, daha teknolojik mekânlara gereksinim duyulmaktadır.

Pandemi sonrası planlama ve mimarlık disiplinlerinin moderniteyi temel alan yaklaşımlarının tasarım alanını ve uygulamalarını daha bilimsel bir düzeye taşınması beklenmektedir. Kentsel planlama alanının en önemli sorunu bir üst plan ve bütüncül anlayıştan uzak kalınmasıdır. Bu anlamda kentsel bütünlüğü ve bütünleşmeyi sağlayan fonksiyonların doğru dağıtıldığı çok odaklı gelişmeler bölgesel karakterle ilgili olabilmeli, kır-tarımsal bağlantısı sağlanarak kontrolsüz genişleme engellenmelidir. Kentsel bölgenin tamamına yayılan erişilebilirliğe uygun, yürüme mesafesindeki yerleşim-mahalle ünitelerinin arasındaki bağlantı koridorlarında, bölgenin karakterine uygun toplu ulaşımı temele alan ve araç gruplarının kontrol edildiği, kısıtlandığı ya da yasaklandığı anlayışlar gelişmelidir. Kentsel planlama alanında sokak ölçeğinde ulaşım planlamasında da bir takım değişimler öngörülmektedir. İlk olarak kaldırımlar ele alınacak olursa, kent içi yaya hareketliliğinin fazla olduğu cadde ve sokaklarda kaldırım genişliğini bir o kadar büyük tutmak gerekecektir. Özellikle insan sağlığı açısından tavsiye edilen sosyal mesafenin korunması adına, kaldırımların genişletilmesi ve yaya geçitlerinin tekrar tasarlanması bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Ayrıca bisiklet ve yaya yolları düzenlemeleri fiili çözümler olmaktan çıkıp kent ölçeğinde planlamanın öncelikli tercihine dönüşmelidir. Bu anlamda insanları hem bireysel olup hem de daha temiz bir ulaşım aracı olan bisiklete özendirmek adına bisiklet yollarında yapılacak yeni düzenlemeler mutlak suretle planlara işlenmelidir. Ulaşım planlamasının parçacı çözüm üreten değil bütüncül çalışmalar yaratan bir alan olduğunu yeniden gündeme taşımak gerekecektir. Rekreasyon bölgelerinde ise, ticari işlevi büyüten alışveriş merkezlerinde kısıtlamalar düşünülmeli, planlamada daha küçük ölçekli kolay erişilebilen ve tekrarlanan yeşil alan ağlarının kamu ve özel arakesitlerinde düzenlemeleri yapılmalıdır. Ayrıca yerleşim bölgelerine yakın kamu ve özel alan birleşiminde bilişim teknolojisinin de kullanılabilirdiği uygun ortak çalışma alanları, barınak, izolasyon ve karantina alanları geliştirilmelidir.

Son olarak COVID-19 salgınının mimarlık eğitimi üzerinde tartışılan etkileri ele alındığında, tasarım stüdyosunda öğrenme yöntemleri ve stratejilerinin, varlığının başlangıcından bu yana gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu çalışma kapsamında yapılan okumalar da, çevrimiçi stüdyoların, iyi donanımlı tasarımcıların eğitimi için stüdyo kalitesini geliştirme evriminin bir başka aşaması olduğunu göstermektedir. 2020 yılında yaşanan pandemi ile birlikte

geleneksel tasarım eğitimi yöntemlerinin bir anda eskiyebileceği ve öğrencilere fiziksel ilişki ya da temas yoluyla ulaşmanın imkansız hale gelebileceği bir kez daha kanıtlanmıştır. Uzaktan eğitime olanak sağlayan alternatif iletişim yöntemlerinin sağlanması, çevrimiçi iletişim araçlarıyla eşleştirilebilmesi için ileri düzeyde görselleştirme ve temsil yöntemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Öte yandan tasarım stüdyosu eğitiminde kişisel ilişkiler de göz ardı edilmemelidir. Stüdyo ortamında, öğrencilerin öğretmenlerinin etkisi altında tasarım problemlerine daha fazla dahil olmalarını sağlayan fiziksel temas ve geleneksel iletişim yöntemleri halen önemini korumaktadır. Pandemi döneminde tasarım önerilerinin tüm iletişim yöntemleri ve temsili, dijital ve sanal yöntemlere dönüşmüş olsa da, pandemi bittikten sonra tasarım stüdyosu eğitiminde daha gelişmiş yöntemlere ulaşmak için geleneksel ve gelişmekte olan eğitim teknolojilerinin birleştirilmesi gerekmektedir. Pandemi döneminde kazanılan deneyimler, gelecekte tasarım stüdyosu eğitiminin geliştirilmesi için kullanılabilecek, harmanlanmış öğrenme, uzaktan eğitim veya sanal stüdyo yöntemleri değerlendirilecektir. Bu alternatif stüdyo organizasyonlarına yönelik birçok araştırma bulunmaktadır. Tasarım eğitimi için hibrit yöntemler, tasarım stüdyosunda potansiyel olarak en uygun öğretim ve öğrenme yolları olarak görülmektedir. COVID-19, bu yaklaşımların tanınma hızını arttırmış ve eğitimcileri kendi tasarım stüdyosu yapılarını tasarlarken ciddiye almaya zorlamıştır. Gelecekte tasarım stüdyosu eğitimine ilişkin çeşitli yaklaşımlara yönelik çalışmaların ve tasarım derslerinin iş akışına yönelik disiplinler arası çalışmaların nitelik ve nicelik olarak artırılması, böylece daha iyi organize edilmiş ve daha sağlıklı tasarım stüdyosu ortamlarının oluşturulabilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, D. & Sayar, G. (2021). Questioning The Use Of The Balcony In Apartments During The COVID-19 Pandemic Process. *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research* 15(1): 51-63. doi 10.1108/ARCH-09-2020-0202
- Ceylan, S., Şahin, P., Seçmen, S., Somer, M. E., Süher, K. (2021). An evaluation Of Online Architectural Design Studios During COVID-19 Outbreak. *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research* 15(1): 203-218. doi 10.1108/ARCH-10-2020-0230.
- Çam, Y. (2020). COVID-19 Süreci ve Kentsel Mekanların Kullanımının Yeniden Planlanması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 67-79.
- Erdönmez, E. (2005). Açık Kamusal Kent Mekanlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri, *YTÜ Mim. Fak. e-Dergisi*, 1(1): 67-87, İstanbul.
- Güneş, B. (2021). COVID-19'da Sona Doğru: Kentsel Mekânda Değişim Sorunu, *ART/icle: Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1): 109-138.
- Kılınç, C., Balçık, S., Karaoğlu, G. ve Yamaçlı, R. (2021). Mimari Stüdyo Eğitiminde COVID-19 Süreci: 'Temassız Deneyimler'. *Modular Journal*, (4)1, 62-70.
- Özbilen, E. Ö. (2021). "COVID-19 Salgınının Kamusal Alan Arazi Kullanımına Etkilerinin Değerlendirilmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kentsel Tasarım Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Özgüven, Y., Şen Bayram, A.K., Cantürk, E. (2020). Mimari Tasarım Stüdyosunda Bir Tamir Deneyimi: COVID-19 ve Uzaktan Eğitim Süreci, *Ege Mimarlık* 4(108): 64-69.
- Peters, T. & Halleran, A. (2021). How our home simpact our health: using a COVID-19 informed approach to examine urban apartment housing, *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research* 15(1): 10-27. doi 10.1108/ARCH-08-2020-0159.
- Putra, D.G.A.D. (2021). "Stay At Home" For Addressing COVID-19 Protocol: Learning From The Traditional Balinese House, *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research* 15(1): 64-78. doi 10.1108/ARCH-09-2020-0187.
- Şan, G.N. (2020). İzole Olmanın Mekânsal Karşılıkları ve Kişisel Deneyim Üzerinden İncelenmesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, İstanbul.

K/COVID-19 PANDEMİSİNİN RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇEBİ,
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,
e-mail:esra.cebi@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Dünyanın farklı ülkelerinde Çin de başlayan virüs salgını haberlerini evdeki televizyonlarından izleyen pek çok kişi, bu virüsün kendileri için de bir tehdit oluşturup, tüm dünyayı etkisi altına alabileceğini herhalde akıllarının ucundan bile geçirmemiştir. Hatta İngiltere, İtalya, İspanya, ABD gibi ülkeler bile başlarda böylesi bir durumu muhtemel görmedi ki “Yeni Koronavirüs” (SARS-Cov-2) salgınının, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi (küresel salgın) olarak ilan edilmesiyle başlayan süreçte gerekli önlemleri almakta hızlı davranmadılar. Ne yazık ki umulmayan oldu ve virüsün yayılma hızı ile ölüm oranları ülkeleri daha ciddi tedbirler almaya zorladı. Bu yazının kaleme alındığı tarihlerde, vaka sayısı 225 milyonun, vefat sayısı da 4,6 milyonun üzerinde olup, hem dünyanın pek çok ülkesinde hem de Türkiye de salgın devam etmektedir (DSÖ, Eylül 2021). Her ne kadar süreç sonlanmadan bir olgunun etkilerini tümüyle anlamak zor olsa da, şu anda geldiğimiz noktayı iyi değerlendirmek bundan sonra uygulanacak politikalar açısından önemlidir. Son 20 yıl içinde Covid-19 kadar tüm dünyayı etkilemesi de dört büyük virüs salgınında [SARS (2003), H1N1 (2009), MERS (2012), Ebola (2014)] edinilen tecrübeler faydalı olacaktır. Bu değerlendirme sürecinde tüm disiplinler içinde psikoloji, kuşkusuz farklı bir yere sahiptir çünkü her türlü insan davranışını anlamak bu süreçte daha bir önem kazanmıştır. Salgın sürecindeki tüketici davranışını anlamaktan, sosyal davranışlarımızın (tedbirlere uyum, aşrı reddi, belli gruplara karşı ayrımcılık vb.) nedenlerini anlamaya ya da hastalığı geçirenlerin ruh sağlığından, bu sürecin normal insan gelişimini nasıl etkilediğini anlamaya kadar geniş bir alanda cevaplanmayı bekleyen sorular bulunmaktadır.

Kovid-19 virüsünün insanlarda yarattığı korku ve endişenin yanı sıra, virüsle mücadelede alınan karantina, kapanma, sosyal mesafe gibi tedbirler hayatın pek çok alanında değişikliklere sebep olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

tedir. İspanyol Gribinden bu yana görülen en ciddi pandemi olarak değerlendirilen (Morens vd., 2020), kişilerin ve yakınlarının yaşamlarını tehdit eden Kovid-19 pandemisi, toplumsal ve ekonomik etkileriyle küresel bir afet niteliği taşıyan, travmatik bir olay olarak değerlendirilebilir. Hatta Yuan ve diğerlerinin (2021) Kovid-19 ve önceki salgınların (SARS, H1N1, Ebola, Zika, Nipah vb.) sonrasında, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) yaygınlığını değerlendiren 88 çalışmayı dahil ettikleri meta-analize göre, pandemiler sonrasında diğer felaketler sonrası bildirilen TSSB yaygınlığından daha fazla bir oran bulunmuştur. Ayrıca, Kovid-19 salgınının önceki pandemilerden daha geniş ölçekli ve bulaşıcı olduğu (Wang ve Alexander, 2021); daha fazla ülke düzeyinde kapanmalara, işsizliğe, ekonomik sıkıntılara yol açtığı değerlendirilmelerine paralel şekilde, 44 çalışmada Kovid-19'un, SARS ve MERS'ten daha fazla psikolojik etkiye (stres, kaygı, depresyon, TSBB) neden olduğu bulunmuştur (Vos, 2021). Salgın bitmeden Kovid-19'un etkisinin boyutları ve sürekliliği hakkında net bilgi elde etmek mümkün olmasa da önceki salgınlar bu konuda bize bazı ipuçları vermektedir. SARS ve MERS genel nüfusta, hastalananlarda ve sağlık çalışanlarında her üç kişiden birini orta-ağır derecede psikolojik olarak etkilemeye devam etmektedir (Vos, 2021). Dolayısıyla Kovid-19'un etkilerinin kısa zamanlı ve hafif olmasını beklemek mümkün görünmemektedir.

Kovid-19 salgınının baş göstermesiyle birlikte ruhsal belirtilerin yaygınlığını ölçmeye yönelik yüzlerce çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bunlar içinde genel nüfus üzerinde ve ülke genelinde yapılan çalışmalar ciddi sonuçlar rapor etmektedirler. Çin genelinde 1210 kişinin yer aldığı bir çalışmada, orta-ağır şiddette depresif belirtiler gösteren katılımcıların oranı % 16,5 ve orta-ağır şiddette kaygı belirtileri gösterenlerin oranı da % 28,8 çıkmıştır (Wang vd., 2020). İran da 10754 kişinin katıldığı başka bir çalışmada, ağır kaygı belirtilerinin görülme oranı % 9,3 ve çok ağır kaygı belirtilerinin görülme oranı ise % 9,8 olmuştur (Moghanibashi-Mansourieh, 2020). Dünya genelinde 59 ülkeden 6882 katılımcının yer aldığı, Kovid-19 pandemisinin genel popülasyon üzerindeki etkisini araştıran çalışmanın sonuçlarına göre, azımsanmayacak bir oranda ağır depresyon (% 25,4) ve kaygı (%19,5) belirtileri bildirilmiştir (Alzueta vd., 2021). Yine pandemi döneminde genel popülasyonda stres, kaygı ve depresyon yaygınlığını araştıran 17 çalışmanın dahil edildiği bir meta analize göre stres, kaygı ve depresyon sırasıyla % 29,6, %31,9 ve % 33,7 olarak bulunmuştur (Salari vd., 2020). Her ne kadar bu ve buna benzer geniş ölçekli çalışmalar pandemi dolayısıyla artan ruhsal belirtiler gösterse de, kesitsel desen kullanmaları sebebiyle ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Nitekim pandemi öncesi ve sonrası ruh sağlığının nasıl etkilendiğini karşılaştıran 65 boylamsal kohort çalışmanın incelendiği diğer bir meta analize göre, özellikle pandeminin baş-

langıcındaki ilk iki ay ruhsal belirtilerde önemli ama küçük bir artışın olduğu, sonrasında depresif belirtiler hariç diğer belirtilerin düşüşe geçerek 2020 ortalarına doğru pandemi öncesi seviyelere döndüğü bulunmuştur. Yazarlara göre pandeminin bir ruh sağlığı krizine yol açabileceği yönündeki düşünceler bu veriler ışığında desteklenmese de, azalmayan depresif belirtilerin, toplumsal seviyede kümülatif bir etkisi olabileceği yorumu yapılmıştır (Robinson vd., 2021). Prati ve Mancini de (2021) kapanmaların psikolojik etkilerini inceledikleri meta analiz çalışmalarına, kesitsel desen yerine boylamsal denekler içi deseni ve kontrol grubunun yer aldığı doğal deneylerin kullanıldığı 25 çalışmayı dâhil etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre de, depresyon ve kaygı için önemli ama küçük etki bildirilirken; sosyal destek, yalnızlık, intihar riski, olumsuz duygulanım, yaşam memnuniyeti ve iyilik hali üzerinde herhangi bir etki bulunamamıştır. Fakat sosyal destek dışında diğer tüm değişkenler için bildirilen yüksek heterojenitenin, kapanmanın herkes üzerinde ortak bir etkiye sahip olmadığı düşüncesiyle uyumlu olduğu değerlendirilmiştir. Dolayısıyla toplumun geneli için çok ciddi psikolojik etkiler bildirilmese de, pandemiden olumsuz etkilenen ve müdahaleye ihtiyacı olanlar da bulunduğu görülmektedir. Salgın ve salgının sebep olduğu değişikliklerin (maske takmak, kapanma, karantina, iş kaybı vb.) etkileri üzerine yapılan araştırma bulgularının teorik bir çerçevede değerlendirilerek anlaşılması etkin müdahalelerin geliştirilmesi için gerekli bir adımdır. O nedenle bu yazıda pandeminin ruh sağlığımız üzerindeki etkisi, bu farklılıkları açıklayıcı bir model olduğu düşünülen Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda Kovid-19 pandemisi döneminde yapılan çalışmalar, modeli oluşturan bireysel ve çevresel faktörler, değerlendirme, başa çıkma ve sonuçları başlıkları altında incelenecektir.

1.KURAMSAL ÇERÇEVE: GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ STRES VE BAŞA ÇIKMA MODELİ

Salgın sürecinin insanlar üzerinde etkileri olduğu bilinse de, herkeste aynı etkiye neden olduğunu söylemek mümkün değildir. Stres insan ve çevresi arasında, bireyin var olan kaynaklarını zorladığı, aştığı ve iyilik halini tehlikeye soktuğu değerlendirmesini yaptığı etkileşimsel bir süreçtir (Lazarus ve Folkman, 1984:19). Kovid-19 her ne kadar biyolojik bir felaket olarak değerlendirilse de, hala böyle bir virüsün olmadığına ve bu salgının bir kandırmaca olduğuna inananlar olduğu kadar korunma yöntemlerine duyduğu güvenden ötürü salgından endişe duymayanlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu insanlar için hastalığın bir risk oluşturmadığı ve bir stres kaynağı olmadığı söylenebilir. Bu tip bilişsel değerlendirmelerin stresin oluşumunda temel rol oynadığını öne

süren Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ne (A Revised Model of Stress and Coping) göre stres, öncüllerden (kişisel ve çevresel faktörler), aracı değişkenlerden (bilişsel değerlendirme, başa çıkma) ve sonuçlardan (iyilik hali, duygular, sağlık) oluşan aktif bir süreçtir (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) (Şekil 1). Bu modele göre kişi meydana gelen olayı, çevresel faktörlerle (toplumsal beklentiler, baskılar, imkanlar, kültür, olayın özellikleri) etkileşim içinde olan kişisel özelliklerine (amaçlar, kendisi ve dünyaya dair inançlar, kaynaklar [para, zeka, eğitim vb.]) göre değerlendirip (appraisal), kendisi için durumun ne anlama geldiğine (relational meaning) karar vermektedir; nötr (no stres), meydan okuma (challenge), tehdit (threat) ve zarar/kayıp (harm/loss). Bu değerlendirme aynı zamanda kişinin durumuyla nasıl baş edeceğine karar vermesini de kapsamaktadır. Süreç odaklı bu modele göre değerlendirme ve başa çıkma iç içe, sürekli ve dinamik bir ilişki içindedir (Lazarus, 1999).

2.1. Bireysel Faktörler

Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ne göre değerlendirme (appraisal) aşamasını şekillendiren üç önemli kişisel faktör bulunmaktadır; amaçlar, kendisi/dünyaya dair inançlar ve kişisel kaynaklardır [para, zeka, eğitim, destekleyici ilişkiler, sağlıklı olmak vb.]. (Lazarus, 1999).

2.1.1. Amaçlar

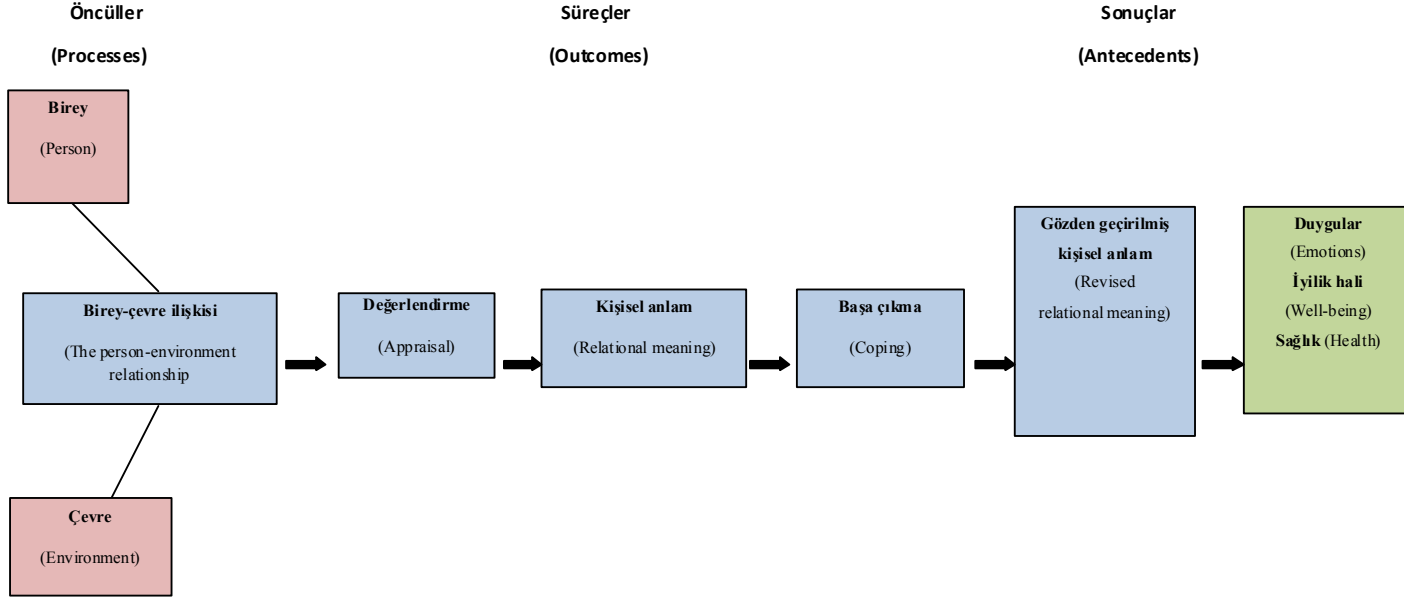
Modele göre birey için tehlikede olmayan bir amaç olmadığı sürece, stres ya da herhangi bir duygunun oluşması ihtimali yoktur. Bununla birlikte genelde tek bir amaçtan ziyade pek çok amacın çatışma içinde olduğu durumlar söz konusudur. Kişi amaçlarının hangisinin daha önemli ve öncelikli olduğuna karar vermek durumunda kalır ki bu karar hangi duygunun yaşanılacağına da belirleyicisi olur. Pandemi döneminde farklı amaçlara sahip bireylerin nasıl etkilendiğine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Stresli yaşam olaylarının genç yetişkinler (N = 450) üzerindeki etkisini araştıran çalışmaya göre, kesintiye uğrayan eğitim amaçları depresyon ve kaygı belirtileriyle anlamlı olarak ilişkili bulunmuştur (Kujawa vd., 2020). Kilo verme programı uygulayan kişiler, yeme alışkanlıklarını devam ettirmede zorlandıklarını, pandemi öncesi döneme göre daha stresli olduklarını belirtmişlerdir (Pellegrini vd., 2020). İnfertilite tedavisi gören kadınların (N = 30) bir kısmı salgın nedeniyle kliniklerin kapatılmasını, kendileri ve bebekleri için koruyucu bir önlem olarak değerlendirip (appraisal) olumlu karşılarken, bir kısmı ise sağlık personelinin enfekte olmamak için klinikleri kapattıklarını düşünüp sağlık otoritelerine karşı öfke, güvensizlik ve tehdit algıladıklarını belirtmişlerdir (Arbağ, Tokat ve Fata, 2021). Kapanma, sosyal

mesafe gibi pandemi önlemlerinden dolayı yarışmaların ertelenmesi ve idmanların aksaması gibi nedenlerden ötürü kaçınmacı başa çıkma tarzına sahip Fransız atletlerin (N = 526) yüksek kaygı, tehdit ve kontrolsüzlük hissettikleri bildirilmiştir (Pete vd., 2021).

2.1.2. Kendisi/Dünyaya Dair İnançlar

Kişilerin kendileri ve dünyaya dair sahip oldukları inançlar, karşılaşılan durumlara ilişkin beklentilerini şekillendirmektedir. Yetişkinlerle (N = 1951) yapılan bir çalışmaya göre dünyanın iyi bir yer olduğuna dair inançlar (primal beliefs about a good world), geleceğe dair açık fikirli düşünceler ve yüksek insanlıkla özdeşleşme düzeyi travma sonrası büyüme ile olumlu ilişkili bulunurken; belirsizliğe tahammülsüzlük, şüphencilik ve ölüm kaygısı travma sonrası stres belirtileriyle ilişkili bulunmuştur (Vazquez vd., 2021). Öğretmenler ve okul danışmanlarıyla yapılan bir çalışmada ise (N = 964), bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili algılanan öz-yeterlilik yükseldikçe, stres deneyimi azalmaktadır (Kosir vd., 2020). Yetişkinlerle (N = 797) yapılan başka bir çalışmada ise yüksek kaygıyla ilişkili olan komplo teorilerine inanmanın, olumsuz benlik ve öteki şemalarıyla (self and other-schemas) ilişkili olduğu ve olumlu benlik şemalarına sahip olmanın komplo teorilerine karşı koruyucu olduğu bulunmuştur (Leibovitz vd., 2021). Kişilerin dünyada ne hak ediyorlarsa onu bulduğuna dair (adil dünya inancı) bir inanca sahip olmanın ise olumsuz duyguları azalttığı, olumlu duygularıyla artırdığı bildirilmiştir (Wang vd., 2020).

Şekil 1 Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli

Kaynak: (Lazarus, 1999:198)

2.1.3. Kişisel Kaynaklar

Kişisel kaynaklar bireylerin ihtiyaçlarını karşılama, hedeflerini gerçekleştirme ve stresle başa çıkma konularında neleri yapıp neleri yapamayacaklarını ve uyum sürecini etkileyen faktörlerdir; zeka, para, beceriler, eğitim, sosyal destek, fiziksel çekicilik, sağlık vb. Yetişkinlerle (N = 1538) yapılan bir çalışmada yaşamda anlam (meaning fulness), öz kontrol (self-control) ve öz-yeterliliğin (self-efficacy), depresyon ile kaygı belirtilerine karşı koruyucu olduğu bildirilmiştir (Schnell ve Krampe, 2020; Racine vd., 2021). Umutlu olmakta daha düşük kaygı düzeyleri ve algılanan stresle ilişkili bulunmuştur (Gallagher vd., 2020). Yakın ilişkisi olanların daha az stres yaşadığı (Schnell ve Krampe, 2020), ailesi ve arkadaşlarından ayrı olan yaşlıların (N = 823) daha fazla depresyon ve kaygı belirtileri gösterdiği (Tyler vd., 2021) ve yalnızlığın daha kötü ruhsal sağlıkla ilişkili olduğu (Racine vd., 2021) bildirilmiştir. Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin (N = 1451) algıladığı sosyal destek, kaygı belirtileriyle ters yönde ilişkili bulunmuştur (Ren vd., 2021). Salgın döneminde önceden fiziksel (Robinson vd., 2021; Vos, 2021; Wang vd., 2020) ve psikiyatrik bir rahatsızlığa sahip olanlar (Hao, Tan ve Jiang, 2020) daha fazla ruhsal belirti (travmatik stres, depresyon, anksiyete, uyku bozukluğu) göstermiştir. Son olarak düşük eğitim düzeyi de, yüksek stresle ilişkili bulunmuştur (Kowal vd., 2020).

2.2. Çevresel Faktörler

Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ne göre değerlendirme (appraisal) aşamasında kişisel faktörlerle etkileşim içinde olan çevresel faktörler (toplumsal beklentiler, baskılar, imkânlar, kültür, olayın özellikleri) stres ve duyguların oluşumunda etkilidirler (Lazarus, 1999). Bazı sebeplerden ötürü etik olarak uygun olan davranışın engellenmesi anlamına gelen ahlaki stres (Epstein ve Hamric, 2009) bu faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Sağlık çalışanlarının pandemi döneminde kısıtlı kaynakların kullanımıyla ilgili, örneğin kimin solunum cihazına bağlanacağı ya da ilacın kime verileceği gibi kararlar, ahlaki sıkıntı (moral distress) yaşamalarına neden olmuştur (Dunham, Rieder ve Humbyrd, 2020). Salgın döneminde bazı grupların daha fazla ruhsal belirti göstermesi de toplumsal baskı ve imkânlardan kaynaklanıyor olabilir. Gençler (Klaiber vd., 2020; Kowal vd., 2020; Moghanibashi-Mansourieh, 2020; Schnell ve Krampe, 2020) ve kadınlar (Bermejo-Martins vd., 2021; Kowal vd., 2020; Moghanibashi-Mansourieh, 2020; Wang vd., 2020) daha fazla travmatik stres, depresyon, anksiyete, uyku bozukluğu bildirmişlerdir. Gençlerin artan gelecek

kaygıları ve iş gücünün büyük kısmını oluşturmalarından ötürü ekonomik endişeleri, daha fazla stres yaşamalarına neden olmuş olabilir (Moghanibashi-Mansourieh, 2020). Kadınların ise sosyal rolleri gereği pandemi döneminde artan sorumlulukları, örneğin uzaktan eğitimde çocuklara rehberlik etmek, evde çocukların günlük yaşamını idame ettirmek, salgın için aile üyelerinin gerekli tedbirleri almasını sağlamak (temizlik), çocuklar evdeyken uzaktan çalışmak gibi nedenler artan psikolojik belirtileri açıklayabilir. Hastalıkla ilişkili olduğu düşünülen kişi ve gruplara karşı itibarsızlaştırıcı ve ayrımcı tutumlar sergilemek olan damgalama da (Özmen ve Erdem, 2018:187) toplumsal baskı olarak değerlendirilebilir. Damgalama yaşayanlar; hastalığı geçiren kişiler (Adom vd., 2021; Yuan vd., 2021); sağlık çalışanları (Teksin vd., 2020); Asya kökenli kişiler (Pan vd., 2020) daha fazla stres yaşantısı bildirmiştir. Kovid-19'un da içinde bulunduğu salgınlardan göçmen işçilerin nasıl etkilendiğini araştıran 17 çalışmanın yer aldığı bir derlemeye göre de pandeminin sebep olduğu iş güvensizliği, enfekte olma korkusu, ayrımcılık ve psikolojik sıkıntının, göçmen işçilerin iyilik halini olumsuz yönde etkilediği bildirilmiştir (Wang, Tian ve Qui, 2020). Son olarak pandeminin dolaylı etkileri olan karantina ve kapanma her ne kadar hastalığın yayılmasını engellemek için etkili önlemler olsa da evde kalmak, aile içi şiddete maruz kalan kişiler için risk oluşturmuştur. Nitekim salgında ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen artan ev içi şiddet oranları bildirilmiştir (Sediri vd., 2020; Usher vd., 2020).

Kültürel açıdan da bireylerin toplulukçu eğilimi (kendini grubun amaçları ve kimliğiyle tanımlama eğilimi) arttıkça, virüse karşı algılanan hassasiyetinde (perceived vulnerability) arttığı bildirilmiştir. İç grup-dış grup ayrımının büyük olmasından ötürü kendi grubunun dışındakilerden hastalık kapabileceği korkusundan ya da kendi grubuna bağlılığından dolayı onlardan birine hastalık bulaştırma endişesinden dolayı hassasiyetin artmış olabileceği düşünülmüştür (Germani vd., 2020). Birbirlerine benzeyen kültürler arasında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Dört Latin Amerika ülkesinde (İspanya, Şili, Ekvador, Kolombiya) kapanmanın etkilerini inceleyen bir çalışmanın sonuçlarına göre İspanya, Kolombiya ve Ekvador da kadınlar ve yaşlılar, erkeklere göre daha fazla öz bakım ve sağlıklı yaşam rutinlerine sahipken, bu durum Şili de farklılık göstermekte erkekler öz bakım ve sağlıklı yaşam rutinlerinde kadın ve yaşlıları geride bırakmaktadır (Bermejo-Martins vd., 2021). Yine İsrail de üç grup (seküler Yahudiler, Araplar, ultra Ortodoks Yahudiler) üzerinde yapılan bir çalışmada, stres ve dayanıklılık açısından gruplar arasında farklılıklar bildirmiştir. Diğer gruplara kıyasla Arapların daha fazla strese, ultra Ortodoks Yahudilerin ise daha fazla dayanıklılığa sahip olduklarını ve bu farklılıkların toplumsal ve kültürel etkenlerden kaynaklanabileceği belirtilmiştir. Arapların daha fazla ay-

rımcılığa maruz kalması, daha düşük gelir seviyesine sahip olması gibi nedenlerden ötürü daha fazla stres yaşadıkları; ultra Ortodoks Yahudilerin ise geniş aile yapısından kaynaklanan sosyal destek ağlarından ve dini pratiklerinden ötürü daha fazla dayanıklılık göstermiş olabilecekleri düşünülmüştür (Braun-Lewensohn, Abu-Kaf ve Kalagy, 2021).

2.2.1. Olayın Özellikleri

Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ne göre olayın yakınlığı, süresi, öngörülebilirliği ve zamanlaması gibi etkenler de değerlendirme (appraisal) aşamasında önemli olan çevresel faktörlerdendir (Lazarus, 1999). Yani pandeminin kişiler üzerindeki etkisi pandeminin birtakım özellikleriyle de ilgilidir. Salgının başlarında hastalığın yeni olmasından ötürü bilinen bir tedavinin olmaması ve bununla birlikte artan ölüm sayıları psikolojik belirtilerde ciddi artışa sebep olmuş ama sonrasında aşılardan bulunması ve tedavide bilinenlerin çoğalmasıyla, belirtiler düşüşe geçmiştir (Robinson vd., 2021). Kovid-19'a maruziyetin artması (enfekte olmak ya da enfekte olma şüphesi taşımak, enfekte olan biriyle temaslı olmak, hastalık yoğunluğunun olduğu yerde yaşamak) (Kowal vd., 2020; Sun vd., 2020); sevilen birinin salgından dolayı ölümü (Li vd., 2021) gibi nedenler TSSB geliştirme riskini artıran faktörler olarak bildirilmiştir. Yine pandemiden dolayı işini veya sevdiği bir yakını kaybedenler daha fazla kaygı belirtisi bildirmiştir (Racine vd., 2021).

2.3. Değerlendirme, Başa Çıkma Ve Sonuçları

Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ne göre bireyin kişisel ve çevresel faktörlerin etkileşiminde karşılaştığı durumun, kendisi için ne anlama geldiğine karar vermesine birincil değerlendirme denilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999). Bu değerlendirme üç şekilde sonuçlanabilir; *önemsiz, faydalı ve stresli*. Karşılaşılan durum kişinin iyilik hali için bir şey ifade etmiyorsa önemsiz ya da alakasız olarak değerlendirilir. Eğer durum kişiye yarar sağlayacak şekilde değerlendirilirse faydalı olarak görülür ama genelde bu durumlarda nadiren endişe ve kaygıdan arınmış olarak bulunur. Çünkü iyi bir şeyler elde etmek genelde bir bedel gerektirir. Durum stresli olarak değerlendirildiğinde ise bir *tehdit, zarar ya da meydan okuma* söz konusudur. Zarar, gerçekleşmiş olaylar için (hastalanma, yakını kaybetme, yaralanma vb.), tehdit gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olaylar için ve meydan okuma, durumdan bir kazanç elde etme ihtimalinin düşünüldüğü değerlendirmelerdir ve çoğunlukla bir arada bulunabilirler. Örneğin, terfi etmek meydan okuma olarak değerlendirilebileceği gibi artan iş yükü ve sorumluluk tehdit algısına da yol açabi-

lir ya da eş kaybı zarar değerlendirmesinin yanında o kişinin üstlendiği annelik gibi sosyal rollerin getirdiği sorumlulukların kalan eşe yüklenmesinden dolayı tehdit değerlendirmesine yol açabilir (Lazarus ve Folkman, 1984:32-34).

Stresli olduğuna karar verilen her durum aynı zamanda durumla nasıl başa çıkılacağına karar vermeyi de gerektirir. Başa çıkma, kişinin kaynaklarını zorlayan ya da aşan iç ve dış talepleri yönetmek için sarf edilen, sürekli değişen bilişsel ve davranışsal çabalar (Lazarus ve Folkman, 1984:141). İkincil değerlendirme olarak da adlandırılan bu süreçte kişi 'Harekete geçmeli miyim?', 'Neler yapmalıyım?', 'Zarar ve yararlarım neler?' gibi sorulara cevap arar (Lazarus, 1999: 78). Her ne kadar birincil ve ikincil değerlendirme olarak adlandırılırsa da, bu iki süreç iç içe dinamik bir ilişki içindedir (Lazarus, 1999). Örneğin, bir olay karşısında endişe hisseden biri inkârla başa çıkmayı seçip, sonradan suçlu ya da mutlu hissedebilir ve problemi çözmeye çalışabilir. Bunun sebebi, kişi için durumun değişen anlamı ve önemidir (Folkman ve Lazarus, 1985). Araştırma sonuçları da bu dinamik ilişkiyi desteklemektedir. Başa çıkma, değerlendirmeyle olumlu yönde güçlü derecede ilişkili bulunurken, başa çıkma stratejileri de neyin tehlikede olduğu algısıyla ve başa çıkma tercihleriyle değişkenlik göstermektedir (Folkman vd., 1986). Peacock ve Wong (1990) birincil değerlendirme ve ikincil değerlendirmeye ait üçer boyut tanımlamışlardır. Birincil değerlendirme *tehdit, meydan okuma ve merkezilik* (centrality); ikincil değerlendirme ise *kimse tarafından kontrol edilemez, kendi tarafından kontrol edilebilir ve diğerleri tarafından kontrol edilebilir* boyutlarından oluşmaktadır. Birincil değerlendirmede yer alan merkezilik boyutu durumun kişi için ne derece önemli olduğu, ne kadar ve nasıl etkileneceğine dair değerlendirmesidir. Lazarus (1984) bu boyutun stresin değerlendirmesindeki önemine işaret etse de sistematik şekilde birincil değerlendirmenin bir parçası olarak, Peacock ve Wong (1990) ortaya konmuştur. İkincil değerlendirmenin boyutlarının temeli ise, duruma ilişkin kontrol algısının başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi açısından önemli olduğu görüşüne dayanmaktadır (Folkman, 1984).

Baş çıkmanın iki temel fonksiyonu bulunmaktadır; problemi çözerek kişi ve çevresi arasındaki sorunu ortadan kaldırmak (problem-focused function) ve stresli durumla ilintili duyguları düzenlemektir (emotion-focused function) (Folkman ve Lazarus, 1980). Problem odaklı yaklaşım daha çok kişi tarafından değiştirilebilir olarak algılanan durumlarda, duygu odaklı yaklaşım ise daha çok değiştirilemeyeceği düşünülen durumlarda kullanılsa da, çoğunlukla beraber bulunabilmektedirler (Folkman ve Lazarus, 1985). Folkman ve Lazarus (1985) daha sonra problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkmanın bir karışımı olarak sosyal destek aramayı tanımlamışlardır. Sosyal destek duygusal (sevildiğini

hissetme), araçsal (maddi ihtiyaçların karşılanması) ve bilgi (öneri, fikir alış veriş) desteklerinin tümünü içermektedir (Schaefer vd., 1982). Folkman ve diğerleri (1985, 1986) ve sonraki pek çok araştırmacı (Aldwin ve Revenson, 1987; Dunkel-Schetter vd., 1992) farklı başa çıkma stratejileri tanımlanmıştır; uzaklaşma (distancing), kontrol altına alma (self-controlling), kaçış-kaçınma (escape-avoidance), planlı problem çözme (planful problem solving) vb. Yapılan bir çalışmaya göre alan yazında 400 farklı başa çıkma stratejisi tespit edilmiştir (Skinner vd., 2003). Çalışmalarda tutarlı olarak elde edilen verilere göre başa çıkma karmaşık bir süreç olup değerlendirmeye bir arada ve bağlantılıdır, pek çok strateji aynı anda ya da farklı aşamalarda kullanılabilir ve bazı stratejiler diğerlerine göre birey tarafından daha tutarlı olarak kullanılmaktadır (Lazarus, 1993). Aynı zamanda hangi stratejinin uyumu sağlayıcı ya da bozucu olduğunu belirlemenin mümkün olmadığı konusunda da çoğu araştırmacı ittifak halindedir çünkü bunu belirleyecek olan içinde bulunulan durumun koşullarıdır (Skinner vd., 2003). Örneğin uyum bozucu olarak görülen kaçınmacı yaklaşım, kişinin kaynaklarını aşan aşırı stres verici bir durumda rahatlamasını sağlayarak, kaynaklarını korumasına yardımcı olabilir (Roth ve Cohen, 1986). Tüm bu bulgular, birincil ve ikincil değerlendirme süreçlerinin iç içe ve dinamik bir ilişki içinde olduğu görüşünü (Lazarus, 1999) desteklemektedir.

Pandeminin kişiler tarafından nasıl değerlendirildiği ve hangi başa çıkma stratejilerinin kullanıldığına dair genel nüfus üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Kovid-19 ile ilgili felaketleştirici düşünceler ve kontrolsüzlük algısı arttıkça, genel psikolojik sıkıntı (general psychological distress) (Mækelæe vd., 2021) ve tekrarlayıcı olumsuz düşünceler arttıkça kaygı artmaktadır (Racine vd., 2021). Kovid-19'a ilişkin endişe verici düşünceler arttıkça, olumsuz duygulanım (negative affect) artmakta, olumlu duygulanım azalmaktadır (positive affect). Kovid-19 stresiyle anlam bulma temelli ve problem odaklı başa çıkma en sık kullanılan stratejiler olarak iyilik hali, uyku kalitesi ve süresi ile olumlu yönde ilişkili bulunmuştur. Ayrıca problem odaklı başa çıkma kullanan endişeli bireyler daha fazla olumlu duygulanım ve anlam bulma temelli başa çıkma kullanan endişeli bireyler ise daha az olumsuz duygulanım bildirmişlerdir (Saalwirth ve Leipold, 2021) (N = 665). Avustralya'da (N = 1495) yapılan bir çalışmada ise olumlu yeniden adlandırma, kabullenme ve mizah daha düşük ruhsal belirtilerle; kendini suçlama, davranışsal uzaklaşma (behavioral disengagement), araçsal destek (instrumental support), dikkatini başka yöne çevirmeye çalışmak (self-distraction) ve duyguları dışa vurma (venting) gibi stratejilerse daha yüksek ruhsal belirtilerle ilişkili bulunmuştur (Gurvich vd., 2020). Başka bir çalışmada katılımcıların (N = 887) yaşam doyumu, durumun kendisi ya da başkaları tarafından kontrol edilebileceği değerlendirmesi ile olumlu, tehdit ve mer-

kezilik değerlendirmesiyle olumsuz yönde ilişkilidir. Benzer şekilde olumlu duygulanım, durumu kendisi tarafından kontrol edilebilir ve meydan okuma olarak değerlendirme ile olumlu, tehdit değerlendirmesi ile olumsuz yönde; olumsuz duygulanım, tehdit ve merkezilik değerlendirmesiyle olumlu, durumun kendisi ya da başkaları tarafından kontrol edilebileceği değerlendirmesi ile olumsuz yönde ilişkilidir. Ek olarak, merkezilik değerlendirmesi, zaman içinde olumlu duygulanımdaki azalmayı yordamıştır. Yaşam doyumu aktif başa çıkma ve olumlu yeniden yorumlama ile olumlu ve planlama ile olumsuz yönde ilişkililik; olumlu duygulanım aktif başa çıkma, duygusal destek alma ve dini başa çıkma ile olumlu ama mizah kullanma ile olumsuz yönde ilişkili bulunmuştur. Araçsal destek ise zaman içinde yaşam doyumundaki artışı yordamıştır. Pandeminin belirsiz ve yaşamı tehdit eden süreci, planlama ve mizahın başa çıkma stratejileri olarak işe yaramasını engellemiş olabilir (Zacher ve Rudolph, 2020). Benzer şekilde, kaçınımacı yaklaşımın (Kovid-19'u yok saymak, inkar etmek, dikkatini başka yöne çevirmeye çalışmak) pandemiyle ilişkili stres ve depresyon arasında aracılık ettiği (Minahan vd., 2021), iyilik hali ve uyku kalitesiyle olumsuz yönde ilişkili olduğu (Saalwirth ve Leipold, 2021) bildirilmiştir. Kaçınımacı yaklaşımın hayatın hemen hemen her alanında hastalık riskine karşı aktif önlemlerin alınmasının gerektiği bu koşullarda işe yaramaması muhtemel bir sonuçtur. Zira hastalığın görmezden gelinmesi yaygın önlem ve müdahale çalışmalarından ötürü pek mümkün değildir.

Farklı gruplarla yapılan çalışmalar da çoğunlukla Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'ni (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) desteklemektedir. Kronik bir hastalığı ya da engeli bulunan 269 katılımcının yer aldığı bir çalışmada, kabullenme ve dikkatini başka yöne yöneltme stratejilerinin en çok kullanılan; inkâr ve madde kullanımı stratejilerinin ise en az kullanılan stratejiler olduğu bulunmuştur. Ayrıca, demografik faktörler ve ruhsal belirtiler kontrol edildikten sonra, yüksek aktif başa çıkma, inkâr, duygusal destek kullanımı, mizah, din ve düşük kendini suçlama, artmış iyilik hali ile ilişkili çıkmıştır. Kronik hastalığı olan bireyler için enfekte olma riski sağlıklı bireylere göre daha tehlikeli olduğundan, artmış tehdit algısıyla başa çıkmak için inkâr kullanmaları beklenebilir (Umucu ve Lee, 2020). Polonya da sağlık çalışanlarıyla (N = 226) yürütülen bir çalışmaya göre, Kovid-19 risk algısının psikolojik iyi oluş ile olumsuz yönde ilişkili olduğu, problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkmanın ise, risk algısı ve anlam temelli kaynaklar ile psikolojik iyi oluş arasında aracı rol üstlendiği bulunmuştur (Krok ve Zarzycka, 2020). Yine 60 yaş ve üzeri yetişkinlerle yapılan bir çalışmada, pandeminin kendisinin ve geleceğinin üzerinde önemli bir etkisi olmayacağını düşünenler daha az stres ve olumsuz duygulanım bildirmişlerdir (Whitehead, 2020). İspanya, Portekiz ve İtalya da

yaşayan 3-18 yaş arası 1480 çocuğun yer aldığı başka bir çalışmaya göre, duygudurum odaklı başa çıkma stratejilerini kullanan çocuklar, görev yönelimli (task oriented) ve kaçınılmaz başa çıkma stratejileri uygulayan çocuklara göre daha fazla davranışsal ve duygusal belirti göstermişlerdir. Ülkeler arasında da farklar bulunmuştur. Portekizli çocuklar, İtalyan ve İspanyol çocuklara göre daha fazla mizah kullanırken, İspanyol çocuklar diğer ülke çocuklarına göre daha fazla bir şey yokmuş gibi davranıp, sosyal aktivitelere katılıp, diğerlerinden teselli beklemişlerdir. İtalyan çocuklar ise diğerlerine göre ne olduğuna ilişkin daha az endişeli davranmışlardır. Ayrıca karantinadan etkilenme seviyesine göre dört gruba ayrılan çocuklara ilişkin, hiç ya da az etkilenen çocukların daha fazla evde olmanın avantajlarına odaklandıkları, bir şey yokmuş gibi davrandıkları, olanları kabullendikleri ve ne olduğuna ilişkin daha az endişeli davrandıkları bildirilmiştir. Çok etkilenen çocukların ise daha öfkeli oldukları, aile üyelerinden teselli beklemedikleri, ebeveynleri durumla ilgili konuşmak istediğinde konuyu değiştirmeye çalıştıkları ve koronavirüs ile karantina hakkında daha sık soru sordukları bulunmuştur (Orgiles vd., 2021). Duygu odaklı başa çıkma hamileleriyle (N = 304) yapılan başka bir çalışma ise daha az ruhsal problemle ilişkili bulunmuş ve işlevsiz başa çıkma (inkar, kendini suçlama vb.) ile duygudurum odaklı başa çıkma, Covid-19 stresörleri (ekonomik zorluklar, sosyal izolasyon) ile ruh sağlığı belirtileri arasında aracı rol oynamıştır. İşlevsiz başa çıkma daha fazla ruhsal problemle ilişkiliyken, problem odaklı başa çıkma ile ruh sağlığı arasında ise herhangi bir ilişki bildirilmemiştir (Khoury vd., 2021). Üniversite öğrencilerinin (N = 175) başa çıkma stratejilerinin pandemi süresince değişikliğe uğradığını gösteren başka bir çalışmaya göre de dikkatini başka yöne çevirme ve kabullenme artmış, kendini suçlama ve madde kullanımı azalmıştır (Hasratian vd., 2021). On iki ülkeden psikiyatrik hastalığı olan 2734 kişinin yer aldığı araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların üçte ikisinde ruhsal belirtilerde kötüleşme bildirilmiştir. Bunlar içinde durumu kontrol edemediğini düşünenlerin, pandemi sürecinde devletin tepkisinden memnuniyetsiz olanların, aile ve arkadaşlarıyla düşük iletişime sahip olanların daha fazla ruhsal belirtilerde kötüleşme yaşadığı; iyimser olanların, aile ve arkadaşlarıyla endişelerini paylaşanların ve sosyal medyayı her zaman olduğu gibi kullananların daha az kötüleşme yaşadığı bulunmuştur (Gobbi vd., 2020). Özetle yapılan araştırmalarda değerlendirilmelerinin başa çıkma stratejilerini etkilemesi, başa çıkma stratejilerinin kullanımının ruh sağlığı ve duygular açısından sonuçları olması, bir stratejinin bir çalışmada uyumu artırırken diğerinde bozması ve süreç boyunca stratejilerin değişebilmesi, Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'nin (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) önermelerini desteklemektedir.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi küresel bir ruh sağlığı krizine sebep olmasa da pandemiden hiç kimsenin olumsuz yönde etkilenmediğini söylemek de mümkün değildir ki dünyada başkaca travmatik potansiyele sahip olayların yaşanmadığı gün bulunmamaktadır. Savaşlar, zorunlu göçler, küresel ısınmayla artışa geçen doğal felaketler, sanal âlemin olumsuzlukları ve daha fazlası insanların yaşamını etkilemektedir. Dolayısıyla, salgın öncesi ruh sağlığı istatistiklerine bakıldığında da, karşımıza parlak bir tablo çıkmamaktadır. Dünya geneli hastalık yükü araştırmasının (Global Burden of Disease Study [GBD]) sonuçlarına göre 264 milyon insanın depresyon, 284 milyon insanın kaygı, 71 milyon insanın madde ve 107 milyon insanın alkol kullanım bozukluklarından etkilendiği ve kayıp yaşam yıllarına bakıldığında (disability-adjusted life years-DALYs) ruhsal hastalıklara bağlı kayıpların tüm kanserlerle aynı, tüm nörolojik hastalıkların ise iki katı olduğu bildirilmiştir (GBD, 2018). Bununla birlikte depresyon ile kaygıya bağlı verimlilik kaybının 1 trilyon doları geçtiği tahmin edilmiştir. Yine dünya genelinde her 40 saniyede 1 kişi hayatına son vermiş ve intihar 15-29 yaş arası gençlerde ikinci ölüm nedeni olmuştur (DSÖ, 2019). Dolayısıyla Kovid-19 her ne kadar krize neden olmasa da, ruh sağlığı açısından her şeyin yolunda olduğu bir ortama gelmediği de söylenebilir. Ruh sağlığı hizmetlerine ulaşım oranlarına bakıldığında da durum çok iç açıcı değildir. DSÖ verilerine göre son on iki ayda ruhsal hastalığı olanların düşük ve orta gelirli ülkelerde % 76 ila % 85'i ve yüksek gelirli ülkelerde % 35 ila % 50'si hastalıkları için tedavi görmemiştir (Demyttenaere vd., 2004). Ruh sağlığı hizmetlerine ulaşımında sıkıntı yaşayan düşük gelirli ülkelerin, pandeminin yarattığı olumsuzluklardan daha fazla etkilendiği düşünüldüğünde, pandeminin önceden var olan eşitsizliği daha da artırdığı bir gerçektir.

Virüsün yayılmasını engellemek amacıyla uygulanan kapanma, karantina gibi tedbirler var olan ruh sağlığı hizmetlerin yürütülmesini de aksatmıştır. Nitekim DSÖ'nün (2020) 130 ülkeyi kapsayan çalışmasına göre pandemide ülkelerin % 60'ı kırılgan (vulnerable) gruplara (çocuk, genç, yaşlı vb.) verilen hizmetlerin, % 67'si terapi ve danışmanlık hizmetlerinin ve % 35'i acil psikiyatrik müdahalelerin aksadığını belirtmiştir. Yüz yüze görüşmeyle karakterize psikolojik müdahaleler, daha önce de var olan ve uzmanlar tarafından elektronik iletişim araçlarının (telefon, bilgisayar) kullanılarak verildiği Tele-ruh sağlığı hizmetleriyle devam ettirilmiştir. Fakat bu tip hizmetlerin kullanımında da ülkeler arası farklılıklar ortaya çıkmıştır. DSÖ'nün (2020) araştırmasına göre yüz yüze verilemeyen hizmetlerin telafisi için Tele-ruh sağlığı (Telemental health) yöntemini kullanma oranı yüksek gelirli ülkelerde % 80'nin üzerindeyken, bu

oran düşük gelirli ülkelerde % 50'nin altına düşmektedir. Bu hizmetler terapist ve danışanın karşılıklı olarak iletişime geçtiği eş zamanlı (video konferans, internet sohbetleri, telefon) ya da e-posta, mobil uygulamalar gibi eş zamanlı olmayan uygulamalardan oluşmaktadır (Mulhauser, 2005). Genel olarak ruhsal bozukluk belirtilerini azaltmada etkili oldukları bildirilmiştir (Akgün vd., 2019). Bu tip hizmetlerle ilgili bazı sorunlar da bulunmaktadır. Özellikle paylaşılan verilerin gizliliğinin korunması önemli bir meseledir. Farklı bir iletişim ve etkileşim örüntüsüne sahip bu uygulamalar hakkında uzmanların da tereddütleri bulunmakla birlikte çalışmalar genel olarak olumlu tutumlar bildirmektedir. Connolly ve diğerlerinin (2020), ruh sağlığı çalışanlarının video konferans yöntemiyle verilen psikolojik hizmetlere karşı tutumlarını inceleyen 38 çalışmayı dahil ettikleri derlemesine göre; teknolojik sorunlar, artan iş yükü, güvenlik sorunları, sözel olmayan ifadelerin anlaşılmasında yaşanan sıkıntılar, terapötik ilişkiyi bozabileceği yönündeki kaygılara rağmen uzmanların olumlu tutumlara sahip olduklarını ve bu yöntemi daha önce kullananların daha fazla olumlu tutuma sahip olduklarını bildirmiştir. İspanya da üniversite öğrencilerinin Kovid-19 pandemisi sırasında ruh sağlığı ile ilgili mobil uygulamalara yönelik tutumlarının değerlendirildiği bir çalışmaya göre, öğrencilerin % 91.3'ünün ruh sağlığı için herhangi bir uygulama kullanmadığını, % 36,3'ünün bu tip uygulamalardan haberdar olmadığını ama % 79,2'sinin gelecekte kullanmaya istekli oldukları bulunmuştur (Marques vd., 2021). Dolayısıyla, pandemide popülaritesi artan bu hizmetlerden gelecekte daha sık bahsedileceği söylenebilir.

Etkili aşılardan bulunarak ölüm oranlarının azalması ve pandemide alınan önlemlerin gevşetilmesiyle birlikte, pek çok ülkede ilk zamanlardaki korku ve kaygının yerini biraz da olsa rahatlama olsa da, bulaşma hızı artmış yeni varyantların (mutasyona uğramış virüslerin) mevcut tabloyu değiştirebilme potansiyeli bulunmaktadır (Fırat, Yücesan ve Özkan, 2021). Dahası eski salgınlardan edinilen bilgiler de pandemi bitse bilse psikolojik etkilerinin sürebileceğini göstermektedir (Vos, 2021). Şu ana kadar yapılan çalışmalar pandemiden etkilene derecesinin pek çok faktöre göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli'nin (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) sunduğu teorik çerçeve bu faktörleri anlamada ve geliştirilecek müdahale çalışmalarını planlamada yol gösterici olabilir. Bunun yanında, her ne kadar kişisel değerlendirmeler stres algısında en önemli belirleyici faktör olsa da, müdahalede risk gruplarına öncelik vermek, zamanında hareket edilerek daha ciddi sorunların oluşmasını engelleyecek ve mali kaynakların etkin kullanılmasını da sağlayacaktır. Nitekim DSÖ'nün (2020) verilerine göre ülkelerin % 89'u ruh sağlığı ve sosyal destek uygulamalarının Kovid-19 ile mücadele planının bir parçası olduğunu belirttiği halde, sadece %17'si bunun için bütçe ayır-

mıştır. Dolayısıyla mevcut durumu iyileştirmek ve sonrasında gelişebilecek sorunlara karşı önlem alabilmek, pandemi öncesi verilerde göz önünde bulundurulduğunda, toplumun ruh sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, yaklaşık 2 yıldır dünya gündemini meşgul eden ve hayatımızın hemen her alanında değişikliğe sebep olarak uyum becerimizi sınavan Covid-19 pandemisi, yakın tarihte hayatımızdan çıkacak gibi görünmemektedir. İnsanların çoğunun pandemiyle başlayan ‘yeni normale’ uyum sağlamış olması (Mækelæ vd., 2021), olumsuz etkilenen grupların varlığının göz ardı edilmesini meşru kılmamalıdır. Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli’nin (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) önermelerini destekler şekilde kişisel faktörlerle etkileşim içinde olan çevresel faktörlerin etkisi; sadece psikolojinin değil sosyoloji, sosyal hizmet, ekonomi ve ilgili pek çok disiplininde ruh sağlığını iyileştirmede, korumada ve geliştirmede rolü olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla ileride yapılacak toplumsal müdahale çalışmalarının multidisipliner bir bakış açısıyla yürütülmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adom, D. ve Mensah, J. A. (2020). The psychological distress and mental health disorders from COVID-19 stigmatization in Ghana. *Social Sciences & Humanities Open* [Preprint]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3599756
- Akgün, B., D., Aktaç, A. ve Yorulmaz, O. (2019) Ruh sağlığında mobil uygulamalar: etkinliğe yönelik sistematik bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11, 519-530.
- Aldwin, C. M. ve Revenson. T. A. (1987). Does Coping help? A reexamination of the relation between coping and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(2), 337-348.
- Alzueta, E., Perrin, P., Baker, F. C., Caffarra, S., Ramos-Usuga, D., Yuksel, D., ve Arango-Lasprilla, J. C. (2021). How the COVID-19 pandemic has changed our lives: A study of psychological correlates across 59 countries. *Journal of Clinical Psychology*, 77(3), 556–570.
- Arbağ, E., Tokat, M. A. ve Fata, S. (2021). P-467 Emotions, Thoughts, and Coping Strategies of Women with Infertility Problems on Changes in Treatment during Covid–19 Pandemic: A Qualitative Study. *Human Reproduction*, 36(1).
- Braun-Lewensohn, O., Abu-Kaf, S., ve Kalagy, T. (2021). Hope and resilience during a pandemic among three cultural groups in Israel: the second wave of COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 12.
- Bermejo-Martins, E., Luis, E. O., Sarrionandia, A., Martínez, M., Garcés, M.S. Oliveros, E.Y.,... Fernandez-Berrocal, P. (2021). Different Responses to Stress, Health Practices, and Self-Care during COVID-19 Lockdown: A Stratified Analysis. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 2253.
- Connolly, S. L., Miller, C. J., Lindsay, J. A. ve Bauer, M. S. (2020). A systematic review of providers' attitudes toward telemental health via videoconferencing. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 27(2), Article e12311.
- Demyttenaere, K., Bruffaerts, R., Posada-Villa, J., Gasquet, I., Kovess, V., Lepine, J. P., ... Chatterji, S. WHO World Mental Health Survey Consortium. (2004). Prevalence, severity and unmet need for treatment of mental disorders in the World Health Organization World Mental Health Surveys. *JAMA*, 291, 2581-2590.
- Disease and Injury Incidence and Prevalence Collaborators. (2018). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*.
- Dunham, A. M., Rieder, T. N. ve Humbyrd, C. J. (2020). A bioethical perspective for navigating moral dilemmas amidst the COVID-19 pandemic. *J Am Acad Orthop Surg* 28(11), 471–476.

- Dunkel-Schetter, C., Feinstein, L. G., Taylor, S. E. ve Falke, R. L. (1992). Patterns of coping with cancer. *Health Psychology, 11*, 79–87.
- Epstein, E. G. ve Hamric, A. B. (2009). Moral distress, moral residue, and the crescendo effect. *Journal of Clinical Ethics, 20*(4), 330–342.
- Fırat, M. , Yücesan, B. ve Özkan, Ö. (2021). Türkiye’de Tespit Edilen SARS-CoV-2 Endişe Verici Varyantları – Çankırı İli Özelinde Pandemiye Genel Bakış. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi, 4* (2) , 138-144 .
- Folkman, S. (1984). Personal control and stress and coping processes: A theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 46*(4), 839–852.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: A study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology, 48*, 150-170.
- Folkman, S., Lazarus R. S., Gruen, R. J. ve DeLongis, A. (1986). Appraisal, coping, health status, and psychological symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*(3), 571-579.
- Gallagher, M. W., Smith, L. J., Richardson, A. L., D’Souza, J. M. ve Long, L. J. (2021). Examining the longitudinal effects and potential mechanisms of hope on COVID-19 stress, anxiety, and well-being. *Cognitive Behaviour Therapy, Advance online publication*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/16506073.2021.1877341>.
- Germani, A., Buratta, L., Delvecchio, E. ve Mazzeschi, C. (2020). Emerging adults and COVID-19: the role of individualism–collectivism on perceived risks and psychological maladjustment. *Int J Environ Res Public Health, 17*, 3497.
- Gobbi, S., Plomecka, M. B., Ashraf, Z., Radziński, P., Neckels, R., Lazzeri, S.,... Jawaid, A. (2020). Worsening of pre-existing psychiatric conditions during the COVID-19 pandemic. *medRxiv [Preprint]*. doi: 10.1101/2020.05.28.20116178
- Gurvich, C., Thomas, N., Thomas, E. H. X., Hudaib, A-R, Sood, L., Fabiato, K.,...Kulkarni, J. (2020). Coping styles and mental health in response to societal changes during the COVID-19 pandemic. *Int J Soc Psychiatry 0*(0):0020764020961790.
- Hao, F., Tan, W. ve Jiang, L. (2020). Do psychiatric patients experience more psychiatric symptoms during COVID-19 pandemic and lockdown? A Case-control study with service and research implications for immunopsychiatry. *Brain Behav. Immun., 20*, 30626–30627.
- Hasratian, A. M., Nordberg, H. O., Meuret, A. E. ve Ritz, T. (2021). Fear and Coping in Students during the Early Stages of the COVID-19 Pandemic: A Combined Cross-Sectional and Longitudinal Study. *Int. J. Environ. Res. Public Health, 18*, 6551.
- <https://www.who.int/news-room/facts-in-pictures/detail/mental-health>
- <https://www.who.int/news/item/05-10-2020-covid-19-disrupting-mental-health-services-in-most-countries-who-survey>
- <https://covid19.who.int/>

- Khoury, J. E., Atkinson, L., Bennett, T., Jack, S. M. ve Gonzalez, A. (2021). Coping strategies mediate the associations between COVID-19 experiences and mental health outcomes in pregnancy. *Archives of Women's Mental Health*. <https://doi.org/10.1007/s00737-021-01135-2>
- Klaiber, P., Wen, J. H., DeLongis, A. ve Sin, N. L. (2020). The ups and downs of daily life during COVID-19: Age differences in affect, stress, and positive events. *Journals of Gerontology Psychological Sciences*. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbaa096>
- Košir, K., Š. Dugonik, A. Huskić, J. Gračner, Z. Kokol, ve Ž. Krajnc. (2020). Predictors of Perceived Teachers' and School Counsellors' Work Stress in the Transition Period of On-line Education in Schools during the COVID-19 Pandemic. *Educational Studies* 1–5.
- Kowal, M., Coll-Martín, T., Ikizer, G., Rasmussen, J., Eichel, K., Studzinska, A., vd. (2020). Who is the most stressed during the COVID-19 pandemic? Data from 26 countries and areas. *Appl. Psychol. Health Well Being*, 12, 946–966.
- Krok, D. ve Zarzycka, B. (2020). Risk perception of COVID-19, meaning-based resources and psychological well-being amongst Healthcare Personnel: The mediating role of coping. *J Clin Med*, 9(10), 3225.
- Kujawa, A., Green, H., Compas, B. E., Dickey, L. ve Pegg, S. (2020). Exposure to COVID-19 Pandemic Stress: Associations with Depression and Anxiety in Emerging Adults in the United States. *Depression and Anxiety*, 37, 1280–1288.
- Lazarus, R. S. (1993). Coping theory and research: Past, present, and future. *Psychosomatic Medicine*, 55, 2324–2347.
- Lazarus, R. S. (1999). *Stress and emotion: A new synthesis*. New York: Springer.
- Leibovitz, T., Shamblaw, A. L., Rumas, R., ve Best, M. W. (2021). COVID-19 conspiracy beliefs: relations with anxiety, quality of life, and schemas. *Personal. Individ. Diff.* 175:110704.
- Li, X., Fu, P., Fan, C., Zhu, M. ve Li, M. (2021). COVID-19 Stress and Mental Health of Students in Locked-Down Colleges. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2), 771.
- Marques, G., Drissi, N., Diez, I. T., de Abajo, B. S. ve Ouhbi, S. (2021). Impact of COVID-19 on the psychological health of university students in Spain and their attitudes toward Mobile mental health solutions. *Int J Med Inf.*, 147:104369.
- Minahan, J., Falzarano, F., Yazdani, N., ve Siedlecki, K. L. (2021). The COVID-19 pandemic and psychosocial outcomes across age through the stress and coping framework. *The Gerontologist*, 61(2), 228–239.
- Moghanibashi, A. (2020). Assessing the anxiety level of Iranian general population during COVID-19 outbreak. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 102076.
- Morens, D.M.; Breman, J.G.; Calisher, C.H.; Doherty, P.C.; Hahn, B.H.; Keusch, G.T.,.... Taubenberger, J. K. (2020). The Origin of COVID-19 and Why It Matters. *Am. J. Trop. Med. Hyg.*, 1–5.
- Mulhauser, G. R. (2005). 9 Observations About the Practice and Process of Online Therapy. Downloaded from <http://counselingresource.com/papers/online-practice/>

- Orgilés, M., Morales, A., Delvecchio, E., Francisco, R., Mazzeschi, C., Pedro, M.,..Espada, J. P. (2020). Coping behaviors and psychological disturbances in youth affected by the COVID-19 health crisis. Available from: <https://psyarxiv.com/2gnxb>
- Özmen, S. ve Erdem, R. (2018). Damgalamanın kavramsal çerçevesi. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 23(1).
- Pan, S. W., Shen, G. C., Liu, C. ve Hsi, J. H. (2021). Coronavirus stigmatization and psychological distress among Asians in the United States. *Ethn Health.*, 26(1), 110–25.
- Peacock, E. ve Wong, P. (1990). The Stress Appraisal Measure (SAM): A multidimensional approach to cognitive appraisal. *Stress Medicine*, 6, 227–236
- Pellegrini, C. A., Webster, J., Hahn, K. R., Leblond, T. L. ve Unick, J. L. (2020). Relationship between stress and weight management behaviors during the COVID-19 pandemic among those enrolled in an internet program. *Obesity Science & Practice*, 7(1), 129:134.
- Pete, E., Leprince, C., Lienhart, N. ve Doron, J. (2021). Dealing with the impact of the COVID-19 outbreak: are some athletes' coping profiles more adaptive than others? *Eur J Sport Sci.*11, 1–11.
- Prati, G. ve Mancini, A.D. (2021). The psychological impact of COVID-19 pandemic lockdowns: A review and meta-analysis of longitudinal studies and natural experiments. *Psychological Medicine*, 51(2), 201–211.
- Racine, S., Miller, A., Mehak, A. ve Trolio, V. (2021). Examining risk and protective factors for psychological health during the COVID-19 pandemic, *Anxiety, Stress, & Coping*. <https://doi.org/10.1080/10615806.2021.1958789>
- Ren, J., Xingkai, L., Chen, S., Suiqing, C. ve Nie, Y. (2020). The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the COVID-19 epidemic. *Frontiers in Psychology*, 11, 565393.
doi: 10.3389/fpsyg.2020.565393
- Robinson, E., Sutin, A. R., Daly, M. ve Jones, A. (2021). A systematic review and meta-analysis of longitudinal cohort studies comparing mental health before versus during the COVID-19 pandemic. medRxiv. <https://doi.org/10.1101/2021.03.04.21252921>
- Roth, S. ve Cohen, L. J. (1986). Approach, avoidance, and coping with stress. *American Psychologist*, 41(7), 813–819.
- Saalwirth, C. ve Bernhard, L. (2021). Well-being and sleep in stressful times of the COVID-19 pandemic: Relations to worrying and different coping strategies. *Stress and Health*, 1- 13.
- Salari, N., Hosseini-Far, A., Jalali, R., Vaisi-Raygani, A., Rasoulopoor, S., Mohammadi, M.,...Khaledi-Paveh, B. (2020). Prevalence of stress, anxiety, depression among the general population during the COVID-19 pandemic: A systematic review and meta-analysis. *Global Health*, 16, 57.
- Schaefer, C., Coyne, J. C, ve Lazarus, R. S. (1982). The health-related functions of social support. *Journal of Behavioral Medicine*, 4, 381-406

- Schnell, T. ve Krampe, H. (2020). Meaning in life and self-control buffer stress in times of COVID-19: Moderating and mediating effects with regard to mental distress. *Frontiers in Psychiatry*, 11.
- Sediri, S., Zgueb, Y., Ouanes, S., Ouali, U., Bourgou, S., Jomli, R. ve Nacef, F. (2020). Women's mental health: acute impact of COVID-19 pandemic on domestic violence. *Archives of Women's Mental Health* 23, 749–756.
- Skinner, E.A., Edge, K., Altman, J., ve Sherwood, H. (2003). Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin*, 129, 216–269.
- Sun, L., Sun, Z., Wu, L., Zhu, Z., Zhang, F., Shang, Z.,...Liu, W. (2020). Prevalence and risk factors of acute posttraumatic stress symptoms during the COVID-19 outbreak in Wuhan, China. *medRxiv*. <https://doi.org/10.1101/2020.03.06.20032425>
- Teksin, G, Baş Uluyol, O., Sahmelikoglu, O. O., Teksin, M. G. ve Özdemir, H. M. (2020). Stigma-related factors and their effects on health-care workers during COVID-19 pandemics in Turkey: a multicenter study. *Med Bull Sisli Etfal Hospital*, 54, 281–90.
- Tyler, C. M., McKee, G. B., Alzueta, E., Perrin, P. B., Kingsley, K., Baker, F. C., ve Arango-Lasprilla, J. C. (2021). A Study of Older Adults' Mental Health across 33 Countries during the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5090.
- Umucu, E. ve Lee, B. (2020). Examining the impact of COVID-19 on stress and coping strategies in individuals with disabilities and chronic conditions. *Rehabilitation Psychology*, 65(3), 193–198.
- Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N. ve Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International Journal of Mental Health Nursing*, 29(4), 549–552.
- Vazquez, C., Valiente, C., García, F.E., Contreras, A., Peinado, V., Trucharte, A. ve Benthall, R. P. (2021). Post-Traumatic Growth and Stress-Related Responses During the COVID-19 Pandemic in a National Representative Sample: The Role of Positive Core Beliefs About the World and Others. *Journal of Happiness Studies*, 22, 2915–2935.
- VOS, J. (2020). Prevalence and predictors of the early psychological impact of the COVID-19 pandemic compared with SARS and MERS: a systematic literature review and meta-analysis. [file:///C:/Users/aaa/Downloads/Vos%20Covid19%20meta%20analysis%20June%202020%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/aaa/Downloads/Vos%20Covid19%20meta%20analysis%20June%202020%20(1).pdf)
- Wang, J.; ZhuoWang, Z.; Liu, X.; Yang, X.; Zheng, M. ve Bai, X. (2020). The impacts of a COVID-19 epidemic focus and general belief in a just world on individual emotions. *Personality and Individual Differences*, 168, 110349.
- Wang, F., Tian, C. ve Qin, W. (2020). The impact of epidemic infectious diseases on the wellbeing of migrant workers: A systematic review. *International Journal of Wellbeing*, 10(3), 7-25.

- Wang, L. ve Alexander, C. A. (2021). COVID-19 compared with other viral diseases: novelties, progress, and challenges. *Electronic Journal of General Medicine*, 18(1), 265.
- Whitehead, B. R. (2020). COVID-19 as a stressor: pandemic expectations, perceived stress, and negative affect in older adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(2), e59–e64.
- Yuan, Y., Zhao, Y. J., Zhang, Q. E., Zhang, L., Cheung, T., Jackson, T.,...Xiang, Y. T. (2021). COVID-19-related stigma and its sociodemographic correlates: A comparative study. *Globalization and Health*, 17, 54.
- Zacher, H. ve Rudolph, C. W. (2020). Individual differences and changes in subjective wellbeing during the early stages of the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 76(1), 50-62.

SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISIYLA PANDEMİ YÖNETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Dilara Ustabası Gündüz

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
e-mail: dilara.ustabasi@karatay.edu.tr,

Dr. Öğr. Üyesi Döne Ayhan

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: done.ayhan@karatay.edu.tr,

Dr. Öğr. Üyesi Demet Akarçay Ulutaş

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
e-mail: demet.akarcay@karatay.edu.tr,

GİRİŞ

2020’de ülkemizde de varlığını gösteren Covid-19 pandemisi eğitim, sağlık, sosyal, ekonomik, kültürel, iletişim gibi birçok alanda etkiye neden olmuştur. Özünde böylesi bir salgınla ilk defa tanışmayan dünyanın günlük yaşam pratikleri ve insan ihtiyaçlarındaki değişimler gereği son iki yıldır salgın yönetimi noktasında yeni deneyimler elde ettiğini söylemek mümkündür. 11 Ekim 2021 tarihi itibariyle dünyada toplam 238.724.799 korona vakası olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakalardan 4.868.928’inin ölümle sonuçlandığı görülmektedir. Toplam vaka sayısı açısından 45 milyonun üzerinde sayı ile en fazla vaka sayısının Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) görülürken ikinci sırada 33 milyonun üzerinde sayı ile Hindistan’ın, üçüncü sırada ise 21 milyonun üzerinde Brezilya’nın yer aldığı görülmektedir. Türkiye’de ise vaka sayısının aynı tarih itibariyle 7.444.552 olduğu belirtilmektedir (Worldometer, 2021).

DSÖ tarafından hazırlanan pandemi kontrol kılavuzunda pandemi yönetimi basamakları on başlık altında toplanmaktadır: “1. Ulusal koordinasyon 2. Risk İletişimi ve Toplum Katılımı 3. Halk Sağlığı Önlemleri 4. Olgu Yönetimi ve Sağlık Hizmetleri 5. Enfeksiyonu Önleme ve Kontrol 6. Sürveyans, Risk ve Şiddet Değerlendirmesi 7. Ulusal Laboratuvar Ağı Oluşturma 8. Lojistik, Satın Alma ve Tedarik Yönetimi 9. Temel Hizmetlerin Sürdürülebilirliği 10. Araştırma ve Geliştirme” (World Health Organization, 2020). Bu basamaklardan ilki olan ulusal koordinasyon kapsamında, ulusal hazırlık planlarından ve halk sağlığı yönetim sistemlerinden bahsedilmektedir. Risk iletişimi ve toplum katı-

lını noktasında, Covid-19 hazırlık ve müdahale stratejilerinin topluma duyurulması, duyarlı, şeffaf ve tutarlı mesajların seçilerek güven oluşturulması ve yanlış bilgilerin önüne geçilmesi ifade edilmektedir. Toplumda hastalığın yayılmasını engelleyici bir rolü olan halk sağlığı önlemlerinde kişisel koruyucu ekipmanlar, çevresel ve sosyal mesafe ile seyahatlere ilişkin kısıtlamaların öneminden bahsedilerek tıbbi tedavi yolları vurgulanmaktadır. Olgu yönetimi ve sağlık hizmetleri basamağında, sağlık kuruluşlarının temel sağlık hizmetlerini sunmaya devam ederken Covid-19 vakalarındaki artışa karşı hazırlıklı olmaları gerektiği vurgusu yapılarak hastaların virüs riskine maruz kalmasına yönelik tedbirlerin alınması ve yüksek riskli hastalara öncelik verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Sağlık çalışanları, hastalar arasında virüsün yayılımının önlenmesinin, başarılı bir önleme ve müdahale anahtarı olarak görüldüğü enfeksiyonu önleme ve kontrol basamağında, böyle bir yaklaşımın sağlık iş gücünü ve sağlık hizmetlerine olan güveni koruyacağına işaret edilmektedir. Hastalığın seyrini belirleyebilmek amacıyla ülkelerde bölgesel ve ulusal kayıtlardan hareket edilerek ulaşılabilecek raporlar ile risk faktörleri, hastalığın şiddeti, klinik tedaviler, bulaşma dinamikleri gibi pek çok konuda fikir yürütmenin mümkün olacağı ise sürveyans, risk ve şiddet değerlendirmesi başlığında ele alınmaktadır. Ulusal laboratuvar ağı ile kinik tanıda önemli bir yeri olan örneklerin test edildiği laboratuvarların önemi vurgulanırken lojistik, satın alma ve tedarik yönetimi ile önleme ve kontrolü destekleyecek ekipman, teçhizat, donanım, insan kaynağı gibi unsurların planlanması ifade edilmektedir. Temel hizmetlerin sürdürülebilirliği basamağında, Covid-19'un yayılımının temel hizmetlerin devamlılığına ilişkin bir risk oluşturmasına karşı gerekli planların yapılması aktarılmaktadır. Son olarak, araştırma ve geliştirme basamağında ise teşhis, aşı ve tedaviye ilişkin bilgi donanımının artırılması hedeflenmektedir. Bu basamaklardan ayrı olarak Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bütüncül bir acil sağlık riski yönetim sisteminin temel bileşenlerini bütüncül risk yönetimi, tüm riskler yaklaşımı, sektörler arası yaklaşım, disiplinler arası yaklaşım, toplum dayanıklılığı, sürdürülebilir kalkınma ve etik düzlem şeklinde ifade etmektedir. Bunlardan bütüncül risk yönetimi, olaylardan ziyade acil risklerin yönetimine ve değerlendirilmesine odaklanmayı aktarırken tüm riskler yaklaşımı tüm kaynaklardan gelen acil durum risklerinin yönetiminde ortak olan unsurların ve sistemlerin (sigortacılık sistemi gibi) kullanılması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesini belirtmektedir. Devlet, iş dünyası ve sivil toplumun tüm bileşenlerinin sahip olduğu kapasitenin tanımlanması sektörler arası disiplin bileşenini oluştururken risk değerlendirme, hafifletme, önleme, hazırlık, müdahale, iyileştirme ve kapasite güçlendirme yoluyla acil durumların sağlık risklerini yönetmek için sağlıkla ilişkili birçok disipline ilişkin rollerin tanımlanması disiplinler arası sürece işaret etmektedir.

Risk değerlendirmesi, raporlama, temel hizmetlerin sağlanması, hastalıkların önlenmesi için risk iletişimi ve uzun vadeli toplum bakımı ve rehabilitasyonu için topluluk düzeyinde kapasitelerin kullanılması ise toplumun dayanıklılık düzeyini göstermektedir. Son iki bileşenden biri olan sürdürülebilir kalkınma, sağlık ve diğer sektörlerde ülke ve toplum kapasitelerinin geliştirilmesinin, sağlığı korumak ve dayanıklılık oluşturmak için uzun vadeli bir yaklaşım gerektirdiğini yansıtırken bu bileşenlerin hayata geçirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken etik ilkeler ise etik düzlemi ifade etmektedir (World Health Organization, 2017).

Günlük hayatın seyrini önemli şekilde etkileyen bu salgının yayılma riski nedeniyle alınan önlemler birçok insanı sağlık başta olmak üzere, çalışma, eğitim düzeni, ev içi roller gibi pek çok açıdan etkilemiştir. Gün geçtikçe pandemiyi bireylere ağırlıklı olarak ekonomik ve aile refahı yönünden yansımalarının olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar sağlıkla ilişkili boyutu ön planda olsa da asıl odak noktasının ekonomi olduğunu, pek çok ülkenin bu sorunu yakından hissettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. PCR (polymerasechainreaction/polimeraz zincir reaksiyonu) testlerine erişim, önemi giderek daha da anlaşılan aşıya sahip olma imkânı gibi durumlar açısından değerlendirildiğinde tüm dünya ülkelerinin aynı düzlemde olmadığı görülmektedir. Türkiye’de 10 Ekim 2021 Sağlık Bakanlığı verilerine göre toplam yapılan aşı sayısı 112.455.882; 1. Doz uygulanan kişi sayısı 54.518.346, 2.doz uygulanan kişi sayısı 46.302.156’dır. En az iki doz aşı olmuş 18 yaş üstü nüfusun oranı % 74,50’dir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). Tüm dünyada ise verilen toplam doz sayısı 6.48 mr, tüm aşıları tamamlanmış kişi sayısı 2.75 mr, tüm aşıları tamamlananların oranı %35,3’tür. Tüm dünyada toplam vaka sayısı 219.456.675, vefat sayısı ise 4.547.782’dir (Our World in Data, 2021). Vaka sayısının yüksek olduğu ülkelerde bir milyon kişi başına düşen test sayısının ABD’de 1.971.408, Hindistan’da 417.693 ve Brezilya’da ise 297.348 şeklinde olduğu görülmekte ve yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. 14.488.666 ile bir milyon kişi başına düşen test sayısının en yüksek olduğu ülkenin Danimarka olduğu ifade edilmektedir. Danimarka’nın toplam vaka sayısının 363.900 olduğu göz önünde bulundurulduğunda test sayısının yüksekliği dikkat çekmekte ve tanının hastalıklarla mücadelede önemli araçlardan biri olduğu yordaması yapılabilmektedir. Ek olarak, Türkiye’de ise bir milyon kişi başına düşen test sayısının 1.050.928 olduğu görülmekte Amerika’nın nüfus sayısı ile karşılaştırıldığında durumun iyi olduğu anlaşılmakla birlikte nüfusu Türkiye’den daha az olan Fransa ile karşılaştırıldığında (Fransa’nın nüfusu yaklaşık 65 milyon, bir milyon nüfus başına düşen test sayısı 2.231.168) test sayısı bakımından yetersiz olduğu ifade edilebilmektedir (Worldometer, 2021).

Tablo1. Türkiye, Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait Covid-19 ve genel sağlık göstergeleri ile ilgili bazı verilerin karşılaştırılması

	Türkiye	ABortalaması	ABD
Toplam Covid-19 vakası / 1 milyonnüfus (insidans)	1.514	1.811	3.664
Toplam Covid-19 kaynaklı ölüm / 1 milyonnüfus	41	150	211
Toplam test / 1 milyonnüfus	13.886	30.168	22.545
Kişibaşınadüşensahıkharcaması (dolar)	1.226	3.466	10.586
SahıkharcamasınınGSMH'yeoranı (%)	4,17	8,24	16,94
Yaşlı nüfus oranı (%)	8,65	19,16	16,03
Bin kişiyedüşendoktorsayı	1,87	3,57	2,61
Kişibaşiyıllıkortalamadoktorbaşvurusu	8,9	7,0	-
Covid-19 mortalite oranı (%)	2,71	6,57	5,77
Covid-19 iyileşme oranı (%)	53,40	45,94	15,50
Covid-19 ciddi hastalık oranı (morbidite) (%)	1,08	1,08	1,32

Kaynak: Dağcıoğlu, Keskin (2020, s. 363).

Tablo 1'de sunulan verilerden anlaşılacağı üzere Mayıs 2020 tarihinde ülkelerin sağlık alanına ayrılan bütçe ile ölüm oranları arasında paralellik bulunmaktadır. Ölüm oranları ile sağlık hizmet yükü arasında doğru orantı olduğu belirtilerek Türkiye'deki ölüm oranları ile Avrupa Birliği ülkeleri ortalaması arasında kıyaslama yapılmıştır. Türkiye'deki ölüm oranlarının az olması nüfusun genç oluşu ve gen özellikleri ile açıklanmaktadır. 65 yaş üstündeki bireylerin en fazla yer aldığı ülke İtalya iken en az bulunduğu ülke ise Türkiye'dir (Dağcıoğlu, Keskin, 2020:366). Türkiye'deki ölüm oranlarının diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha az olması bununla açıklanabilir. Ülkelere göre ölüm oranlarının farklılaşması ülkelerin sağlık politikası, altyapı durumu ve bütçe öğelerindeki değişkenlikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Ekonomik alanın dışında kalan/bırakılan insanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için gerekli temel yaşamsal ihtiyaçları karşılama noktasındaki yetersizlikler onları ve ailelerini olumsuz etkilemektedir. Pandeminin tetiklediği işsizlik, yoksulluk sorunu dışında, engelliler, bağımlılar, kronik hastalığı olanlar gibi sağlık alanında düzenli hizmet alma ihtiyacı olan kesimlerin de etkilendiği açıktır. Pandemi süreci dezavantajlı kesimler için ikinci bir dezavantajı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Türkiye'de kurumsal düzeyde alınan önlemlerle bu olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılsa da farklı alanlarda karşılaşılan ve öngörülemez diğer sorunlar için süreç içerisinde çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu önlemlerden en öne çıkanının "sosyal mesafe" olduğu söylenebilmektedir. Özünde, bireylerin yakın temasını önlemek adına 1,5 ila 2 metre şeklinde fiziksel bir mesafenin gerekliliği ifade edilerek sosyal mesafe kavramı eleştirilmiş olsa da pandeminin etkileri ilerledikçe sosyal sınıfların da derinleş-

rek belirginleşmeye başladığı dolayısıyla toplumlarda sosyal mesafenin oluştuğu bir gerçekliktir. Bu eleştirel bakış açısıyla birlikte bir önlem olarak işaret edilen sosyal mesafenin özünde ne anlatmak istediğine kısaca bakmak faydalı olabilecektir. Douglas vd. (2020), sosyal mesafe ölçümlerini tüm nüfusa kendilerinde ya da ailelerinde semptomlar varsa evde karantinada kalınması, kitlesel toplantıların yasaklanması, uçuşların ve toplu taşıma olanaklarının durdurulması, “zorunlu olmayan” iş yerlerinin kapatılması, okulların ve üniversitelerin kapatılması, “zorunlu olmayan” nüfus hareketliliklerinin yasaklanması ve bakım evi, cezaevi gibi özel kurumlarla temasın sınırlandırılması şeklinde özetlemektedirler. Bununla birlikte, yaşlı bireyler (özellikle virüsün doğrudan etkilene riskinin yüksek olması, yalnızlık hissini daha yoğun yaşama ve çevrimiçi iletişim araçlarını kullanma olasılığı yüksek olması bakımından), gençler (özellikle eğitimin kesintiye uğraması, istihdam süresinin uzaması ve ekonomik kötüye gidişin etkileyeceği sağlık sorunları bakımından), kadınlar (gelir kaybı yaşaması ve okulların kapanması nedeniyle çocuk bakımından daha yoğunluklu bir şekilde sorumlu tutulmaları, şiddete maruz kalma risklerindeki artış bakımından), Doğu Asya kökenli olan bireyler (Çin’in virüsün çıkış noktası ve pandemi ile ilişkili olarak görülmesi nedeniyle ayrımcılık ve tacize maruz kalma riskinin yüksek olması bakımından), ruh sağlığı sorunları yaşayan bireyler (sosyal izolasyon nedeniyle), madde kullanan veya iyileşme sürecinde olan bireyler (nüks riski nedeniyle), engelli bireyler (destek hizmetlerinden yeterince faydalanamama riski nedeniyle), evsiz bireyler (destek hizmetlerinden faydalanamama ya da yeterli karantina ortamının sağlanamaması nedeniyle), cezaevindeki bireyler (karantina ortamının cezaevlerinde yeterli düzeyde sağlanamaması riski nedeniyle), kayıt altına alınmayan göçmen bireyler (özellikle sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlerden faydalanma noktasında erişimlerinin bulunmaması nedeniyle), kayıtdışı çalışan bireyler ya da işverenler (iş ya da gelir kaybı riski nedeniyle), düşük gelirli bireyler (kötü sağlık koşulları ya da sağlık hizmetlerine etkin erişimin sağlanamaması nedeniyle), kurum bakımındaki bireyler (bakımevleri gibi pandemi sürecindeki yüksek riskli gruplar olarak sınıflandırılmaktadır (Douglas vd., 2020:1- 2). Sosyal sorunların daha da derin hissedilmesine neden olan pandemi sürecinin bireylere ve dolayısıyla toplumlara uzun yıllar atlatılması zor olacak miraslar bıraktığı öngörülmektedir. Her birey benliği itibarıyla bu etkileri hissetmekte olup benliğin sosyalleşme sürecinden ayrılmadığı gerçekliği ile sosyal etkilerle de başa çıkmak durumunda kalmaktadır. Bireyi biyopsikososyal açıdan bütüncül olarak ele alan sosyal hizmet disiplinin en önemli rollerinden birinin hak savunuculuğu olduğu belirtilebilmektedir. Bahsedilenler ışığında, bu bölümde sosyal hizmetin hak savunuculuğu bakış açısı

pandemi sürecinin mikro ve makro etkileri düzleminde ele alınmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır.

1.PANDEMİNİN SOSYO-EKONOMİK YANSIMALARI

Covid-19 pandemisi dünya genelinde küresel bir sağlık sorunu iken süreç içerisinde sağlık dışında sosyal, ekonomik, güvenlik gibi birçok alanda olumsuz etkiye sahip çok boyutlu bir sorun olduğu anlaşılmıştır. Bu küresel çok boyutlu sorun karşısında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha fazla etkilenmiştir. Pandeminin en yoğun olduğu dönem olarak kabul edilen ilk dönemde dünya genelinde ekonomisi en iyi ülkeler (ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa) en fazla etkilenmişlerdir. Vaka sayılarının en yoğun olduğu bu ülkeler aynı zamanda dünya üretiminin %65'ini gerçekleştirmektedirler. Dünya ekonomisine yön veren bu ülkelerin negatif etkilenmesi geri kalan ülkelere de doğrudan yansımaktadır. Tarım, üretim, eğitim gibi pek çok sektörü etkileyen pandemi sürecinde üretilen nesnelerin tedariklerinin sekteye uğramasıyla ekonomide durgunluk yaşanmıştır (Eroğlu, 2020: 220). Farklı boyutlarda etkilenen ülkelerin pandemi yönetim anlayışları da farklılaşmıştır. Örneğin İngiltere pandemi yönetimini “sürü bağışıklığı” düşüncesiyle aşmak istemiş fakat salgının gelişimi buna izin vermemiştir. Benzer şekilde İtalya da nüfus yapısı sebebiyle en fazla ölüm oranının olduğu ülke olmuştur (Yorulmaz vd., 2021:169). Ülkelere sosyoekonomik yansımalarının yanı sıra pandeminin yayılımının önüne geçmek adına çeşitli önlemler alınmıştır. Türkiye’de Covid-19 sürecinde ekonomi yönetiminde başarılı olabilmek adına bir dizi önlemler alınmıştır. Öncelikle birey ve ailelere nakit desteği, işletmeler için vergilerin ertelenmesi ya da azaltılması, ödemelerdeki kolaylıklar gibi bir dizi önlemlerle ekonomik faaliyetlerin zedelenmemesi amaçlanmıştır (Eroğlu, 2020:230). Bu açıdan pandemi sürecinde alınan ilk dalga önlemler sağlık, lojistik ve kişiler arası fiziksel mesafe kapsamında alınan tedbirlerdir. Daha sonra üretimi, vatandaş, istihdamı destekleme ve finansal yükümlükleri erteleme, sektörel teşvik politikalarını içeren ekonomi politikaları ile sosyal destek politikaları gelmektedir (Yıldız ve Uzun, 2020: 33-34). Türkiye’de ilk alınan önlemlerden 16 Mart 2020’de İçişleri Bakanlığınca hazırlanan Coronavirüs Tedbirleri Konulu Genelgesi’nde yakın fiziksel mesafe gerektiren umuma açık istirahat ve eğlence yerleri, sinema, konser salonu gibi gösteri merkezleri, nişan/düğün salonu, müzikli restoran, kahvehane, kiraathane, her türlü oyun salonları, her türlü kapalı çocuk oyun alanları, dernek lokalleri, spor merkezleri için faaliyetleri geçici olarak faaliyetlerini durdurma kararı alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2020). 18 Mart 2020’de 100 milyar lira bütçenin ayrıldığı “Ekonomik İstikrar Kalkanı” adlı tedbir paketi açıklanmıştır. Pakette özel sektör borçlarının, KDV ve sosyal

güvenlik primi tahsilatının ertelenmesi, geçici olarak işsiz kalanlara ekonomik yardım, dar gelir gruplarının ve diğer dezavantajlı grupların temel gereksinimlerinin karşılanması ve çeşitli meslek gruplarına yönelik destekler yer almaktadır. Bununla birlikte esnek ve uzaktan çalışma modellerinin daha etkin hale getirilmesi için şartlarının kolaylaştırılması, telafi çalışma süresinin uzatılması, tek yaşayan 80 yaş üstü yaşlılar için sosyal hizmet ve evde sağlık hizmetlerinden oluşan periyodik takip programının hayata geçirilmesi gibi kararlar da alınmıştır (T.C. İstanbul Valiliği, 2020). 21 Mart 2021 tarihinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında düzenli sosyal yardımlardan yararlanan ihtiyaç sahibi 2 milyon ailenin 1000'er liralık nakdi sosyal yardımdan faydalanacağını açıklamıştır. Bununla birlikte Bakanlık emekli aylıklarında iyileştirmenin yapılması, bayram ikramiyelerinin öne çekilmesi, asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi, kısa çalışma şartlarının kolaylaştırılarak ödenekten daha fazla kişinin yararlanması ve gelir testi yapılarak belirlenen dar gelirli ailelerin ekonomik yönden desteklenmesi uygulamaların süreceğini belirtmiştir (Toklucu ve Baygeldi, 2020). 2021 yılında ise tam kapanma öncesi Cumhurbaşkanlığı tarafından Ekonomik İstikrar Paketi kapsamındaki uygulamaların devam edeceği bilgisi paylaşılmıştır. Bu kapsamda 23 Nisan 2021 tarihi itibarıyla 133 meslek koluna üç ay süreyle aylık 1000 lira sağlanan Gelir Kaybı Desteği'nden 1 milyon 33 bin 589 kişi; ilgili şartlara uygun iş yerleri kira olan 160 bin 65 kişiye üç ay süreyle büyükşehirlerde aylık 750 lira, diğer şehirlerde aylık 500 lira olmak üzere toplam 250 milyon 518 bin 870 lira kira desteği sağlanmıştır. Ciro Kaybı Desteği kapsamında ise gıda sektöründe faaliyet gösteren 6 bin 798 işletmeye verilen destek tutarı 15 Nisan 2021 itibarıyla 73 milyon 297 bin 105 liraya ulaşmıştır. 2021 Mayıs ayı sonuna kadar lokanta, restoran, kafe, kiraathane ve spor salonu gibi birçok alanda 1500 lira sigorta prim desteği sağlanmıştır (TRT Haber, 2021). Tüm bu uygulamaların yanında "Biz Bize Yeteriz Türkiyem" çağrısıyla başlatılan milli dayanışma kampanyası kapsamında toplanan miktarla sigortasız, yevmiye usulü ile hayatını idame ettirmeye çalışan dar gelirli birey ve ailelere ilave sosyal destek sağlanmıştır (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021). İnsan hareketliliğini zaruri kılan ve en çok olumsuz etkilenen sektörlerden biri olan turizmde ise yaz aylarına gelindiğinde sektörün paydaşlarını ayakta tutmak amacıyla kısa vadeli birçok önlem alınmıştır. Bunlar arasında mali (örneğin, vergilerin, ücretlerin, aidatların, giriş ücretlerinin ve kiralarn ertelenmesi veya indirilmesi), finansman (örneğin, düşük maliyetli krediler ve kamu garantileri), yasal (örneğin, acente belgelerinin transferi ve iptal iadelerinde ertelemeler), dokümantasyon (örneğin, belgelendirme ve denetim) ve işçi koruma (örneğin, kısa çalışma ödeneği ve asgari ücret desteği) önlemler alınmıştır (Göktepe ve Çetin, 2020: 66). Tür-

kiye'deki uygulamalar genel olarak incelendiğinde tedbirlerin işletme sahipleri ni, işverenleri destekleme, çalışanları alternatif çalışma olanaklarından faydalandırma ve dar gelirli kesimleri kapsayıcı bir profilde tasarlandığı görülmektedir.

Türkiye'de pandeminin ekonomik etkilerini yoksulluk oranlarında görmek mümkündür. TÜİK'in son üç yıla gelir ve yaşam koşulları araştırması verilerinden hareketle oluşturulan Tablo 2 gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluğun durumu hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 2. Yıllara Göre Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Yıl	Gini Katsayısı	Maddi yoksunluk
2018	0,408	%26,5
2019	0,395	%26,3
2020	0,410	%27,4

Kaynak: TÜİK (2018, 2019a, 2020)

Sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı adaletini, bire yaklaştıkça gelir dağılımındaki adaletsizliği gösteren Gini katsayısı incelendiğinde; 2020'de ölçülen değer bir önceki yıla göre 0,015'lik artışla gelir dağılımında adaletsizliğin arttığını göstermektedir. Maddi yoksunluk durumu kaynak yetersizliği sebebiyle yaşam olanaklarının kısıtlanmasını ifade etmektedir (Aydın, 2019:24-25). Bahsi geçen kaynaklar ise çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, kira, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu olarak sıralanabilir. Bu kaynaklardan en az dördünü karşılayamama ciddi maddi yoksunluk olarak tanımlanmaktadır. Yukarıdaki tabloda 2018'den 2020'ye doğru ciddi maddi yoksunluk oranındaki artış dikkat çekmektedir. Türkiye'de ilk vakanın 2020 Mart'ında görülmesi ve 2021 verilerinin henüz hazırlanmamış olması bu tablonun daha kapsamlı yorumlanabilmesi için bir sınırlılık olsa da 2019 yılı ve 2020 yılı değerlerinin karşılaştırılması da gelir dağılımındaki adaletsizliğinde ve ciddi maddi yoksunluk oranlarında artışı göstermek için yeterlidir. Kara (2020) bir makalesinde Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü verilerinden hareketle Covid-19 pandemisi sürecinde bazı ülkelerin uygulamış oldukları istihdam tedbirlerini Tablo 3'te derlemiştir.

Tablo 3. Covid-19 Sürecinde Bazı Ülkelerde Uygulanan İstihdam Tedbirleri

	Türkiye	Almanya	ABD	İngiltere	Çin	Japonya	İspanya	G.Kore	Rusya
Kayıt dışı veya kendi hesabına çalışanlar için destek		x		x		x	x	x	x
İşsizlik yardımları									
Ücret sübvansiyonları	x	x	x	x	x	x		x	
Yeni çalışma düzenlemeleri		x					x	x	
Hastalık izni için sübvansiyonlar	x	x	x	x		x	x	x	x
İşten çıkarma sınırlaması	x				x				
Mesleki eğitim sübvansiyonları					x			x	

Kaynak: Kara (2020)

Tabloda yer alan ülkelerde Covid-19 pandemisi döneminde istihdama yönelik alınan tedbirler yer almaktadır. Ülkeler arası karşılaştırma yapmamıza olanak tanıyan bu tabloda en fazla beş farklı kalemde tedbir alan Güney Kore dikkati çekmektedir. Dünya Bankası verileri incelendiğinde Güney Kore hükümetinin düzensiz ve gündelik işlerde çalışanları korumak amacıyla sübvansiyonları hayata geçirdiği, karantinaya alınan çalışanlara işverenden veya devletten ücretli izin alma hakkının tanındığı ve beş güne kadar ödeme yapılmasını kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların yanında çok sayıda Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) uzaktan çalışma ekipmanı ve ihtiyacı olan şirketlere Ar-Ge finansmanı için kredi sağlandığı ifade edilmektedir. Covid-19 karşısında istihdam odaklı tedbir kalemlerinin işaretli olduğu Tablo 3 dikkate alındığında hemen her ülkenin az ya da çok bazı önlemler aldığı görülmektedir. Liberal ekonomi politikası süren ABD ve Rusya'nın diğer ülkelere nazaran daha sınırlı tedbirleri aldığı görülmektedir. Aynı veri tabanı incelendiğinde Türkiye'de kısa çalışma ve telafi çalışma imkanlarından daha fazla kişinin yararlanabilmesi için yapılan iyileştirmeler, Covid-19'dan etkilenenleri desteklemek için başlatılan kamu bağışları, T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) kredi destek paketi ile kredi alan 136 bin KOBİ'nin kredi geri ödemelerinin ertelendiği, mevcut istihdam düzeyini korumaları şartıyla tüm firmalara sübvansiyonlu yeni işletme sermayesi kredisi ve tüm esnaf ve küçük tüccarlara "esnaf ve ticaret kredi kartı" verilmesi kararı yer almaktadır (World Bank, 2021). Bu desteklere rağmen pandeminin neden olduğu ekonomik tahribatların üretim hacminde düşüşü

tetikleyerek, gelir dağılımında yarattığı eşitsizlikler toplumda özellikle de en savunmasız kesimlerin üzerinde yıkıcı boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür.

Salgına bağlı yaşanan ekonomik krizler, nüfusun belirli kesimleri üzerinde orantısız bir etkiye ve toplumsal eşitsizliğin kötüleşmesine neden olabilmektedir. Salgının işgücü piyasasına olan etkileri çalışanları ve ailelerinin sağlık sorunlarını, yaşadıkları ekonomik kriz ve işçi-işveren arasında ilişkiden kaynaklanabilecek sorunlar takip etmektedir. Pandemiyle alınan önlemler, durdurulan faaliyetler azalan iş ve buna bağlı işsizlikle sonuçlanabilmektedir. Bir diğer boyut işin kalitesinin düşmesi (örneğin, ücretlere ve sosyal korumaya erişim), diğeri de olumsuz işgücü piyasası karşısında savunmasız grupların üzerindeki etki artacaktır (ILO, 2020a). Pandeminin insan sağlığını tehdit etmesiyle alınan kısıtlama kararları, durdurulan ekonomik faaliyetlerle emek arzının da olumsuz etkilenmesine ve çok sayıda çalışanın işini kaybetmesine ya da daha az gelir karşılığında çalışarak çalışan yoksulluğuna sebebiyet vermektedir (Kara, 2020). Bu sürecin en az hasarla atlatılabilmesi için birçok araştırmacı ailelere ve reel sektöre yönelik kolaylaştırıcı desteklerin sağlanması gerektiğini savunmaktadır (Ustaoglu, 2020; Yıldız ve Uzun, 2020; Yorğun, 2020). Pandemi sürecinde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de işveren ve çalışanlara yönelik koruyucu bazı önlem ve destekler sağlanmıştır. Türkiye’de pandeminin ilerleyişiyle güç durumda kalan özel sektör işverenlerine ve çalışanlara yönelik bu sürecin neden olduğu zararın etkilerini hafifletmek amacıyla bir takım destek paketleri açıklanmış, sosyal yardım ödemeleri, alternatif çalışma programları gerçekleştirilmiştir.

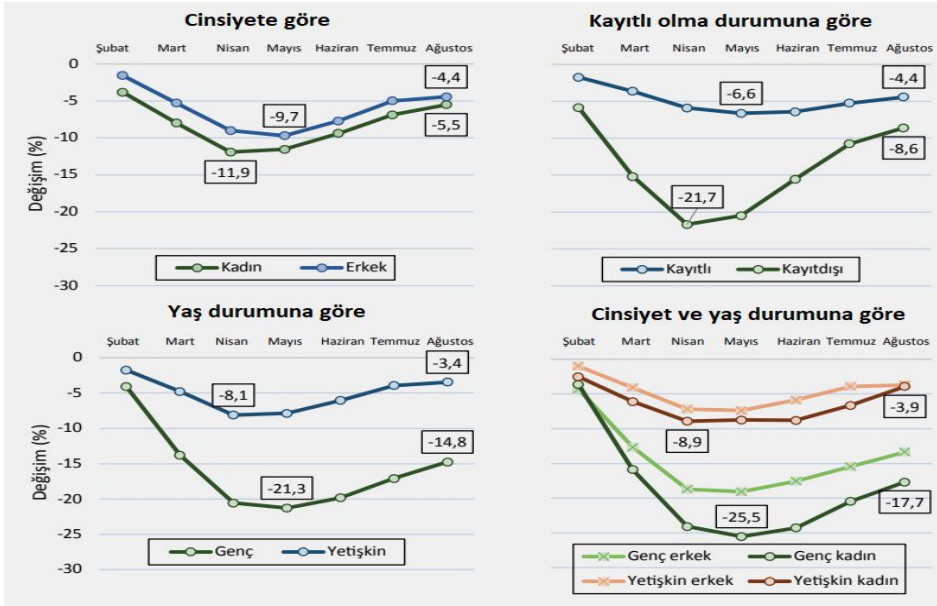
Türkiye’de istihdama yönelik alınan önlemlerin başında uzaktan çalışma, esnek çalışma gibi uygulamaların hayata geçirilmesi gelmektedir. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı raporlarına göre pandemi sürecinde kısa çalışma ödeneğinden faydalanabilmenin koşulları hafifletilip istenen belge sayısı azaltılarak daha fazla çalışanın bu ödenekten faydalanmasının önü açılmıştır. Bununla birlikte çalışmadığı süreyi daha sonra çalışarak telafi etme koşullarında belirtilen iki aylık süre dört aya çıkarılmıştır. 2020 yılı 32bin sağlık görevlisinin istihdamına karar verilmiştir. Çeşitli sektörlerde işverenler için işten çıkarma yasağı getirilmiştir. Bu yasak başlangıçta üç ay ile sınırlandırılmışken, süre bitiminde dönem dönem yasağın süresi uzatılmıştır (Bulut ve Pınar, 2020:222). Bu uygulamalar Pandemi sürecinde işveren ve çalışanları kısmen rahatlatırsa da Yorğun’a (2020: 75) göre ücretsiz izin, işsizlik oranının artışı, düşük zam ya da zamsız çalışma gibi uygulamaların çalışan yoksulluğunu tetikleyeceğini ifade etmektedir.

Tablo 4. Pandemi Öncesi ve Sonrası Üç Aylık Periyotta İşsizlik ve İstihdam Oranları

Dönem	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
Mart 2019	%14,1	%45,4
Nisan 2019	%13,0	%46
Mayıs 2019	%12,8	%46,1
Mart 2020	%13,2	%42,0
Nisan 2020	%12,8	%41,1
Mayıs 2020	%12,9	%41,4
Mart 2021	%13,1	%44
Nisan 2021	%12,9	%44,2
Mayıs 2021	%12,4	%43,8

Kaynak: TÜİK (2019b)

2020 Mart ayında başlayan kısıtlamaları dikkate alarak Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden hareketle pandemiden önceki yılın işsizlik ve istihdam oranlarıyla karşılaştırma yapmanın yaşanan etkilenmeyi kısmen gösterebileceği düşünülmektedir. 2019 yılı Mart, Nisan ve Mayıs ayı işsizlik ve istihdam oranları Pandemi sonrası aynı üç aylık dönemdeki oranlarıyla karşılaştırıldığında istihdam edilenlerin sayısında düşüşün olduğu dikkati çekmektedir. Aynı dönemlerin işsizlik oranlarına bakıldığında ise önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bu durumun pandemi sürecinde hayata geçirilen ücretlendirme değişiklikleri, işten çıkarma yasağı gibi uygulamalardan kaynaklandığı düşünülmektedir. 2021 yılı Mart, Nisan ve Mayıs aylarında istihdam oranında önemli bir artış yaşanırken işsizlik oranlarında bir önceki yıla göre önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. 2021 yılı Mart, Nisan ve Mayıs dönemlerinde istihdam oranındaki artış üzerinde kamu sektörüne yapılan personel alımının etkili olduğu, işsizlik sigortası, ücretsiz izin, kısa çalışma ödenekleri gibi uygulamalar bu sürecin az hasarla atlatılmasında etkili olduğunu düşündürmektedir (Bulut ve Pınar, 2020). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Aralık 2020'deki Araştırma Notu'na göre Türkiye'de Covid-19 sürecinden kayıt dışı çalışanların, gençlerin ve kadınların daha olumsuz etkilendiğini ifade eden grafikler aşağıda yer almaktadır.

Grafik 1. Covid-19 sürecinde istihdamdan olumsuz etkilenen gruplar

Kaynak: ILO, 2020b.

Uluslararası Çalışma Örgütü Covid-19 ve İstihdam adlı Araştırma Notu belgesine (2020) göre küresel salgının zirvesi kabul edilen Mayıs 2020'de 3 milyon işin kaybedildiği ifade edilirken, mevcut istihdamın korunması için kamunun aldığı tedbirlerin kayıtlı işçileri koruduğu ancak sosyal güvenlik kapsamında çalışan her beş kişiden birinin işini kaybettiği ve özellikle de gençlerin, kadınların, inşaat, konaklama ve az vasıf gerektiren işlerde çalışanların önemli bir kısmının işini kaybettiği vurgulanmaktadır (ILO, 2020b). Çalışma hayatındaki kişiler ve ailelerini doğrudan etkileyen bu durum kayıt dışı istihdama zemin hazırlamakta ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Pandemi sürecinin farklı nüfus gruplarını ekonomik yönden nasıl etkilediğine bazı araştırma sonuçlarından hareketle yer verilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra salgınla mücadelede Türkiye'deki sağlık alanındaki uygulamalara diğer ülke örnekleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme getirilecektir.

Sağlık politikalarına dair tartışmaya geçmeden önce Türkiye'deki bazı verilere bakmak faydalı olacaktır. 2020 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de aktif olarak kullanılan hastane yatağı Sağlık Bakanlığı'na ait 156.965 ve özelde 52.230'dir. Üniversite hastane yatağı ise 41.987 adettir (Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2021). 10.000 kişiye düşen hastane yatak sayısı ülkemizde ortalama 28,3 iken OECD ülkelerinde bu ortalama 46,5'tir. Türkiye'de

pandemi döneminde sağlık politikası anlamında Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu oluşturularak pandemi sürecinin farklı açılardan değerlendirmesi yapılmıştır. Kişiler ücretsiz test ve ilaç imkânından yararlanmışlardır. Halk sağlığı problemi olan Covid-19 döneminde yetersiz kalan hastanelere ilave olarak hızlı hastane formları oluşturulmuştur. Özel sektör ile ortaklaşa çeşitli tıbbi makinaların yapılması ve sürece hızlıca dâhil edilmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca mobil uygulamalar (HES) ile kişilerin risk durumu hesaplanmıştır. Ülkelerin Pandemi yönetimindeki politikaları ve bütçeleri farklılık göstermektedir. Ülkelerin tıbbi yardıma ayırdıkları bütçeye bakıldığında en fazla ödeneği ABD ayırmıştır. Refah devletleri olarak da bilinen Kuzey Avrupa ülkelerinden bile daha fazla bütçe ayıran ABD aldığı önlemler ve tedavi planlaması ile süreci yönetmiştir. OECD ülkeleri arasında ilk sırada yer alan Fransa, sağlık sektörüne en yüksek bütçeyi ayırarak kişi başına düşen sağlık harcamaları alanında Avrupa Birliği ülkeleri arasında altıncı sırada yer almaktadır (Sarıyıldız vd., 2021:322).

Cox (2020), Covid-19'un sosyal belirleyicilerini yaş, ırk ve etnisite, yoksulluk, sosyal dışlanma, evde bakım ve teknolojik destek olarak ifade etmektedir. Bu açıdan, yaşlı bireylerin, Afrikalı Amerikalılar ve Latinlerin örneğinden yola çıkarak bu bireylerin salgın sırasında görülen yüksek hastane yatış oranları ve ölüm oranları nedeniyle Covid-19'dan daha yoğun olarak etkilendiği açıklanmaktadır. Bununla birlikte, salgın sürecinde artan finansal taleplerle birlikte düşük gelir, pandemi özelinde alınan önlemler olsa bile insanları yüksek bulaş riskine sahip işlerde dahi çalışmaya devam etmeye yönlendirmektedir. Ayrıca, salgının kontrol altına alınmasında önemli bir uygulama olarak görülen eve kapanma süreçleri bireylerde yalnızlaşmayı ve dolayısıyla sosyal dışlanma hissinin tetikleyerek fiziksel ve psikolojik sağlık açısından risk oluşturmaktadır. Bu süreçte evde bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacın özellikle yaşlı ve kronik hastalıklara sahip bireyler tarafından artması sağlık profesyonelleri açısından koruyucu ekipmanın, evde bakım hizmetlerinde deneyim sahibi olmanın ve çalışanlara yönelik Covid-19'a karşı düzenli PCR testi yapılmasının önemine işaret etmiştir. Teknolojik desteğin ise, evde kapanma önlemlerinin yoğun bir şekilde uygulandığı yaşlı bireyler açısından önemli bir araç olduğu vurgulanmaktadır. Online danışmanlık, tele sağlık ve diğer sanal uygulamalar bir yandan yaşlı bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kolaylaştırıcı olurken bir yandan teknolojik desteğe erişim ve teknoloji kullanımına ilişkin sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Pandeminin sosyal belirleyicilerini sıralayan Cox (2020) böylece bir dönemde sosyal hizmetin savunuculuk, eğitici, politika geliştirme, kaynaklara erişimi kolaylaştırıcı rolünün işlerliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Salgın sürecinde yaşanan sağlık, ekonomik temelli sorunlar karşısında insanla-

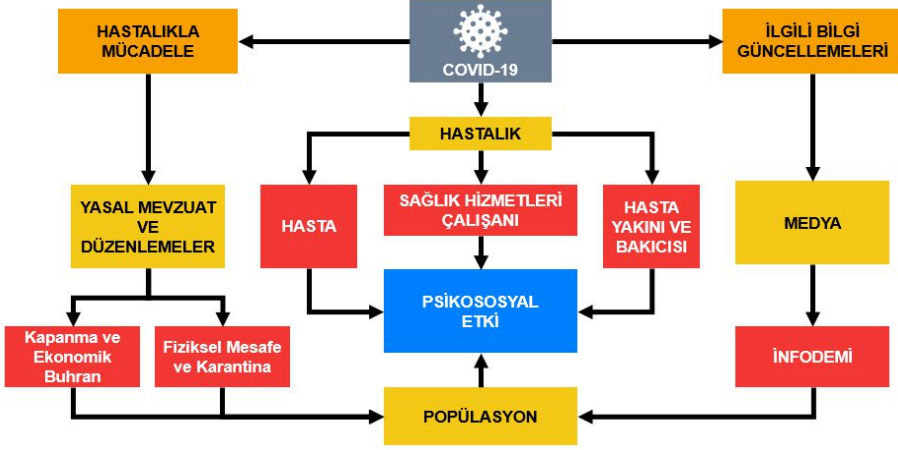
rın kendilerine yeterli hale gelebilmeleri, geçimlerini sağlayabilmeleri, yaşadıkları sorunların giderilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanabilmesi noktasında sosyal hizmet mesleğine salgın öncesine nazaran daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sosyal hizmet mesleğinin önemi ve değerinin anlaşılmasında Covid-19 sürecinin psikososyal yansımalarının da ele alınması önemli ve gerekli görülmektedir.

2.PANDEMİNİN PSİKOSOSYAL YANSIMALARI

Covid-19, bireysel ve toplumsal yaşamda pek çok olumsuz etkiye neden olmuş ve olmaya devam etmekle birlikte dünyada çok boyutlu ruh sağlığı sorunlarına yol açmıştır. Fiziksel mesafe, izolasyon gibi süreçler bireyleri psikolojik açıdan etkilerken sosyal çevre ile etkileşim üzerinde de olumsuz yansımalar getirmiştir. Ayrıca, ekonomik düzeyde oluşturduğu düşüşler ile iş kayıpları gibi toplumsal etkilerle de hem mikro hem de makro açıdan ruh sağlığını etkileyerek “ruh sağlığı tsunamisi- mental healthtsunami” şeklinde bir kavramı öne çıkarmıştır (Saha, Torous, Claine ve Choudhury, 2020). Saha vd. (2020) tarafından yapılan çalışma sonuçlarından, pandemi sürecinde ruh sağlığı semptomlarının %14 arttığı, bireylerin hissettiği desteğin %5 azaldığı anlaşılmaktadır. Pandemi sürecinin en çok etkilediği gruplardan biri olan Covid-19 hastaları ile karantinede olan bireylerin yalnızlık, kaygı, panik, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon; başka bir grup olarak sağlık hizmeti sunucularının değersizlik korkusu, suçluluk, iş yükü nedeniyle tükenmişlik, depresyon, karantina nedeniyle aile içi ayrılma, madde kullanımı gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bununla birlikte, çocukların eğitim konusunda kaygı, sıkılma, virüsün bulaşmasına ilişkin korku gibi psikolojik etkiler yaşarken yaşlı bireylerin ise korku, endişe, sağlık hizmetlerine erişim zorlukları, sağlık kontrollerinin ya da rehabilitasyon seanslarının aksaması gibi sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu grupların yaşadıkları psikolojik etkilerin en aza indirilmesi için öne çıkan önlemlerin uzaktan iletişim araçlarının etkin kullanılması ya da kullanım olanaklarının sağlanması, ihtiyaç halinde bireylere psikoterapi hizmetlerinin sağlanması, evde bakım hizmetlerinin yoğunlaştırılması, ilaçların online sistemler aracılığıyla dağıtımının sağlanması şeklinde olduğu görülmektedir (Dubey vd., 2020:785). Pandemi sürecinde, örüntü sürekliliği gösteren sosyolojik kurumların bireysel açıdan da kendini gösterdiği ifade edilebilmektedir. Hastalığın ortaya çıkışında bireysel sağlığın daha ön planda olduğu söylenebilirken yayılmasıyla birlikte toplumsal sağlığına yönelik koruyucu adımların daha yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar birey öncelikli olarak kendi sağlığını korumak adına önlemlere uymaya çalışsa da çevresinin ve dolayısıyla toplumun sağlığını da koruyucu adımlar atmış olmaktadır. Küresel açıdan ele alındı-

ğında ise, bireylerin yaşadığı ekonomik geriye gidişler artık bireysel olmaktan hatta ülkesel olmaktan ziyade tüm dünyada domino taşı etkisi oluşturmaya başlamıştır. Sağlık kurumuna ilişkin karar verici konumda olan devlet, virüsün kendisinden ve yansımalarından doğrudan ya da kimi zaman dolaylı etkilenen birey, pandemi sürecinde fiziksel mesafenin en büyük ikamesi konumuna gelen medya bu sürecin en önemli aktörlerini oluşturmaktadır. Bu açıdan Şekil 1 incelendiğinde, her an güncellenen veri ile yeni elde edilen bilgiler üzerine inşa edilen Covid-19 tanınırlığı ile psikososyal açıdan ilk etkilenen gruplar hastalar, yakınları ve bakım verenler şeklinde ifade edilebilmektedir. Günümüzde de sağlık açısından önlemlerin sürekli şekil değiştirdiği (kimi zaman yoğunlaştığı kimi zaman da esneklediği) bir ortamda, hastalığın kendisi kadar “hasta olma” fikrinin de getirdiği etkiler açıktır. Virüsten en yakın ve yoğun temas halinde olan bakım verenler ve sağlık profesyonelleri ile bulaşma kaygısı yaşayarak sosyal işlevselliğinden önemli sekteler yaşayan bireylerin travmatik süreçleri uzun vadeli etkileri düşünülerek incelenmeye değer durmaktadır. Bulaşma riskinin en aza indirilmesi niyetiyle toplumsal ve ekonomik yaşamın nasıl düzenleneceğine ilişkin kuralların ve yaptırımların devlet tarafından sunulduğu ve uygulamaya geçildiği görülse de arka planda sağlıkla ilişkili çıktılarının bu süreci yönlendirici olduğu bilinmektedir. Virüsten etkilenen ya da etkilenme riski taşıyan toplum ile virüsün bulaşma ve yayılma riskine karşı önlemler alan ve uygulayan devlet arasındaki en önemli köprünün medya olduğu söylenebilmektedir. Karantina süreçlerinde bireyler kitle iletişim araçları vasıtasıyla hem süreçle ilgili bilgi edinmişler hem de yakınlarıyla görsel ve yazılı iletişim kurma imkânı bulmuşlardır. Bu süreçte, kazandırılan yeni bir kavram olarak “infodemic” kapsamı bakımından önem taşımaktadır.

Şekil 1. Hastalık, Sağlık Hizmeti Sunucuları, Devlet ve Nüfus (Toplum) Arasındaki Karmaşık Psikososyal İlişki

Kaynak: **Dubey vd. (2020, s. 780)**

Toplumların kriz dönemlerinde sosyal medyada daha fazla vakit geçirdiğini belirten Esen (2021), kişilerin krize karşı tutumlarının paylaşıldığı bir mecra da daha hızlı bilgi akışının sağlandığını belirtmektedir. Pandemi ile gündelik hayatta sıklıkla kullanılan maske, mesafe, hijyen, karantina, bilim kurulu, kısıtlama, Covid, aşı, vaka gibi kavramlarla yeni bir dil gelişmiştir. Sağlık yardımında ihtiyaç analizinin yapılabilmesi, hizmetlerin yapılandırılmasında sosyal medyadan da güç alınmaktadır. Günlük test ve vaka sayılarının öğrenilmesi, risk durumunun görülebilmesi hem toplum açısından hem de sağlık personeli açısından psikolojik yükü artırdığı düşünülmektedir.

Covid-19 sürecinde damgalanma tehlikesi ile kişiler sağlık süreçlerini birbirleriyle şeffaf bir şekilde paylaşmamışlardır. İnsanların ayrımcılığa maruz kalmamak adına yaşadıkları süreci gizledikleri belirtilmektedir. Bunun üzerine medyada kanıta dayalı raporlar sunulmaya ve damgalamanın önüne geçecek nitelikte uzmanların açıklayıcı bilgileri kullanılmıştır (Gölbaşı ve Metintaş, 2020:129). Bireylerin genel olarak salgın hastalıklar döneminde olduğu gibi Covid-19 salgınında da kimden, nasıl bulaştığı konusundaki belirsizlikle toplumdaki diğer bireylere, kurumlara karşı güvensizlik oluşturmuştur. Toplumsal belirsizlik ve güvenin azaldığı bu dönemde bilimsel bilginin eksikliği komplo teorilerini de tetiklemiştir. Bilinen en yaygın komplo teorisi ise Türkiye ve dünya üzerinde pek çok ülkede Covid-19 salgın hastalığının planlanarak ortaya çıkarılan bir dünya deneyi olduğu görüşüdür. Dünya nüfusunun azaltılmasının amaçlandığı görüşü dikkat çekmiş ve aşı yoluyla toplumlara “çip” takılması ve

kişilerin kısırlaştırılması fikri tartışılmıştır. Komplo teorilerine inanmada inançlar ve ideolojinin etkili olduğu yapılan farklı çalışmalarla ortaya çıkmıştır (Akyüz, 2021:173). Bu noktada sosyal medya platformlarındaki yanlış bilgiler, aşı ve maske konusunda toplumda kararsızlıklara yol açmıştır. Sosyal medyada pandemi sürecinde en fazla dikkat çeken bir diğer konu da göçmenlere yönelik nefret söylemleridir. Ayrımcılık ve damgalama ifadelerinin yoğunluğu Pandemi döneminde göçmenlere yönelik nefret söyleminin görünürlüğünü artırmıştır (Kuş, 2021). Covid-19 döneminde dijitalleşme ile en sık görülen bir diğer konu da çeşitli gruplara yönelik nefret söylemi olmuştur. İfade özgürlüğü gerekçe gösterilerek farklı grupların konumu nedeniyle ötekileştirme pratiği içerisine girilmektedir. Farklılıklara karşı tolerans seviyesinin düşük olduğu bu durum nefret suçuna kadar gidebilmektedir. Nefret söylemini Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1997 yılında şöyle tanımlamaktadır. “İrkçi nefreti, yabancı düşmanlığını, Yahudi düşmanlığını veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezcilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimini kapsayacak şekilde anlaşılacaktır” (Akgül, 2020:59). Nefret söylemi hoşgörüsüzlüğün yansıması olarak kabul edilmektedir. Kişi ve gruplara tahammülsüzlüğün göstergesi olan nefret söylemini ifade özgürlüğü olarak ele alan bakış açıları da bulunmaktadır. Ancak kişilerin temel hak ve özgürlüklerini göz ardı eden ifadelerin bahsedilen özgürlük kapsamında olmadığı bilinmektedir. Nefret içerikli söylemlerin varlığı toplumlarda uzun dönemde ayrımcılığa ve normal kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan nefret söylemlerine yönelik bir sınırlandırmanın gerekliliği tartışılmaktadır. Muhataba yönelik kimliksizleştirme, mağdur etme ve küçük düşürmenin ağırlıklı olarak yaşandığı nefret söylemlerinde toplumsal infiale sebep olma riskine karşılık sınırlandırılma gerekli görülmektedir (Demirbaş, 2017:2696). Nefret söylemine maruz kalan kişiler, bu söylemde bulunan kişi ve grupların gözünde olumsuz niteliklere sahiplerdir. Farklı özellikleri sürekli vurgulanan ve istenmeyen dezavantajlı gruplar içerisindeki göçmenler hoş karşılanmamakta ve sıklıkla nefret söylemlerinin muhatabı olabilmektedir. Sosyal ağlarla birlikte daha fazla görünür olan nefret söylemi küresel boyutta da tartışılan bir konu olmuştur. İnsanlık tarihinde Kızıldenizli vahşi olarak nitelendirilmesi bilinen en yaygın örneklerdendir. “Zavallı, kapıdaki düşman” ifadeleri ile göçmenlere karşı hoşgörüsüzlüğü anlamak mümkün olmaktadır. Suriyeliler üzerine Türkiye özelinde nefret söylemini anlamak için yapılan bir çalışmada atılan tweetlerin analizi yapılmıştır. Suriyelilerle ilgili karşıtlığı anlamak adına Tablo 5’te öne çıkan söylemler dikkat çekici bulunmaktadır (Taşdelen, 2020).

Tablo 5. Mültecilere Yönelik Twitter Paylaşımlarına İlişkin Sayısal Veriler

Söylemler	Tweet	Beğeni	Retweet	Yorum
Barbar sürüsü	185	45	32	19
İstilacılar	160	40	21	11
Bayraksızlar, vatansızlar	102	34	18	9
Pis Araplar	98	30	11	7
Vatan kaçkını	91	27	10	7
Hainler	71	13	6	5
Esad'ın çöpleri	33	11	5	3
Kafa kesenler	23	7	3	2
Atom bombasını hakediyorlar	15	3	3	1
Toplam	778	210	109	64

Kaynak: Taşdelen (2020, s. 566)

Denetimin zor olduğu sosyal ağlardaki nefret söylemlerinin mültecilerle ilgili “dışarıda kalmayı hak eden” şeklinde olduğu çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Toplumsal ilişkilerin kişilerin tutumlarına göre belirlendiği varsayımından hareketle söylemlerin gündelik hayatta önemli bir yer edindiğini belirtmek gerekmektedir. Kişiler gerçek ismini dahi kullanmadan sosyal mecrada özgürce söylemlerde bulunabilmektedirler. Birlikte hareket etmek adına hashtag mekanizması aracılığıyla hızlı bir örgütlenme yoluna gidilerek daha fazla kişinin katılmasıyla grupça nefret söylemlerinden bahsetmek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra göçmenlere yönelik olumsuz tutuma sahip bireylerin kendisinin de pandemi ile zorlu bir imtihanı bulunmaktadır. Pandeminin kendisi başlı başına kaotik bir süreç olduğu için sağlık, sosyal, ekonomik, psikolojik boyuttaki tahribatla kişilerin hizmetlere erişimi de zorlaşmıştır.

Miller ve Lee (2020), sosyal hizmet bakış açısıyla Covid-19'un yaşlı bireyler, aileler ve sosyal çevre ilişkilerinde ciddi yıkıcı sonuçlar oluşturduğunu özetlemektedir. Kendi evlerinde çeşitli toplum hizmetleri alarak yaşamını devam ettiren bireyler pandemi ile birlikte temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında zorluk yaşamaya başlamış, haberlere yansıyan virüs kaynaklı ölümler bireyler için travmatik bir süreç oluşturmuş, karantinadayken yakınlarını kaybeden bireyler cenaze törenlerine katılmamış, karantina kapsamına alınan aile üleriyle bağlantı kuramamışlardır. Bu noktada sosyal hizmet uzmanları mesleğin değerleri gereği sosyal adaleti, bütünleşmeyi sağlamak, insan ilişkilerini korumak adına farklı internet ya da uzaktan erişim temelli araçları kullanmaya ve özellikle sağlık hizmetleriyle bütünleşik halde çalışarak karantina sonrası bireylerin ihtiyaç duydukları sosyal hizmet uygulamalarını yürütmeye başlamışlardır (Miller ve Lee, 2020:565). Belirsizlikler, test ve tedavi için ciddi kaynak sıkıntısı ve müdahale edenleri ve sağlık hizmeti sağlayıcılarını enfeksiyondan korumak, kişisel özgürlükleri ihlal eden alışılmadık halk sağlığı önlemlerinin dayatılması,

finansal kayıplar gibi sorunların Covid-19 sürecinde en fazla görülen psikososyal stres faktörleri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu faktörlerin hem bireylerin (güvensizlik, kafa karışıklığı, duygusal izolasyon ve damgalanmaya neden olarak) hem de toplulukların (ekonomik kayıplar, iş ve okulların kapanması, tıbbi bakım için yetersiz kaynaklar nedeniyle) ruh sağlığını etkilemiştir. Madde kullanımı gibi sağlıksız davranışların, psikiyatrik semptomlar gibi duygusal tepkilerin evde karantina önlemlerine uymama ya da aşı karşıtlığı gibi sosyal tepkilerin görüldüğü bir sürecin yaşanmaya başladığı açıktır (Pfefferbaum ve North, 2020). Berg-Weger ve Schroepfer (2020) yaşlı bireyler odağındaki sosyal hizmet uygulamalarının sınırlarını pandemi özelinde genişleterek örneklendirmektedir. Covid-19 pandemisi tüm dünyada tüm yaş gruplarını etkilemekle birlikte özellikle yaşlı bireyler açısından oldukça ağır sonuçlar ve etkiler oluşturmuştur. Ne kadar devam edeceği henüz bilinmeyen bu pandemi sürecinde, yaşlı bireylerle yürütülecek sosyal hizmet uygulamaları konusunda hem fiilen sahada çalışan uzmanların hem de sosyal hizmet öğrencilerinin eğitimi ön plana çıkmaktadır. Pandeminin getirdiği uzaktan erişim araçları konusunda yaşlı bireylerin yaşadığı ayrımcılık, dijital bölünme (digitaldivide) gibi kavramların önem kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte, yaşlı bireyler arasında teknoloji kullanımının, yalnızlaşma ve sosyal dışlanma, diğer disiplinlerle özellikle sağlık profesyonelleriyle birlikte çalışmanın öneminin ele alındığı odaktaki konuların pandemi ile ilişkilendirilerek hem uzmanların hem de öğrencilerin eğitim süreçlerine dahil edilmesi elzem gibi görünmektedir (Berg-Weger ve Schroepfer, 2020). Pandemi sürecinden en fazla etkilenen nüfus grubu olan yaşlı bireylerin yaşam kalitelerinin ele alınması açısından sosyal hizmetin odak noktalarının sosyal ilişkiler, bağımsızlık ve karşılıklı bağımlılık algıları, fiziksel ve ruhsal sağlık, finansal kaynaklar şeklinde sıralandığı belirtilmektedir (Tanner, 2005). Yaşam kalitesi en temelde bireylerin kendi yaşamları hakkındaki algısı olarak kabul edilmektedir. Yaşam kalitesindeki en büyük değişimin yaşlılık döneminde olması sosyalliklerin azaldığı, sağlık problemlerinin arttığı, rol ve statü kaybının yaşanmasına ek olarak pandemi döneminde toplumsal hayattan kopma noktasına gelinmiştir. Sosyal destek mekanizmasının zedelenmesi kişilerin yaşam kalitesinde düşüşe sebep olmaktadır (Boylu-Aydiner ve Paçacıoğlu, 2016:140). Sosyal ilişkiler bağlamında, ailenin toplumsal rollerin önemli bir kaynağı olduğu düşünüldüğünde, aile büyüklerinin özellikle bazı etnik gruplarda çocuk bakmak, çocuklarla/torunlarla birlikte eğlenceli vakit geçirmek, eğitimlerine yardımcı olmak gibi geleneksel görevlerinin olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, yaşlı bireyin de bu rollerle birlikte kendisine duygusal ve sosyal destek sağladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yaşlı bireylerin özellikle finansal açıdan çocuklarına bağlı olmaları ya da farklı ihtiyaçları için başka bireylerin desteğine ihtiyaç duymalarının kendilerini topluma hiçbir katkı sağlamayan ve işe yaramaz gibi hissettirdiği ifade edilmektedir. Sağlık sorunlarının yaşlı bireylerin sosyal yaşantılarına olan olumsuz etkisi ile bireylerin sosyal rollerini ve benlik tanımlamalarını kaybettikleri işaret edilmektedir (Tanner,

2005). Devam eden yaşam olayları, sosyal ilişkiler, bireyin dâhil olduğu mekanlarla (ev, sosyal çevre ile zaman geçirilen ya da diğer mekanlar) olan ilişkileri, belirli tutum ve değerler içinde bireyin kendi benliğiyle ilgili süreklilik çabalarını ifade ettiğini belirten Tanner (2005), yaşlı bireylerin bu açıdan değişimi ya da yaşadıkları kayıpları yönetme noktasında sorunlar yaşadıklarını ve pandemi sürecinde yaşlı bireylerin sağlık durumlarının korunması isteğiyle sosyal ilişkilerin değişime uğradığını vurgulamaktadır (Tanner, 2005). Bununla birlikte, pandemi sürecinin ölüm kaygısı, yakınların kaybından ve toplu ölümlerin gerçekleşmesinden dolayı bireylerde oluşan psikolojik yüklerin ölçümlenerek tanımlanması (Kaya, Kıriloğlu ve Toptaş, 2021) ve bu somut veriler ışığında müdahale planlarının oluşturulması değerli görünmektedir. Bahsedilenler göz önüne alındığında, pandemiyle birlikte bireylerin benlik tanımlamalarından sosyalleşme süreçlerine kadar yaşanan değişimlerin toplumsal yaşama da yansımaya başladığı söylenebilmektedir. Yeni bir sosyal ilişki düzeninin yapılanmaya yüz tuttuğu bu süreçte yeni ilişki biçimlerini, başa çıkma mekanizmalarını öğrenen bireyin biyopsikososyal açıdan değerlendirilmesi de farklılaşacak gibi görünmektedir. Bu açıdan, sosyal, ekonomik yaşamla birlikte, eğitim, çalışma düzeni bireyin günlük pratikleriyle yakından ilişkili noktaların pandeminin zorunlu olarak getirdiği ve toplumlara öğrettiği biçimde yeniden ele alınması gerekmektedir.

3.PANDEMİ KISITLILIKLARI NE ANLATIYOR?

Koronavirüsün çıktığı nokta olan Çin, kriz sürecinde ilk olarak sağlık yönetimini geliştirmek adına adımlar atarak ve özellikle sağlık kurumları, ofis alanları, alışveriş merkezleri ve süpermarketler, yolcu taşıma istasyonları, ulaşım araçları, kreşler ve anaokulları, okullar, kolejler ve üniversiteler, yaşlı bakım tesisleri, sosyal yardım kurumları, ruh sağlığı tesisleri ve evsizlere yardım istasyonu gibi özel alanların yönetimine odaklanarak salgın yönetimine başlamıştır. Bunun yanında, Çin Sosyal Hizmet Eğitim Derneği (ChinaAssociationfor Social WorkEducation) pandemi sürecinde farklı dezavantajlı gruplara yönelik hizmetlerin geliştirilmesi adına ilgili sosyal hizmet konularına ilişkin çevrimiçi kurslarla eğitim sağlamış, pandemi önleme ve kontrolüne yönelik sosyal hizmetlerini ve araştırmalarını düzenli ve planlı bir şekilde yürütmek üzere çalışma grupları kurmuştur. Sosyal hizmetlerin sunumu açısından, ilk olarak özellikle evde yaşayan çocuklara önem verilmiş, sosyal hizmet uzmanlarının düzenli inceleme yapmaları sağlanarak herhangi bir istismar durumunun olup olmadığı değerlendirilmiştir. Bunun yanında, kurum bakımındaki yaşlı bireylerin düzenli sağlık hizmeti ve gerekli Covid-19 önlemlerini takip etmeleri, psikolojik destek almaları ve evde yaşayan yaşlı bireylere ise uzaktan erişim araçlarıyla (telesahlik gibi) sağlık hizmetlerine erişimleri sağlanmaya çalışılmıştır. Finansal

zorluk yaşayan bireylere yönelik sosyal yardımlar sosyal hizmet uzmanları tarafından yönetilmiş, sağlık çalışanlarına yönelik ise yine sosyal hizmet uzmanları kişisel koruyucu ekipmanların sağlanması, dinlenme saatlerinin belirlenmesi ve karantinede olmaları gerektiği zamanlarda çocuklarının bakımı noktasında destek sunmuşlardır. Ayrıca, evde ya da hastanede karantinede olan bireylere yönelik psikososyal destek sosyal yardım gibi ihtiyaçları sosyal hizmet uzmanları tarafından karşılanmaya çalışılmıştır (Ma ve Lyu, 2021:91). Pandemide kısıtlamalarla değişime uğrayan başka bir alan ise toplumların tüketim anlayışıdır. Zamanlarının çoğunu evde geçiren kişiler ihtiyaç temelli alışveriş yapmıştır. Temel tüketim nesnelerini elektronik ortamda alan kişiler ayrıca stok yapmaktadır. Klasik ödeme biçimlerinden “temassız” ödeme seçeneklerine geçilmesiyle online alışverişlerde yaşanan kolaylık toplumların bu yöndeki eğilimini artırmıştır. Ağırlıklı olarak evde geçirilen süre içerisinde turizm reklamları durdurulmuştur. Pandemiden en çok etkilenen sektörlerin başında gelen turizm ve seyahat firmaları ülkelerin uçuş kısıtlamasıyla reklam ve ticari alışkanlıkların farklılaştığını söylemek mümkündür. Ekonomik işleyişin altüst olduğu bir dönem olarak pandemi 18 yaş üzeri 2137 kişi ile yapılan çalışma sonucu aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Pandemi sürecinde Almanya, Amerika ve Birleşik Krallık ülkelerinde gündelik yaşam pratiklerinin değişimi tablodaki ifadelerde görülmektedir (Gençyürek-Erdoğan, 2020).

Tablo 6. Gündelik Yaşam Pratiklerindeki Değişim

	<i>Almanya</i>	<i>Birleşik Krallık</i>	<i>Amerika</i>
Evde daha fazla kalma	%71	%84	%77
Elleri daha fazla yıkama	%70	%75	%73
Sosyal mesafeyi uygulama	%61	%78	%69
Dışarıda koruyucu maske kullanma	%52	%20	%66
Restoran ve bar gibi halka açık yerlerden kaçınma	%58	%67	%65
Daha az alışverişe gitme	%59	%71	%62
Daha az seyahat etme	%51	%69	%56
Aile ve arkadaşlarla yapılan planları iptal etme	%54	%69	%56
Daha fazla online alışveriş yapma	%30	%46	%52
Daha fazla evi temizleme	%20	%40	%43
Az nakit kullanma	%35	%63	%36
Toplu taşımadan kaçınma	%50	%60	%36
Belirli saatlerde alışverişten kaçınma	%37	%43	%35
Evden çalışma	%22	%28	%30
Egzersiz düzeninde azalma	%20	%19	%16
Yaşam tarzında hiç değişiklik yapmama	%5	%2	%5

Kaynak: Statista (2020)

Toplumsal alana katılım ile virüs riskinin arttığı pandeminin başında sıklıkla dile getirilen bir konu olmuştur. Zorunlu olmadıkça evden çıkmama, hijyen ve mesafe ölçütleriyle gündelik yaşam pratiklerindeki en somut değişimleri görebilmekteyiz. Sosyalliklerin önemli ölçüde azaldığı bu dönemde kişiler ekonomik, sosyal, kültürel boyutta çeşitli rutinlerinden kaçınmışlardır. Dünyada pek çok aksaklıkların yanında hastane ziyaretlerinin kısıtlanması, psikososyal bakım alan hasta ve yakınları için de zorlayıcı bir durum yaratmıştır. Hasta, aile ve bakım veren personel üçgenindeki bu durum pandemi sürecinde ziyaretlerin kısıtlanması sebebiyle hasta/aile bağlantısı için yeni stratejiler düşünülerek aile destek ekipleri kurulmuştur. Sosyal hizmet uzmanı, psikolog, bakım hizmeti veren profesyonellerden oluşan bu ekiple kapsamlı bir psikososyal destek verilmesi amaçlanmıştır. Bu ekip Covid hastası kişilerin ailesi ile iletişime geçerek stres döneminin en hafif şekilde atlatılması için zoom online uygulama platformu kullanmıştır. Ölümle sonuçlanan hastalar için ise cenaze törenlerinin gerçekleştirilmesi ve geleneksel anma etkinliklerinin düzenlenmesinde rol almışlardır (Burke vd., 2021). Pandemi kısıtlılıklarının sosyal yaşama ve kişiler arası ilişkilere olumsuz yansımalarına yönelik yeni bakış açılarının ve uygulamaların kullanılması kadar virüsün etkililiğinin azaltılmasına ilişkin yapılan çalışmaların da toplumlarda farklı anlamlar taşıdığı görülmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri aşı olma konusunda karşıt görüşe ya da tereddütlere sahip olan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşı olma konusunda tereddüt yaşayan kişilerin sosyal medya aracılığıyla ideolojik içeriklerle karşılaşmasıyla endişelerinin artırdığı düşünülmektedir. Amerika'da kişilerin aşı tereddütlerini gidermek için aşının güvenliği ve etkinliği hakkında Amerikan Tabipler Birliği kamusal bir metin yayımlamıştır. Aşı geliştirme çalışmaları bir yandan devam ederken diğer yandan da ülkelere aşının dağılımı konusunda küresel bir endişe yaşanmıştır. Yoğunlaşan sosyal medya kullanımı, aşı karşıtlarının yanlış ve asılsız söylentileri ile halk sağlığı riske girmiştir. Buna en somut örneği 2020 yılında her 45 milisaniyede Covid-19 ile ilgili atılmış tweetler gösterilebilmektedir (Puri vd., 2020). Aşı karşıtlığının, yanlış ve eksik bilgilerin önüne geçmek için sosyal medya ağlarında yapısal değişikliklerin yapılması öngörülmüştür. Bu konuda devletlerin sağlık kurumlarının web sitelerinde kanıta dayalı bilgi sunması gerekmektedir. ABD aşıyla ilgili anahtar kelimeyi sabitlenmiş bir tweet olarak "vaccines.gov" a bağlamak için sağlık ve insan hizmetleri departmanı kurarak aşı hakkında tekil bilgi edinimini sağlamıştır. Bunun yanında hükümetler doğru bilgileri teşvik etmek, sosyal medyadaki içerikleri filtrelemek, kanaat önderi konumdaki kişilerin aşı hakkındaki olumlu görüşlerinden de faydalanmaktadırlar. Politikacı ve popüler kişilerin kitleleri etkileme potansiyeline sosyal medya ağlarını da katarak aşı karşıtlı-

ğının önüne geçilmek istenmiştir (Purı vd., 2020). Dünya Sağlık Örgütü aşı karşıtlığını; aşı ile önlenebilir hastalıkların önündeki en büyük engel olarak tanımlamıştır. Dünya genelinde en popüler Youtube platformunda “Covid-19” anahtar kelimesiyle yapılan aramalarda videoların %27,5’i gerçek dışı bilgi olduğu söylenmektedir (Lı vd., 2020). Türkiye’de ise Sağlık Bakanlığınca oluşturulan bilim kurulu üyesi Bozkurt’un (2021), aşı tutumu hakkındaki çalışmasında aşı taraftarlığı, aşı karşıtlığı ve aşı tereddütü olarak üç boyut ortaya çıkmıştır. Gençlerde aşı karşıtlığı düzeyi yüksek çıkarken, eğitim düzeyinin artması aşı konusundaki tereddütü azalttığı görülmüştür. Hane geliri arttıkça aşı taraftarlığı artmakta; mevcut bir işi olan kişiler de yine aşı olmaktan yana tutum sergilemektedirler. Ayrıca dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sağlık problemi olmaktan çıkan Covid-19 politize bir konuma gelmiştir. Politik açıdan ise sol görüşten sağ görüşe gittikçe aşı tereddütü ve karşıtlığı artma eğilimi göstermiştir. Virüse yakalanan kişilerin bu hastalığı geçirme şekli aşı konusundaki tutumu da belirlemektedir. Hastalığı hafif atlatanlar aşı konusunda tereddüt gösterirken ağır atlatanlar aşı taraftarı olmaktadır. Ekonomik belirsizlik yaşayan kişilerin daha fazla aşı tereddütü yaşadığını gösteren bu çalışmaya göre kamu kurumlarına ve bilim insanlarına güven de etkili olmaktadır. Büyükşehirde yaşayan eğitimli orta sınıfı kapsayan bu araştırma, diğer eğitim kategorileri göz önüne alınacak olursa aşı karşıtlığının artacağını öngörmektedir (Bozkurt, 2021).

Aşı reddi konusunda Dünya Sağlık Örgütü sadece Covid-19 özelinde değil diğer salgın hastalıklara yönelik aşı konusunda da benzer eğilim gösterdiğini belirtmektedir. Son 10 yılda Başta Amerika olmak üzere ülkelerdeki aşı karşıtlığının önündeki engelleri bağlamsal etkiler, birey ve grup etkileri, aşı ve aşılamaaya ait etkiler olmak üzere üçe ayırmıştır. Türkiye’deki aşı tereddütü yaşayan kişiler sosyal medyadaki toplumsal lider, popüler kişilerin aşı karşıtı söylemlerinden ve aşıya olan güvensizlik sonucu aşıya mesafeli durmaktadırlar (Tekinel, 2020:81). Aşı karşıtlığına neden olabilecek bir durum olarak gösterilen “infodemi”, doğru olmayan ve hatalı bilgilerin topluma yayılarak korku ve panik ortamına neden olmuştur. Dijital kanallardan daha hızlı edinilen bilgiyle kontrol edilemeyen bir süreç ortaya çıkmaktadır. Covid-19 pandemisi özelinde sokağa çıkma kısıtlılıklarının önceden farklı bir kanaldan öğrenilmesiyle kişiler havaalanı ya da tren garı gibi bölgelerde yoğunluk oluşturarak salgının yönetimini zorlaştırmıştır. Infodemi, toplumların psikososyal faktörlerine göre değişmekte ve önyargıların çoğalarak yayılmasına zemin hazırlamaktadır (Gölbaşı ve Metintaş, 2020:127). Salgına yakalanmamak için medyada yer alan haberlerdeki korku unsurunun etkileyciliği ve yaygınlığı belirtilmiştir. Korkunun caydırıcı niteliğinden faydalanılarak kişilere ölümü çağrıştıran görsellerle virüsten korunmaları konusunda uyarılarda bulunulmuştur (Yalman vd., 2021:50). Başka

bir toplumsal tepki olarak maske karşıtlığının sebebi ise kişisel özgürlüğün kısıtlanması olarak algılanmaktadır. Maske kullanan kişilerin beyinlerinde hasar oluşacağı fikri de bir başka tartışma konusu olmuştur. Kişilerin beyin gelişimini zedelemesi ve gelecek nesillerin kontrol altına alınması için yapılan bir hamle olduğu görüşü toplumlarda kaosa neden olmuştur (Akyüz, 2021:173).

Aşı ve maske karşıtlığının yanında, başka bir tartışma konusu ise özellikle bireysel sağlık verilerinin bireyin isteği dışında paylaşılması ile başlayan gizlilik ve mahremiyet tartışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 sürecinde gizliliğin ihlal edilmesiyle ilgili tartışmalara değinen Wang, Wen-Hui, Chuang, ve Lee (2021), bireysel gizlilik konusunu özerklik ve bilgi gizliliğinin ihlali şeklinde iki noktada ele almıştır. İlk olarak, pandemi sürecinde ülkelerin karantinada olan vatandaşlarının telekomünikasyon şirketleri aracılığıyla konum bilgilerini kullanma, halka açık yerleri ziyaret eden insanların çeşitli sağlık kontrollerinden geçirilmesi gibi uygulamalarla bireylerin gözetim altında olmadan faaliyetlerini yürütmeleri şeklinde ifade edilen özerklik gizliliğine ilişkin bir tartışma oluştuğuna işaret etmektedir. İkinci olarak ise, yine bu süreçte kişisel verilerin toplanması, işlenmesi ve gerekli durumlarda paylaşılması, karantinadaki bireylerin, hastaların ve genel olarak halkın iletişim bilgilerinin toplanması, sağlıkla ilişkili durumlarının paylaşılması gibi süreçlerin bilgi gizliliği noktasında kaygı yarattığından bahsetmektedir. Dolayısıyla tüm bu uygulamaları Tayvan'da alınan kararlar üzerinden örneklendiren Wang vd. (2021) bu süreçte gizlilikle ilişkili pek çok etik ikilemin oluştuğuna ve bunlarla ilgili gerekli önlemlerin alınması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Topluma olan yansımalarıyla birlikte sosyal hizmet uzmanları, sağlık profesyonelleri gibi bakım ve hizmet sunan grupların da pandemi sürecinde pek çok zorlukla ve etik ikilem konusuyla baş başa kaldığını söylemek mümkündür. Banks vd. (2020) Covid-19 sürecinde, sosyal hizmet uzmanları ve müracaatçılar açısından belli zorluklar yaşandığını ve bu zorlukların temelinde ise etik konuların olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada, sosyal hizmetle ilişkili etik soruları; (1) değerlendirdiğimiz toplumu nasıl tanıyoruz?, (2) ekonominin durumunu nüfus sağlığına karşı veya bireysel özgürlüğü kamu yararına karşı nasıl değerlendirmeliyiz?, (3) hastane yatakları, gıda paketleri, koruyucu bakım ya da kurum bakımları kimlere sunulmalıdır?, (4) örneğin karantinaya alınmış bir yaşlıyı ziyaret etmek mi yoksa uzak durmak mı daha özenli ve sorumluluk gereği olur? Şeklinde sıralamaktadır (Banks vd., 2020, s. 570). Brunei, Kongo, Gine ve Nijerya gibi ülkelerde mesleklerinin tanınmadığını hisseden sosyal hizmet uzmanları pandemi sürecinde artan maddi, psikolojik ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi için çaba göstermeye başlamışlardır (Banks vd., 2020:578). Dolayısıyla bu süreçte, sos-

yal hizmet sunum sisteminin müracaatçının olduğu yerden başlamak, çevresi içinde bireyi tanımlamak ve bireyi biyopsikososyal açıdan ele almak için üzerine oturduğu temel bileşenlerin zorunlu değişime uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ekonomik ve sağlık ihtiyaçlarının daha yoğun olduğu pandemi sürecinde sosyal hizmet kaynaklar ile ihtiyaçların bütünleştirilmesinde üçüncü sektörü (STK'leri) hız kazanmak adına daha yoğun bir şekilde kullanmıştır. Birey ile devletin aracı mekanizması olan sivil toplum kuruluşları temelde toplumsal katmanlara daha hızlı bir şekilde ulaşabilmektedirler. Pandemi döneminde STK'ler pek çok hizmet sunumunda online programları kullanarak toplumsal travmaların önüne geçmeyi hedeflemişlerdir. STK personeli, kamu ve özel sektör bileşeniyle Türkiye özelinde oluşan *Vefa Destek Grupları* dayanışma adına en önemli örneklerdir. Toplumsal arenanın her aşamasında yer alan STK'ler pandemi sürecinde işlevselliklerini güncelleyerek sosyal fayda için çalışmışlardır (Akıcı, 2020:1813). Bunun yanında pandemi riski sebebiyle evden çıkmakta dahi zorlanan bireyler STK'lerden yardım isteme konumuna geçememiştir. Dijitalleşmenin hâkim olduğu bu dönemde STK'ler bireylerle doğrudan çalışamamış, çevrimiçi uygulamalar ile sınırlı kalmıştır (Ünal, 2021:1965). Sosyal refah hizmetlerinin sunumunda devletin merkezi aktör olması yerine refah karması anlayışının benimsenerek sivil toplum örgütlerinin de refahın sunumunda pay alması kamunun ve yerel yönetimlerin üzerindeki görev yükünü hafiflettiğini düşündürmektedir. Sosyal dayanışmanın vücut bulmuş hali olarak sivil toplum örgütlerinin böylesi zorlu bir süreçte desteğini sağlaması toplumsal aidiyet ve barışın yayılmasında da fayda sağlayabileceğini düşündürmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Pandemi yönetimi çok boyutlu bir konu olmakla birlikte ülkelerin kendi kaynaklarıyla doğrudan ilintili bir tarafa işaret etmektedir. Sağlık sistemlerinin ve sosyal yardım, destek mekanizmalarının özellikle etkili olduğu bu süreçte ülkelerin gelişim düzeylerinin her alanda olduğu gibi pandemi sürecinde de etkili olduğu söylenebilmektedir. Bu noktayı iki açıdan değerlendirmek faydalı görünmektedir. Birincisi, her ne kadar salgın küresel bir boyut taşısa da mücadele noktasında ülkelerin kendi sağlık kaynaklarının daha görünür olduğu anlaşılmaktadır (Kalaycı-Kırlıoğlu ve Aydoğan, 2021). İkinci açıdan ise tam da küresel düzlemde vurgulanabilecek sosyal adaletin etkin bir şekilde sağlanabilmesi boyutu gelmektedir. Covid-19 salgınının sosyal hizmet açısından sosyal refah politikalarının sunumu ve eşitlik, sosyal adalet kavramlarına vurgu yapılarak düzenlenmesinin öneminden bahseden Wilson, Solomon ve McLane-Davison (2020:629), salgınla mücadelede ırk, ekonomik durum, fiziksel ve entelektüel yetenek, eğitim ve sosyal durum, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği nedeniyle maruz kalınan ayrımcılığın ortadan kaldırılmasının zorunluluğunu ifade etmektedir. Teorik çerçevede yapısal kırılganlığın pandemi sürecindeki etkisini tartıştığı makalesinde, ayrımcılığın yüksek düzeyde strese, kronik hastalıklara ve yoksulluğun ise beyin fonksiyonlarının bozulmasına neden olduğunu vurgulayarak sosyal adaletsizliğin bu süreçteki yansımalarını örneklendirmiştir. Bu noktada, bir yol haritası olarak sosyal hizmetin sosyal adalet, insan onuruna yakışır yaşam, dürüstlük, fırsat eşitliği gibi temel değerlerinin izlenmesi gerektiğini ifade edilmektedir (Wilson vd., 2020). Dolayısıyla, sosyal hizmet mesleğinin ve disiplinin kendi özünü oluşturan sosyal adalet, sosyal refah ve insan hakları gibi bileşenlerin pandemi yönetimi konusunda temel olduğu görülmektedir.

Sosyal hizmetin sunumu noktasında, Covid-19 sürecinde belirli değişikliklerin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanlarının aynı ortamda sosyal mesafe kurallarına göre doğru bir şekilde hareket edebilmek adına meslektaşlarıyla çalışma saatlerini ve çalışma uygulamalarını değiştirerek evden yarı zamanlı çalışma koşulları geliştirdikleri örneği verilebilmektedir (Brennan, Reilly, Cuskelly ve Donnelly, 2020). Durumu farklı şekilde, İrlanda örneği üzerinden açıklamaya çalışan Brennan vd. (2020, s. 1207) bazı sosyal hizmet uzmanlarının ise toplum temelli yaşlı hizmetlerinden bir bölgedeki bakım evleri için geçici olarak görevlendirilmişler ve dolayısıyla bazı ağırlıklı olarak faydalanılan sosyal hizmetlerin sunumunda bir azalma yaşandığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, toplantı, konferans gibi bilgi paylaşımlarını yapmak üzere zoom gibi internet platformlarını kullandıkları ve özellikle yaşlı bireylere

psikososyal destek sunmak için açık havada ve fiziksel mesafeyi korumaya elverişli mekânlarda yüz yüze teması sürdürdükleri belirtilmektedir (Brennan vd., 2020). Krize müdahalenin en temel uygulamalarından biri olan sosyal hizmetin sunum şekli ve yapısı itibarıyla pandemi sürecinde risk yönetimi unsurlarını da içlettiği anlaşılmaktadır. Hem bireysel olarak sosyal hizmet uzmanlarının insana yardım felsefesiyle, ihtiyaç sahibi bireylere gereken uygulamaları yürütmek yükümlülüklerini yerine getirme sorumlulukları hem de toplumsal ve küresel düzlemde salgınla mücadele özünde aynı hedefte birleşmektedirler.

Ulusal Amerikan Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW), Covid-19 ile mücadele sürecinde sosyal hizmet uzmanlarını destekleyecek kaynakları Covid-19 hak savunuculuğu, sosyal hizmet güvenliği, kişisel bakım, yasal kaynaklar, telesağlık, etik kaynaklar, dezavantajlı gruplara yardım, müracaatçılara destek, iş gücü konuları, coronovirüs hakkında bilgiler şeklinde sıralamaktadır (NASW, 2021a). Hak savunuculuğu açısından yayınlanan belgeler arasında okul sosyal hizmet uzmanlarına yönelik olan ancak temelde eğitimin yüz yüze yapılmasına ilişkin kritik noktaların vurgulandığı görülmektedir. Buna göre, okulların yüz yüze açılması konusunda bölgesel kararların virüsün toplumdaki yayılma hızına göre alınması gerektiğini vurgulayan NASW'ın da bir üyesi olduğu Ulusal Uzmanlaşmış Öğretim Destek Personeli Derneği, okullarda öğrencilerin, ailelerin, çalışanların ve toplumun sağlığının en önemli konu olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, okul ortamındaki temizliğin önemini belirterek gerekli durumlarda testlerin nasıl isteneceğinin, öğrencilerin eğitimsel, sosyal, duygusal, ruhsal ve davranışsal ihtiyaçlarının nasıl karşılanabileceğine ve yetiyitimi sahibi öğrencilerin eğitim ve destek hizmetlere nasıl erişim sağlayabileceklerine ilişkin planlamanın yapılmasını gerektiğinin altını çizmektedir (NASW, 2021b). Bunun yanında, yaşlı bireylerin gerekli destek mekanizmalarına erişimlerinin sağlanabilmesi, gerontolojik hizmetlerin genişletilmesi ve bu alanda çalışan uzman sayısının artırılması, sosyal izolasyondan dolayı bireyde gelişebilecek kaygı, depresif belirtiler, yalnızlık hissi ile mücadele noktasında ruh sağlığı hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, pandemi süresince telesağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve genişletilmesi gibi konularda da çeşitli kuruluşların kamuoyu ile paylaştıkları belgelere yer verdiği görülmektedir.

Bir çerçeve olarak NASW'ın Mayıs 2020'de yayınladığı uygulama rehberinde, sosyal hizmet uygulamalarının yeniden açılmasına ilişkin önlemlerden bahsedilmekte ve planlama önerisi sunulmaktadır. Buna göre, yüz yüze etkileşimlerde virüsün bölgesel yayılma hızına göre hareket edilmesi gerektiğini vurgulayan NASW, mesleki ve kişisel anlamda uzmanlar için dikkat edilmesi gereken konuları şu şekilde sıralamaktadır (NASW, 2020);

- Uzmanların yaşı, kronik hastalıkları ve birlikte yaşadıkları bireylerin yaş ve kronik hastalıklar gibi koşulları,
- Müracaatçı profili (yaş, meslek, sağlık durumu, onları ve/veya uzmanı riske atabilecek davranışlar gibi)
- Çalışma ortamının fiziksel özellikleri (terapi odasının/odalarının ve bekleme alanının büyüklüğü, havalandırma sistemi, diğer işverenler/sağlayıcılar ile paylaşılan alan gibi)
- Çalışma binasının fiziksel özellikleri (büyüklik, tuvaletlere genel erişim vb.)
- Uzmanın uzaktan araçlarla hizmet sunma konusundaki ilgisi ve yeteneği (bazı veya tüm müracaatçılar için yüz yüze hizmetlere alternatif olarak)
- Müracaatçının uzaktan hizmet alma sürecine (yine yüz yüze alternatif olarak) etkin bir şekilde katılma yeteneği ve/veya yüz yüze hizmetlere olan ihtiyacı (bir bozulma var mı?) Müracaatçının gerekli teknolojiye erişimi var mı? (video konferans platformu, akıllı telefon veya sabit hat gibi) ve bunu kullanma yeteneğinin olup olmadığı.

Bu değerlendirilmesi gereken konuların yanında, sosyal hizmet uygulamalarının yeniden yüz yüze başlamasına ilişkin bir planlamanın kapsamaması gereken kritik noktaları ise şu şekilde belirtmektedir (NASW, 2020);

- Bu uygulamaların yeniden başlaması sürecinde günlük müracaatçı sayısının az olacak ve kurum hizmetlerinin tamamını kademeli olarak açılacak şekilde planlanması vurgulanmaktadır. Müracaatçıların başvuru esnasında yakın temaslarının önlenmesi adına farklı saat planlamalarının yapılması ve belli hizmetlerde uzaktan araçların kullanılmasının teşvik edilmesi ve gerekli ortamın hazırlanması önerilmektedir.
- Kişisel koruyucu ekipmanın kontrol edilerek gerekli önlemlerin alınması, müracaatçıların Covid-19 hastası olması durumunda, kurumun hijyeni ve personele yönelik hangi önlemlerin alınacağını belirlenmesi ve bunun için yönergelerin oluşturulması gerekmektedir.
- Çalışanlar için dönüşümlü çalışma planlarının yapılması ve müracaatçıların ebeveynler, çocuklar, eş ya da vasi gibi yakınlarının görüşmeye katılımlarının sınırlandırılmasının bulaşma riskini azaltacağı düşünülmektedir.
- Görüşme odalarının aralarda havalandırılıp, bu odaların sayısının artırılarak aynı ekipmana dokunan birey sayısının ve bulaşma riskinin azaltılmasının mümkün olabileceği öngörülmektedir.

NASW, Covid-19 sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının dikkate alınması gereken sekiz etik noktayı kişisel bakım, hizmetlerin aksamaması için planlama yapılması, eğitim ve iletişim, teknoloji kullanımında yetkinlik sahibi olunması, elektronik iletişim ve kayıtların gizliliğinin korunduğundan emin olunması, hizmet sunumunda teknoloji kullanımı için bilgilendirilmiş onamın alınması, gizliliğin ve mahremiyetin korunması ve genel acil durumlara ilişkin konular şeklinde belirttiği görülmektedir (NASW, 2021c). Öz bakım, yeterli uyku, sağlıklı beslenme, pozitif zihniyet, egzersiz ve sosyal desteği içeren kişisel bakım uygulamalarında; farkındalık, nefes egzersizleri, yoga ve meditasyon uygulamaları ile sosyal hizmet uzmanlarının yaşam tarzlarında dengeyi sağlayabilmeleri amaçlanmaktadır. Pandemi kısıtlılıkları nedeniyle hizmetlerin kesintiye uğraması durumunda, sosyal hizmet uzmanlarının acil durumlarda ve müracaatçıların haklarının korunması noktasında izleyecekleri yola ilişkin bir planlama yapıları önerilmektedir. Ayrıca, bireylerin ve toplulukların pandemi süreçlerindeki etkiler ve yaşanan sorunlarla mücadele kapsamında eğitim almalarının sağlanması ve bu süreçte müracaatçıların duygusal, sosyal ve diğer kaygılarına ilişkin iletişim yollarının açık kullanılması önerilmektedir. Bunun yanında, özellikle uzaktan iletişim araçları dâhil olmak üzere teknoloji kullanımı noktasında, sosyal hizmet uzmanlarının yeterli ve gerekli bilgi donanımına sahip olması, teknoloji kullanımı sırasında özel iletişim zorluklarını anlama ve bu zorlukların üstesinden gelme becerisine sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal hizmet uygulamalarında en önemli bileşenlerden biri olarak ifade edilebilecek gizlilik ve mahremiyet konusu hem elektronik kayıt özelinde hem de pandemi sürecinde müracaatçının bilgilerine ilişkin paylaşımlarda dikkat çekici bir noktayı temsil etmektedir.

Covid-19 sürecinde, sosyal hizmetin karşı karşıya kaldığı en derin sorunlardan biri olarak sosyal adaletin sağlanamaması durumu daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı üzere pandemi yönetiminin özü olarak görünmektedir. Pandeminin dezavantajlı gruplar üzerindeki baskısı ve etkisi ile özellikle sağlık hizmetlerine, ekonomik ve diğer kaynaklara erişimin insan çeşitliliği değerine zarar verebileceğinden bahsedilebilmektedir (Amadasun, 2020). Toplumsal eşitsizlikleri daha fazla görünür kılan pandemi sürecinde krizler birbirini tetiklemiştir. Toplumun neredeyse tamamına nüfuz eden virüs, ekonomik yetersizlik yaşayan kişilerin en temelde maske temininde dahi kendisini göstermektedir. Sağlıklı olmanın belirli bir güç ve imkân gerektirdiği bu dönemde virüsten kaçınmak sabit geliri olan kişiler için anlamlıdır. Bu tarz bir gelir için düzenli bir iş olmayan kişilerin alternatiflerinin olmaması sebebiyle pandeminin ağır yükünü çektiklerini söyleyebiliriz. Sosyoekonomik eşitsizliklerin tetiklediği çeşitli bağımlılıklar, hastalıklarla bu grubun giderek dezavantajlı ve savunmasız hale gelme-

sine neden olmaktadır. Pandeminin farklı dezavantajlı gruplar üzerindeki tahribi değişkenlik göstermektedir. Bu çalışma kapsamında Covid-19 salgınının sosyal hizmet perspektifiyle mikro ve makro düzeylerde değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla birlikte sosyal hizmetin hedef kitleleri özelinde, kırılgan grupların ayrı olarak Covid-19 sürecinden etkilenmeleri konuları çalışılabilir. Bundan sonraki araştırmacıların olası farklı salgınlar karşısında krize müdahale, koruyucu önleyici nitelikte ve salgın sürecinde iyileştirici geliştirici nitelikte araştırmalar üzerine odaklanmalarının faydalı olabileceği düşünölmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de pandemi yönetimi noktasında sosyal hizmet bakış açısına yönelik geliştirilebilecek uygulama modeli üzerinde çalışılması gerekli görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. (2020). Çevrimiçi Ortamlarda Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük'te 65 Yaş Üstü Sokağa Çıkma Yasağı Tartışmaları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51, 57-78.
- Akıcı, B. (2020). Covid-19 Pandemisi Sonrasında Sivil Toplum Kuruluşları: Artçı Değişimlerin Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevsel Rollerine Yansımaları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(55), 1809-1816.
- Akyüz, S. S. (2021). Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Aidiyetin Rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(2), 172-185.
- Amadasun, S. (2020). Social Work and Covid-19 Pandemic: An Action Call. *International Social Work*, 63(6), 753-756.
- Aydın, K. (2019). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Yoksulluk Riski ve Sosyal Dışlanma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 12-31.
- Banks, S., Cai, T., Jonge, E. d., Shears, J., Shum, M., Sobočan, A. M., . . . Weinberg, M. (2020). Practising Ethically During Covid-19: Social Work Challenges and Responses. *International Social Work*, 63(5), 569-583.
- Berg-Weger, M., & Schroepfer, T. (2020). Covid-19 Pandemic: Workforce Implications for Gerontological Social Work. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7), 524-529.
- Boylu- Aydın, A., & Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 137-150.
- Bozkurt, V. (2021). Aşı Karşıtları, Taraftarları ve Mütereditleri: Aşıya Yönelik Tutumlar ve Etki Eden Faktörler. <http://veyselbozkurt.com/2021/04/17/asi-karsitlari-taraftarlari-ve-mutereditleri-asiya-yonelik-tutumlar-ve-etki-eden-faktorleri/>.
- Brennan, J., Reilly, P., Cuskelly, K., & Donnelly, S. (2020). Social Work, Mental Health, Older People and COVID-19. *International Psychogeriatrics*, 32(10), 1205-1209.
- Bulut, R., & Pınar, Ç. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 217-225.
- Burke, C., Hampel, S., Gholson, K., Zhang, P., Ruffkhar, B. (2021). Covid-19 Family Support Team: Providing Person and Family Centered Care During the Covid-19 Pandemic. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 17(2-3), 158-163.
- Cox, C. (2020). Older Adults and Covid 19: Social Justice, Disparities, and Social Work Practice. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7), 611-624.
- Dağcıoğlu, B. F., & Ahmet, K. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye, Avrupa ve Amerika Verilerinin Karşılaştırılması: Kesitsel Bir Çalışma. *Ankara Medical Journal*, 2, 360-369.
- Demirbaş, T. (2017). Nefret Söylemi ve Nefret Suçları. *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19, 2693-2701.
- Douglas, M., Katikireddi, S. V., Taulbut, M., McKee, M., & McCartney, G. (2020). Mitigating The Wider Health Effects of Covid-19 Pandemic Response. *BMJ*, 369(m1557), 1-6.

- Dubey, S., Biswas, P., Gosh, R., Chatterjee, S., Dubey, M. J., Chatterjee, S., . . . Lavie, C. J. (2020). Psychosocial impact of COVID-19. *Diabetes&MetabolicSyndrome: ClinicalResearch&Reviews*, 14, 779-788.
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.
- Esen, M. F. (2021). Covid-19 ile İlişkili Türkçe Sosyal Medya Paylaşımının İçerik Analizi. *İnsan&Toplum Dergisi*, 11(3), 113-137.
- Gençyürek-Erdoğan, M. (2020). Covid-19 Döneminde E-Ticaret ve Dijital Reklam Yatırımları. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(3), 1296-1318.
- Göktepe, S., Çetin, G. (2020). Effects of the Covid-19 Pandemic on the Tourism Industry. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorđun (Ed.) *The COVID-19 Pandemic and Its Economic, Social, and Political Impacts*, s. 59-70. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.006.05 İstanbul: İstanbul University Press
- Gölbashi, S. D., & Metintaş, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Infodemi. *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 126-137.
- Kalaycı-Kırloğlu, H. İ., Aydoğan, F. N. (2021). Sağlık Sistemlerinin Covid-19 ile İmtihani: ABD Örneği. M. Kırloğlu ve H. İ. Kalaycı-Kırloğlu içinde, *Yeni Koronavirüs (Covid-19) Üzerine Araştırmalar ve Ülke Deneyimleri* (s. 35-62). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kaya, S., Kırloğlu, M., Toptaş, T. (2021). Covid-19 pandemisinin ruhsal ve psikosomatik etkilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 525-541.
- NASW. (2020). Covid-19: Practice Guidelines For Reopening Social Work Practices. <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=akHuTloFNPM%3d&portalid=0>.
- NASW. (2021a). Coronavirus (Covid-19). <https://www.socialworkers.org/Practice/Infectious-Diseases/Coronavirus>.
- NASW. (2021b). Covid-19 Advocacy. <https://www.socialworkers.org/Advocacy/Policy-Issues/COVID-19-Advocacy>.
- NASW. (2021c). Coronavirus (COVID-19): 8 Ethical Considerations for Social Workers. <https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Ethics-Education-and-Resources/Ethics-8/Coronavirus-8-Ethical-Considerations-for-Social-Workers>.
- T.C. İstanbul Valiliği. (2020). <http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi>
- Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. (2021). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020 Haber Bülteni. <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/41611/0/haber-bulteni-2020pdf.pdf>
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020). <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-coronavirus-tedbirleri-konulu-ek-genelge-gonderdi>.
- TRT Haber. (2021). <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/esnafa-destekler-tam-kapanma-doneminde-de-devam-edecek-576155.html>.

- ILO. (2020a). Covid-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses, ILO Monitor 1st Edition. International Labour Organization. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- ILO. (2020b). Covid-19 ve İstihdam Araştırma Notu. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_765422.pdf
- Kara, E. (2020). Covid-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 7(5), 269-282.
- Kuş, O. (2021). Kovid-19 Salgını ve Mültecilere Yönelik Dijital Nefret Söylemi: Büyük Veri Perspektifinden Metin Madenciliği Tekniği ile Kullanıcı Kaynaklı İçeriklerin Analizi. *TRTAkademi*, 6(11), 106-131.
- Li, HO-Y, Bailey, A., Huynh, D., Chan, J. (2020). Youtube as a Source of Information on Covid-19: a Pandemic of Misinformation?. *BMJ Global Health*, 5(5),
- Ma, F., & Lyu, X. (2021). China National Report on COVID-19 Pandemic and The Role of Social Work. *China Journal of Social Work*, 14(2), 80-99.
- Miller, V. J., & Lee, H. (2020). Social Work Values in Action During COVID-19. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7), 565-569.
- Pfefferbaum, B., & North, C. S. (2020). Mental Health and The Covid-19 Pandemic. *The New England Journal of Medicine*, 383(6), 510-512.
- Our World in Data. (2021). Coronavirus (Covid-19) Vaccinations. https://ourworldindata.org/covid-vaccinations?country=OWID_WRL
- Puri, N., Coomes, E., Haghbayan, H., & Gunaratne, K. (2020). Social Media and Vaccine Hesitancy: New Updates for the Era of Covid-19 and Globalized Infectious Diseases. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(11), 2586-2593.
- Saha, K., Torous, J., Claine, E. D., & Choudhury, M. D. (2020). Psychosocial Effects of the Covid-19 Pandemic: Large-Scale Quasi-Experimental Study on Social Media. *Journal of Medical Internet Research*, 22(11), e22600.
- Sarıyıldız, A. Y., Paşaoğlu, M. T., & Yılmaz, M. E. (2021). Türkiye, Çin, ABD, Fransa Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Politikaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 314-327.
- Statista (2020). Thinking About Your Everyday Life, Since the Covid-19/ Coronavirus Pandemic, Have You Made Any Changes to Your General Lifestyle?. <https://www.statista.com/statistics/1105960/changes-to-the-general-lifestyle-due-to-covid-19-in-selected-countries/>
- Tanner, D. (2005). Promoting the Wellbeing of Older People: Messages for Social Workers. *Practice*, 17(3), 191-205.
- Taşdelen, B. (2020). Twitter'da Suriyeli Mültecilere Karşı Çevrimiçi Nefret Söylemi: #suriyelileriistemiyoruz". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 562-575.
- Tekin, B. (2020). Tehlikeli Olan Hangisi? Aşı mı? Aşı Karşıtlığı mı?. *Aegean J Med Sci*, 2, 80-82.

- Toklucu, D., & Baygeldi, M. R. (2020). 5 Soru: Koronavirüs Salgınının Ardından Sosyal Politikalar Alanında Neler Yapıldı?. <https://www.setav.org/5-soru-koronavirus-salgininin-ardindan-sosyal-politikalar-alaninda-neler-yapildi/>.
- TÜİK (2018). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2018-30755>
- TÜİK (2019a). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2019-33820>
- TÜİK (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>
- TÜİK (2020). İşgücü İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
- TÜİK (2019b). İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Mayis-2019-30691>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2021). Covid-19 Aşı Bilgilendirme Platformu. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2020). Türkiye'nin Koronavirüsle Etkin Mücadelesi. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/T%C3%BCrkiyenin_koronavir%C3%BCsle_etkin_m%C3%BCcadelesi_compressed.pdf
- Ustaoglu, M. (2020). Covid-19 Pandemic and Effectiveness of Fiscal Policies. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun (Ed.) *The COVID-19 Pandemic and Its Economic, Social, and Political Impacts*, s. 11-24. DOI: 10.26650/B/SS46.2020.006.02 İstanbul: İstanbul University Press
- Ünal, A., Koçtürk, N., & Bayar, Ö. (2021). Covid-19 Pandemisi ve Toplumsal Cinsiyet: Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Gözlemleri ve Çalışmaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1951-1969.
- Wang, K. Y.-T., Wen-Hui, T., Chuang, T.-Y., & Lee, H.-J. (2021). Rethinking Four Social Issues of the COVID-19 Pandemic from Social Work Perspectives. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 31(1-2), 45-51.
- Wilson, D. B., Solomon, T. A., & McLane-Davison, D. (2020). Ethics and Racial Equity in Social Welfare Policy: Social Work's Response to the Covid-19 Pandemic. *Social Work in Public Health*, 35(7), 617-632.
- World Bank (2021). Map of SME-Support Measures in Response to COVID-19. https://dataviz.worldbank.org/views/SMECOVID19/Overview?embed=y&isGuestRedirectVizportal=y&display_count=n&show
- Worldometer (2021). Covid-19 Coronavirus Pandemic. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
- World Health Organization (2020). Responding to Community Spread of Covid-19. <https://www.who.int/publications/i/item/responding-to-community-spread-of-covid-19>

- World Health Organization (2017). *Pandemic Influenza Risk Management: A WHO Guide to Inform and Harmonize National & International Pandemic Preparedness and Response*. Geneva: World Health Organization. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- Yalman, A., Karaca, H., Balci, E. V. (2021). Sağlık Haberlerinde Korku Yaklaşımı Çerçevesinde Kodlanan Covid-19 Haber Fotoğraflarının Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 35, 38-53.
- Yıldız, M., & Uzun, M. M. (2020). *Koronavirüsle Mücadelede Kriz Yönetimi ve Kamu Politikası Yapımı*. <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R165.pdf>
- Yorğun, S. (2020). The Effects of the Covid-19 Pandemic on Social Policies. Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun (Ed.) *The COVID-19 Pandemic and Its Economic, Social, and Political Impacts*, s. 71-85 DOI: 10.26650/B/SS46.2020.006.06 İstanbul: İstanbul University Press.
- Yorulmaz, M. Kıraç, R., Aydoğdu, A. (2021). Covid-19'a Karşı Alınan Ekonomik Önlemlerin Büyüklüklerinin Değerlendirilmesi: Amerika, Almanya, İngiltere, İtalya ve Türkiye Örneği. *International Anatolia Academic Online Journal*, 7(1), 161-175.

COVID-19'UN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: KONYA İLİ ÖRNEĐİ¹

Sevil Ongun

KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Entitüsü

e-mail: sewillongunn@icloud.com

Doç. Dr. Bilge Afşar

KTO Karatay Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

e-mail: bilge.afsar@karatay.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlık, tarih boyunca birçok salgın hastalıklarla karşılaşmış ve salgınlara karşı mücadele içerisinde olmuştur. Salgınlara bağlı olarak meydana gelen ekonomik krizlerin, yaşanan diğer krizlerde oluşan problemlere kıyasla daha etkili olduğu tecrübe edilmiştir. 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmesine sebep olan Covid-19, dünya ekonomisini, diş ticareti, üretimi ve iş gücünü etkisi altına alarak yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Yaşanan diğer krizlerin etkilerinin dışında salgına bağlı olarak oluşan krizlerde, hem dünya ekonomisinin eş zamanlı olarak olumsuz etkilenmesine hem de ölümlere, demografik değişikliklere, psikolojik problemlere, göçlere ve paniğe sebep olmaktadır.

Covid-19 salgını tüm dünyaya yayılmaya başladıktan sonra, geçici süre için AVM/mağazaların kapatılması, konulan seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları, fabrika ve firmaların üretime ara vermesi para ve maliye politikalarının uygulanma zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Covid-19 salgınına karşı uygulanan politikaların uzun ve kısa vadeli analizleri şöyledir (Soylu, 2020):

- Kısa vadeli ekonomi politikasının asıl amacı sosyal yardım politikalarını güçlendirmek ve Covid-19'dan etkilenen firmalara hızlı finansman desteği olmuştur. Başka bir deyişle asıl amaç hane halkları ve işletme sektörleri olmuştur. Bu noktadaki temel hedefin asıl amacı ekonomideki

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Bilge Afşar danışmanlığında yürütölen Sevil Ongun' un aynı adlı yüksek lisans tezinden derlenerek oluşturulmuştur.

faaliyet düzeyini canlandırmak değil, işsizlik ve iflasların önüne geçmek olmuştur,

- Orta vadeli ekonomi politikaları ise sektörel destek paketleri sunmak, kamu hizmetlerinin sürekliliğini sağlamak ve kurtarma tedbirlerine yönelik adımlar atmaktır.

Bu bölüm, Covid-19 küresel krizinin ekonomik etkilerini dünyada ve Türkiye’de analiz ederek Konya ilinde faaliyet gösteren firmaların nasıl etkilendiğini araştırmaktadır. Ayrıca Türkiye’de uygulanması gereken yapısal reformlar için öneriler sunmaktadır.

1- LİTERATÜR TARAMASI

Covid-19 salgını çok kısa bir zamanda toplumların sosyal yaşamını ve dünya ekonomisini derinden etkileyen bir salgın krizine dönüşmüştür. Özellikle dünya ekonomisini hızla etkilemesi sebebiyle Covid-19 salgını araştırmacıların ilgi odağı haline gelerek bu salgının ülke ve dünya ekonomisine etkilerini araştıran birçok çalışma yapılmıştır.

Clive & Lewis (2020), yaptığı çalışmada tarihte yaşanmış bazı önemli salgınların dünya ekonomisine etkisini araştıran bir çalışma yapmıştır. Bu salgınlar Kara Veba, 1918-19 Grip Salgını, HIV/AIDS ve Sars Virüsüdür.

Cepal (2020), Covid-19 pandemisinin ABD ekonomisine etkisini inceleyen kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Öncelikle ABD’de ekonomik büyüme beklentilerini, ekonomik genişleme ve daralmasını, salgının; hane halkını, işletmeleri nasıl etkilediğini ve Birleşik Devletler Federal Rezervinin salgın döneminde nasıl bir yol izlediğini araştırmıştır. Yaptığı çalışmada elde ettiği sonuçlardan bazıları ise ABD’nin Covid-19 döneminde rekor uzunluktaki ekonomik genişlemesinin sona erdiğini, istihdamında çöküş yaşadığını, sanayi/üretim ve perakende satışlarında düşüş yaşadığını ve bunlara ek olarak yaşanan bu olumsuzlukların uzun dönemde de etkilerinin görüleceğini vurgulamıştır.

Ding vd. (2020), yapmış olduğu çalışmada Covid-19 döneminde Çin ekonomisinin genel olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Çin ekonomisinin uzun yıllardır daralmayan ekonomisinin salgın döneminde ciddi oranda bozulduğunu ve bu daralma devam ederse dünya ekonomisi açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağını vurgulamıştır. Bu amaçla öncelikli olarak Çin’in Covid-19 dönemi öncesinde küresel boyutta iş ve finans döngülerinde ne durumda olduğunu ortaya koyup, Covid-19 dönemine girdikten sonra elde ettiği verilerin karşılaştırmalı analizini yaparak sonuç ve önerileri çalışmasında yer vermiştir.

Kerr (2020), Covid-19 salgınının uluslararası ticarete kısa ve uzun dönemdeki etkilerini araştıran kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Uluslararası ticaretin daralmasındaki asıl nedenin hükümetler tarafınca alınan ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlamalardan meydana geldiğini belirtmiştir. Tedarik zincirindeki aksaklıkların düzelebilmesi için gelecekteki kriz zamanlarında bu sorunun tekrarlanmaması için uluslararası iş birliğine ihtiyaç duyulduğunu ve bu konu üzerinde çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Lone & Ahmad (2020), yaptıkları çalışmada Afrika kıtasında; Covid-19'un etiyolojisini, epidemiyolojisini, bulaşıcı hastalıklara karşı hazır olma durumlarını, Covid-19 salgınının savunmasızlığını ve salgının ekonomik etkilerini kapsamlı bir biçimde araştırmışlardır.

Ozili & Arun (2020), yaptığı çalışmada salgın hastalıkların nasıl ekonomik bir kriz haline dönüştüğünü, kısıtlayıcı önlemlerin para politikalarına, maliye politikalarına etkilerini araştırmıştır. Artan Covid-19 vakalarının ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde önemli bir etkisi olmamasına rağmen, konulan kısıtlama ve daha yüksek maliye politikası harcamaları ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde olumlu bir etki yarattığını çalışmalarında belirtmiştir. Sosyal mesafe politikalarının ekonomik faaliyetler ve borsa endeksleri üzerindeki etkisini ampirik olarak inceleyerek detaylı bir çalışma yapmıştır.

Thorbecke (2020), Covid-19 pandemisinin ABD ekonomisine etkisini borsadan aldığı verilerle destekleyerek çalışmasında açıklamıştır. FED ve hükümetin salgınla nasıl mücadele ettiğini açıklayarak daha çok ABD'nin istihdamına, işsizlik oranına, sektörel performanstaki değişimlere yönelik konulara değinerek bu araştırmasını tablolarla beraber açıklamıştır.

Vidya & Prabheesh (2020), Covid-19 pandemisinin uluslararası ticareti nasıl etkilediğini araştıran çalışma yapılmıştır. Araştırmaya konu olan 15 ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler Kanada, ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Japonya, Güney Kore, Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Rusya, Hollanda ve Singapur'dur. Covid-19 salgını öncesi ve sonrasında bu ülkelerin uluslararası ticaretinin hangi boyutta olduğunu ve salgın sürecindeki değişimlerini açıklanmıştır. Elde edilen sonuçta sözü geçen ülkeler arasında gözle görülür şekilde azalmanın olduğu verilerle ortaya konmuş ve uzun dönemde de bu azalmanın devam edeceği belirtilmiştir.

2-SALGINLAR ve EKONOMİK ETKİLERİ

İnsanlık tarihi coğrafyaları etkisi altına alan, çok sayıda insanın ölümüne sebep olan salgınlara maruz kalmıştır. Tarih boyunca birçok hastalık yaşanmış fakat yaşanan her hastalık salgın olarak tarihe geçmemiştir. Bir hastalığın salgın

olarak adlandırılabilmesi için yeni bir virüs olması ve bu virüsün yayılması durumunda Dünya Sağlık Örgütü'nün de (DSÖ) bu hastalığın salgın boyutunda olduğunu açıklaması gerekmektedir (Köse, 2020, s. 43).

Salgın hastalıkların ekonomiye yansması talep ve arz yönlü olarak görülmektedir. Karantina sürecinde perakende satışların düşüşe geçmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu hastalığın yayılımını durdurmak sebebiyle devletlerin uyguladıkları kararlar, tedarik zincirlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple de salgınların ekonomiye ve haliyle dış ticarete düşüşlerin meydana gelmesi kaçınılmaz bir sonudur (Çetinkaya Bozkurt & Kiran , 2020, s. 281).

Tarihsel süreç içerisinde bilinen ilk salgınlardan biri olan Kara Veba (1347-1351); Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Batı Avrupa'ya yayılan ve bu bölgelerin toplam nüfusunun neredeyse yarısını ölüme götürmüş bir salgın hastalıktır (Green, 2020, s. 1602). Kara Veba ortaya çıktığı andan itibaren ekonomik durumda olumsuz bir etki yaratarak ilk olarak feodalizme darbesini vurmuştur. Çok sayıda insanın Kara Vebadan dolayı yaşamını yitirmesi, tarlada çalışacak insan sayısında azalma yaratmıştır. Avrupa'da nüfusun hızlı bir şekilde azalması, tüccarların ülkesini terk ederek başka arayışlara yönelmesine sebep olmuştur. Bu salgın hizmet sektörünü de etkileyerek hekimlerin fiyatlarını da artırmıştır. Kara Vebadan dolayı işçi fiyatlarında da bir artış söz konusu olmuştur. Bu artıştan dolayı vebaya yakalanmayan diğer insanların ekonomik durumları veba öncesi döneme göre daha yaşanılır bir hal almıştır (Menteşe, 2020, s. 85).

1918-1920 yılları arasında yaşanan bir diğer salgın hastalık ise İspanyol Gribidir. Bu yıllarda dünya nüfusu neredeyse iki milyardır ve dünya nüfusunun üçte biri bu salgın hastalığa yakalanmıştır. İspanyol Gribinin yaşandığı dönemde Birinci Dünya savaşı devam etmekteydi ve bu hastalık savaşta hayatını kaybedenlerden daha çok can almıştır (Bak & Eşidir, 2020). İspanyol Gribi sermaye gelirlerini %5-%6 oranında azaltmış, yoksulluğu ise %11 arttırmış olup, böylece salgın hastalıkların ekonomi ile ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur. İspanyol gribi Amerika'da ciddi oranda gelir kaybına yol açarken, Hindistan'da da tarım ekonomisini olumsuz etkileyerek tarımsal üretimin %8 oranında azalmasına neden olmuştur (Clive & Lewis, 2004, s. 8).

SARS virüsü 2000'li yıllarda Asya kıtasında görülmüş bir salgın hastalıktır. ABD, Tayvan, Kanada ve Singapur'u etkileyen SARS virüsü çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Dünya Bankası'nın sunmuş olduğu rapora göre SARS virüsü küresel ekonomide 54 milyar dolarlık bir zarara yol açmıştır (Köse, 2020, s. 47). Dünya Sağlık Örgütü 2003 yılının mart ayında SARS Virüsü için global alarm vermiştir. Sars Virüsünün diğer ülkelere kıyasla Türkiye'de yoğun görülmemesi nedeniyle bu salgın Türkiye'ye kırk

milyar dolarlık bir maliyet getirisi katmıştır ve bunun büyük bir çoğunluğu turizm kaynaklı olmuştur (Orkunoğlu, 2009).

3- COVID-19 SALGINININ DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİSİ

Bir sağlık krizinin, küresel bir ekonomik krize dönüşmesinin iki sebebi vardır. Birincisi virüsün yayılması sosyal mesafeyi zorunlu kılarak finansal piyasaların, şirketlerin, işletmelerin ve etkinliklerin kapatılması, ikinci sebebi ise virüsün yayılma hızının bilinmemesi ve durumun ne kadar kötüleşebileceğine dair artan belirsizlik nedeniyle tüketiciler, yatırımcılar ve uluslararası ticaret ortakları arasında tüketim ve yatırımda alınan yüksek tedbirlerin ekonomiyi olumsuz etkilemesinden kaynaklanmaktadır (Ozili & Arun, 2020, s. 4). Covid-19 salgını dünya ekonomisini tehdit etmeye başlamış ve salgının küresel bir boyut kazanmasıyla beraber bu durum ülkelerin tedarik zincirinde bozulmalara, ithal hizmet ve mallara yönelik taleplerde düşüşlerin yaşanmasına sebep olmuştur (Ekren, 2020, s. 4). Ekonomide yaşanan bu aksaklıklar öncelikle uluslararası ticaretin bozulmasına sebep olmuştur. Yaşanan pandeminin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinden bazıları şöyledir (Kerr, 2020 , s. 225):

- İş gücünde yaşanan aksaklıklardan dolayı arz yönlü kesintiler,
- Pandemi nedeniyle tedarik ağındaki aksaklıklar,
- Üretimdeki düşüş nedeniyle ihracat arzındaki düşüşler,
- Denizaşırı siparişlerin durdurulması veya iptali.

Covid-19 salgını Almanya, İngiltere, Fransa, ABD, İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin dış ticaret bağlantılarında ciddi düşüşler meydana getirmiştir. Covid-19 salgınının başlamasıyla beraber bu ülkeler arasında 0,833 olan toplam dış ticaret yoğunluğu 0.429'a düşmüştür. Yine bu ülkeler arasındaki ticaret yoğunluğu, 2018 küresel krizine kıyasla 2020'nin ilk çeyreğinde %50'den fazla azalma olduğu görülmüştür (Vidya & Prabheesh, 2020, s. 2412). Salgın nedeniyle fabrikaların ve iş yerlerinin kapanması sonucunda Çin Ulusal İstatistik Bürosu (The National Bureau of Statistics of China) 17 Nisan 2020'de gayri safi yurtiçi hasılasının 2020'nin ilk çeyreğinde %6,8 oranında düşüş gösterdiğini bildirmiştir. Yaşanan düşüşler sonucunda Çin'in kırk yıldır ilk kez ekonomisinin küçülmesine sebep olmuştur (Ding, Sun, & Zhang, 2020, s. 2262). Covid-19 salgınının ortaya çıkmasıyla beraber Çin'de yaşanan ekonomik sonuçlar şöyledir (Cinel, 2020):

- Sanayi üretimi 2020 Ocak-Şubat verilerine göre %13,5'ten fazla azalma göstermiştir,
- Duran varlıklara yapılan yatırım oranları 2019 yılına göre %25 azalış göstermiştir,

- Covid-19 sonrası gelen kısıtlamalar sonrasında perakende satışlar %20 oranında düşüş göstermiştir,
- 16 Mart 2020'de sunulan verilere göre 2020 Ocak-Şubat aylarında 5 milyon kişi işini kaybetmiştir.

Covid-19 salgını her ülkede olduğu gibi ABD ekonomisinde de bozulmalara sebep olmuştur. 2020 yılında ABD'de düşüş gösteren bazı oranlar şöyledir (Thorbecke, 2020, s. 120):

- Ocak ve Temmuz 2020 tarihleri arasında işsizlik oranı %3,6'dan %10,1'e yükselmiştir,
- Ocak ve Temmuz 2020 tarihleri arasında sanayi üretimi %9 düşüş göstermiştir,
- Başa baş enflasyon oranı 19 Şubat 2020 tarihinde 165 baz puanken, 23 Mart 2020'de 37 baz puana düşmüştür,
- Covid-19 salgınının neden olduğu kriz haberleri 19 Şubat ve 23 Mart 2020 tarihleri arasında ABD borsasında %43'lük bir düşüşe sebep olmuştur.

Bunların sonucunda ABD'nin rekor uzunluktaki ekonomik genişlemesi, Covid-19 pandemisinin başlamasıyla sona ermiştir. Pandeminin hane halkı ve işletmeler üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla Mart 2020 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Kongresi (United States Congress) tarafından üç teşvik paketi onaylanmıştır. Birleşik Devletler Federal Rezervi (FED) faiz oranlarını sıfır alt sınırına indirdi, sınırsız niceliksel genişleme önerdi ve finansal piyasaların işleyişini sürdürmeyi amaçlayan eski ve yeni politika araçlarını devreye sokmuştur (Cepal, 2020, s. 4).

Covid-19 salgını dünyadaki birçok ülkeyi etkiledikten sonra son olarak en savunmasız kıta olan Afrika'yı vurmuştur. Covid-19 salgını düşük ve orta gelirli ülkeler için daha büyük bir tehdittir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede en çok zorlanacak kıta olan Afrika hem sağlık açısından ciddi sonuçlara yatkın hem de ekonomik etkileri diğer ülkelere kıyasla daha ağırdır. Covid-19 salgınının Afrika kıtasının ekonomisini etkileyecek başlıca faktörler şunlardır (Lone & Ahmad, 2020):

- Afrika madencilik sektörüne ilgi duyan ve yatırım yapan ülkelerin başında gelen Çin, Covid-19 nedeniyle getirilen seyahat kısıtlamaları, liman kapanışları sonrasında çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştır. Covid-19, Güney Afrika'da yaşayan 420.000 kişinin istihdam sağladığı madencilik sektörüne ağır darbe vurmuştur,
- Covid-19, Güney Afrika, Tanzanya, Kenya ve Etiyopya'nın ana geçim kaynağı olan turizm sektöründe de etkisini göstermiştir,

- Salgın nedeniyle birçok yabancı yatırımcı Afrika kıtasından geri çekilmişlerdir. Ayrıca bağışçı ülkeler de aynı pandemi durumuyla mücadele ettikleri için, yardım akışını ve yardım projelerini durdurmak durumunda kalmışlardır,
- Daha düşük gelir, vergi oranlarının düşmesine neden olarak bunun sonucunda da Afrika'daki yoksul ülkelerin mali gelirlerinin olduğundan daha kötü olmasına sebep olmuştur.

4- COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Covid-19 pandemisi Türkiye'de 2020 yılının mart ayında ortaya çıkmış ve bu süreçten itibaren ekonomiyi, sosyal hayatı, dış ticareti ve turizmi iç talep kanallarıyla sarsmaya başlamış ve Nisan 2020 itibariyle hız kazanarak Türkiye'nin tüm ekonomi sistemine yayılmıştır (Adıgüzel, 2020, s. 38). Türkiye, Covid-19 salgını ile mücadele için ciddi önlemler almıştır. Öncelikle 3 Şubat 2020'de Çin'den gelen tüm uçuşları durdurmuştur. İran ilk vakasını bildirdikten hemen sonra Türkiye-İran sınırları kapanmıştır. 12 Mart 2020'de Covid-19 yayılma hızını azaltmak amacıyla okulları ve üniversiteleri kapatmıştır. Sert önlemler alınmasına rağmen vaka sayıları katlanarak artış göstermiştir (Nakiyngi, Aydın , Esmen, Güneysu, & Ejjada, 2020).

Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine vereceği zararları en aza indirmek amacıyla TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) bazı ekonomik önlemler almıştır. Bu önlemler (Çetin, 2020, s. 344):

- Swap ihalelerinin Euro ve altın karşılığında düzenlenebilmesi,
- Reel sektöre olan kredi akımını devam ettirmek için bankalara hedefli likidite imkanlarının verilmesi,
- İhracat ve döviz kazandırıcı hizmetlerin reeskont kredilerine yönelik vade uzatımı imkanının verilmesi,
- Bankaların ihtiyaç duydukları tüm likiditenin sağlanması,
- 1 hafta vadeli repo ihalelerine ek olarak ihtiyaç duyulan günlerde piyasaya 91 gün vadeye kadar repo ihaleleriyle likiditenin verilmesi,
- Açık Piyasa İşlemleri dahilinde piyasa yapıcı bankalara tanınan likiditeye ilişkin limitlerin yükseltilmesi,
- Reel kredi büyüme şartlarını barındıran bankaların yabancı para zorunlu karşılık oranlarının tüm yükümlülük türlerinde ve tüm vade dilimlerinde 500 baz puan indirilmesi.

Alınan önlemlere rağmen, Türkiye'de Covid-19 salgını nedeniyle büyüme oranında düşüş, enflasyon oranında artış, işsizlik oranında artış, bütçe dengesinde bozulma, ödemeler dengesinde bozulma ve dış finansmanda zorluklar

meydana gelmiştir. Ayrıca ekonomik faaliyetleri durduracak uzun süreli karantina uygulamalarının maliyeti de Türkiye ekonomisine ciddi zarar vermiştir (Arabacı & Yücel, 2020, s. 92).

Covid-19 salgınının etkilerinin görülmeye başladığından itibaren Türkiye’de Mart 2020- Nisan 2020 tarihleri arasında bazı sektörlerde düşen güven endeksleri şöyledir (Soylu, 2020):

- Ticaret/perakende sektöründe Mart 2020’de 101,7 olan güven endeksi 75,2’ye gerilemiştir,
- Hizmet sektöründe Mart 2020’de 92,5 olan güven endeksi, Nisan 2020’de 46,1’e gerilemiştir,
- İnşaat sektöründe Mart 2020’de 77,2 olan güven endeksi, Nisan 2020’de 44,7’ye gerilemiştir.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre Covid-19 henüz Türkiye’de görülmeden önce ihracatın bu salgından etkilendiği görülmüştür. Türkiye’nin 2020 enflasyon oranına bakıldığında önceki yıl %11,25 olan yılsonu enflasyon oranı, aralık ayı ile %12,45’e yükselmiştir. Fakat salgının başlamasıyla Türkiye’de akaryakıt tüketimi azalmış, bunun sonucunda da talep düşüklüğünden dolayı petrol fiyatları 2020 yılı içerisinde 20 dolar seviyesine kadar düşmüştür. Bu durum Türkiye’nin cari açığının azalmasına katkı sağlamıştır (Gümüş, 2020, s. 553).

Türkiye’de Covid-19’un etkileri görülmeye başladıktan sonra genişletici politikalarla firmalar ve sektörler finanse edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda (Soylu, 2020):

- Kredi destek paketleri uygulamaya konmuş,
- Nakit akışı bozulan işletmelerin bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemelerini asgari 3 ay ötelenerek finansman desteği sunulmuş,
- Firmaların kurumsal kart limitleri arttırılmış, ödemesiz uygun vadeli kredi seçenekleri sunulmuş,
- Salgından etkilenen firmalara İş’e Devam Kredi Desteği verilmiş,
- Ar-Ge faaliyetlerine verilen destek arttırılmıştır,
- Kredi garanti fonu iki katına çıkarılmış.

5- ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI

Bu araştırmanın temel amacı Konya’da faaliyet gösteren firmaların Covid-19 pandemisi sürecinde dış ticaretlerinin nasıl etkilendiklerinin ortaya çıkarılması, herhangi bir duraksama veya olumlu yönde bir etkilenme olup

olmadığı, sektörler göre farklılık oluşup oluşmadığının tespit edilmesidir. Bu bağlamda 350 firmaya ulaşılmış ve görüşmeler yapılmıştır.

5.1. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların İç Piyasa Satışları ve Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişkileri

Tablo 1: İç Piyasa Satışı ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/ Üretim		Ticaret/ Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin İç Piyasa Satışı Nasıldır?	Arttı	14	25,9%	83	43,5%	23	35,9%	20	48,8%	0,013
	Azaldı	28	51,9%	48	25,1%	21	32,8%	10	24,4%	
	Değişmedi	12	22,2%	60	31,4%	20	31,3%	11	26,8%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin İç Satış Fiyatları Nasıldır?	Arttı	21	38,9%	111	58,1%	31	48,4%	14	34,1%	0,003
	Azaldı	21	38,9%	30	15,7%	19	29,7%	13	31,7%	
	Değişmedi	12	22,2%	50	26,2%	14	21,9%	14	34,1%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin Yeni Siparişleri Nasıldır?	Arttı	20	37,0%	115	60,2%	25	39,1%	17	41,5%	0,007
	Azaldı	20	37,0%	40	20,9%	20	31,3%	10	24,4%	
	Değişmedi	14	25,9%	36	18,8%	19	29,7%	14	34,1%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin İstihdamı Nasıldır?	Arttı	17	31,5%	91	47,6%	24	37,5%	15	36,6%	0,014
	Azaldı	19	35,2%	27	14,1%	16	25,0%	13	31,7%	
	Değişmedi	18	33,3%	73	38,2%	24	37,5%	13	31,7%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin Kapasite Kullanım Oranları Nasıldır?	Arttı	14	25,9%	98	51,3%	30	46,9%	13	31,7%	0,001
	Azaldı	25	46,3%	48	25,1%	12	18,8%	11	26,8%	
	Değişmedi	15	27,8%	45	23,6%	22	34,4%	17	41,5%	
Pandemi Sürecinde İşletmenin Birim Maliyeti Nasıldır?	Arttı	33	61,1%	141	73,8%	32	50,0%	20	48,8%	0,002
	Azaldı	7	13,0%	12	6,3%	12	18,8%	9	22,0%	
	Değişmedi	14	25,9%	38	19,9%	20	31,3%	12	29,3%	

İç Piyasa Satışı ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %25,9, azaldığını belirtenlerin oranı %51,9, değişmediğini belirtenlerin oranı %22,2'dir. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı

%43,5, azaldığını belirtenlerin oranı %25,1, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,4'tür. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %35,9, azaldığını belirtenlerin oranı %32,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,'tür. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %48,8, azaldığını belirtenlerin oranı %24,4, değişmediğini belirtenlerin oranı %26,8'dir.

İç satış fiyatları ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %38,9, azaldığını belirtenlerin oranı %38,9, değişmediğini belirtenlerin oranı %22,2'dir. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %43,5, azaldığını belirtenlerin oranı %25,1, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,4'tür. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %35,9, azaldığını belirtenlerin oranı %32,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,3'tür. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %48,8, azaldığını belirtenlerin oranı %24,4, değişmediğini belirtenlerin oranı %26,8'dir.

Yeni sipariş ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %37, azaldığını belirtenlerin oranı %37, değişmediğini belirtenlerin oranı %25,9'dur. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %60,2, azaldığını belirtenlerin oranı %20,9, değişmediğini belirtenlerin oranı %18,8'dir. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %39,1, azaldığını belirtenlerin oranı %31,3, değişmediğini belirtenlerin oranı %29,7'dir. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %41,5, azaldığını belirtenlerin oranı %24,4, değişmediğini belirtenlerin oranı %34,1'dir.

İstihdam ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %31,5, azaldığını belirtenlerin oranı %35,2, değişmediğini belirtenlerin oranı %33,3'tür. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %47,6, azaldığını belirtenlerin oranı %14,1, değişmediğini belirtenlerin oranı %38,2'dir. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %37,5, azaldığını belirtenlerin oranı %25, değişmediğini belirtenlerin oranı %37,5'tir. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %36,6, azaldığını belirtenlerin oranı %31,7, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,7'dir.

Kapasite kullanım oranı ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı

%25,9, azaldığını belirtenlerin oranı %46,3, değişmediğini belirtenlerin oranı %27,8'dir. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %51,3, azaldığını belirtenlerin oranı %25,1, değişmediğini belirtenlerin oranı %23,6'dır. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %46,9, azaldığını belirtenlerin oranı %18,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %34,4'tür. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %31,7, azaldığını belirtenlerin oranı %26,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %45,1'dir.

Birim maliyet ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %61,1, azaldığını belirtenlerin oranı %13, değişmediğini belirtenlerin oranı %25,9'dur. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %73,8, azaldığını belirtenlerin oranı %6,3, değişmediğini belirtenlerin oranı %19,9'dur. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %50, azaldığını belirtenlerin oranı %18,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %31,3'tür. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %48,8, azaldığını belirtenlerin oranı %22, değişmediğini belirtenlerin oranı %29,3'tür.

5.2. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Pandemisinin Başlamasıyla İşletmelerdeki Üretim Maliyetleri ve Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişkileri

Tablo 2: Covid-19 Pandemisinin Başlamasıyla İşletmelerdeki Üretim Maliyeti ile İşletmelerin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/Üretim		Ticaret/Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
Covid-19 pandemisinin başlamasıyla işletmenizde üretim maliyeti durumu ne yönde ilerledi?	Arttı	28	51,9%	135	70,7%	31	48,4%	21	51,2%	0,001
	Azaldı	17	31,5%	19	9,9%	15	23,4%	8	19,5%	
	Değişmedi	9	16,7%	37	19,4%	18	28,1%	12	29,3%	

Covid-19 pandemisinin başlamasıyla işletmede üretim maliyeti ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde; hizmet sektöründe olan işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %51,9, azaldığını belirtenlerin oranı %31,5, değişmediğini belirtenlerin oranı %16,7'dir. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %70,7, azaldığını belirtenlerin oranı %9,9, değişmediğini belirtenlerin oranı %19,4'tür. Ticaret/perakende

sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %48,4, azaldığını belirtenlerin oranı %23,4, değişmediğini belirtenlerin oranı %28,1'dir. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %51,2, azaldığını belirtenlerin oranı %19,5, değişmediğini belirtenlerin oranı %29,3'tür.

5.3. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Sürecinde Karşılaştıkları Finansal Sorunların Çözümünde Kullandıkları Yöntemler ile Sektör Arasındaki İlişki

Tablo 3: Covid-19 Sürecinde Karşılaşılan Finansal Sorunların Çözümünde En Önemli Yöntem ile Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sana-yi/Üretim		Ticaret/Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
Covid-19 sürecinde karşılaşılan finansal sorunların çözümünde en önemli yöntem hangisidir?	Devletin salgın vb. durumlar için işletmelere hibe desteği vermesi	7	13,0%	41	21,5%	9	14,1%	3	7,3%	0,001
	İşletmelerin gelişmesini sağlamak için yeni teşvikler geliştirilmeli	12	22,2%	50	26,2%	12	18,8%	7	17,1%	
	İşletmenin sermaye piyasasından yararlanması için düzenlemeler yapılmalı	13	24,1%	47	24,6%	22	34,4%	7	17,1%	
	Kredi kullanımında teminat ve diğer formaliteler en aza indirilmeli	5	9,3%	27	14,1%	7	10,9%	15	36,6%	
	Uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanmalı	17	31,5%	26	13,6%	14	21,9%	9	22,0%	

Covid-19 sürecinde karşılaşılan finansal sorunların çözümünde en önemli yöntem ile sektör arasındaki ilişki incelendiğinde; hizmet sektöründe Devletin salgın vb. durumlar için işletmelere hibe desteği vermesi %13, İşletmelerin gelişmesini sağlamak için yeni teşvikler geliştirilmeli %22, İşletmenin sermaye piyasasından yararlanması için düzenlemeler yapılmalı %24,1, Kredi kullanımında teminat ve diğer formaliteler en aza indirilmeli %9,3, Uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanmalı cevabı verenlerin oranı %31,5'tir. Sanayi/üretim sektöründe Devletin salgın vb. durumlar için işletmelere hibe desteği vermesi %21,5, İşletmelerin gelişmesini sağlamak için yeni teşvikler geliştirilmeli %26,2, İşletmenin sermaye piyasasından yararlanması için düzenlemeler yapılmalı %24,6, Kredi kullanımında teminat ve diğer formaliteler en aza indirilmeli %14,1, Uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanmalı cevabı verenlerin oranı %13,6'dır. Ticaret/perakende sektöründe Devletin salgın vb. durumlar için işletmelere hibe desteği vermesi %14,1, İşletmelerin gelişmesini sağlamak için yeni teşvikler geliştirilmeli %18,8, İşletmenin sermaye piyasasından yararlanması için düzenlemeler yapılmalı %34,4, Kredi kullanımında teminat ve diğer

formaliteler en aza indirilmeli %10,9, Uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanmalı cevabı verenlerin oranı %21,9'dur. Diğer sektörlerde devletin salgın vb. durumlar için işletmelere hibe desteği vermesi %7,3, İşletmelerin gelişmesini sağlamak için yeni teşvikler geliştirilmeli %17,1, İşletmenin sermaye piyasasından yararlanması için düzenlemeler yapılmalı %17,1, Kredi kullanımında teminat ve diğer formaliteler en aza indirilmeli %36,6, Uzun vadeli ve düşük faizli kredi sağlanmalı cevabı verenlerin oranı %22'dir.

5.4. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Döneminde İşletmelerinin Cirosu ile Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

Tablo 4: Covid-19 Sürecinde İşletmelerin Ciroındaki Değişim ile Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/Üretim		Ticaret/Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
Covid-19 krizi işletmenizin cirosunu nasıl etkiledi?	Cirom arttı	19	35,2%	108	56,5%	27	42,2%	15	36,6%	0,033
	Cirom azaldı	12	22,2%	34	17,8%	11	17,2%	9	22,0%	
	Ciromda değişiklik olmadı	23	42,6%	49	25,7%	26	40,6%	17	41,5%	

İşletmenin cirosu ile bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde; arttığını belirtenlerin oranı %35,2, azaldığını belirtenlerin oranı %22,2, değişmediğini belirtenlerin oranı %42,6'dır Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %56,5, azaldığını belirtenlerin oranı %17,8, değişmediğini belirtenlerin oranı %25,7'dir. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %42,2, azaldığını belirtenlerin oranı %17,2, değişmediğini belirtenlerin oranı %40,6'dır. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %36,6, azaldığını belirtenlerin oranı %22, değişmediğini belirtenlerin oranı %41,5'tir.

5.5. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Döneminde İşletmelerinin Yurtiçi Satışlarının Seyri ve Dış Ticaretlerindeki Değişim ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

Tablo 5: Covid-19 Pandemi Sürecinde İşletmenin; Yurtiçi Satışlarının Seyri ve Dış Ticaretindeki Değişim ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/Üretim		Ticaret/Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
İşletmenizde Covid-19 pandemisi etkileri görülmeye başladığından beri yurtiçi satışlarınız ne durumda seyretti?	Arttı	17	31,5%	70	36,6%	33	51,6%	23	56,1%	0,043
	Azaldı	12	22,2%	46	24,1%	16	25,0%	6	14,6%	
	Değişmedi	25	46,3%	75	39,3%	15	23,4%	12	29,3%	
Mart-Aralık 2020 dönemi boyunca dış ticaretinizde nasıl değişimi tanımlarsınız?	Salgın öncesine kıyasla %1-%25 aralığında azaldı	0	0,0%	0	0,0%	2	3,1%	1	2,4%	0,001
	Salgın öncesine kıyasla %26-%50 aralığında azaldı	22	40,7%	29	15,2%	19	29,7%	15	36,6%	
	Salgın öncesine kıyasla %50'den daha fazla azaldı	3	5,6%	16	8,4%	1	1,6%	1	2,4%	
	Salgın öncesine kıyasla daha iyi	2	3,7%	7	3,7%	1	1,6%	1	2,4%	
	Salgının gelmesiyle birlikte herhangi bir değişiklik olmadı	11	20,4%	82	42,9%	18	28,1%	9	22,0%	
	Salgının gelmesiyle birlikte herhangi bir değişiklik olmadı	16	29,6%	57	29,8%	23	35,9%	14	34,1%	

İşletmede Covid-19 pandemisi etkileri görülmeye başladığından beri yurtiçi satışların seyri ile işletmenin sektörü arasındaki ilişki incelendiğinde arttığını belirtenlerin oranı %31,5, azaldığını belirtenlerin oranı %22,2, değişmediğini belirtenlerin oranı %46,3'tür. Sanayi/üretim sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %36,6, azaldığını belirtenlerin oranı %24,1, değişmediğini belirtenlerin oranı %39,3'tür. Ticaret/perakende sektöründeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %51,6, azaldığını belirtenlerin oranı %25, değişmediğini belirtenlerin oranı %23,4'tür. Diğer sektörlerdeki işletmelerde arttığını belirtenlerin oranı %56,1, azaldığını belirtenlerin oranı %14,6, değişmediğini belirtenlerin oranı %29,3'tür.

Mart-Aralık 2020 dönemi boyunca dış ticaretinizde olan değişim ile sektör arasındaki ilişki incelendiğinde; hizmet sektöründe salgın öncesine göre %1-%25 azaldığını belirtenlerin oranı %40,7, %26-%50 azaldığını belirtenlerin ora-

nı %5,6, %50 den fazla azaldığını belirtenlerin oranı %3,7, daha iyi olduğunu belirtenlerin oranı %20,4 iken herhangi bir değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı %29,6'dır. Sanayi/üretim sektöründe salgın öncesine göre %1-%25 azaldığını belirtenlerin oranı %15,2, %26-%50 azaldığını belirtenlerin oranı %8,4, %50 den fazla azaldığını belirtenlerin oranı %3,7, daha iyi olduğunu belirtenlerin oranı %42,9 iken herhangi bir değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı %29,8'dir. Ticaret/perakende sektöründe salgın öncesine göre %1-%25 azaldığını belirtenlerin oranı %29,7, %26-%50 azaldığını belirtenlerin oranı %1,6, %50 den fazla azaldığını belirtenlerin oranı %1,6, daha iyi olduğunu belirtenlerin oranı %28,1 iken herhangi bir değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı %35,9'dur. Diğer sektöründe salgın öncesine göre %1-%25 azaldığını belirtenlerin oranı %36,6, %26-%50 azaldığını belirtenlerin oranı %2,4, %50 den fazla azaldığını belirtenlerin oranı %2,4, daha iyi olduğunu belirtenlerin oranı %22 iken herhangi bir değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı %34,1'dir.

5.6. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Döneminde Kullandığı Finansal Kaynaklar ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

Tablo 6: Covid-19 Pandemisi Sürecinde İşletmenin Kullandığı Finansal Kaynaklar ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/Üretim		Ticaret/Perakende		Diğer		p
		N	%	n	%	n	%	n	%	
Covid-19 pandemisi süresince işletmenizin kullandığı finansal kaynak hangisi/hangileridir?		5	9,3%	8	4,2%	7	10,9%	4	9,8%	0,000
	Banka kredileri	11	20,4%	26	13,6%	12	18,8%	5	12,2%	
	Devlet desteği	1	1,9%	7	3,7%	0	0,0%	0	0,0%	
	Diğer	16	29,6%	32	16,8%	19	29,7%	22	53,7%	
	Eximbank	1	1,9%	1	,5%	0	0,0%	0	0,0%	
	Kişisel borç	5	9,3%	16	8,4%	3	4,7%	1	2,4%	
	Öz kaynak	15	27,8%	101	52,9%	23	35,9%	9	22,0%	

Covid-19 pandemisi süresince işletmenin kullandığı finansal kaynaklar ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe bulunan işletmelerde banka kredileri %20,4, devlet desteği %1,9, Eximbank %1,9, kişisel borç %9,3, öz kaynak %27,8, diğer kaynaklar ise %29,6 oranında kullanılmıştır. Sanayi/üretim sektöründe bulunan işletmelerde banka kredileri %13,6, devlet desteği %3,7, Eximbank %0,5, kişisel borç %8,4, öz kaynak %52,9, diğer kaynaklar ise %16,8 oranında kullanılmıştır. Ticaret/perakende sektöründe bulunan işletmelerde banka kredileri %18,8, devlet

desteği %0, Eximbank %0, kişisel borç %2,4, öz kaynak %22, diğer kaynaklar ise %53,7 oranında kullanılmıştır.

5.7. Konya İlinde Faaliyet Gösteren Firmaların Covid-19 Pandemi Sürecinde İthalat-İhracat Durumu ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

Tablo 7: Covid-19 Pandemi Sürecinde İşletmenin İthalat-İhracat Durumu ile İşletmenin Bulunduğu Sektör Arasındaki İlişki

		Hizmet		Sanayi/ Üretim		Ticaret/ Perakende		Diğer		p
		n	%	n	%	n	%	n	%	
İşletmenin Covid-19 pandemi öncesi dönemi (2019) ve Covid-19 pandemi dönemini ithalat bakımından karşılaştırınız.	Covid-19 dönemi öncesine göre arttı	18	33,3%	75	39,3%	18	28,1%	18	43,9%	0,317
	Covid-19 dönemi öncesine göre azaldı	10	18,5%	38	19,9%	19	29,7%	5	12,2%	
	Covid-19 dönemi öncesine göre değişiklik olmadı	26	48,1%	78	40,8%	27	42,2%	18	43,9%	
İşletmenin Covid-19 pandemi öncesi dönemi (2019) ve Covid-19 pandemi dönemini ihracat bakımından karşılaştırınız.	Covid-19 dönemi öncesine göre arttı	18	33,3%	89	46,6%	26	40,6%	13	31,7%	0,136
	Covid-19 dönemi öncesine göre azaldı	12	22,2%	39	20,4%	21	32,8%	11	26,8%	
	Covid-19 dönemi öncesine göre değişiklik olmadı	24	44,4%	63	33,0%	17	26,6%	17	41,5%	

Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası döneminde işletmenin ithalat durumu ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe bulunan firmalarda Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre artış yaşandığını belirtenlerin oranı %33,3 Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre azaldığını belirtenlerin oranı %18,5 Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı ise %48,1'dir. Sanayi/üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası ithalat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %39,3 azaldığını belirtenlerin oranı %19,9 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %40,8. Ticaret/perakende sektöründe faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi dönemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası ithalat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %28,1 azaldığını belirtenlerin oranı %29,7 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %42,2. Diğer

sektörlerde faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası firmaların ithalat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %43,9 azaldığını belirtenlerin oranı %12,2 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %43,9.

Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası döneminde işletmenin ihracat durumu ile işletmenin bulunduğu sektör arasındaki ilişki incelendiğinde hizmet sektöründe bulunan firmalarda Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre artış yaşandığını belirtenlerin oranı %33,3 Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre azaldığını belirtenlerin oranı %22,2 Covid-19 pandemi dönemi öncesine göre değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı ise 44,4'tür. Sanayi/üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası ihracat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %46,6 azaldığını belirtenlerin oranı %20,4 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %33,0. Ticaret/perakende sektöründe faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi dönemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası ihracat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %40,6 azaldığını belirtenlerin oranı %32,8 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %26,6. Diğer sektörlerde faaliyet gösteren firmalarda Covid-19 pandemi öncesi ve Covid-19 pandemi sonrası firmaların ihracat durumu karşılaştırıldığında arttığını belirtenlerin oranı %31,7 azaldığını belirtenlerin oranı %26,8 değişmediğini belirtenlerin oranı ise %41,5.

SONUÇ, ÖNERİ ve DEĞERLENDİRME

Küresel bir salgın haline gelen ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını; biz insanoğlunun hayatını her açıdan etkilediği gibi dünya ekonomisini, ülke ekonomisini etkilemiştir. Bunların sonucunda haliyle firmaların da işleyişini, üretimini ve ticaretini etkilemiştir.

Covid-19 salgınının küresel bir boyut kazanmasından sonra ülke ekonomilerini tehdit ederek ülkelerin, dış ticaretlerinde, tedarik zincirlerinde, ithal mal ve hizmetlerinde bozulmalara sebep olmuştur. Özellikle gelişmiş olan ülkeler arasındaki dış ticarete meydana gelen aksamalar gelişmekte olan ülkelerin ekonomisini daha fazla olumsuz etkileyerek salgını küresel bir ekonomik kriz haline getirmiştir.

Türkiye, ekonomik açıdan Covid-19 pandemisinin etkisine 2020 yılının ikinci çeyreğinden hemen önce girmiştir, dolayısıyla elde edilen rakamlar pek bir farklılık göstermemiştir. Fakat ikinci çeyrekte itibaren etkileri çok ağır bir biçimde görülmüştür. Tüm sektörlerde faaliyet gösteren firmalar bu süreçte farklı farklı problemlerle karşılaşmışlardır. Kimi firmalar için insan kaynağı önemli iken çalışanlarının virüse yakalanması ve çalışma alanının doldurulmaması, dolayısıyla işleyişin aksaması gibi sorunlarla karşılaşırken, kimi firmalar da üretime devam edebilecek durumda iken hammadde, ithalat ve ihracat alanlarında çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır.

Araştırma Konya ilinde bulunan ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların Covid-19 döneminde dış ticaret açısından nasıl etkilendiklerini değerlendiren bir incelemedir. Araştırmaya katılan firma yetkililerinin anket sorularına verdikleri yanıtlara göre, firmaların Covid-19 krizinden etkilenmeleri, sektöre göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan firma yetkililerinin vermiş oldukları cevaplar neticesinde, krizden olumsuz olarak etkilenen sektör hizmet sektörü olarak tespit edilmiş, bu krizden olumlu olarak etkilenen sektör ise sanayi/üretim sektörü olmuştur. Bunun sebebi, dünya çapında yaşanan pandeminin getirmiş olduğu kısıtlamalar neticesinde hizmet sektörünün aksaması ve neredeyse durma noktasına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan özellikle Avrupa ülkelerinde sanayi ve üretimin Türkiye'ye nazaran daha fazla aksaması nedeniyle Türkiye'de sanayi/üretim sektörüne ciddi ve yoğun bir talep oluşmuştur. Bu durum, sektörün güçlenmesine ve salgın döneminde sanayi/üretim sektöründe üretimin artmasına neden olmuş fakat hammadde teminindeki pahalılık ve aksaklıklar sebebiyle bu durum sanayi/üretim sektörünün kâr oranlarına çok fazla yansımamıştır.

Sonuç olarak Türkiye geneli Covid-19 pandemisinden olumsuz olarak etkilenmiş olsa da Konya ilindeki firmalarda bu durum sadece hizmet sektörü-

nü finansal yönden olumsuz olarak etkilemiştir. Hizmet sektörü dışında kalan diğer sektörlerde pandemi dönemi öncesine göre diğer sektörlerin ekonomilerinde bir değişiklik olmamıştır. İlk olarak sanayi/üretim sektörü daha sonra ticaret/perakende ve diğer sektörler Covid-19 dönemi öncesine göre genel olarak finansal yönden bir artış göstermiştir. Yaşanan sıkıntıların en önemlisi hammadde temininde oluşan aksaklıklar, hammadde temininde artan pahalılık, Covid-19 pandemisiyle gelen kısıtlamalar ve alınan önlemler olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre öneriler aşağıda yer almaktadır;

Uygulamaya Yönelik Öneriler

- Türkiye'nin ve Konya'nın beklenmedik salgın durumlarına karşı üretim ve dış ticaretlerini koruma amaçlı politikalar geliştirilmelidir.
- Konya gibi sanayi ve üretim sektöründe gelişmiş olan şehirlerin ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlayabilmesi için firmaları ayakta tutabilecek daha kapsamlı teşvikler geliştirilmelidir.
- Türkiye'nin herhangi bir kriz durumunda üretimin ve dış ticaretin aksamaması için firmaların hammadde teminini daha kolay bir şekilde sağlaması yönünde düzenlemeler getirilmelidir.
- Ekonomik faaliyetlerin aksamadan devam edebilmesi için, hükümetler aralarında koordineli bir şekilde çalışmalar yapılmalıdır.
- Salgın döneminde ihracatın aksamaması ve ürünlerin yurt dışına gönderilebilmesi için konteynır eksikliğinin giderilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır.
- Konya ilinde ve diğer şehirlerde faaliyet gösteren firmaların kira bedelleri düşürülerek, ödenen bu bedellerin firmaya yatırım amaçlı kullanılarak ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlaması için ayrılmalıdır.

Araştırmaya Yönelik Öneriler

- Türkiye genelindeki firmaların salgın dönemindeki dış ticaretlerinin durumunu araştıran daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.
- Konya ili dışında kalan ve sanayi/üretim yönünden gelişmiş şehirlerde bu çalışma yapılabilir.
- Covid-19 salgınının dış ticarete etkisini inceleyen değişkenler değiştirilerek çalışma yenilenebilir.
- Dış ticaret yapan firmalarda ekonomik okuryazarlığın ölçülmesi ve geliştirilmesi için çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37-191.
- Arabacı, H., & Yücel, D. (2020). Pandeminin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye Merkez Bankası Tarafından Finansal İstikrarı Sağlamak Amacıyla Alınan Önlemler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 91-98.
- Bak, G., & Eşidir, O. V. (2020). *Geçmişten Günümüze İspanyol Gribine Türkiye'den Bakış*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Cepal, N. (2020). Impact of COVID-19 on the United States economy and the policy response. *Economic Commission for Latin America and the Caribbean*, 1-30.
- Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram*, 124-140.
- Clive , B., & Lewis, M. (2004). The Economic Implications of Epidemics Old and New. *World Economics*, 1-34.
- Çetin, A. C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 341-362.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö., & Kiran , F. (2020). Covid-19 Pandemi Süreci ve Sonrasında İşletme Yönetimi. A. Özdemir, & M. Eser içinde, *Covid-19 Pandemi Sürecinin Sosyo-Ekonomik ve Politik Etkileri* (s. 279-304). Ankara: Nobel.
- Ding, L., Sun, W., & Zhang, X. (2020). Is the Chinese Economy Well Positioned to Fight the COVID-19 Pandemic? The Financial Cycle Perspective. *Emerging Markets Finance and Trade*, 2259-2276.
- Ekren, A. (2020). Covid-19'un Dünya Ekonomisine Etkisi: İran Örneği. *Academia*, 1-10.
- Green, M. H. (2020). The Four Black Deaths. *History from Oxford*, 1601-1631.
- Gümüş, A. (2020). Covid-19'un Türkiye Ekonomisine Bazı Etkileri. *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 548-560.
- Kerr, W. A. (2020). The Covid-19 Pandemic and Agriculture: Short- and Long-Run İmplications for İnternational Trade Relations. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 225-229.
- Köse, Z. (2020). Covid-19'un Küresel Ekonomiye Etkileri. D. Hıdıroğlu, & O. Yılmaz içinde, *Covid-19 Pandemisinde Yönetim ve Ekonomi* (s. 43-66). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Menteşe, G. L. (2020). Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 78-87.
- Orkunoğlu, I. F. (2009). Domuz Gribi Ekonomisinin Türkiye'ye Maliyeti . *Mevzuat Dergisi*.
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 169-185.

- Thorbecke, W. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic on the U.S. Economy: Evidence from the Stock Market. *Journal of Risk and Financial Management*, 100-138.
- Vidya, C. T., & Prabheesh, K. P. (2020). Implications of Covid-19 Pandemic on the Global Trade Networks. *Emerging Markets Finance and Trade*, 2408-2421.

BİST 30'DA YER ALAN İŞLETMELERİN MALİ TABLOLARINDAKİ COVID-19 ETKİLERİNİN BDS 570 İŞLETMENİN SÜREKLİLİĞİ STANDARDINA GÖRE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aynur AKPINAR

KTO Karatay üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü,

e-mail:aynur.akpinar@karatay.edu.tr, ORCID ID: 000-0003-2108-8454

Kar etmek veya sosyal fayda sağlamak amacıyla kurulan işletmelerin piyasada var olabilmeleri için belirledikleri amaçlarına ulaşmaları gereklidir. İşletmeler, faaliyetlerini devam ettirirken mevcut finansal durumlarını ve performanslarını iç ve dış paydaşlara, gerçeğe uygun değer esasına göre hazırlanmış ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir özellikler taşıyan finansal tablo bilgileri ile açıklarlar. Ekonomik yaşamın gerekliliği olan işletmenin sürekliliği varsayımı tüm paydaşlar için fayda sağlayan önemli bir husustur. İşletme ömrünün belirli bir süreye bağlı olmaksızın devam etmesi, işletmeye yenilenme ve kendini geliştirme imkânı sağlar. Bağımsız denetim finansal tablolardaki bilgilerin gerçeğe uygun ve güvenilir olduğunun güvencesidir. Bağımsız Denetim Standartlarından 570 İşletmenin Sürekliliği (BDS 570) Standardı 23.01.2014 tarihinde 01.01.2013 tarihinden itibaren uygulanmak üzere yayınlanmış ve en son 01.01.2017 tarihinden itibaren uygulanmak üzere 24.03.2017 tarihinde güncellenmiştir. Bu standarda göre işletme yönetimi finansal tablolarının işletmenin sürekliliği ilkesine göre hazırlanmasından sorumludur. Bununla birlikte denetçi de denetim sürecinde işletmenin finansal tablolarının işletmenin sürekliliği esasına göre hazırlanıp hazırlanmadığı konusunda görüş oluşturmalı ve raporlamalıdır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19, salgınının etkilerinin azaltılması amacıyla 2020 yılı Mart ayından beri birçok tedbir alınmış ve kısıtlamalara gidilmiştir. Alınan bu tedbirlerde birçok işletmede ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Bu sıkıntıların azaltılması amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmaya devam edilmektedir.

“Yaşanan bu gelişmelerin BİST 30’daki işletmelerin mali durumlarındaki etkileri Kamuoyu Aydınlatma Platformunda yayınlanmış Bağımsız Denetim Raporları ve ekindeki Finansal Tablolarındaki; 01 Nisan-30 Haziran 2019 (2.çeyrek) ile 01 Nisan-30 Haziran 2020 dönemi ve 31.12.2019 ile 31.12.2020 dönemi bilgileri üzerinde karşılaştırılarak BDS 570 çerçevesinde incelenmiştir.

INVESTIGATION OF COVID-19 EFFECTS ON FINANCIAL STATEMENTS OF BIST 30 ENTERPRISES ACCORDING TO BDS 570 BUSINESS CONTINUITY STANDARD

Businesses established to make a profit or provide social benefits must achieve their goals to exist in the market. While continuing their activities, firms disclose their current financial status and performance to internal and external stakeholders with relevant, reliable, comparable, and understandable financial statement information prepared on a fair value basis. The assumption of continuity of the enterprise, which is a necessity of economic life, is an important issue that benefits all stakeholders. Regardless of a particular period, the continuation of the business life provides the business with the opportunity to renew itself and develop itself. An independent audit is an assurance that the information in the financial statements is valid and reliable. One of the Independent Auditing Standards, 570 Business Continuity (BDS 570), was published on 23.01.2014 to be implemented as of 01.01.2013 and was last updated on 24.03.2017 to be implemented as of 01.01.2017. According to this standard, business management is responsible for preparing its financial statements under the going concern principle. In addition, the auditor should also form and report an opinion on whether the enterprise's financial statements are prepared on a going concern basis during the audit process.

Many measures have been taken, and restrictions have been imposed in Turkey, as in the world, since March 2020 to reduce the effects of the COVID-19 epidemic. Unfortunately, these measures have led to economic difficulties in many enterprises. Various legal arrangements are continuing to be made to reduce these problems.

The effects of these developments on the financial situation of the enterprises in BIST 30 in the Independent Audit Reports published on the Public Disclosure Platform and in the accompanying Financial Statements has been compared within the framework of BDS 570 by comparing the information between 01 April-30 June 2019 (2nd quarter) and 01 April-30 June 2020 and 31.12.2019 and 31.12.2020 periods.

COVID 19 SÜRECİNİN DEZAVANTAJLILARI: SAĞLIK ÇALIŞANLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Gamze AKSAN

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: gaksan@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5051-4630

Arş. Gör. Fatmanur SODALI

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: fatmanur.sodali@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0759-015X

Toplumdaki bazı kişilerin pandeminin doğrudan ve dolaylı etkilerine daha açık ve kırılabilir olması sosyal bilimlerde gittikçe popülerleşen dezavantajlılık yaklaşımının nitelediği sosyal grupları işaret etse de kavram, pandemi sürecinde risklere daha açık olan herkesi içine alacak bir terminolojik genişliğe sahip görünmemektedir. Kavramın terminolojik sınırlarını genişleterek farklı süreçlerden etkilenen sosyal grupları içerecek şekilde yeniden inşa edecek teorik tartışmanın ötesinde, bu çalışmada avantaj olarak nitelendirilemeyeceğimiz negatif yönlü durumları, yarar sağlanamayan ve eşitsizlik üreten konumları anlatmak amacıyla dezavantaj kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Süreçte hastalığın bulaş hızını düşürmeye yönelik alınan önlemlerin herkes için uygulanabilir olmayışı özellikle mesleki farklılaşmaya dayalı olarak bir dezavantaja dönüşmüştür. Çalışma bu meslek kollarından biri olan sağlık çalışanlarının Covid 19 süreci deneyimlerini ve sürecin onlar için dezavantaja dönüşen yönlerini anlama amacıyla yapılmıştır. Bu çerçevede 6'sı doktor, 8'i hemşire, 3'ü acil tıp teknikeri olmak üzere Covid 19 hastaları ile doğrudan temasın zorunlu olduğu yerlerde çalışan toplam 18 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilerek nitel tekniklerin kullanıldığı bir saha araştırmasından elde edilen veriler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Literatürdeki diğer çalışma bulgularını desteklemekle birlikte kurumsal aidiyetin yüksek olduğu, süreçte öncelikle formel desteğin beklendiği, düşük sosyoekonomik düzeye sahip sağlık çalışanları için sürecin farklı sıkıntılara yol açtığı, hem kadın hem de erkek sağlık çalışanlarının aile içi rollerinin değiştiği ve iş yüklerinin arttığı, evli sağlık çalışanlarının çocuk bakımında karşılaştıkları sorunlar noktasında bekarlara oranla daha çok dezavantaja sahip görünmesine rağmen bekar sağlık çalışanlarının mesleki iş yüklerinin daha çok arttığı araştırma bulguları arasındadır. Bir başka bulgu ise sağlık çalışanlarının hem kendilerine yönelik yöneltilmiş damgalanma hissi hem de başkalarına hastalık bulaştırma ihtimali karşısındaki tedirginliğin yol açtığı sosyal soyutlama davranışı ile çift yönlü beslenen bir sosyal dışlanmışlık algısına sahip olduklarıdır.

THE DISADVANTAGED OF THE COVID-19 PERIOD: A QUALITATIVE RESEARCH ON HEALTH WORKERS

During the Covid-19 pandemics, some individuals and groups emerged as more open and vulnerable to its direct and indirect effects. At first glance, the disadvantageous approach may seem appropriate to study these people, however, the concept still lacks terminological breadth to pandemics-related problems experienced by these people. Beyond the theoretical discussion that will expand the terminological boundaries of the concept and reconstruct it to include social groups affected by different processes, in this study, we prefer to use the concept of disadvantage to describe negative situations that cannot be qualified as advantage, positions that cannot be beneficial and produce inequality. The inapplicability of the measures taken to reduce the transmission rate of the disease in the process has turned into a disadvantage, especially based on occupational differentiation. The study was carried out in order to understand the experiences of health workers, one of these professions, during the Covid-19 period and the aspects of this period that turned into a disadvantage for them. In this context, interviews were conducted with a total of 18 people, including 6 doctors, 8 nurses, 3 emergency medical technicians, who work in places where direct contact with Covid-19 patients is mandatory. A number of inferences were made based on the analysis and interpretation of the data obtained from the field research using qualitative techniques. While supporting the findings of other studies in the literature, it is seen that the institutional affiliation is high among health workers. Expectation of formal support is also primary, while the pandemics causes different problems for health workers with low socio-economic status. The family roles of both male and female health workers have changed and their workloads have increased. It is among the research findings that the occupational workload of single health workers has increased more, whereas married individuals with children face other problems related to child care. Another finding is that healthcare professionals have a perception of social exclusion that is fueled both by the sense of stigma directed at them and by the social isolation behavior caused by the discomfort about the possibility of infecting others.

İSTİSNA KURAL OLURSA: COVID 19 SÜRECİNDE BEYAZ YAKALILARIN EVDEN VE HİBRİT ÇALIŞMA DENEYİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER

KTO Karatay Üniversitesi, S.B.B.F., Sosyoloji Bölümü,

e-mail:İlknur.ekiz@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5402-2254

Sema BESEREK

Sosyal Hizmet Uzmanı, e-mail:semabeserek@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5972-0024

Covid-19 küresel salgını ile pek çok özel sektör ve kamu çalışanları uzaktan ve hibrit çalışmaya geçmiştir. Böylece uzaktan çalışma ilk kez Türkiye’de beyaz yakalı çalışanlarının hemen hepsini kapsamış, istisna olan bu sistem zorunlu olmuştur. Evden çalışma işverenler açısından ofis ve iş maliyetlerini azaltıp avantajlı hale getirirken, çalışanlar içinse uzaktan işlerin daha yoğunlaşması, teknolojik baskının öne çıkması, ev ve iş dengesinin bozulması, iş arkadaşlığının görünmez olması, mekânın tek tipleşmesi gibi sorunlar yaratmıştır. Avantajlı yanları ise çalışanlar işe gidiş-gelişte rahatlamış, trafik sorunu hayatlarından bir süreliğine çıkmıştır. Temel tartışma ise evden çalışmanın istismara ve güvencesizliğe açık bir alan olma potansiyeline sahip olmasıdır. Öğle yemeklerinin kime ait olacağı, molaların nasıl düzenleneceği, mesai dışında ulaşılabilirliğin istismarı, çalışma saatlerinin uzaması, kimi zaman ücretlere yansımaması tartışılan ve açığa kavuşmayan konular olmuştur. Zaman, mekan ve iş özerkliğinden mahrum olan evden zorunlu çalışma sistemi esnek gibi gözükken aman esnek olmayan bir haldir. Bu nedenle evden çalışma sürecinde yasal düzenlemelerin tam olarak çerçevesinin çizilmemesi nedeniyle bazı hak taleplerini gündeme taşımıştır. Çalışanların fazla mesai, elektrik, telefon, öğle yemeği gibi masraflarının nasıl karşılanacağı belirsizdir. Çalışma saatlerinin uzaması ve mesai dışında da işe ait pürüzlerin çıkması ve çalışanın devamlı ulaşılabilir olması dünyada yeni bir hak talebini; “irtibatı kesme hakkı!” nı yaratmıştır. Ayrıca Covid-19 salgını sürecinde evden çalışma ile birlikte ev-iş çatışmasının olduğu bunun da aile içinde başka çatışmalara sebep olduğu bilinmektedir. Bu süreçte evden çalışmanın kalıcı hale getirilmesi için şirketler hazırlık yaparken çalışanlar ise bir an önce ofislerine geri dönmek istemektedirler.

WHEN EXCEPTION BECOMES THE RULE: HOME- AND HYBRID WORKING EXPERIENCES OF WHITE COLLAR WORKERS DURING COVID-19 PANDEMICS

Abstract

With the Covid-19 global pandemics, work from home and hybrid working was introduced for several private and public workers. As a result, distance working, which was an exception, has covered all white collar workers and became the rule. Distance working is advantageous for employers since it reduces office and work-related expenses, whereas for workers it means the intensification of work, increased technological pressure, unbalancing the work and home balance, rendering of co-working invisible and restriction to one space. On the other hand, its advantages include the reduction of time spent on commute and overall traffic. But the focal point of home-working is that it is potentially conducive to more exploitation and insecurity. The question of lunch costs, accessibility out of regular work-time, extension of work-hours, problems in receiving overtime payments have also been subject to complaint. Compulsory home-working represents autonomy of time, place and work, and therefore characterized by inflexibility rather than flexibility. Due to the lack of legal arrangements organizing the home-working practices, irregularities became subject to complaints and legal cases. It is unclear who should pay the burden of costs like electricity consumption, phone calls and lunch. "The right to be inaccessible" has emerged in response to longer work-hours, demands to solve work-related problems outside regular shifts and demands to remain accessible outside regular shifts. Furthermore, it is also known that during the pandemics, distance working has increased the tension between home and work, thereby causing domestic conflicts. White collar workers expect to go back to their workplaces while several companies undertake preparations to make distance-working permanent.

COVID-19 PANDEMİSİNİN SOSYAL MEDYADA YANLIŞ BİLGİ PAYLAŞIMINA ETKİSİ: FAHRETTİN KOCA'NIN TWITTER PAYLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda Baş

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: fceyda@karatekin.edu.tr, ORCID ID: 000-0002-4979-9621

Covid 19 pandemisi sağlık alanında yarattığı küresel etkinin yanı sıra bireysel ve toplumsal hayatın büyük bir bölümüne etki ederek geniş çaplı bir değişime sebep olmuştur. Özellikle bu süreçte bilgi paylaşımının, iletişimin ve iletişim teknolojilerinin önemi artmıştır. Günlük hayatların bir parçası haline gelmiş olan internet ve sosyal medya mecraları, pandeminin yol açtığı bilgiye erişim ihtiyacı nedeniyle daha da önemli hale gelmiştir. Bunun sonucunda sosyal medya mecraları pandemiyle ilgili sayısız içerik paylaşımına sahne olmuştur. Kullanıcıların bu bilgi yığını içerisinde doğru olanı bulması da gittikçe zorlaşmaktadır. Ayrıca yanlış bilginin yaratacağı sonuçlar toplum sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda yeni bir salgın türü olarak “infodemi”, yanlış bilginin tehlikesine dikkat çeken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem Covid-19 pandemisiyle hem de sebep olduğu infodemiyle mücadele küresel bir önem kazanmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada Türkiye’de salgınla mücadelenin önde gelen ismi olan Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca’nın Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar analiz edilmiştir. Bakan Koca’nın paylaşımlarında hangi yanlış bilgilere yer verdiği ve düzeltme yaptığı tespit edilerek, küresel ölçekte süren yanlış bilgiyle mücadele konusunda toplumsal bir kesit sunulmaya çalışılmıştır.

THE EFFECT OF COVID-19 ON SHARING MISINFORMATION ON SOCIAL MEDIA: EVALUATION OF FAHRETTİN KOCA'S TWITTER POSTS

The Covid 19 pandemic has caused a wide-ranging change by affecting a large part of individual and social life, as well as the global impact it has created in the field of health. Due to the pandemic, the importance of information sharing, communication and communication technologies has increased. The internet and social media platforms, which have become a part of daily life, have become even more important due to the need for access to information caused by the pandemic. As a result, social media platforms are the scene of countless content sharing related to the pandemic. It is getting harder and harder for users to find the right one in this heap of information. In addition, the consequences of false information pose a serious threat to public health. In this context, “infodemi” as a new type of epidemic emerges as a concept that draws attention to the danger of misinformation. Fighting both the Covid 19 pandemic and the infodemic has a global importance. In this context, in this study tweets of Health Minister Dr. Fahrettin Koca, who is the leading name in the fight against the epidemic in Turkey, from his Twitter account were analyzed. It has been tried to present a social cross-section about the fight against misinformation on a global scale by determining which wrong information Minister Koca included and corrected in his posts.

KAVRAMSAL VE POLİTİK ÇERÇEVEDE COVID-19 VE YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Berna BAYIR

KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Hemşirelik Bölümü Bölümü,
e-mail:berna.bayir@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1304-7767

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin sağlık alanında oluşturduğu zorluklar için sağlık bakanlığı tarafından gösterilen işbirlikçi yaklaşım ile bu süreçle mücadele edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde amaç, pandemi sürecinde Türkiye'de yaşanan kavramsal ve politik çerçeveyi belirlemek ve sağlık bakanlığının yönetim sistemini incelemektir. Kavramsal çerçeve ele alındığında toplumda yaşayan her bireyin hayatına, pandemi sürecinin etkileriyle "filyasyon, temaslı takibi, sosyal mesafe, karantina" gibi yeni kavramların girdiğini görmekteyiz. Günümüz koşullarında daha çok kronik hastalıklarla mücadele eden toplumlar için bu kavramlar, oldukça yeni kavramlar olmuştur. Oysa tarihsel geçmişte insanoğlunun birçok pandemi süreciyle karşı karşıya kaldığı ve bulaşıcı özellikte olan bu hastalık gruplarıyla yaşam mücadelesi vermiş olduğu bilinen bir gerçektir. Hayatımıza günümüz koşullarında giren yeni bir pandemi türü olan COVID-19 ile birlikte çeşitli politikalar geliştirme yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda bakanlık tarafından bir ulusal hazırlık planı oluşturulmuştur. Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı olarak bilinen bu planın amacı; ülkede yaşayan her bireyin, kurum ve kuruluşların influenza salgınını tanımalarını sağlamak, bu salgına karşı tüm vatandaşların rol ve sorumluluklarını yerine getirmeleri için olabilecek en uygun biçimde hazırlık yapmalarına ve salgının başlaması halinde uyum içinde hareket etmelerine olanak sağlayacak bilgi çerçevesini oluşturmak olmuştur. Salgının başlamasının ardından ülkede alınması gereken önlemlere yönelik COVID-19 ulusal salgın yönetimi Türkiye raporu yayımlanmıştır. Rapor, ülke yönetiminin ortaya sunduğu sağlık politikalarına yönelik girişimleri, öne çıkan konuları ve bu kapsamda yapılması planlanan stratejileri ele almıştır. Ülke koşullarında sağlık çalışanlarının, zorluklarla baş edebilmeleri için gerekli kaynakların harekete geçirilmesi, hizmetlerin uygulanmasında teknolojik gelişimlere yer verilmesi, sağlık politikalarının adaletli bakım sağlama odaklı olarak gelişim göstermesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

COVID-19 AND MANAGEMENT IN CONCEPTUAL AND POLITICAL FRAMEWORK

With the collaborative approach shown by the Ministry of Health for the difficulties caused by the COVID-19 pandemic, which has affected the whole world, in the field of health, it has been tried to combat this process. The aim of this section is to determine the conceptual and political frame work experienced in Turkey during the pandemic process and to examine the management system of the ministry of health. Considering the conceptual frame work, we see that new concepts such as "filing, contact tracing, social distance, quarantine" have entered the life of every individual living in the society with the effects of the pandemic process. These concepts are quite new for societies struggling with chronic diseases in today's conditions. However, it is a known fact that human beings have faced many pandemic processes in the historical past and have struggled to survive with these infectious disease groups. With COVID-19, a new type of pandemic that has entered our lives in today's conditions, various policies have been developed. In this direction, a national preparation plan was created by the ministry. The purpose of this plan, known as the Pandemic Influenza National Preparedness Plan; Our aim is to ensure that every individual, institution and organization living in the country recognize the influenza epidemic, to prepare the best possible preparation for all citizens to ful fill their roles and responsibilities against this epidemic, and to create an information frame work that will enable them to act in harmony in the event of the out break. After the start of the epidemic, the COVID-19 national epidemic management Turkey report for the measures to be taken in the country has been published. There port dealt with the initiatives regarding the health policies presented by the country's government, the prominent issues and the strategies planned to be made in this context. It has been concluded that the necessary resources should be mobilized in order for health workers to cope with difficulties in country conditions, technological developments should be included in the implementation of services, and health policies should developwith a focus on providing fair care.

DIŞ TİCARETTE KORUMACILIK VE KORONAVİRÜS SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İHRACAT

Dr. Öğretim Üyesi Ertan BECEREN

Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD. e-mail: ertanbeceren@sdu.edu.tr, ORCID ID: 000-0003-1314-5607

Sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde ülkelerin, ihracat performansları ve ihracatta çeşitlilik günümüzün rekabetçi koşullarının önemli unsurlarıdır. Ekonomik kriz dönemlerinde kırılgan yapıda olan gelişmekte olan ülkeler için ihracatın önemi gelişmiş ülkelerden daha fazla olmaktadır. Kaldı ki, beraberinde ekonomik krizi hemen hemen her alanda hissettiren Koronavirüs salgını, Nisan 2020 döneminde dünya genelinde onaylanmış 3 milyondan fazla COVID-19 vakası ve 200.000'den fazla ölüm ile sonuçlanmıştır. Ayrıca 2021 yılı ortalarına kadar geçen ikinci dalga ve sonrasındaki süreçler sağlık sektöründe hükümetlerin almış oldukları önlemlerle beraber ülkelerin milli gelir düşüşlerine yönelik ekonomilerini ayakta tutma çabaları ile devam etmiştir.

Koronavirüs salgın döneminde ülkelerin ihracat ve ithalat trendleri birçok açıdan etkilenmiştir. Kapanmanın olduğu dönemde daralan ekonomiler, düşen güven endeksleri ve yükselen gıda fiyatları endeksi yaşanan ortak ekonomik sorunlar arasında sayılabilir. Koronavirüs salgını dünya genelinde korumacı ticaret politikaları açısından da yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Salgın öncesi dönemde ABD-Çin ticaret savaşları şeklinde korumacılığın söz konusu olduğu bilinmekle birlikte salgın dönemi zorunlu kapanmalarla devam etmiştir.İhracat yasaklarının küresel diğer zincirlerini gözardı ettiği bilinmesine rağmen bu yasaklar uygulanmıştır.

Her ne kadar ekonomik krize karşı ülkelerin işbirliği içerisinde hareket etmesi beklense de, dünya ekonomilerinin sözü edilen şeffaflığı sağlaması konusunda endişeler vardır. Arz zincirindeki en ufak bir düşme Koronavirüs salgınına karşı başarısızlığa neden olabilmektedir. Salgın hem tüketici kesimini hem üretici kesimini ciddi anlamda etkileyerek bu dönemde arz ve talep şokları yaşanmasına neden olmuştur. Gerek üretimde ve gerekse tüketimde yaşanan daralmalar, ihracat büyümesini de yavaşlatmıştır.

Salgının en önemli etki ettiği sektörlerden biri olan sağlık ve sağlık teknolojileri sektöründe dış ticaretin önemi yadsınamaz bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Daralma döneminin dünya genelinde aşı ve benzeri sağlık ekipmanına ulaşma zorluğu nedeniyle azalan ticari fırsatlara neden olduğu görülmüştür. Hizmet ticareti gelişen alanlar içinde olup, küresel bir işbirliğinin yanı sıra ülkelerin kritik sektör ve ürünleri desteklemeleri gerekecektir.

PROTECTIONISM IN FOREIGN TRADE AND EXPORT IN TURKEY DURING THE CORONA VIRUS EPIDEMIC PERIOD

In the realization of sustainable economic growth, export performance of countries and diversity in exports are important elements of today's competitive conditions. The importance of exports for developing countries, which are fragile in times of economic crisis, is more than developed countries. Due to the Corona virus epidemic, which made the economic crisis felt in almost every area, the efforts of the countries to keep their economies alive, together with the measures taken by the governments in the health sector, are remarkable.

Especially in the period of the closure, shrinking economies, falling confidence indices and rising food price index can be counted among the common economic problems in international trade.

The Corona virus epidemic has led to a new era in terms of protectionist trade policies around the world. Although it is known that there was protectionism in the form of US-China trade wars in the pre-epidemic period, the epidemic period continued with mandatory closures. Although it is known that export bans ignore other global chains, these bans have been implemented. On the other hand, although countries are expected to act in cooperation against the economic crisis, there are concerns about the transparency of the world economies.

The epidemic seriously affected both the consumer sector and the producer sector, causing supply and demand shocks in this period, and the contractions in production and consumption slowed the growth of exports. The importance of foreign trade has emerged as an undeniable fact in the health and health technologies sector, which is one of the sectors most affected by the epidemic. It has been seen that the contraction period has led to declining commercial opportunities due to the difficulty of accessing vaccines and similar healthcare equipment worldwide.

Trade in services is among the developing areas and countries will need to support critical sectors and products as well as a global cooperation.

COVID-19 SALGINININ MİMARİ VE KENTSEL TASARIM ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİNİN OKUNMASI

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Mühendislik Ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
e-mail: suheylabuyuksahin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5869-3629

İnsanlık tarihi boyunca aralıklarla yaşanmış olan salgın hastalıklar ortaya çıktıkları dönemlerde çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuş, sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik alanda da dönüşümleri beraberinde getirmiştir. 2019 yılı sonlarında Çin'in Vuhan kentindeki ilk tanı ile ortaya çıkan COVID-19 pandemisi de günümüze kadar geçen zamanda, milyonlarca insanın enfekte olmasına ve ölümüne sebep olmuştur. Süregelen pandemi süreci tüm dünyada kentsel mekandan tekil mekanlara kadar değişkenlik gösteren ölçekte etkisini göstermiş, bu mekânsal dönüşüm iş hayatından eğitim hayatına, sanat üretiminden bilimsel kongrelere, toplantılara ve hatta kişisel ilişkilere egemen olma durumuna gelmiştir. Bu dönüşüm ile uzun vadede tüm değerlerin değişmesi, yaşamların ve alışkanlıkların farklılaşması dolayısıyla da yaşam alanlarının, çalışma alanlarının ve sosyal alanların da dönüşmesi olasıdır. Benzer global krizlerde olduğu gibi bu mekânsal dönüşümünde yeni önlem, düzenleme ve yönetmelikleri beraberinde getirebileceğini öngörmek mümkündür. Bu noktada önemli olan yeni düzenlemelerin mikro ölçekten makro ölçüğe kadar uygulanabilir ve sürdürülebilir olmasıdır. Bu çalışma kapsamında COVID-19 pandemisinin global etkilerinin mimari ve kentsel tasarım alanındaki iz düşümü ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar üzerinden okunacaktır. Pandemi sürecinin mimari ve kentsel alanda olası kısa ve uzun vadeli etkilerinin araştırılacağı bilimsel çalışmaların evreni; (i) yaşama alanları olan konut birimleri, (ii) kentsel kamusal alanlar ve (iii) mimarlık eğitimi konularını ele alan araştırmalar ile sınırlandırılmıştır. Bu anlamda belirlenen araştırma konuları yurt içi ve yurt dışı literatürde tezler, araştırma makaleleri, bilimsel anlamda kabul gören dergilerin COVID-19 özel sayıları üzerinden taranmış, konuyu ele alış şekli ve metodoloji anlamında öne çıkan çalışmalar derlenerek incelenmiştir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen bu bilimsel okuma ile pandemi sürecinin mikro ölçekten makro ölçüğe mekan üzerindeki etkileri tartışılarak gelecek için öneriler getirilecektir.

READING THE IMPOSSIBLE IMPACTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON ARCHITECTURAL AND URBAN DESIGN

Epidemics, which have been experienced intermittently throughout the history of humanity, caused the death of many people in the periods they emerged, and brought about transformations in socio-cultural, political and economic fields. The COVID-19 pandemic, which emerged with the first diagnosis in Wuhan, China at the end of 2019, has also caused millions of people to be infected and killed in the time passed. The ongoing pandemic process has shown its effect on a scale varying from urban space to individual spaces all over the world, and this spatial transformation has come to dominate business life, education life, art production, scientific congresses, meetings and even personal relationships. With this transformation, it is possible that in the long run all values will change, lives and habits will change, and therefore living spaces, work spaces and social spaces will also be transformed. As in similar global crises, it is possible to foresee that this spatial transformation may also bring new measures, regulations and regulations. At this point, the important thing is that the new regulations are applicable and sustainable from micro scale to macro scale. Within the scope of this study, the projection of the global effects of the COVID-19 pandemic in the field of architecture and urban design will be read through national and international studies. The universe of scientific studies in which the possible short and long-term effects of the pandemic process in the architectural and urban areas will be investigated is limited to; (i) residential units as living spaces, (ii) urban public spaces, and (iii) research on architectural education. In this sense, the research topics determined in the domestic and international literature were scanned through the theses, research articles, COVID-19 special issues of scientifically accepted journals, and the prominent studies in terms of handling the subject and methodology were compiled and examined. With this scientific reading carried out within the scope of the study, the effects of the pandemic process on the space from micro scale to macro scale will be discussed and suggestions will be made for the future.

K/COVID-19 PANDEMİSİNİN RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇEBİ,
e-mail:esra.cebi@selcuk.edu.tr, ORCID ID:000-0002-0074-4398

Tüm dünyayı etkisi altına alan Kovid-19 pandemisi, yaşamımızın her alanında değişikliklere yol açtı. Etkili aşuların bulunarak dünyada salgın tehdidinin azalması sağlansa da, aşı karışıklığı, aşuya ulaşımında yaşanan sıkıntılar vb. nedenler, salgının yakın bir tarihte sona ermeyeceğini göstermektedir. Sadece salgın değil salgına karşı alınan kapanma, karantina, sosyal mesafe gibi önlemler de yaşamlarımızı özellikle de ruhsal sağlığımızı etkilemiştir. Bu etkilenmenin derecesi pek çok faktöre göre değişkenlik göstermektedir. Normalleşme süreci çoğunluk için sorunsuz bir şekilde ilerlese de bazıları için hayat normalleşmekten uzak görünmektedir. Pandeminin yol açtığı maddi manevi kayıpları olan bu bireyler için ruh sağlığı müdahaleleri geliştirmek daha büyük sorunların oluşmasını engelleyecektir. Yapılacak etkin müdahalelerin planlanmasında kullanılmak üzere şimdiye kadar yapılan çalışmaların kuramsal bir çerçevede ele alınması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu yazıda pandeminin ruh sağlığımız üzerindeki etkisi, bireylerin stresi neden farklı deneyimlediklerine dair ikna edici önermeleri olan Gözden Geçirilmiş Stres ve Başa Çıkma Modeli (Lazarus ve Folkman, 1984; Lazarus, 1999) çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kapsamda Kovid-19 pandemisi döneminde yapılan çalışmalar, modeli oluşturan bireysel ve çevresel faktörler, değerlendirme, başa çıkma ve sonuçları başlıkları altında incelenerek tartışılacaktır.

THE EFFECTS OF COVID-19 PANDEMIC ON MENTAL HEALTH

The Covid-19 pandemic which affected the whole world, resulted in changes in every part of our lives. Although effective vaccines are developed and global threat decreased, due to reasons such as limited access to vaccines and the negative attitudes towards vaccines, it seems that pandemic will not end in the near future. Not only pandemic but also preventive strategies (e.g. lockdown, quarantine, social distance) impacted our lives especially our mental health. The level of impact varies according to influences of different factors. Though normalization process continues successfully for most of the people, some people still struggle with the difficulties. The development of mental health interventions might prevent more serious problems for these people who have tangible and intangible losses because of pandemic. The investigation of the findings of empirical studies is important for the organization of these interventions. Therefore in this study the impact of pandemic on our mental health will be examined by using The Revised Model of Stress and Coping (Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus, 1999), which has convincing assumptions about why people experience stress differently. For this purpose, the results of studies conducted during the pandemic will be analyzed and discussed through the components of the model namely personal and environmental factors, appraisal, coping and outcomes.

SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISIYLA PANDEMİ YÖNETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Dilara Ustabası Gündüz

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
e-mail: dilara.ustabasi@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8184-8446

Dr. Öğr. Üyesi Döne Ayhan

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
e-mail: done.ayhan@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1633-385X

Dr. Öğr. Üyesi Demet Akarçay Ulutaş

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,
e-mail: demet.akarçay@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5872-2549

Pandemi tüm dünyada eğitim, sağlık, sosyal, ekonomik, kültürel, iletişim gibi birçok alanda etkiye neden olarak çok boyutlu ve karmaşık süreçleri beraberinde getirmiştir. Toplumlar her ne kadar, bir pandemi süreciyle ilk defa yüz yüze gelmeseler de değişen toplumsal örüntülerle birlikte yeni bir pandemi yönetimi boyutunu deneyimlemişlerdir. Günlük yaşamın seyrini değiştiren sosyal, ekonomik ve psikolojik pek çok yeniunsuru barındıran pandemide sağlık hizmetlerine erişimin, sağlık hizmetlerinin yapısının, sosyal koruma mekanizmalarının, kişisel koruyucu ekipmanlara ve aşıya erişim noktasında küresel sosyal adalet unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir. Pandemi sürecinin ağırlıklı olarak ekonomik boyutunun aile refahı üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Gelir ve iş kaybı yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında yaşadıkları yetersizlik aile örüntüsüne de yansıyor sosyal ve ekonomik açıdan tükenmişlik yaratmaktadır. Bununla birlikte, pandeminin tetiklediği işsizlik engelli, bağımlı, kronik hastalığı olan bireyler gibi sağlık hizmetlerine düzenli erişim ihtiyacı içinde bulunan bireyleri de zorlamaktadır. Sosyal refah açısından, ekonomik boyutun psikolojik boyutla yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünde, hastalığın yayılma riski, bireyin kendisini ve çevresini koruma sorumluluğu bu dönemde gelişen yeni stres kaynakları olmuştur. Ayrıca, fiziksel mesafe, ev içi ya da hastane ortamındaki karantina gibi önlemler gereği bireyin ciddi düzeyde yalnızlık, içe kapanma, kişiler arası ilişkilerinde bozulma gibi olumsuz psikolojik etkilerle karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Hasta olan yakını ile önlemler nedeniyle görüşemeyen hatta kaybettiği yakını ile son defa vedalaşamayan bireylerin de psikolojik tükenmişliklerinin bundan sonraki toplumsal yaşamlarına yansıtacağı öngörülmektedir. Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde ise hastalığın yayılma hızının düşürülmesine yönelik önlemlerin toplumlar tarafından farklı anlamlara sahip olduğu söylenebilir. Bunun en önemli örneklerinden biri olarak aşı karşıtlığı sayılabilmektedir. Pandemi sürecinde, sosyal hizmetin varlığı sosyal adaletin sağlanması, psikososyal, ekonomik destek mekanizmalarının sosyal devlet anlayışıyla işlerliğinin sürdürülmesi, dezavantajlı bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetlere efektif erişimlerinin sağ-

lanması gibi noktalarda öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, pandemi yönetiminin krize müdahale, koruyucu, önleyici ve salgın sürecinde iyileştirici, geliştirici bir kapsamda sosyal hizmet bakış açısıyla geliştirilmesi önem taşımaktadır.

EVALUATING THE PANDEMIC MANAGEMENT FROM SOCIAL WORK PERSPECTIVE

The COVID-19 pandemic has brought along multidimensional and complex processes by causing effects in many fields such as education, health, social, economic, cultural, and communication worldwide. Societies experience a new dimension of pandemic management with changing social patterns. During the COVID-19 pandemic, which includes many new social, economic, and psychological elements that change daily life, the global social justice factors gain prominence regarding access to health services, the structure of health services, social protection mechanisms, personal protective equipment, and vaccine. The economic dimension of the pandemic affects family welfare. The inability of individuals experiencing loss of income and job to meet their needs is reflected in the family pattern and creates social and economic burnout. However, unemployment triggered by the pandemic also forces individuals who need regular access to health services, e.g., disabled, dependent, and chronically diseased individuals. Considering that the economic dimension is closely related to the psychological dimension in terms of social welfare, the risk of spreading the disease and protecting the individual and their environment has been the new sources of stress developed in this period. In addition, the individual faces serious psychological effects such as loneliness, introversion, and deterioration in interpersonal relations due to physical distance and quarantine in the home or hospital environment. The psychological burnout of individuals who cannot visit their hospitaler relatives or bid farewell to their deceased relatives is reflected in their social lives. When evaluated from a social point of view, measures to reduce the spread of the disease have different meanings by societies. The anti-vaccination movement is one of the most prominent examples of this. During the pandemic, social services gain prominence in ensuring social justice, maintaining the functionality of psychosocial and economic support mechanisms with the understanding of the social state, and ensuring adequate access of disadvantaged individuals to the services they need. Therefore, developing pandemic management from a social work perspective is needed to respond to the crisis and be protective, preventive, and curative.

COVID-19'UN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: KONYA İLİ ÖRNEĞİ

Sevil Ongun

KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü

e-mail: sevilongunn@icloud.com, ORCID ID:0000-0003-3386-1117

Doç. Dr. Bilge Afşar

KTO Karatay Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

e-mail: bilge.afsar@karatay.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2891-7617

Geçmiş tarihlerde tüm insanlığı eşzamanlı etkileyen olay sayısı oldukça azdır. Bunlardan bazıları dünya savaşları, internetin bulunması, ekonomik krizler olarak gösterilse de salgın hastalıklara bağılı olarak meydana gelen salgın krizleri bu olayların başında gelmektedir. Günümüzde yaşanan ve hala yaşanmakta olan Covid-19 salgını ilk olarak Çin'de görülmüştür. Covid-19 salgınının Çin'de görülmesinden sonra tüm dünya çapında hızla yayılarak küresel ekonomiyi etkilemesi kaçınılmaz bir son olmuştur. Salgının sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıları etkilemesi, bu etkilerin de bireylerin tüketim davranışlarında değişiklikler yaratması, Covid-19 salgınına diğerkrizlerden ayrı bir noktada konumlandırmıştır.

Covid-19 salgınının başlamasıyla uluslararası boyutta siyasi ilişkiler ve dünya ekonomisindeki tüm kırılğanlıklar ortaya çıkmış ve küresel tedarik zincirinde bozulmalar meydana getirmiştir. Genel olarak dünya ekonomisinin kan damarları olan finansal piyasalarda dalgalanmalar hızla çoğalarak belirsizliklerin daha da artmasına sebep olmuştur.

Covid-19 pandemisi Türkiye'de 2020'nin ilk çeyreğinin sonlarında görülmeye başlamış ve dış ticareti etkileyerek Nisan ayı itibariyle tüm Türkiye ekonomisine yansımıştır.

Bu çalışmanın esas amacı Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisine ve Türkiye ekonomisine etkilerini kısaca açıkladıktan sonra asıl olarak Konya ilinde bulunan sanayi, üretim ve hizmet vb. ana sektörlerde faaliyet gösteren firmaların Covid-19 pandemisi sürecinde dış ticaretlerinin nasıl etkilendiğini değerlendirmektir. Elde edilen veriler ışığında; Covid-19 sürecinde olumsuz açıdan en çok etkilenen sektör hizmet sektörü iken, sanayi\üretim sektörünün bu pandemiden çok etkilenmediğı hatta üretimlerinin ve cirolarının daha çok arttığı tespit edilmiş ve bunun sebepleri de ele alınmıştır.

THE EFFECT OF COVID-19 ON FOREIGN TRADE: THE CASE OF KONYA PROVINCE

The number of events that affected all humanity simultaneously in the past is very few. Even though the world wars, the invention of the internet and economic crises are shown as some examples of these events, epidemic crises that occur due to epidemic illnesses are among the most major occurrences of these events. The Covid-19 epidemic, which is currently being experienced, was first seen in China. After the Covid-19 epidemic was seen in China, it was an inevitable consequence that it spread rapidly all over the world and affected the global economy. The effect of the epidemic on social, economic, cultural and societal structures, and these effects creating changes in the consumption behaviors of individuals, has placed the Covid-19 epidemic at a different point from other crises.

With the breaking out of the Covid-19 epidemic, all the vulnerabilities have emerged in international political relations and in the world economy, and resulted in disruptions in the global supply chain. In general, the fluctuations in financial markets, which are the blood vessels of the global economy, have increased rapidly, and these caused an increase in uncertainties. The Covid-19 pandemic began to be seen in Turkey at the end of the first quarter of 2020 and affected the foreign trade and then it was reflected onto the entire Turkish economy as of the month of April. The main purpose of this study, is to briefly explain the effects of the Covid-19 pandemic on the world economy and the Turkish economy, and then to evaluate how the foreign trade of companies operating in the main sectors such as industry, production and service, etc. in the province of Konya, is affected during the Covid-19 pandemic process. In light of the obtained data, it has been observed that while the sector that was most adversely affected in the Covid-19 process was the service sector, it was determined that the industry/production sector was not affected much by this pandemic, and even their production and turnover increased more, and the reasons for this were also discussed.

Dr. Öğretim Üyesi Aynur AKPINAR

1984 yılında Gazi Üniversitesi İİBF Bankacılık ve Sigortacılık bölümünden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Programından “5 Nisan Kararlarının Bankaların Fon Yönetimleri Üzerine Etkileri (1996)” isimli teziyle, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans/Muhasebe -Finansman Programından “Enflasyonun Bankaların Karlılığı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi (2000)” isimli teziyle mezun olarak yüksek lisans derecelerini aldı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme/Muhasebe-Finansman Programından “Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Göre Amortisman Tabi Duran Varlıklar ve Türkiye uygulaması (2012)” isimli teziyle mezun olarak doktor ünvanını aldı. Türkiye Muhasebe Standartları, Türkiye Denetim Standartları, Üretim İşletmelerinde Maliyet Uygulamaları, İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol Uygulamaları ve İşletmelerin Finansal Tablolarının analizikonularında çalışmaları bulunmaktadır.

Doç. Dr. Gamze AKSAN

1984 Diyarbakır doğumlu. İlk ve ortaokulu Diyarbakır’da, liseyi Konya’da Meram Anadolu Lisesi’nde tamamladı. Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nden 2007 yılında lisans, 2009 yılında yüksek lisans, 2014’te doktora 2020 yılında doçentlik derecelerini aldı. 2008 yılından beri Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde çalışmaktadır. Yoksulluk, aile, sosyal dayanışma, sosyal ağlar, sivil toplum, kamusal alan konuları akademik ilgi alanlarıdır. Evli ve Mustafa ile Zeynep Hande’nin annesidir.

Arş. Gör. Fatmanur SODALI

1992 yılında Konya’da dünyaya geldi. Hacettepe Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon (2015) bölümünde ilk lisansını daha sonra Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde (2019) ikinci lisans eğitimini tamamladı. Şu anda Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Ocak 2021’den bu yana Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Dr. Öğretim Üyesi İlknur EKİZ ATAŞER

Lisans derecesini Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 2011 yılında aldı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalı'ndan "Suyun Metalaşması: Ermenek'te Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm" adlı teziyle yüksek lisans (2014) derecesini aldı. Ardından aynı Anabilim Dalı'nda (2020) "Türkiye'de Sosyal Belirsizlik Ve Risk Bağlamında Çalışma Hayatı" isimli teziyle doktora programını tamamladı.

Nisan 2016 yılında KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde araştırma görevlisi olarak başlamış, 2020 yılından beri ise Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir. İlgi alanları; "kalkınma ve kır sosyolojisi, çalışma yaşamı, sosyal belirsizlik ve risk sosyolojisi, toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlikler" konularındır.

Sosyal Hizmet Uzmanı, Sema Nur BESEREK

Lisans derecesini KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden 2018 yılında aldı. KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine halen devam ediyor. "Konya İlinde Yaşayan 25-34 Yaş Arası Genç Yetişkin Bireylerin Twitter'da Siyasal Katılım Davranışlarının Değerlendirilmesi" adlı tez çalışmasına devam etmektedir. Şubat 2020 yılında Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği(SGDD-ASAM)'nde sosyal çalışmacı olarak göreve başlamış ve halen çalışmaya devam etmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda BAŞ

Lisans derecesini 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden aldı. City University of New York Brooklyn College'da "Environmental Contexts of Adolescent Drug Use" teziyle 2013 yılında Master programını tamamladı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Sosyal Medya Davranışının Oluşumu: Çevrimiçi Ortamlarda Güven, Sosyal Sermaye Ve Saygınlık İlişkisi" başlıklı teziyle 2017 doktora derecesini tamamladı. 2013 yılı itibarıyla Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde başladığı akademik kariyerine halen devam etmektedir. İlgi alanları; sosyal medya, toplumsal değişim, çokkültürlülük, kimlik, toplumsal eşitsizlik ve kültür çalışmalarıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Berna BAYIR

Lisans derecesini 2005 yılında İnönü Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Hemşirelik bölümünden aldı. İnönü Üniversitesi’den “Radyoterapiye başlayan kanser hastalarına verilen beslenme eğitiminin malnütrisyonu önlemeye ve azaltmaya etkisi” adlı teziyle yüksek lisans (2013), “madde kullanım bozukluğu olan bireylere öz-yeterlilik kuramına göre verilen farkındalık temelli eğitimin öz-yeterlilik algısına etkisi” adlı teziyle doktora (2019) derecesini aldı. Mayıs 2019 tarihinden itibaren KTO Karatay Üniversitesi Hemşirelik bölümünde göreve başladı. Kasım 2020 tarihinde Doktor Öğretim Üyesi ünvanı alarak devam etmektedir. İlgili alanları “halk sağlığı hemşireliği, toplum ruh sağlığı hemşireliği, iş sağlığı güvenliği hemşireliği, adli hemşirelik, madde ve teknoloji bağımlılıkları, nüfus ve göç hareketleri, gerontoloji hemşireliği, kültürlerarası hemşirelik ve sağlık turizmi” konularıdır.

Dr. Öğretim Üyesi Ertan BECEREN

1967 Isparta Doğumlu olan Ertan BECEREN, lisansını Erciyes Üniversitesi (İngilizce İktisat - 1991); yüksek lisansını Süleyman Demirel Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında-1996; doktorasını ise, İstanbul Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD’da - 2003 tamamlamış, 2005 yılında Yrd. Doç. Dr olarak Süleyman Demirel Üniversitesine Atanmıştır. Halen aynı üniversitede Dr. Öğretim üyesi olarak devam eden Ertan BECEREN, Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak Uluslararası Ticaret Tezsiz Yüksek Lisans Koordinatörü olarak görevini sürdürmekle beraber; çeşitli kamu ve özel kurumlara; Stratejik Yönetim, Dış Ticaret, Kurumsal-laşma, marka ve marka stratejileri, Uluslararası pazarlama stratejileri konu başlıklarının yanı sıra; aile ve aile şirketleri, bilinçaltı, reiki, acces barns, kuantum dokunuş konularıyla ilgili olarak da çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk sahibi olan Ertan BECEREN iyi derece de İngilizce bilmektedir.

Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN

Lisans derecesini 2001 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü’nden aldı. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında yüksek lisans derecesini 2005, doktora derecesini 2015 yılında almıştır. Mart 2021 itibari ile aldığı doçentlik ünvanı ile halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümünde görevine devam etmektedir. Çalışma alanları “kampüs planlaması, kentsel morfoloji, sivil mimarlık, mekan konfigürasyonu, mekan dizimi ve sosyal etkileşim” konularıdır.

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇEBİ

Lisans derecesini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Psikoloji Bölümü'nden 2006 yılında aldı. Yüksek lisans derecesini 2009 ve doktora derecesini 2020 yıllarında ODTÜ Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalında tamamladı. Şubat 2007- Mart 2021 tarihleri arasında Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Psikolog olarak çalıştı. Emniyet personeli ve ailelerine yönelik bireysel ve grupla psikolojik danışmanlık hizmetleri, önleyici ruh sağlığı eğitimleri verdi ve personel seçimi ile ilgili süreçlerde çalıştı. Halen Selçuk Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. İlgi alanları; iyilik hali, yaşamda anlam, benlik ve psikolojik güçlerdir.

Dr. Öğr. Üyesi Dilara USTABAŞI GÜNDÜZ

03.04.1988 yılında Aydın'da doğan Dilara Ustabaşı Gündüz, 2010-2011 Akademik dönemde, erasmus öğrenci değişim programı aracılığıyla Almanya Hochschule für angewandte Wissenschaft und Kunst'ta eğitim almış ve 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünden mezun olmuştur. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Şube Müdürlüğü'nde bir yıl Sosyal Çalışmacı olarak görev yapmış ardından KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2014 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans'ını tamamlamıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Politika Anabilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini 2018 yılında "Farklı Sosyokültürel Değerlere Sahip Birey ve Gruplara Yönelik Sosyal İçerme Politikaları: Konya Tatlıcak Mahallesi Örneği" adlı teziyle tamamlamıştır. 2018 yılı Eylül ayından itibaren KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir. Göç, sosyal uyum, sosyal içerme politikaları, yoksulluk, kültürel yetkinlik, çokkültürlülük, kadına yönelik şiddet, yerel yönetimlerde sosyal hizmet uygulamaları, çocuk işçiliği ve mevsimlik tarım işçiliği başlıca mesleki çalışma alanlarıdır.

Dr. Öğr. Üyesi Döne AYHAN

Lisans eğitimini 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında 2014 yılında yüksek lisans, aynı ana bilim dalında 2021 yılında doktora derecesini almıştır. 2015 yılından itibaren KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Halen KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Demet AKARÇAY ULUTAŞ

02.08.1986 yılında İzmir’de doğan Demet Akarçay Ulutaş, 2007-2008 Akademik dönemde, Erasmus Öğrenci Değişim Programı aracılığıyla Almanya Fachochschule Worms’ta eğitim almış ve 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık İdaresi Bölümünden mezun olmuştur. Aynı Üniversitenin Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde Yan Dal programını tamamlamıştır. 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programını tamamlayarak Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora Programına başlamış ve 2018 yılında “Trafik kazası sonucu yetiyitimi yaşayan bireylerin yaşantılarının odak grup çalışması yoluyla incelenmesi” isimli tez çalışmasını sonlandırmıştır. 2011 yılında Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmış, 2015 yılı itibariyle de KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve halen aynı Üniversitede Öğretim Üyesi olarak görev yapmaya devam etmektedir. Sağlık politikaları, etik ikilemler, kadına yönelik şiddet, engellilerle sosyal hizmet, aile odaklı sosyal hizmet, trafik kazaları, travma, kültürel yetkinlik, çokkültürlülük, manevi yetkinlik başlıca mesleki çalışma alanlarıdır.

Sevil ONGUN

Lisans derecesini KTO Karatay Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret Bölümü’nden 2019 yılında aldı. KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret Tezli Yüksek Lisans Programı’ndan “Covid-19’un Dış Ticarete Etkisi: Konya İli Örneği” adlı teziyle yüksek lisans (2021) derecesini aldı.

Doç. Dr. Bilge AFŞAR

Lisans derecesini 2001 yılında Selçuk Üniversitesi İİBF İktisat bölümünden aldı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans derecesini 2005, doktora derecesini 2010 yılında almıştır. Mart 2018 itibari ile aldığı doçentlik unvanı ile halen KTO Karatay Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümünde görevine devam etmektedir.